
44 757 87

Crescat scientia vita excolatur

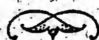
ארץ ישראל במדרש ותלמוד

בהשקפה פרטית על יחס הארץ לתורה ומצוות

מאת

יחיאל מיכל הכהן גוטמן

רב ומורה בבית המדרש לרבנים שבעיר ברסלוי

ברסלוי תר"צ

הוצאת ראובן מס (לפנים בימ"ס "ילקוט") ברלין־שרלוטנבורג

נסדר ונדפס בדפוס ד' רויטנברג, ברסלוי

Erez Yisrael

ארץ ישראל במדרש ותלמוד

בהשקפה פרטית על יחס הארץ לתורה ומצוות

לכבוד הרב היקר מהר"ש גולדמן נ"י בתודה והערצה רבה

מאת

יחיאל מיכל הכהן גוטמן

רב ומורה בבית המדרש לרבנים שבעיר ברסלוי

Breslau, 1929.

R. Mass

ברסלוי תרפ"ט

הוצאת ראובן מס (לפנים בימ"ס "ילקוט") ברלין־שרלוטנבורג

נסדר ונדפס בדפוס ד' רויטנברג' ברסלוי

ציון לנפש בתי הצעירה
ריכל
שהלכה לעולמה מוצש"ק כ"א אדר תרפ"ו
בשנת כ"ג לימי חייה. תנצב"ה.

Druck:
D. Rotenberg, Breslau

תֹּכֶן:

פתח דבר·

התעניינותו של המין האנושי בנוגע לארץ ישראל יש לה חטיבה מיוחדת ואינה דומה לאותה ההתעניינות שזכו לה שאר ארצות קדם· אשור ומצרים· הארצות היותר מצוינות בדברי ימי האדם· מעסיקות בצדק את חוקרי זמננו במדה הכי מרובה· ואין ספק בדבר· שעמלם עשה פרי רב· כי התוצאות מפליאות בכמה בחינות וביחוד בברור דרגי ההתפתחות של התרבות והאמנות בימי קדם· בן זמננו עלול הוא כמעט שתזוח דעתו· בראותו עד כמה הצליחה התקופה החדשה באמצעיותיה השלמות והמדויקות לחתור אל עמקי העבר העתיק הזה ולהוציא משם אוצרות קולטוריים שהיו גנוזים ומכוסים מעין רואה במשך מאה ועשרים דורות· יגיעת החוקרים תתן לנו את האפשרות להתבונן בדמות דיוקנה של תרבות ואמנות בנות שלשת או ארבעת אלפים שנה·

ארץ ישראל אינה כל כך עשירה באותו מין של „אוצרות עתיקים" שאשור ומצרים מצטינות בה· ובכל זאת אינה נופלת מהן בבחינת ההתעניינות· ואדרבה עולה היא על גביהן· רק שההסתכלות וההתבוננות שבני אדם מקדישים לה· משונה מזו של שאר ארצות· השנוי הזה מורגש היא ביחוד· אם נעריך מצרים וא"י זו לעומת זו· הערכה זו עולה כמעט מאליה מתוך התחום המשותף לשתי הארצות האלה· ומוכרחה היא במדת מה גם ממצב הגיאוגרפי שלהן· מי שבא ממרחקים לבקר את ה„ארץ" מוכרח על פי רוב לבקר מקודם את מצרים· כמה וכמה אניות מובילות שנה שנה אלפי נוסעים לא"י וכולם מקדימים לבוא מצרימה ושם נשפעים ראשונה מאותם הרשמים שארצות המזרח פועלות על נפש המבקרים מארצות הצפון· וכן נשפעים שם ראשונה מן אותן העתיקיות שמצרים עשירה בהן· ובכן קדימתה זו של מצרים לא"י תובעת מעצמה הקבלת הרשמים זו לעומת זו ותאור מדויק של תכונת הרשמים האלה והבדלם זה מזה·

אין ברצוני להכנס בפרטים במקום זה· אבל חושבני לנחוץ להבליט במשלים אחדים את ההבדלים והניגודים הראשיים שבין א"י ומצרים בבחינת קדמוניותיהם· וכמובן מטבע הענין ראוי לדבר ראשונה על מצרים·

מצרים היא ארץ הפלאות במובן טבעי וגשמי· המפעלים הענקיים שהוכנו על ידי שתוף וארגון כחותיהם של אלפי אלפים עבדים נשארו לרוב בעצם שלמותם יותר מבשאר כל הארצות· לא רק מזג האקלים הגין על יצירי האמנים הקדמונים האלה· אבל כנראה השכילו גם היוצרים בעצמם לזווג את רעיון האמנות עם הכחות אשר תעודתם להמשיך קיומם של מעשה ידי אדם ולהצילם משני ההפסד והכליון· הפיראמידים דומים כמעט להרי הטבע בקיומם· ודומים להם ברב או במעט גם שאר

הפרט הזה הוא לכאורה דבר של מה בכך, שאינו ראוי לתשומת לב מיוחדה לעומת החפצים האחרים שעלולים לעורר התפלאותנו במדה הכי גדולה ביקר ערכם האמנותי והחמרי גם יחדי — שני מקלות לנגד עיני, מקלות פשוטים שראשם האחד כפוף כחצי עגול ועליו מעשה פתוחים. ראשו של המקל האחד מתחיל בדמות ראש איש מארצות אזיאה וגופו נמשך והולך לעקומה של הכפיפה עד כדי רבע עגולי. דמיון התמונה כאיש פרסי טוב רואי מסורבל בבשר ועב השערי. כבול הוא האיש הזה ואסור אל ראש המטה כבהמה אשר לטבח הוכנה. רבע האחרון של העגול מסיים בצורת איש אחר והוא כושי מתואר כמו הראשון באותו המצב הנוראי. המקל השני אין לו רק צורה אחת בסוף הכפיפה והוא דמות איש כושי, ממש כמו בסופו של המקל הראשון. [1])

שני המקלות האלה עוררו את לבבי ביותרי — לא מפאת ערכם הפנימי ולא מפאת החלק האמנותי שבהם. הכשרון המיוחד שגלה פה היוצר בהבליטו על שטח צר וקטן בערך כל קוי התמונה בדיוק נפלא ובהלבישו את יצירותיו ממש אותה הצורה שלמענה נועדו ואותו הרעיון שכוונו אליו בעלי המטות, יש בו באמת כדי להפליא את כל עין בוחן. אבל לא זה היה המניע הראשון להרגשותי בסקירה הראשונה עורר אותי היסוד המוסרי הצפון בציורים האלה. — המקלות האלה עדים נאמנים המה על מהלך הרוח של העולם העתיק בבחינת הערכתו של מושג ה״אנושיות״. מעידים המה ראשית כל, שמושג ״המין האנושי״ במובנו השלם, במובנו הכולל את צביונו הטבעי והמוסרי עוד לא בא אז לכלל הכרה, עוד לא הספיק לעשות רושם בנפשו של בן תקופה זו. זאת אומרת, לעמי הקדם חסרה היתה עדין אותה ההרגשה שאנחנו קוראים לה היום הרגשה אנושית או הומאנית. חסרה היתה להם ההרגשה היסודית של השתייכות הדדית ברוח ונפש, ההרגשה של שתוף המין שנראית לכאורה כטבועה בכל הבריאה בין אישי אותו המין. החלטתו של אריסטו שהאדם הוא בטבעו עצם חברתי אינו מוצא סמוכים הרבה בתקופות העתיקות. ההרגשה של אחוה ושתוף מצומצמת היא עדין על חוגים ותחומים צרים ואין כחה מגיע רק עד קצה גבול המשפחה או הגזע.

על צמצום רגש השתוף בחוג האנושיות נוסדו גם הגבולים הצרים לחיי המוסר והצדק. כל מי שעומד מחוץ לגבול הגזע, אין לחם בבחינתו התחיבות אנושית, ז. א. אין מרגישים בבחינתו שום חיוב פנימי או חיצוני להשתתף בצערו, לחמול עליו, להגן עליו, לתמוך בידו — במלה אחת — להתיחס אליו כאל בן מינו. והתחומים הצרים לא רק שעמדו בפני התעוררות מדות הנפש במובן שלילי, במובן שב ואל תעשה, אבל הולידו באדם הקדמון גם את הנגוד החיובי. כל מי שאינו בן גזע לא

[1]) חלק גדול מהחפצים שנמצאו בקברו של תות—אנך—אמון הובאו לבית נכאת העתיקות שבעיר קהיר ונסדרו שם ביציע העליון במחלקות המסומנות L, K ובמקצת גם במחלקה N ושם בארגז 24 ראיתי עוד הפעם בסוף חדש ניסן של שנת תרפ״ה את המטות שאני מזכיר פה וראיתי שם עוד ארבעה מטות אחרים ולכלם יש בסופם תמונת איזה איש נכרי כבול ואסור בתמונות שזכרתי. עי׳ ספרו של Howard Carter צד 246—247 ולוחות 55—56. פה נרשמו רק שלשה מטות כאלה, שנים שרמזתי עליהם פה והשלישי ג״כ איש כושי בראשו.

הבנינים והפסילים הענקיים שמחמת גסותם וגדלם וכן מצד טיב חמרם נמלטו מפגעי העתים, ואפילו על המתים גזרו קדמוני המצריים שלא יכלו לנצח, והמציאו לתכלית זו מין חניטה, יחידה בשלמותה, ביציע העליון של בית נכאת העתיקות שבקהיר אפשר לראות מלכי מצרים של תקופות רחוקות זו מזו מסודרים בשורה אחת.

רעיון הנצחיות הוא ששולט בבחינת מה בעולם עתיק זה, אין ספק שהמצרים הקדמונים היו מסורים בלב ונפש לרעיון זה והקדישו לו כל חייהם, מתוך התמסרותם לנצחיות נלחמו מלחמה קשה עם כחות הטבע שמבלים בלי הפסק יצירות בשר ודם עם יוצריהן ביחד, וגם נצחו, אמנם רק חצי נצחון, המצריים הצליחו להשאיר אחריהם כמה פסילים מוצקים ובנינים בלתי נפגעים משני העת, וכן גויות אדם ובהמה חנוטות למאה דור ויותר, אמנם נצחיות מצרים היתה נצחיות גשמית בלבד, הרוח שהולידה את פליאות האמנות שלפנינו כבר נגזר עליה מיתה עולמית, מיתה שאין אחריה תקות תחיה, המון בני אדם מכל קצוי תבל נקבצים מדי שנה בשנה לקהיר ולוקסור ואין אף אחד מהם משתתף בהלך רוחו של המצרי הקדמון ובהשקפתו על אלהים ומשטרו בתבל; אין אף אחד מהם מרגיש נגיעה פנימית ורוחנית עם הזכרונות השטוחים לפניו, ואין אף אחד מהם מתעורר לתפלה קצרה באותן המקומות שהוקדשו מטעם כהני המצריים וחרטומיהם —

ובכן נדונה למיתה השקפתו של מצרי הקדמון על יחס העולם למין האנושי ועל יחס בני אדם זה לזה.

בין החפירות והתגליות החדשות ומלאות ענין וחשיבות מפנת השקפתן של חוקרי קדמוניות, ויותר עוד מנקודת מבט המון המבקרים, עלינו לתת מקום נכבד גם לקברו של תות–אנך–אמון שנמצא חצוב בעמק המלכים בסלע הר הקרן.[1]) שם אנחנו רואים סגלות מלכי קדם היותר יקרות, המון קנינים של זהב ואבני חן, רהיטים וכלי חפץ עשויים באמנות כל כך נפלאה, עד שגם הדור החדש שתביעותיו האסתטיות מרובות ורגיל להביט על הדברים בעין בוחנת של טעם מפותח, יוכל ליהנות מהם. גם מלאכת הבנאי והסתת שנעשתה לפני זמן כביר של ארבעת אלפים שנה ויותר במעבה סלע מוצק בכלי חרש פרימיטיבים בלי מכונות ובלי אמצעי פציצה, יש בה כדי לעורר את תמהונו של הדור החדש.

אמנם לא רק אמנים וחוקרי קדמוניות בלבד מוצאים חפץ בהתגלות הקבר הזה שנשאר עד עתה צפון וחבוי מעין איש וזכה מתוך כך להנצל מכף חותרי קברי מלכים ושודדי אוצרות גנוזים — לא רק דורשי שרידי קדם שמחים לקראת הזוית המסתתרת הזאת, אשר בה נשאר שמור לדורות מצב תרבותי ששרר זמן רב לפני יון ורומי, אבל גם דורשי דרגי ההתפתחות של מדות בני אדם והתקדמות השקפותיהם במוסר ודרך ארץ וכן חוקרי נימוסי עמי קדם ומנהגיהם מוצאים פה ענין רב לענות בו.

בהזדמנות זו אני מזכיר רק פרט אחד שלקח את לבבי בסקירה הראשונה.

---

[1]) פרטי הענין עי' Howard Carter und A. C. Mace, Tut-ench-Amun, ein ägyptisches Königsgrab etc. Leipzig 1924.

יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך⁻⁻⁻״ ״ואהבתם את הגר⁻⁻״ תורה זו נשנית בל״ו או במ״ח מקומות. מצרים היתה ערש העבדות וחלב ארצה נהפך ללחם עוני בפי רבבות בני אדם שספר היחס שלהם לא היה מגיע עד גזע המלכים והשרים. ואיש זר אם נכבש והיתה העבדות תקותו היחידית להנצל ממות. ובא״י: ״לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו. עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו״. רבבות אנשים ונשים היו מוכים ונגשים במחפורות מצרים, לסתת אבנים ולחצוב טירות בעמקי הרים מעין משכנות מנוחת עד ומדורי חיי נצח למלכיהם ושריהם, והבונים בעצמם נשלל חלקם מן העולם המאושר שהם בעצמם טרחו בבנינו ולא זכו אפילו לשלות חיי שעה. תחת אשר מעבר לגבול מצרים: ״אפילו שפחה כנענית שבא״י מובטחה שהיא בת עולם הבא״. במצרים העתיקה משתאים אנחנו עד היום הזה על הדר הפסילים ופאר הקברים, ובא״י — על איים וחרבות, שרידי מקומות היסטוריים שקדושת התורה וחזונות הנביאים חופפות עליהם.

במלה אחת, הזכרונות שבארץ אינם כל כך מסולסלים מנקודת מבט האומן, אינן כל כך מפליאים את עין הרואה בצורתם וקומתם, אבל גם חנוטים אינם. עודם עלולים לעורר גם היום את נפשות המתבוננים, גם ההווה אין בידו להשתמט מן העבר הנשגב והיקר לריבוא רבבות בני אדם, דת, אמונה ומוסר מוצאים פה שרשיהם היותר עמוקים.

מנקודת מבט זו אנו קרבים אל המלאכה אשר לפנינו, לסדר את החומר התלמודי והמדרשי המדבר מא״י.

הרעיון המרכזי השולט כמעט בכל דברי חכמינו ז״ל עד כמה שנוגעים לענין ארץ ישראל, הוא בעיקרו רעיון דתי. הרעיון הזה טובע חותמו לא רק על ההלכה אבל גם — ואולי בסגנון יותר בולט — על האגדה. אמנם אין מן הנכון לראות בזה מעין הטלת דופי בכחה הטבעי של נפש האומה וביכלתה הפנימית להזדווג אל ארצה זווג עצמי כדרך כל עם ולשון. אדרבה אותה האהבה הטבעית לאדמת המולדת שכל בני אדם משותפים בה במדה ידועה, התאזרחה כל כך בלב ישראל מראשית טל ילדותו, עד שעלתה בתקפה למדרגה היותר גבוהה של מסירות נפש. ובאמת רק עמים מתי מספר יכלו להתחרות בבחינה זו את עם ישראל. תעודות ההיסטוריה מעידות פה אחד, שעם ישראל מעולם לא עלה על רוחו, לבקש לו מעצמו, בלי שום דחיפה מן החוץ, ארץ אחרת, ארץ יותר טובה ויותר פוריה מארצו, ואדרבה כל כך התמסר לה בלב ונפש, עד שלא נסוג אחור גם מפחד אויבים הצרים אותה מסביב. חרב ומלחמה מעולם לא הספיקו להביא את ישראל לכלל יאוש ויתור. האומה החזיקה בארצה עד גמר אפיסת כל כחותיה, עד הרגע האחרון לבירור גמר דינה של ההיסטוריה.

אמנם נוסף על הכח הטבעי הזה שעלול בדרך כלל לשעבד גם שאר בני אדם לארץ מולדתם, פעל בנפש היהודי עוד כח אחר שהוא למעלה מן הטבע, והוא הכח הצפון בדתו ואמונתו. הכח הזה נשאר לנו לפליטה מראשית ימי גלותנו ומצא בטויו היותר נמרץ בספרותנו העתיקה. ההלכה והאגדה השתתפו יחד לתת קיום בלתי פוסק לחבת הארץ, להחזקת יחס קבוע של שייכות הדדית בין ישראל וארץ ישראל

רק שאינם מתיחסים אליו בידידות· אבל משולל הוא כל זכות· נעדר כל כח משפטי· כל בן גזע יוכל לעשות בבן נכר כרצונו ואין מי שתובעו לדין על כך· ויש גם שמצותו בכך מטעם החוק השליט לתפוס בבן נכר ולהתאכזר אתו אם להמיתו או להעבידו·

זוהי בקצור תורת כל עם קדמון ביחס אל אישי עם זר· רק פרטי תורה זו והתגשמותם בפועל אינם שוים בכל מקום· במשל שלפנינו גלה המצרי הקדמון בציורי המקלות שטה מסוימה בבחינת היחס שבין אזרח ונכרי· לא במקרה נבחר המקל לציורים כאלה· יש בו ענין של סמל· המקל מסמל במובן היותר בולט היחס שבין אדון לעבד· בו מתבטא היטב הרעיון שהנכרי עבד הוא ויש לרדותו במקל מושלים· מצרים היא ערש העבדות· ולכן הזרים שבאו בכף בני מצרים נכבשו לעבדים· ובזה כבר אנחנו רואים מצב תרבותי ממדרגה חשובה· כי ידוע הוא מכמה גזעים עתיקים שמנהג היה בידם להרוג את הזר שבא בגבולם· אנחנו מתענגים היום על חזיונותיו הנפלאים של אבריפידס· על יצירתו הדרמטית של גיטה "איפיגיניה בטוריס" ומתוך כח הפיוט והמליצה· נועם השירה וצלצול הלשון· שוכחים אנחנו לרגע את העומק הנורא הבוקע בין תורת האדם הקדמון ובין השקפת היום· את התהום המפריד בין מקריבי בני אדם על מזבחותיהם ובין העולם החדש אשר אנחנו חיים בו·

מקור אחד לכלם: האלילים ועבודתם הנפסדה מצד אחד· צרות החוג שמושג האנושיות הוכרח להצטמצם בו מצד אחר היו שני עמודי התוך שכל עולם הקדמון היה נשען עליהם· אשור· מצרים· יון ורומי נבדלות הן אמנם בפרטי תורתן ומוסרן· אבל את כחן הרוחני ינקו משרש אחד· כנראה אין שום סבה להמקלות מקברו של תות–אנך–אמון להתבייש ולהסתר בפני זכרונות היסטוריים שנשארו לפלטה מאשור ובבל· וכן מאלה שנשמרו בארכיוני העתים הרבה דורות אחרי אשר נסתם הגולל על קברו של תות–אנך–אמון·

פני כל הענין משתנה בפסיעות הראשונות על ארץ אבות· ארץ שהכל מודים בקדושתה· ארץ שנועדה ראשונה לקיום תורת ה׳ בשלמותה· ארץ החוזים והנביאים· ששינו כל הערכים בהיים הדתיים ומוסריים של המין האנושי· לפי חיצוניותן וערכן האמנתי אין קדמוניות הארץ יכולות להתחרות עם אלה שבמצרים· אבל אלה שנשארו לפלטה וכל החרבות בכלל· יש להם שייכות לא רק אל העבר· אבל גם אל ההוה והעתיד· לא סקרנות ריקה מובילה את התיירים הנה· רק השתוקקות רוחנית ונפשית להתבונן במקומות שהנביאים חזו שם חזיונותיהם והטיפו לקחם לכל עמי תבל· לראות את מקום המקדש· ולהעלות בזכרונו פרקים מעניינים מאותו העבר· שגם לדור חדש אי אפשר להסתלק ממנו לגמרי· עד כמה מגיעה עתיקיותו של הכותל המערבי· היא רק שאלה צדדית· כי הכותל עדיין לא פסקה קדושתו· אלפי בני אדם באים והולכים חליפות לנשק את הכותל ולהתפלל שם· עד כמה ראויה א״י להשתבח ביפיה הטבעי והאמנתי· במזג אוירה· ביבולה וצאצאיה כלפי מצרים שהיא "כגן ה׳" על זה אין אנו דנים· אבל נעלה היא מעל כל ספק· שאפילו הטרשים שבא״י התחרו עם דושנה של גושן בחביבותם לבני אדם מעולם הקדמון· כי פה נתגלתה ראשונה כחה של התורה בבחינת המין האנושי: "וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו"· "כאזרח מכם

פרק ראשון

הארץ וגבולותיה — קרקעה, שטחה ופירותיה.

א. שמות הארץ וכנוייה.

השם א״י שאינו זקוק לביאור בא לרוב במדרש ותלמוד וכן בא „ארץ״ סתם במובן זה, אמנם מלבד שני שמות אלה מתחשב המדרש והתלמוד גם עם שם ארץ כנען שבמקרא (מכיל׳ בא יג, יא) כיון ששמע כנען שישראל נכנסין לארץ, עמד ופנה מפניהם. א״ל הקב״ה, אתה פנית מפני בני, אני אקרא הארץ על שמך ואתן לך ארץ יפה כארצך ואיזו זו אפריקא. — ויש מפרשים (במד״ר פ״כג, י) מהו כנען? ארץ של פרקמטיא, שבה סחורה, כשם שאתה או׳ (ישע׳ כג, ט) אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ. —

ועל צד האגדה נמצא עוד שאר שמות וכנויים לא״י כמו במאמרים האלה: ארץ החוילה (בר״ר פ״טז, ד) עה״כ (בראש׳ ב, יד) הוא הסובב את כל ארץ החוילה, שעלה (בבל) והקיף את כל א״י דכ׳ בה (תל׳ מב, ו) הוחילי לאלהים כי עוד אודנו. אשר שם הזהב, אלו דברי תורה שהן נחמדים מזהב ומפז רב. וזהב הארץ ההיא טוב, מלמד שאין תורה כתורת א״י ולא חכמה כחכמת א״י. שם הבדולח ואבן השהם, מקרא, משנה, תלמוד, תוספתא ואגדה. — חיים או ארץ חיים — א״י נמנה בין י׳ דברים שנקראו חיים, שנ׳ (יחזק׳ כו, כ) ונתתי צבי בארץ חיים ע׳ אדר״נ ספ״לד. והשאר הם: אלהים, תורה, ישראל, צדיק, גן עדן, עץ, גמילות חסדים, חכמ, מים. ע״ע שו״ט תלים נ״ו בסוף. — ארץ חמדה (ת״ב משפט׳ י ות״ח שם יז עשה״כ ירמ׳ ג, יט), ארץ שחמדו לה גדולי עולם: אברהם אמר לבני חת (בראש׳ כג, ד) תנו לי אחזת קבר, אף הקב״ה מחבבה לפני יצחק, שנ׳ (שם כו, ג) גור בארץ הזאת, יעקב אמר (שם נ, ה) בקבר אשר כריתי לי וכו׳. ע״ע סא״ר פ״יד. — מחנה (במד״ר פ״ז, י) זו א״י, ששם השכינה חונה. —

נחלה (מכיל׳ בשלח טו, יז) ארבעה נקראו נחלה: בית המקדש נקרא נחלה... ארץ ישראל... התורה... ישראל קרויין נחלה וכו׳. — עוז (שו״ט תל׳ כא, ב) אין עוז אלא א״י, דכ׳ ביה (תל׳ עח, סא) ויתן לשבי עוזו. אמנם יותר נכונה הגי׳ אצל רש״ב: אין עוז אלא ארון. — צבי (כתוב׳ קיב, א) א״ר חסדא, מ״ד (ירמ׳ ג, יט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי, למה א״י נמשלה לצבי, לומר לך, מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו, אף א״י אינה מחזקת פירותיה. ד״א, מה צבי זה קל מכל החיות, אף א״י קלה מכל הארצות לבשל את פירותיה. אי מה צבי זה קל ואין בשרו שמן, אף א״י קלה לבשל ואין פירותיה שמנים? ת״ל זבת חלב ודבש, שמנים מחלב ומתוקים מדבש. ע״ע ר״ה יג, א. — (ת״ב משפט׳ י) מה הצבי הזה שוחטין אותו

אחרי אשר התנאים החמריים וחליפות המהלך ההיסטורי כבר הפרידו ביניהם פרוד מופלג ונתקו את המוסרות הטבעיות שביניהם. אהבת המולדת במובנה הגשמי חדלה ממצוא סיפוקה הטבעי בארץ עצמה אחרי אשר אבדה את בניה ולא נשארו לפליטה רק זכרונות בלבד. לולא האמונה והדת העומדת למעלה מן המזל ואינה נכנעת גם למערכות צבאות מטה, הרי גם הזכרונות היו כלא היו. ולכן היא היא מקור השפע התמידי לחבת הארץ ואהבת ציון וירושלים.

מנקודת מבט זו צריכים אנחנו להתבונן בספרות התלמודית והמדרשית ואז נצלח לחדור לכוונתם האמתית של קדמונינו ז"ל. ולא זו בלבד, אלא גם השקפתנו אנחנו תושפע לטובה ותתעשר מן האוצר השמור לנו מאלפי שנים, ולא נוסיף להביט בעין צרה על שרידי ספרותנו העתיקה כעל דבר שנתיישן ונתפגם ועבר טעמו וזמנו. הענין שאנו עסוקים בו יש בו מעין מופת חותך שתקופות הגלות עם כל זרמיהן המועדים לשנות פני העבר ולהתיש כחה של מסורת אבות לא היתה לאל ידן להכחיד את היהדות ולבטל את המאור שבתורתה וקבלותיה. כח מתמיד זה שופע במדה יתרה מספרות המדרש והתלמוד.

(גיט׳ ז׳ ב) למימרא דעכו לצפונה דא״י קיימא׳ ורמינהו׳ היה מהלך מעכו לכזיב׳ מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית עד שיודע לך שהיא חייבת׳ משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים וחייבת במעשר ובשביעית עד שיודע לך שהיא פטורה׳ עד היכן׳ עד כזיב; ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי או׳ משום אביו׳ עד לבלבו? אמר אביי׳ רצועה נפקא (לעולם עכו בצפון דיבועא דא״י היא׳ אלא שרצועה קצרה יוצאת עוד מעכו לצד צפון והיא מא״י. רש״י). — (כתוב׳ קיב׳ א בס׳) ר׳ אבא הוה מנשק כיפי דעכו׳ — (ת׳ שביעי׳ פ״ד 6) איזו היא א״י מנהר דרומה של אכזיב ואילך סמוך לעמון ומואב ארץ מצרים ב׳ ארצות הן או נאכל ונעבד או לא נאכל ולא נעבד׳ — וראב״ן בספרו אבן העזר כולל את התחומים בקצרה: ״א״י מרובעת בג׳ צדדים׳ ים כנרת שהוא אוקיינוס במזרח׳ נחל מצרים בדרום׳ ים הגדול במערב׳ אבל בצפון רצועה יוצאה מא״י מעכו ועד כזיב״. —

(ב״ב נו׳ א) וא״ר יהודה אמר רב׳ לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין (כלומר רק אותן העיירות הזכיר יהושע בספרו שמגבילין תחומי הארץ). — (גיט׳ ז׳ א) א״ל רב הונא בר נתן לרב אשי׳ מ״ד (יהוש׳ טו כב) וקינה ודימונה ועדעדה׳ א״ל מתוותא דא״י קחשיב וכו׳.

(חול׳ ז׳ א) ומי איכא למ״ד בית שאן לאו מא״י היא׳ והכתיב (שופט׳ א׳ כז) ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה ואת תענך ואת בנותיה וכו׳? אישתמיטתיה הא דאמר ר״ש בן אליקים משום ר״א בן פדת שאמר משום ר״א בן שמוע׳ הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל׳ וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא׳ והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית׳ — (כתוב׳ קיב׳ א) ת״ר׳ בברכותיה של א״י בית סאה עושה חמשת ריבוא כורין׳ בישיבתה של צוען בית סאה עושה שבעים כורין׳ דתניא אר״מ׳ אני ראיתי בבקעת בית שאן׳ בית סאה עושה שבעים כורין וכו׳.

עיירות הסמוכות לא״י ומובלעות בתחום א״י (גיט׳ ד׳ א). מחלוקת ר״ג ור׳ אליעזר לענין אם צריך לומר בגט בפני נכתב ובפני נחתם. ר״א מחמיר׳ שלא רק בסמוכות אבל אפי׳ במובלעות בתוך התחום ג״כ צ״ל בפ״נ ובפ״נ. ופרש״י שם: והיכי דמי מובלעות׳ כגון עיירות שמנה הכ׳ במזרחה של א״י להיות לגבול כדכ׳ (במד׳ לד׳ י וכו׳) והתאויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן וכו׳ ומונה על הגבול עיירות רבות ומהן ולהלן חוצה לארץ׳ ויש מהן שבולטות מחברותיהן לצד המזרח ד׳ וה׳ פרסאות׳ ומסילה ההולכת מזו לזו היא הגבול׳ ועיירות העומדות חוץ למסילה לפנים מבליטת העיר הבולטת׳ קרי לה מובלעת בתוך התחום׳ ואפילו הכי אינה מא״י (לפי שהיא מחוץ למסילת הגבול). ולשון ר״א ״מכפר לודים ללוד״ מבאר

אומניס (ת״י במד׳ כא׳ ד׳ לג׳ לז׳ לח׳ לט׳ מא׳ לד׳ ז׳ ח׳ יב). — מנוס (ת״י דבר׳ לד׳ ז״ח). — מונוס (שה״ר פ״ד׳ ח׳ ובעל הכפו״פ גורס שם אמגוס). — סמניס (גיט׳ ח׳ א לגי׳ הערוך ע׳ סמגיס). — סמנוס (שו״ת פאר הדור סי׳ ד ושאר מקומות שם וכן «טורי סמנוס» וע״ע רלב״ג שה״ש ד׳ ח).

ומפשיטין את עורו והן מבקשין להחזיר את הבשר לתוך העור ואינו מחזיק, כך א"י אינה מחזקת פירותיה. מה כ' (ישע' ל' כד) והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו אשר זורה ברחת ובמזרה, בראשונה היו זורים ברחת ואח"כ במזרה, למה שהיה הדגן יתר על התבן וכו'. — קנין (ספרי האזינו לב' ו) ארבעה שנקראו קנין למקום, ואלו הן: תורה וישראל ובהמ"ק ושמים וארץ וכו'. מכיל' בשלח טו' טז' אמנם בברייתא דקנין תורה נמנו ה' קנינים וכן כלה רב' פ"ח וסא"ז פ"יז. — תבל ג"כ כנוי לא"י (ספרי ר"פ עקב) עה"כ (משלי ח' כו) וראש עפרות תבל, זו א"י, שנ' (שם ח' לב) משחקת בתבל ארצו, למה נקראה תבל, שהיא מתובלת בכל, שכל שאר הארצות יש בזו מה שאין בזו ויש בזו מה שאין בזו, אבל א"י אינה חסרה כלום וכו' ד"א למה נקרא שמה תבל, ע"ש תבלין שבתוכה, איזהו תבלין שבתוכה, זו תורה וכו'.

ב. תחומי הארץ.

(גיט' ח' א) תניא, איזהו ארץ ואיזהו חו"ל. כל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים, א"י, מטורי אמנון ולחוץ, חו"ל. הנסין שבים (איי הים) רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנון עד נחל מצרים, מן החוט ולפנים א"י, מן החוט ולחוץ חו"ל. ר' יהודה או' כל שכנגד א"י הרי היא כא"י, שנ' (במד' לד' ו) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים, והנסין שבצדדין (לצד צפון ודרום, אבל לצד מערב, כלו', כל שכלפי א"י מצד זה הרי הים נחשב לא"י עד סופו) רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מקפלוריא ועד ים אוקיינוס, מן החוט ולפנים א"י, מן החוט ולחוץ חו"ל. — רש"י מפרש ע"פ תרג' ירוש' (במד' לד' ז) שטורי אמנון היא הר ההר שבמקרא (בת"י שלנו "טוורוס אומניס" או "מנוס") ולפי הכ' הרי הר ההר גבול צפון מן הים הגדול ולפ"ז הרי הוא תקוע בים. ועי' תוד"ה כל ששופע. ובשיטת ר"י צריך לפרש כל שכנגד א"י על הים בעצמו ולא יותר וערש"י ותוד"ה ר' יהודה. אוקיינוס והים התיכוני נתחלפו אצל הקדמונים. כה"ע ת' סוף חלה ושם טורוס אמנוס. וע"ע י' שם פ"ד ה"ד. — (שמו"ר פ"כג, ה) עה"כ (שה"ש ד' ח) תשורי מראש אמנה, א"ר יוסטא הר הוא ושמו אמנה. עד אותו ההר א"י, ממנו ולהלן חו"ל. א"ר אלעזר ב"ר יוסי, כשיגיעו הגליות לשם, יהיו אומרים שירה וכו'. ע"ע שה"ר שם. י' חלה פ"ד ה"ד. — בעל כפתור ופרח בפ"ט מביא פירש"י בפ' אלה מסעי בזה"ל: "הר ההר זה אינו הר ההר שמת בו אהרן הכהן שהוא בדרומה של א"י בקצה ארץ אדום וזה בצפון והוא שנקרא בלשון משנה טורי אמנוס, והר ההר אין זה שם שלו, אלא כגון הר ע"ג הר כמין תפוח כפול". ברש"י שלפנינו חסר הענין במקומו. ועע"ש פ"יא הוצ' לונץ רמט בהערה ששם ההר הזה נשתבש וצונץ הביא וסדר את כל המקומות לפי הגי' השונות וכן נסדרו בדיוק בס' א"י ושכנותיה ע' הר ההר ב'. [1]

---

1) השמות לפרטיהם הם: אמנה (שביעי' פ"ו מ"א. חלה פ"ד מ"ח. י' שביעית פ"ו ה"א. שמו"ר פ"כג, ה. שה"ר פ"ד ח. ילי"ש שם תתקפח). — אמנון (גיט' ח' א). — אמנס (י' חלה פ"ד ה"ח. רמב"ם לשביעית פ"ו מ"א. ראב"ן אבן העזר סי' נד). — אמנוס (ר"ש לשביעית שם. רמב"ם הל' תרומ' פ"א ה"ז-ח). — אומנוס (ת"י במד' כ' כב. כג. כה. כז. דבר' לב' ג). —

ויגרי טב רנב (דגב) חורבתא וכורכא דבית חרבי — 9. עיירות האסורות בתחום צור שנץ ובצת ופומא ציבא וחניתא עיליתא וחניתא ארעיתא דשמיא ובית כריא ועמק ומזיין. — 10. עיירות חייבות במעשרות בתחום ציצית (סוסיתה, ציציתה) ועיני שת (ועינישת) ועיני ותרעא ורמכוך (ורומברך) ועין יעריט (ועין יערים) וכפר יערים רנב (דכב) צפיח (צפיא, חצפיא) וכפר צמח. רבי התיר כפר צמח. [1] — (ת' שביעי' פ"ד 7) עיירות א"י הסמוכות לספר מוסיפין עליהן שומר מדי שלא יפוצו גויים ויבוזו פירות שביעית.

ד. ימים ונהרות שמקיפין את הארץ.

(ב"ב עד, ב בס') כי אתא רב דימי אריו"ח. מ"ד (תל' כד, ב) כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה, אלו ז' ימים וד' נהרות שמקיפין את א"י. ואלו הן שבע ימים: ימה של טבריה וימה של סדום וימה של חילת וימה של חילתא וימה של סיבכי וים אספמיא וים הגדול. ואלו הן ד' נהרות: ירדן וירמוך וקירומיון ופיגה. עי' פרה פ"ח מ"י. — בענין הימים והנהרות יש שנוי גרסאות. בירוש' כתוב' פ"יב ה"ג. לה, ב יש במקום ימא דסיבכי ימא דכוכבו וי"ג ימא דכוכבי (והנכון "ימא דסמכו" והוא הנקרא אצל יוסיפוס Semachonitis). ימה של חילתא אפשר להשוות ל"ימה דחילתא" (או דחולתא ואצל יוסיפוס Ulatha), וכן ים אספמיא ל"ימא דאיפמיא" (צ"ל פמייס או פניים Paneas והכוונה על ברכת דן) וימא של סדום ל"ימא דמילחא" ים הגדול הוא "ימא רבא". ימה של חילת אחד הוא עם "ימא דשילחת" (או שלית, אין המקום ברור), ולפי גי' יל"ש תל' (כד) תרצז "של עכו". ובירוש' שם מזכיר עוד ים שמיני "ימא דחמץ" ע"ש עיר עמעסא שבסוריא, והירוש' מוסיף: "והאי ימא דחמץ דוקליטיאנוס הקוה נהרות ועשאו", כלומר אינו ים טבעי ולכן אין למנותו ביחוד. ע"ע י' כלאים פ"ט ה"ד. לב, ג. שו"ט תל' כד, אות ו. והערות רש"ב שם. — ובנוגע לנהרות יש שנוי גרסאות בנהר קירומיון. ערוך בע' קרמיון כ' שהוא נהר בדרך דמשק והוא אמנה. פיגה הוא פרפר. עי' רש"ב שם. [2]

ירדן ופרת — (י' חלה פ"ד ה"ד) אית תניי תני הירדן א"י, אית תניי תני הירדן מחו"ל, אית תניי תני הירדן גבול בפני עצמו וכו'. — (ספרי ס"פ עקב יא, כד) כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה. אם ללמד על תחומי א"י, הרי כבר נאמר (יהוש' א, ד) מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת וכו' יהיה גבולכם, ומה ת"ל, אשר תדרוך כף רגלכם? א"ל, כל מקום אשר תכבשו חוץ מן המקומות האלה הרי הוא שלכם. — (בר"ר פ"טז, ג) ולמה הוא קורא אותו (את נהר פרת) גדול, כיון שעלה והקיף את א"י דכ' בה (דבר' ד, ז) כי מי גוי גדול אשר לו אלהים. מכאן משל הדיוט, עבד מלך כמלך .. רב אמר לחייא בריה, בנה לי בית בא"י. א"ל להיכן, א"ל אעברת נהרה בנה. שמואל אמר עד מקום שהנהר מהלך שם

[1]) עי' ש' קליין הנ"ל. — [2]) ביאור הענין אצל ש' קרויס, Monumenta Talmudica ח"ה צד 77 בהערה. ש' קליין, עבר הירדן היהודי צד 70-71. וצריך להעיר שענין הקפה אינה מורה על תחום ממש בצמצום מובנה של המלה, רק קרוב לו ברב או במעט.

רבב״ח בגמ׳ שם: ״לדידי חזי לי ההוא אתרא והוי כמבי כובא לפומבדיתא״ — כפר סיסאי גם כן ״מובלעת בתחום א״י וקרובה לציפורי יותר מעכו״.

ג׳ חילוקי תחומין בין עולי א״י ובין עולי בבל.

(שביעי׳ פ״ו מ״א) שלש ארצות לשביעית: כל שהחזיקו עולי בבל מא״י ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד (שעבודת הארץ ההיא אסורה בשביעית ואם נעבדה וגדלה אסור לאכול מאותן גידולים). וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד. מן הנהר ומאמנה ולפנים נאכל ונעבד. מלת ״ולפנים״ צריכה להתפרש בצד חו״ל. וספרי ס״פ עקב מונה פה המקומות: ״תחום א״י ועד מקום שהחזיקו עולי בבל: פרשת אשקלון (כלומר תחום אשקלון ולא העיר בעצמה), חומת מדבר שרשף, דור, חמת ועכו (אולי צ״ל וחומת עכו), מגיאתו (מי גיאתו), וגיאתו עצמה, סברתה (כברתה), ובית זניתא, קצרא דגלילא, קנייא (קבייה) רעייא, מצי רעבתא, כמותה (מילחא) דבריין, נהוראתא דיתר, נחלא דאבצאל, בית ער, מרעשת (מחרשת), לולא רבתא, דבאת (כרבא?) כרכא דכר סנגרא, מיסף (מי ספר), ספנתא, נקיבתא דעיון, תרנגולא עילאה דקסרי, בית סוכת, קנת, ורקם תחגרא (דחגרא), וטרכונא דנימרא דבתחום ביצרא, משקא, וחשבון (לא עיר סיחון רק עיר אחרת בשם זה), ונחלא דזרד, מכותא, נימרון, עליה זירזא, ורקם גיאה, וגבנייא (וגנגייא) דאשקלון, ודרך גדולה הולכת למדבר. ות׳ שביעי׳ פ״ד 11 הנוסח: תחום א״י פרשת אשקלון, חומת מגדל שרשן דקסרי, ושורא דעכו, כבריתא, ריש מעון דגעתן, ורגעתן (וגעתן) גרמא, אגר זניתא, וקצטרא דגליל, וקביא רעיתא, תפלית, סניפתא (ספנתא), וסחרתא דיתיר, מומתא דבור, וממציא דעכתא, מי שפר, עילי רבתא, ומחרשת, מגדל חרוב, ונקיפתא דעיון, תוקרת, וכפרא דבר סנגרא, ותרנגלא עילאה דלעילא מן קסרין, בית סוכת, סכל ורקם דהגרא, טרכונא דבתחום בצרה, חשבון, ויוקפא, נחלה דזרד, ויגוד סיכותא, נמרין מלי חזרואי, ורקם גיאה, וגיניא דאשקלון. [1]) — עוד נוסח שלישי שמור לנו בירוש׳ שם פ״ו ה״א, לו׳ ג: תחומי א״י כל שהחזיקו עולי בבל, פרשת [אשקלון], חומת מגדל שיד, ושינ׳ דרור, ושורא דעכו, וקצירא דגלילא, וכברתה, ובית זניתה, וקובעיא, ומילתה דביר, ובוריי רבתא, תפניס, וסנפתא, ומחרתא דיתיר, וממציא דאבהתא, וראש מי געתון, וגעתון עצמה, מי ספר, ומרחשת, ומגדל חרוב, ואולם רבתא, ונוקבתא דעיון, ותוקרת, ברבה רבא, ובר סנגדא, ותרנגולא עילאה דלמעלה מן קיסרין, וטרכונא דמתחם לבוצרה, ומלח דורבאיי, ונמרין, ובית סבל, וקנת, ורפיח דחגרא, ודרך הגדול ההולכת למדבר חשבון, ויבקא, ונחלה דזרך (דזרד), ויגר סהדותא, ורקם דגועה, וגניא דאשקלון, אשקלון עצמה, ר׳ יעקב בר אחא בש״ר זעירא מן מה דתני גנייה דאשקלון הדה אמרה אשקלון כלחוץ. וע״ש שטיהרוה ושיטת ר׳ ישמעאל בי ר׳ יוסי, ״שמא נתכבשה מדברי תורה והיאך אני פוטרה מדברי תורה״. [2]) — (ת׳ שביעי׳ פ״ד 8) עיירות המותרות בתחום נואי ונאסרו כגון ציר וצייר וגושמי וזיזין

---

[1]) עי׳ שנויי נוסחי שם הוצ׳ צוקס. — [2]) עי׳ ש׳ קליין, עבר הירדן היהודי מן צד 42 והלאה. וס׳ אדמת קדש לר״י גולדהאר מצד 252 והלאה (פרק שמיני).

שבגליל, ואין חיה שבגליל גדלה על פירות שביהודה. וירו׳ שביעית פ״ט ה״ב: ר׳ חמא בר עוקבא בש״ר יוסי בר ר׳ חנינא, שיערו לומר, אין החיה שבהר גדילה בעמק ולא גדילה חיה שבעמק בהר. — ובפרטי המקומות בירוש׳ שם: איתמר, איזו עמק בגליל, כגון בקעת גנוסר וחברותיה וכן כיוצא בהן. איזה הר שביהודה, זה הר המלך, ושפלתו זו שפלת דרום, ועמק שלו מעין גדי עד ירחו. תוספתא שם פ״ז, 10 ״שפלת לוד״ ת׳ שפלת דרום. — ובנוגע למ״ש במשנה ״מבית חורון ועד הים מדינה אחת״ אריו״ח (בירוש׳ שם) עוד היא יש בה הר ושפלה ועמק: מבית חורון ועד אמאוס הר. מאמאוס ועד לוד שפלה. מלוד ועד הים עמק.

ובנוגע לעבר הירדן הרי הוא ג״כ מתחלק להר, שפלה ועמק. ת׳ שם ר׳ שמעון בן אלעזר או׳, איזהו הר שבעבר הירדן כגון חרים וחברותיה. ושפלה שלה: חשבון וכל עריה שבמישור, דיבון ובמות בעל ובית בעל מעון. עמק שלה כגון בית נמרה רמתא וחברותיה. אמנם בירוש׳ שם יש נטיות שונות מגי׳ זו: ״איזו הר שבעבר הירדן, תני רשב״א או׳ כגון הרי מכוור וגדור וכל כיוצא בהם... ועמק שלו בית הרן ובית נמרה וכן כיוצא בהן. ובעמק בית הרן ובית נמרה וסוכות וצפון יתר ממלכות סיחון מלך האמורי אשר מלך בחשבון, בית הרים בית רמתה בית נמרה בית נמרין סכות תרעלה צפון עמתו. — (סנהד׳ יא, ב) ת״ר על ג׳ ארצות מעברין את השנה: יהודה ועבר הירדן והגליל. על ב׳ מהן מעברין ועל א׳ מהן אין מעברין, ובזמן שיהודה א׳ מהן הכל שמחין, שאין עומר בא אלא מיהודה. ת״ר אין מעברין את השנה אלא ביהודה ואם עיברוה בגליל מעוברת. העיד חנניה איש אוני, אם עיברוה בגליל אינה מעוברת. א״ר יהודה בריה דר״ש בן פזי, מ״ט דחנניה איש אוני? א״ק (דבר׳ יב, ה) לשכנו תדרשו ובאת שמה. כל דרישה שאתה דורש לא יהיו אלא בשכנו של מקום. — (ב״ב פ״ג מ״ב) ג׳ ארצות לחזקה: יהודה ועבר הירדן והגליל. היה ביהודה והחזיק בגליל, בגליל והחזיק ביהודה, אינה חזקה. עד שיהא עמו במדינה. ובגמ׳ כתוב׳ יז, ב: והוינן בה מאי קסבר, אי קסבר מחאה שלא בפניו הויא מחאה, אפי׳ ביהודה וגליל נמי (הוי חזקה), ואי קסבר מחאה שלא בפניו לא הויא מחאה, אפי׳ יהודה ויהודה (בשני מקומות שונים) נמי לא? א״ר אבא בר ממל, לעולם קסבר מחאה שלא בפניו הויא מחאה, ומתניתין בשעת חירום שנו. ומ״ש יהודה וגליל דנקט, דסתם יהודה וגליל כשעת חירום דמי. עי׳ תוד״ה דסתם שלענין גט נחשבים למדינה א׳ וא״צ לומר בפני נכתב ובפ״נ משום דאיכא עולי רגלים ובתי דינים ועדים מצוים לקיימו עשכה״ע. — (כתוב׳ פי״ג מ״י. קי, א״ב) ג׳ ארצות לנשואין: יהודה ועבר הירדן והגליל. אין מוציאין (את האשה שלא לרצונה) מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל באותה הארץ מוציאין מעיר לעיר ומכרך לכרך, אבל לא מעיר לכרך ולא מכרך לעיר.

ז. יהודה ובנימין.

(כתוב׳ קיב, א) א״ר יוסי, סאה ביהודה היתה עושה חמש סאין: סאה קמח, סאה סלת, סאה סובין, סאה מורסין וסאה קיבוריא. א״ל ההוא צדוקי לר׳ חנינא, יאה משבחיתו בה בארעכון, בית סאה אחת הניח לי אבא, ממנה משח, ממנה חמר, ממנה

הוא א״י ואיזו זו תרבקנה· ספרי שם פ״ו· פרת שרובו ותקפו כנגד א״י· פרטים בנוגע לגבול א״י מצד בבל עי׳ י׳ יבמ׳ ספ״א· — (תענ׳ פ״א מ״ג) ר״ג או׳ בז׳ (בז׳ במרחשון שואלין את הגשמים) ט״ו יום אחר החג· כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת·

ה׳ מדת הארץ·

על גודל שטחה של א״י אין לנו מספרים מדוייקים· אבל יש איזו מאמרי אגדה המדברים מד׳ מאות פרסה על ד׳ מאות פרסה· כמו ב״ק פב׳ ב בס׳: ת״ר כשצרו בית חשמונאי זע״ז היה הורקנוס מבפנים ואריסטובלוס מבחוץ וכו׳ שלשלו דינרין בקופה והעלו להם חזיר· כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפורניו בחומה ונזדעזעה ת׳ פרסה על ת׳ פרסה וכו׳· ע״ע סוף סוטה· וכן באגדה המדברת מתרגומו של יונתן בן עוזיאל נמצא ג״כ (מגי׳ ג׳ א) שנזדעזעה א״י ת׳ פרסה על ת׳ פרסה· אמנם מליצה זו שגורה היא גם במקומות אחרים כמו: ״כעס יהודה ושאג בקול גדול והלך קולו ת׳ פרסה״ (בר״ר פ״צג׳ ז)· ת׳ פרסה פסע עמלק ובא לעשות מלחמה עם ישראל ברפידים (פסדר״כ זכור כו׳ ב)· אשמדאי הרחיק את שלמה מביתו ת׳ פרסה (גיט׳ סח׳ ב)· אורך מחנהו של סנחריב ת׳ פרסה (סנהד׳ צה׳ ב)· וכן יצה״ר הולך קולו ת׳ פרסה ועוד משלים כאלה מראים שהיא מליצה שגורה בפי בעלי אגדה מבלי לכוון בו אל שיעור מצומצם· אמנם כנראה חשבו אחדים מבעלי התוס׳ את המספר הזה לשיעור מצומצם· ב״מ כח׳ א תוד״ה חמשה עשר יום הקשו: וא״ת· והלא א״י היא ת׳ פרסה על ת׳ פרסה ומהלך אדם י׳ פרסאות ביום· הוי מ׳ יום באורך· וירושלים מן הירדן שהיא תחום א״י מהלך יום אחד כדאיתא בביצה (ה׳ א)· נשאר מצד א׳ ל״ט ימים? וי״ל דעם כרמים ויערים היה ת׳ פרסה· אבל מיישוב לא היה כל כך· ובר״ה תוד״ה כמה הקשו: היאך אפשר שירושלים הויא טבור של א״י שהיא ת׳ פרסה על ת׳ פרסה לכל צד· הרי מהלך כ׳ ימים לאחרון שבירושלים ממהלך י׳ פרסאות· ועוד הרי ירדן מן המזרח מהלך יום א׳ מן המזרח לירושלים והוא קצה א״י? וע״ע מ״ש בעל עץ יוסף לתנח׳ סוף מטות· — ארבב״ח לדידי חזי לי זבת חלב ודבש של כל א״י וחויא כמבי מיכסי עד אקרא דתולבנקי כ״ב פרסא אורכא ופותיא שיתי פרסי (כתוב׳ קיא׳ ב—קיב׳ א)·

ו׳ הארץ וחלקיה·

שלש ארצות — (שביעי׳ פ״ט מ״ב) שלש ארצות לביעור (לפי הכלל שכשכלה לחיה מן השדה צריך לבער מן הבית· מחלקים בין הארצות בו באופן· שהמין שכלה בארץ אחת גורם חיוב ביעור למין זה· אף שאותו מין מצוי עדיין בארץ אחרת· לפי שאין החיות מתרחקות מארצן): יהודה· ועבר הירדן· והגליל· — ושלש שלש ארצות לכל א׳ וא׳: (ג׳ ארצות שבגליל הן) גליל העליון וגליל התחתון והעמק· מכפר חנניה ולמעלן· כל שאינו מגדל שיקמום גליל העליון· ומכפר חנניה ולמטן· כל שהוא מגדל שיקמין גליל התחתון· ותחום טבריה העמק· וביהודה: ההר· השפלה והעמק· ושפלת לוד כשפלת הדרום· וההר שלה כהר המלך· מבית חורון ועד הים מדינה אחת· — (גמ׳ פסח׳ נב׳ ב) וגמירי· דאין חיה שביהודה גדלה על פירות

בשעה שבני ישראל בארץ, לא בשעה שהן בחו"ל. — לדעת ר"מ (בכור' נד, ב במש') הירדן מפסיק למעשר בהמה וע"ש בגמ' (נה, א) כל הסוגיא, אם הירדן נחשב לארץ כנען או לא. — (ביכורים פ"א מ"י) ריוה"ג או' אין מביאין בכורים מעבר לירדן, שאינה ארץ זבת חלב ודבש. —

ט. הגליל.

גליל סתם — (בר"ר פ"כ, ז) א"ר אלעזר ב"ר שמעון, נוח לו לאדם לגדל לגיון של זיתים בגליל ולא לגדל תינוק אחד בא"י. — (סנהד' עא, א) א"ר שמעון איש כפר עכו, פ"א הלכתי לגליל וראיתי מקום שמציינין אותו ואמרו, אבנים מנוגעות פינו לשם. — (נדר' סב, ב) תניא, הנודר עד הקיץ בגליל וירד לעמקים, אע"פ שהגיע הקיץ בעמקים, אסור, עד שיגיע הקיץ בגליל. — (שם מח, א) ר' יהודה או' אין אנשי גליל צריכים לכתוב (חלקם לנשיא לענין נדרים), שכבר כתבו אבותיהן על ידיהן, תניא, ר' יהודה או' אנשי גליל קנטרנין הן, והיו נודרין הנאה זמ"ז, עמדו אבותינו וכתבו חלקיהן לנשיא. — (ב"ב קמו, א־ב) א"ר יהודה אמר רב, מעשה באדם א' שאמרו לו, אשתו תותרנית (כלומר חסרה היא החוש להריח) היא, ונכנס אחריה לבודקה, א"ל, ריח צנון אני מריח בגליל, אמרה ליה, מאן יהיב לן מכותבות דיריחו וכו'. — בגליל עניים היו ומקפידים היו גם על דבר מועט כמו שברי פתילה (שבת מז, א) וכן על יין וחלב, שאין שפין קילור רק במים (שם עח, א). — ובמובן אחר (נזיר לא, ב) בגלילא שנו דחמרא עדיף ממישחא. — בהודעת בהמות לענין אותו ואת בנו גם עיוה"כ בכלל הפרקים שצריך להודיע בגליל לדעת ר' יוסי הגלילי: ע"ז ה, ב. חול' פ"ה מ"ג, פג, א. — (סוטה מט, ב) בעקבות משיחא חוצפא יסגי... בית וועד יהיה לזנות והגליל יחרב. סנהד' צז, א. —

בני גליל — ההוא בר גליל דאיקלע לבבל דא"ל קום דרוש לנו במעשה מרכבה (שבת פ, ב). — בני גלילא אמרו, עשה דברים לפני מטתך וכו' שבת קנג, א. — שלחו ליה בני גלילא לר' חלבו וכו': גיט' נט, ב בס', ס, א. — בני גלילא ע"ע נדה סא, א' — דריש ההוא גלילאה: שבת לא, ב. פח, א. ב"ק נב, א. מכות כג, א. — וסנהד' ע, א: דריש עובר גלילאה, י"ג ווין נאמרו ביין וכו'. — (חול' כז, ב) דרש עובר גלילאה, בהמה שנבראה מן היבשה הוכשרה בב' סימנים וכו'. — גדולי גליל (חול' קו, א) כל גדולי גליל עושין כן (נוטלין לידים מחמי האור). — החבירים שבגליל בשמועתו של ר"ע עי' מעי' ז, א. — צדוקי גלילי ביחס אל הפרושים: ידים פ"ד מ"ח. —

גליל העליון וגליל התחתון — (סנהד' יא, ב) מעשה בר"ג שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית וכו' א"ל (לסופר שלו), טול איגרא חדא וכתוב: לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה שלומכון יסגא, מהודעין אנחנו לכון, דזמן ביעורא מטא, לאפרושי מעשרא מעומרי שיבליא. — (כתוב' סז, ב) מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן טובים אחד מציפורי ליטרא בשר בכל יום וכו'. — א"ר ישמעאל, מבעלי בתים של גליל העליון היו בית אבא, מפני מה חרבו, שהיו מרעין בחורשין,

עיבור, ממנה קיטניות, ממנה רועות מקנתי. — (שם) ואין לך מעולה בכל הארצות יותר מארץ מצרים, שנ' (בראש' יג, י) כגן ה' כארץ מצרים, ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יותר מצוען, דהוו מרבו בה מלכים.. ואין לך טרשים בכל א"י יותר מחברון דהוו קברי בה שיכבי ואפילו חברון מבונה על א' מז' בצוען... והני מילי בטרשים, אבל שלא בטרשים חמש מאה. והנ"מ שלא בברכותיה, אבל בברכותיה כ' (בראש' כו, יב) ויזרע יצחק בארץ ההיא וכו' מאה שערים. — (מכיל' יתרו יט, יח) מפני מה שרתה רוה"ק בחלקו של בנימין.. שכל השבטים נולדו בחו"ל ובנימין נולד בא"י. — (מנח' פה, ב) אריו"ח אין מביאין את העומר אלא מן השדות המודרמות שבא"י שבהן חמה זורחת ומהן חמה שוקעת. תנ"ה, אבא שאול או' עומר היה בא מבקעת בית מקלה, כבת ג' סאין היתה ושדה מודרמת היתה ובה חמה זורחת וממנה חמה שוקעת וכו'.

ח. עבר הירדן.

עבר הירדן לא היה נחשב לא"י במלא מובן המלה (תנח' מטות ה) וכן אתה מוצא בבני גד ובני ראובן שהיו עשירים הרבה והיה להם מקנה גדול וחבבו את ממונם וישבו להם חוצה לארץ, לכך גלו תחלה מכל השבטים, שנ' (דה"א ה, כו) ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי וכו'. ת"ב שם ח. במד"ר פ"כב בס'. — ארץ כנען וארץ גלעד ע"ע קידוש' סא, א־ב. בתנאי בני גד ובני ראובן. — (ויק"ר פ"ג, א) בשעה שנכנסו לארץ (בני ראובן ובני גד) וראו כמה זרע יש בה, כמה נטע יש בה, אמרו, טוב מלא כף נחת בארץ הזאת ממלא חפנים בעבר הירדן. חזרו ואמרו, לאו אנן בחרינן לן? — (קה"ר פ"ד, ו) ר' יצחק פתר קריי בשבט גד ושבט ראובן שבאו לא"י וראו כמה בית זרע יש בה... אמרו טוב מלא כף נחת בא"י ממלא חפנים עמל בעבר הירדן וכו'. — עי' ספרי פנחס כז, יב. פ"קלד בס' וזו היא שר' יהודה או', ארץ כנען היא טובה ולא נחלת בני ראובן ובני גד. — (כתוב' קיב, א) א"ל ההוא בר אמוראה (אחד מבני האמורי לישראל בתחילת ביאתו לארץ), האי תאלתא (דקל) דקיימא אגודא דירדנא, כמה גדריתו מינה (כמה תאנים אתם לוקטים ממנה)? א"ל שיתין כורי. א"ל, אכתי לא עייליתו בהי אחריבתוהו, אנן מאה ועשרים כורי הוה גזרינן מינה. א"ל, אנא נמי מחד גיסא קאמינא לך. —

(מכות ט, ב) ת"ר ג' ערים הבדיל משה בעבר הירדן וכנגדן הבדיל יהושע בארץ כנען ומכוונות היו כמין ב' שורות שבכרם: חברון ביהודה כנגד בצר במדבר, שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד, קדש בהר נפתלי כנגד גולן בבשן, ושלשת שיהו משלשין, שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם ומחברון לשכם כמשכם לקדש ומשכם לקדש כמקדש לצפון. — (ספ"ז מסעי לה, יא ע"פ יל"ש שם) שש ערי מקלט, מגיד שאין קולטות ערי מקלט שבעבר הירדן עד שיבדלו אותן שבארץ כנען. — (ספ"ז קרח יח, כד) לפי שנתתי להם (לוים) את המעשר, אמרתי להם, אין לכם חלק בארץ, אין לי אלא בארץ כנען, מנין אף בעבר הירדן ובארץ שלשה, אמרת לא ינחלו נחלה בעבר הירדן ובארץ שלשה. אין לי אלא בעבר הירדן ובארץ שלשה, ומנין אף בבזה של מלחמה וכו'. או אף עכשיו לא יהא להם נחלה בארץ, ת"ל בתוך בני ישראל,

ששים עיר כל חבל ארגוב וכו׳ כל אלה ערים בצורות? אלא למה מנו חכמים את אלו, שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקדשום. עשכה״ע וע״ע פ״ד ענין קדושה ראשונה אם קדשה לע״ל. – (ערכ׳ לב, א בס׳) תנא גמלא בגליל וגדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונו וירושלים ביהודה. מאי קאמר? אמר אביי, ה״ק, עד גמלא בגליל (היו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון), עד גדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונו וירושלים ביהודה. רבא אמר, גמלא בגליל, לאפוקי גמלא דשאר ארצות, גדוד בעבר הירדן לאפוקי גדוד דשאר ארצות, אינך דלא איכא דכוותייהו, לא איצטריך ליה. עשכה״ע. – (כלים פ״א מ״ז) עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה (מסתם א״י) שמשלחין מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא, אין מחזירין אותו. – (ירו׳ מגי׳ פ״א ה״א, ע, א) כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין (את המגילה) בט״ו. ר׳ סימון בש״ר יהושע בן לוי, חלקו כבוד לא״י שהיתה חרבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון (כי לולא כן היה צריך לתלות בימות אחשורוש כשושן). –

יא. שפע הערים שבא״י ושפע יושביהן.

(י׳ תענ׳ פ״ד ה״ה, סט, ב) אר״י מגבת ועד אנטיפריס ששים רבוא עיירות היו. הקטנה שבהן היא היתה בית שמש, דכ׳ ביה (ש״א ו, יט) ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה׳ וכו׳ שבעים איש חמישים אלף איש. ואילו מרוח אחת היו, אין את מיבצע לה קניי לא נסבה (אם אתה נותן קנים במקום המתים, אין המקום מספיק לקנים). אר״ח, קפצה לה (נתכווצה) ארץ ישראל.

ערים יחידות שלא נזכרו בשמם – (ברכ׳ מד, א) כי אתא רב דימי אמר, עיר א׳ היתה לו לינאי המלך בהר המלך שהיו מוציאין ממנה ששים ריבוא ספלי טרית (חתיכות מין דג שקורין טונינא) לקוצצי תאנים מע״ש לע״ש. כי אתא רבין אמר, אילן א׳ היה לו לינאי המלך בהר המלך שהיו מורידים ממנו מ׳ סאה גוזלות מג׳ ברכות בחדש. ועי׳ י׳ תענ׳ פ״ד ה״ה ב׳ ארזים וכו׳ מ׳ סאה גוזלים בכל חדש. – (שבת קל, א) א״ר יצחק, עיר א׳ היתה בא״י שהיו עושין כר״א (לענין מכשירי מילה בשבת) והיו מתים בזמנן, ולא עוד אלא שפעם א׳ גזרה המלכות גזרה על ישראל על המילה, ועל אותה העיר לא גזרו. – (יבמ׳ ס, ב) אמר ר׳ יהושע בן לוי, עיר א׳ היתה בא״י שקרא עליה ערער (לפסול משפחת העיר), ושיגר רבי את ר׳ רומנוס ובדקה ומצא בה גיורת פחותה מבת ג׳ שנים ויום א׳ (תחת כהן) והכשירה רבי לכהונה (הניחה תחת בעלה כהן). עשכה״ע. – (ברכ׳ מד, א) כי אתא ר׳ יצחק אמר, עיר א׳ היתה בא״י וגופנית שמה, שהיו בה שמונים זוגות אחים כהנים נשואים לשמונים זוגות אחיות כהנות. ובדקו מסורא ועד נהרדעא ולא אשכחו בר מבנתיה דרב חסדא דהוו נסיבן לרמי בר חמא ולמר עוקבא בר חמא, ואע״ג דאינהו הוו כהנתא, אינהו לא הווי כהני. – (יבמ׳ מח, ב) יתיב ר׳ חנינא בר פפי ור׳ אמי ור׳ יצחק נפחא אקילעא דר׳ יצחק נפחא ויתבי וקאמרי, עיר א׳ היתה בא״י ולא רצו עבדיה למול וגלגלו עמהם עד י״ב חדש וחזרו ומכרום לגויים וכו׳.

יב. ערים פרטיות מצויינות בטבע ארצם.

(כתוב׳ קיא, ב) רמי בר יחזקאל איקלע לבני ברק חזנהו להנהו עיזי דקאכלן

ודנין דיני ממונות ביחידי ואע״פ שהיו להם חורשים סמוך לבתיהם׳ שדה קטנה היתה ומעבירין דרך עליה׳ – מעשה באדם א׳ שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעה״ב א׳ בדרום וכו׳ (שבת קכז׳ ב)׳ – מעשה בר״א ששבת בגליל העליון בסוכתו וכו׳ סוכה כז׳ ב׳ – שאל תלמיד א׳ מגליל העליון: שבת נב׳ ב׳

יהודה וגליל – (עירוב׳ נג׳ א־ב) א״ר יהודה אמר רב׳ בני יהודה שהקפידו על לשונם׳ נתקיימה תורתם בידם׳ בני גליל שלא הקפידו על לשונם׳ לא נתקיימה תורתם בידם עשכה״ע בנוגע להפרטים׳ – סלע של יהודה כפלים במשקל סלע של גליל: כתוב׳ פ״ה מ״ט׳ נט׳ א (סד׳ ב)׳ חול׳ קלה׳ א׳ קלז׳ ב׳ – משקל עשרה זוז ביהודה שהן חמשה סלעים בגליל: תרומ׳ פ״י מ״ח׳ – סאה ביהודה שוה ה׳ סאין בגליל: ב״ב קכב׳ א׳ – (מעשר׳ פ״ב מ״ג) המעלה פירות מן הגליל ליהודה או עולה לירושלים׳ אוכל סתם עד שהוא מגיע למקום שהוא הולך׳ וכן ביהודה רמ״א עד שהוא מגיע למקום השביתה וכו׳ – (נדר׳ יח׳ ב במש׳) ר׳ יהודה אמר׳ סתם תרומה ביהודה אסור׳ בגליל מותרת׳ שאין אנשי גליל מכירין את תרומת הלשכה; סתם חרמים ביהודה מותרין׳ בגליל אסורין׳ שאין אנשי גליל מכירין את חרמי הכהנים׳ עע״ש יט׳ א־ב׳ – (גיט׳ עו׳ א במש׳) ה״ז גיטך אם לא באתי מכאן ועד ל׳ יום׳ והיה הולך מיהודה לגליל׳ הגיע לאנטיפרס וחזר׳ בטל תנאו׳ ה״ז גיטך אם לא באתי מכאן ועד ל׳ יום והיה הולך מגליל ליהודה׳ והגיע לכפר עותנאי וחזר׳ בטל תנאו׳ (גמ׳ שם) למימרא דאנטיפרס בגליל הוה קיימא׳ ורמינהו׳ אנטיפרס ביהודה וכפר עותנאי בגליל׳ בינתים מטילין אותו לחומרא׳ מגורשת ואינה מגורשת וכו׳ עשכה״ע ושם עו׳ ב׳ – (שם לד׳ ב) היו לו ב׳ נשים א׳ ביהודה וא׳ בגליל׳ ולו ב׳ שמות א׳ ביהודה וא׳ בגליל וכו׳ עשכה״ע׳ – (ב״ק פ״י מ״ט׳ קיח׳ ב) לוקחין מן הנשים כלי צמר ביהודה וכלי פשתן בגליל (ואין בזה חשש גנבה או גזל)׳ וכן לוקחין מנשים זיתים במועט בגליל העליון׳ שם קיט׳ א׳ – היה ביהודה והחזיק בגליל ולהפך עי׳ ב״ב פ״ג מ״ב׳ – זרזיר וסנונית לבנה נמנו בין עופות טמאים לר׳ אליעזר׳ אמנם אנשי כפר תמרתא שביהודה היו אוכלים זרזיר׳ ואנשי גליל העליון היו אוכלין סנונית לבנה׳ מפני שקרקבנה נקלף׳ אבל ר״א אמר עליהם׳ שעתידים ליתן את הדין׳ חול׳ סב׳ א׳ – ובעניני ד״א (ברכ׳ סא׳ ב) הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב אלא צפון ודרום׳ ובגליל לא יפנה אלא מזרח ומערב׳ ור׳ יוסי מתיר וכו׳ וכעין זה בתניא אידך שם׳ – החילוק בין יהודה וגליל לענין עשיית מלאכה בע״פ: פסח׳ נה׳ א מש׳ וגמ׳ – לענין אבלות בשבת: מ״ק כג׳ א־ב׳ – לענין נאמנות על טהרת יין ושמן: חגי׳ כה׳ א (נדה ו׳ ב)׳ – לענין טענת בתולים: כתוב׳ ט׳ ב׳ יב׳ א׳ – ולענין כתובה (בין אנשי גליל ובין אנשי ירושלים): שם נב׳ ב׳ נד׳ א׳ – ולענין מזונות אלמנה: שם צה׳ ב בס׳

י׳ עיירות מוקפות חומה׳

(ערכין פ״ט מ״ו׳ לב׳ א) אלו הן בתי ערי חומה: שלש חצרות משני שני בתים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון׳ כגון קצרה הישנה של ציפורי וחקרה של גוש חלב ויודפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד ואונו וירושלים וכל כיוצא בהן׳ – (גמ׳ שם לב׳ ב) א״ר ישמעאל בר׳ יוסי׳ וכי אלו בלבד היו׳ והלא כבר נאמר (דבר׳ ג׳ ד)

פ״ז ה״א בס׳ — (כתוב׳ קיא׳ ב) תניא א״ר יוסי׳ מעשה בשיחין בא׳ שהניח לו אביו ג׳ בדי חרדל ונפשח א׳ מהם ונמצאו בו ט׳ קבין חרדל ועציו סיככו בו סוכת יוצרין׳

יג׳ סוריא׳

סוריא נחשבת ג״כ בבחינת מה לא״י׳ אבל אינה א״י ממש׳ אף שנכבשה ע״י דוד׳ לפי שכיבוש יחיד אין שמה כיבוש ומלבד זאת נכבשה קודם תשלום כיבושה של א״י (ספרי עקב יא׳ כד) מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצוות נוהגות שם ? אמרו׳ דוד עשה שלא כתורה׳ התורה אמרה׳ משתכבשו לארץ תהיו רשאים לכבוש חו״ל׳ הוא לא עשה כן׳ אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובה׳ ואת היבוסי שהיה סמוך לירושלים לא כבש׳ א״ל הקב״ה׳ סמוך לפלטרין שלך לא הורשת׳ היאך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וארם צובה׳ עי׳ ב״ב צ׳ ב תוד״ה לסוריא׳ ולשון הרבמ״ם (תרומו׳ פ״א ה״ג) הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען׳ כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהם׳ אעפ״י שמלך ישראל הוא וע״פ בית דין הגדול הוא עושה׳ אינו כא״י לכל דבר׳ ואינו כחו״ל לכל דבר וכו׳ ומפני מה ירדו ממעלת א״י׳ מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א״י וכו׳ והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא׳ — ושם (ה״ט) איזו היא סוריא׳ מא״י ולמטה כנגד ארם נהרים וארם צובה כל יד פרת עד בבל׳ כגון דמשק ואחלב וחרן ומגבב וכיוצא בהם עד שנער וצהר הרי היא כסוריא׳ —

(גיט׳ ח׳ א) ת״ר׳ בג׳ דברים שוותה סוריא לא״י ובג׳ לחו״ל: עפרה טמא כחוצה לארץ׳ והמוכר עבדו לסוריא כמוכר לחו״ל׳ והמביא גט מסוריא כמביא מחו״ל ובג׳ לא״י: חייבת במעשר ובשביעית כא״י׳ והרוצה ליכנס לה בטהרה׳ נכנס׳ והקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים׳ חייבת במעשר ובשביעית כא״י׳ קסבר כיבוש יחיד שמיה כיבוש׳ והרוצה ליכנס לה בטהרה נכנס׳ והאמרת עפרה טמא ? בשידה תיבה ומגדל׳ דתניא הנכנס לארץ העמים בשידה תיבה ומגדל׳ רבי מטמא ר׳ יוסי בר׳ יהודה מטהר׳ ואפי׳ ר׳ יוסי לא קמטמא אלא בארץ העמים׳ דגזרו על גושה ועל אוירה׳ אבל סוריא על גושה גזרו׳ על אוירה לא גזרו׳ והקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים למאי הלכתא׳ א״ר ששת׳ לומר שכותבין עליו אונו ואפי׳ בשבת׳ בשבת סלקא דעתך ? כדאמר רבא׳ אומר לנכרי ועושה׳ ה״נ אומר לנכרי ועושה׳ ואע״פ דאמירה לנכרי שבות׳ משום ישוב א״י לא גזור רבנן׳ — (ת׳ שביעי׳ פ״ז 10) ובסוריא לא אמרו ג׳ ארצות אלא אוכלין מן הראשון שבה עד שיכלה האחרון שבה׳ ע״ע י׳ שם׳ — (י׳ פאה פ״ז ה״ה) אין מעשר שני בסוריא׳ דכוותיה אין נטע רבעי בסוריא וכו׳ ר׳ יהודה או׳ אין לנכרי כרם רבעי בסוריא וכו׳ עי׳ רמב״ם מע״ש פ״ב ה״יב שפוסק בסתם כירו׳ והראב״ד משיג עליו שהוא רק מה״ת וסיים׳ ואם גזרו עליה מעשרות לא גזרו עליה נטע רבעי׳ — (שביעי׳ פ״ו מ״ב) עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר (בשביעית׳ במחובר גזרו בסוריא׳ כדי שלא יהיו מניחים את א״י וישתקעו בסוריא)׳

(אהל׳ פ״יח מ״ז) הקונה שדה בסוריא סמוכה לא״י׳ אם יכול להכנס לה בטהרה (שאין ארץ העמים מפסקת בין אותה שדה שקנה לא״י)׳ טהורה וחייבת במעשרות ובשביעית׳ — (ת׳ תרומ׳ פ״ב 11) ישראל שקנה שדה בסוריא׳ אע״פ שחזר ומכרה לגוי׳ חייבת במעשרות ובשביעית׳ שכבר נתחייבה׳ אבל האריסין והחוכרין ובתי

תותי תאיני וקנטיף דובשא מתאיני וחלבא טייף מינייהו ומיערב בהדי הדדי׳ אמר היינו זבת חלב ודבש׳ — (סנהד׳ יב׳ א) ואין לך קלה בכל א״י לבשל פירותיה יותר מבעל שלישה׳ — (כתוב׳ קיב׳ א) ריב״ל איקלע לגבלת׳ חזנהו להנהו קטופי דהוו קיימי כי עיגלי׳ אמר עגלים בין הגפנים? א״ל׳ קטופי נינהו׳ אמר׳ ארץ הכניסי פירותיך׳ למי את מוציא פירותיך לערביים הללו׳ שעמדו עלינו בחטאתינו? לשנה איקלע ר׳ חייא להתם׳ חזנהו דהוו קיימי כעיזי׳ אמר׳ עיזים בין הגפנים? א״ל׳ זיל׳ לא תעביד לן כי חברך׳ — (ספרי ברכה לג׳ כד) מעשה שנצטפצפו (שנצטרכו) אנשי לודקיא בשמן ומינו להם פומיליוס אחד׳ א״ל׳ לך וקח לנו שמן במאה ריבוא׳ והלך לו לצור׳ א״ל׳ שמן במאה ריבוא אני צריך׳ א״ל׳ לך לגוש חלב׳ הלך לו לגוש חלב׳׳ א״ל׳ לך אצל פלוני׳ הלך לביתו ולא מצאו׳ א״ל׳ הרי בשדה׳ הלך ומצאו שעוזק תחת הזית׳ א״ל׳ שמן במאה ריבוא אני צריך׳ א״ל׳ המתן עד שאגמור את הזית׳ משגמר את זיתיו נטל את הכלים והיה ממשמש ובא׳ אמר פומיליוס׳ אפשר שיש לזה שמן במאה ריבוא׳ דומה שצחקו בו יהודים׳ כיון שבא לביתו׳ קרא לשפחתו וכו׳ לאחר אכילה עמד ומדד לו שמן במאה ריבוא׳ א״ל׳ רצונך שוב? א״ל׳ אין לי מעות׳ א״ל טול׳ ואני אבוא עמך ואטול את מעותי׳ עמד ומדד לו שמן בשמונה עשרה מאות ריבוא וכו׳ מנח׳ פה׳ ב׳ — (מגי׳ ו׳ א) חמת זו טבריה׳ ולמה נקרא שמה חמת׳ על שום חמי טבריה׳׳׳ ר׳ ירמיה אמר׳ רקת שמה׳ ולמה נקרא שמה טבריה׳ שיושבת בטבורה של א״י׳ רבה אמר׳ שטובה ראייתה׳ — (מנח׳ פ״ט (פ״ח) מ״א׳ פג׳ ב) כל קרבנות הצבור והיחיד באין מן הארץ ומחו״ל׳ מן החדש ומן הישן חוץ מן העומר וב׳ הלחם׳ שאינן באין אלא מן החדש ומן הארץ׳ וכולן אינן באין אלא מן המובחר׳ ואיזהו מובחר שלהם: מכניס וזטחא (מכמס ומזוניחא) אלפא לסלת׳ שניה להם עפריים בבקעה׳ כל הארצות היו כשרות׳ אלא מכאן היו מביאין׳ עע״ש פד׳ב מחלוקת ריו״ח ור״ל בדרשת ״מארצך״ ולא כל ארצך׳ — (ספרי האזינו לב׳ יג) ויניקהו דבש מסלע׳ כגון סיכני וחברותיה׳ מעשה שאמר ר׳ יהודה לבנו בסיכני׳ צא והבא לי קציעות מן החבית׳ א״ל׳ אבא׳ של דבש היא׳ א״ל׳ בני׳ השקע ידיך לתוכה ואתה מעלה קציעות מתוכה׳ — (שבת כו׳ א) עה״כ (ירמ׳ נב׳ טז) כורמים׳ תני רב יוסף׳ אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא׳

מסקנת הסוגיא (גיט׳ ד׳ ב) שממדינה למדינה בא״י אין צריך לומר בפני נכתב ובפ״נ בגט׳ ״דכיון דאיכא עולי רגלים מישכח שכיחי״ תינח בזמן שבהמ״ק קיים׳ בזמן שאין בהמ״ק קיים מאי איכא למימר? כיון דאיכא ב״ד דקביעי׳ מישכח שכיחי׳ תנן רשב״ג או׳ אפי׳ מהגמוניא להגמוניא׳ וא״ר יצחק׳ עיר א׳ היתה בא״י ועססיות שמה והיו בה ב׳ הגמוניות שהיו מקפידין זע״ז׳ לפיכך הוצרכו לומר מהגמוניא להגמוניא (בפ״נ ובפ״נ)׳ לרבא ניחא לרבה קשיא? רבה אית ליה דרבא (דמקום שיש קפידא בעינן לקיימו ואי׳ לא לא משום ב״ד קבועים)׳ — (כתוב׳ קיא׳ ב בס׳) אר״ל׳ לדידי חזי לי זבת חלב ודבש של ציפורי והוי שיתסר מילין אשיתסר מילין׳ — (ספרי האזינו לב׳ יג) ושמן מחלמיש צור׳ אלו זיתים של גוש חלב׳ מעשה שא״ר יוסי לבנו בציפורי׳ עלה והבא לי גרוגרות (נ״א זיתים) מן העליה׳ הלך ומצא את העליה שצפה בדבש (נ״א בשמן)׳ — שפעת פירות ומתקן בציפורי ע״ע י׳ שביעי׳

נשפעה מתכונת האויר גם תכונת הדם ונחוצה היתה ההקזה בא״י יותר מבמקום אחר (כתוב׳ נב׳ ב) אריו״ח עשו הקזת דם בא״י כרפואה שאין לה קצבה (והרי היא לגבי אלמנה כמזונות דתרוייהו חיותא נינהו).

טו׳ גשמים ורוחות.

(תענ׳ כב׳ ב—כג׳ א) ת״ר (ויק׳ כו׳ ד) ונתתי גשמיכם בעתם, לא שיכורה ולא צמאה אלא בינונית, שכל זמן שהגשמים מרובין, מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות, ד״א בלילי רביעיות ובלילי שבתות, שכן מצינו בימי שמעון בן שטח וכו׳. עכה״ע ספרא ר״פ בחקותי. ויק״ר פ״לה׳ יא׳ ספרי עקב יא׳ ידי — (שם יא׳ י) לא כארץ מצרים היא, ארץ מצרים נמוך שותה, גבוה אינו שותה, א״י שותה נמוך וגבוה. א״מ שותה מימיה, א״י שותה מי גשמים. א״מ גלוי שותה שאין גלוי אין שותה, א״י גלוי ושאין גלוי שותה. א״מ שותה ואח״כ נזרעת, א״י שותה ונזרעת, נזרעת ושותה. א״מ אינה שותה בכל יום, וא״י שותה בכל יום. א״מ אם אינו עמל בה בפסל ובקרדום ונודד שנת עיניו עליה, אין לו בה כלום, אבל א״י אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם והמקום מוריד להם גשמים. משל למלך וכו׳ כך כל הארצות נתן להם שמשים לשמשן, מצרים שותה מן הנילוס, בבל שותה מן הנהר יובל, א״י אינה כן, אלא הם ישנים על מטותיהם והמקום מוריד להם גשמים. — (שם יא׳ יב) מראשית השנה וכו׳, מגיד הכ׳ שמראשית השנה נגזרו עליהם, כמה גשמים כמה טללים כמה חמה זורחת, כמה רוחות נושבות עליה. — (שם יא׳ יא) או לפי שא״י מכופלת בהרים, יהיה גלוי שותה שאין גלוי אין שותה ת״ל למטר השמים תשתה מים, גלוי ושאין גלוי שותה. (וכן שותה שאר כל מיני מים, כמו מי שלחים, מי שלגים, מי טללים).

(תענ׳ י׳ א) ת״ר א״י נבראת תחילה וכל העולם כלו נברא לבסוף, שנ׳ (משלי ח׳ כו) עד לא עשה ארץ וחוצות. א״י שותה תחילה וכל העולם לבסוף, שנ׳ (איוב ה׳ י) הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות. א״י משקה הקב״ה בעצמו, וכל העולם כלו ע״י שליח וכו׳, א״י שותה מי גשמים, וכל העולם כלו מתמצית וכו׳. עי׳ ספרי עקב יא׳ ידי — (זבח׳ קיג׳ א) א״ל ריו״ח (לר״ל), והלא כל א״י בדוקה היא (לענין קבר התהום)? במאי קמפלגי, מר סבר, ירד מבול לא״י (ונשקעו בה עצמות מתים), ומר סבר, לא ירדי. א״ר נחמן בר יצחק, ושניהם מקרא אחד דרשו (יחזק׳ כב׳ כד) בן אדם אמר לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם. ריו״ח סבר, אתמוהי מתמה קרא, א״י מי לא מטוהרה את, כלום ירדו עליך גשמים ביום זעם? ור״ל סבר כפשטיה, ארץ לא טהורה את, מי לא ירדו עליך גשמים ביום זעם. עשכה״ע. — (ב״ב כה׳ ב) אמר רפרם בר פפא א״ר חסדא, מיום שחרב בהמ״ק לא הוגשמה רוח דרומית וכו׳ ואמר רפרם בר פפא אר״ח מיום שחרב בהמ״ק אין הגשמים יורדים מאוצר טוב, שנ׳ (דבר׳ כח׳ יב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב, בזמן שישראל עושים רצונו של מקום וישראל שרויין על אדמתם, גשמים יורדין מאוצר טוב, בזמן שאין ישראל שרויין על אדמתן, אין גשמים יורדים מאוצר טוב.

טז׳ פירות הארץ.

(ברכ׳ לו׳ ב) ללמדך שאין א״י חסרה כלום, שנא׳ (דבר׳ ח׳ ט) ארץ אשר לא

אבות וגוי שמישכן שדהו לישראל, אע״פ שעשה לו ישראל נימוסי עליה, פטורה מן המעשרות ופטורה מן השמיטה. עי׳ גיט׳ מז׳ א־ב׳ — (מעש׳ פ״ה מ״ה) הלוקח שדה ירק בסוריא, אם עד שלא בא לעונת המעשרות, חייב. ומשבא לעונת המעשרות פטור ולוקט כדרכו והולך. ר׳ יהודה או׳, אף ישכור פועלים וילקט. ארשב״ג, בד״א, בזמן שקנה קרקע, אבל בזמן שלא קנה קרקע, אם עד שלא בא לעונת המעשרות פטור (כיון שאין לו בגוף הקרקע כלום). רבי או׳, אף לפי חשבון (מוסב על הת״ק, והכוונה שאף משבא לעונת המעשרות חייב לעשר ע״פ חשבון עד כמה שניתוסף ברשותו). — (ת׳ תרומ׳ פ״ב 10) ישראל וגוי שקנו שדה בסוריא, הרי הן כטבל וכמעשר שנתערבו זה בזה, דברי רבי, רשב״ג או׳, חלקו של ישראל חייב וחלקו של גוי פטור. — (חלה פ״ד מ״ז) ישראל שהיו אריסין לנכרים בסוריא, ר׳ אליעזר מחייב פירותיהם במעשרות ובשביעית, ור״ג פוטר. ר״ג או׳ ב׳ חלות בסוריא, ורא״א חלה א׳. אחזו קולו של ר״ג וקולו של ר״א, חזרו לנהוג כדברי ר״ג בב׳ דרכים. — (דמאי פ״ו מ״יא) המוכר פירות בסוריא ואמר משל א״י הן, חייב לעשר. מעושרין הן, נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. ואם ידוע שיש לו שדה א׳ בסוריא, חייב לעשר. — (ע״ז כא, א במש׳) ר׳ יוסי או׳, בא״י משכירין להם בתים אבל לא שדות, ובסוריא מוכרין בתים ומשכירין שדות וכו׳. (גמ׳) מ״ט, קסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש, שדה דאית ביה תרתי גזרי בהו רבנן, בתים דלית בהו תרתי, לא גזרו בהו רבנן. —

ענין שקלים שבאו מסוריא עי׳ ת׳ שקלי׳ פ״ב, 3.

יד. הרים וגבעות שבא״י.

(ספרי ר״פ עקב) מה שור זה אין גבוה מקרניו, כך א״י גבוהה מכל הארצות. אי מה שור זה פסול מכל שבו קרניו, כך א״י פסולה מכל הארצות, ת״ל (ישע׳ ה׳, א) בקרן בן שמן, שמנה היא. א״י לפי שגבוהה מכל, משובחת מכל וכו׳ בית המקדש שגבוה מכל, משובח מכל, שנא׳ (דבר׳ יז׳, ח) וקמת ועלית, ואו׳ (ישע׳ ב׳, ג) והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳. — (ספרי פ׳ עקב יא׳, יא) ארץ הרים וגבעות, או בגנות א״י הוא מדבר שהוא מזכיר בה הרים? ת״ל ובקעות, מה בקעות לשבח, אף הרים לשבח. ועוד שנותן טעם בהר, טעם בבקעה, שפירות ההר הן קלים ופירות הבקעה שמנים. רשב״י או׳ כשהיא בקעה הרי היא עושה בית כור, כשהיא הר, הרי היא עושה חמשה כורים: בצפון בית כור, בדרום בית כור וכו׳. — ארץ שיש בה מיני ארצות הרבה: בית ארצות, בית החולת, בית העפר. ד״א הרים ובקעות, מגיד שלא שוו טעם פירות הר לטעם פירות בקעה וכו׳. ומנין שלא שוו טעם פירות הר זו לטעם פירות הר זו, טעם פירות בקעה זו לטעם פירות בקעה זו, ת״ל, ארץ הרים ובקעות, הרים הרבה, בקעות הרבה וכו׳ — (שם) או לפי שעפרו של הר קל ושל בקעה שמן, יכול יהיו מים גורשים את העפר ממקום הר למקום בקעה, ותהיה בקעה מחוסרת מים? ת״ל ארץ הרים ובקעות, הר לפי מה שהוא, בקעה לפי מה שהיא.

ויתכן שמתוך ריבוי ההרים ממוזג גם האויר ונוח לבריאות האדם וטבעו הרוחני אוירא דא״י מחכים (ב״ב קנח, ב). — גם התינוקות שבא״י היתה בהן חכמה רבה, עי׳ מעשיות בענין זה איכ״ז ד. מאמרים אחרים בענין זה עי׳ בפ׳ הבא. — ואולי

(שבת סג׳ א) א״ר יהודה׳ עצי ירושלים של קינמון היה. ובשעה שהיו מסיקין מהן׳ ריחן נודף בכל א״י וכו׳. ע״ע בר״ר פ״סה׳ טז׳ יז׳ — (י׳ פאה פ״ז ה״ג) ר׳ הונא בש״ר אבון׳ קינמן מאכל עיזים הן (כלומר כל כך בשפע היו גדלים בארץ) והיו ישראל מגדלים אותו׳ ר׳ הונא בש״ר אבון׳ ב׳ תמידין שהיו מקריבין בכל יום׳ היו מרכיבין אותן ע״ג גמל ורגליהן נוגעות בארץ (כל כך גבוהים היו העיזין)׳ ר׳ הונא בשם רב אידי׳ מעשה באחד שקשר עז לתאינה ובא ומצא דבש וחלב מעורבין׳ — ועי׳ בר״ר פ״סה׳ יז (יג) רב הונא בש״ר יוסף אמר׳ ב׳ תמידים שהיו ישראל מקריבים בחג׳ היו מרכיבין אותן על שני הוגנין (עירים קטנים) והיו רגליהם שפופות בארץ׳ רב הונא בש״ר יוסף׳ קנמון הזה היה גדל בא״י והיו עיזים וצבאים אוכלים ממנו׳ א״ר חנינא׳ עגלים נשחטין זיתים נקצצין עפר שבהרים מעשה נסים׳ א״ר מנא׳ הכל מעשה נסים׳ (במנח״י מובאים פירושים שונים והנראה לי׳ שכל הענינים האלה נראים ונעשים יום יום׳ עגלים נשחטים וכו׳ ובדברים שהנסיון מעיד עליהם לא יתכנו הפרזות כאלה׳ וע״ז משיב שהדברים המסופרים פה יוצאים מגדר הטבע ומקומם בין הנסים׳ בענין קרוב לזה צריך שיובנו גם המאמרים הבאים)׳

(י׳ פאה פ״ז ה״ג) דלמא ר׳ אבהו ור׳ יוסי בר חנינא ור״ש בן לקיש עברו על כרם דורון׳ אפיק להם אריסא חדא פרסיקא (אפרסק א׳)׳ אכלון אינון וחמרייהון ואייתרון ושערונא בהדין לפיסא דכפר תנניה מחזיק סאה של עדשים (כל כך גדול היה האפרסק)׳ בתר יומין עברון תמן׳ אפיק לון תרין תלת (אפרסקי) לגו ידא (כלו׳ ב׳ ג׳ אפרסקים היה להם מקום בתוך הידי׳ תחת שהאפרסק שמקודם היה גדול כאילפס שבכפר חנניה שהיה מחזיק סאה)׳ א״ל׳ מן ההוא אילנא אנן בעיין׳ א״ל׳ מיניה אינון׳ וקרון עלוי (תל׳ קו׳ לד) ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה׳ א״ר חנינא׳ כד סלקת להכא (לא״י) נסיבת איזורי ואיזורי׳ דברי ואיזוריה דחמרי מקפא בירתא דחרובא (להקיף גזע חרוב) דארעא דישראל ולא מטין׳ קצת (קצצתי) חד חרוב ונגד מלוי ידוי דובשא׳ במד״ר פ״ט׳ כד (כו)׳ — (ירוש׳ שם) אריו״ח׳ יפה ספסוף שאכלנו בילדותינו מפרסקים שאכלנו בזקנותינו׳ דביומוי אישתני עלמא (עי׳ מדרש שמואל פ״יג׳ ז)׳ א״ר חייא בר בא׳ סאה ארבלית היתה מוציאה סאה סלת סאה קמח סאה קיבר סאה מורסן׳ סאה גניינין׳ וכדון אפי׳ חדא בחדא לא קיימא (י׳ סוטה פ״א ה״ח ועי׳ ת״ב ס״פ תצוה)׳ (שם) מיד בעון קומי (מן רבי)׳ מהו הדין דכ׳ (יואל א׳ יז) עכשו פרודות תחת מגרפותיהם? א״ל׳ תחת שהיינו גורפין דבש׳ הרי אנו גורפין רקבובית מעשה באחד שהיה לו שדה של תאינין׳ ובא ומצא גדר של דבש מקיף אותן׳ חד בר נש זרע חקלא לפת והוה מקטע ומזבין׳ מעשה בשועל שבא וקינן בראשו של לפת׳ מעשה בשיחין בקלח א׳ של חרדל שהיו בו שלשה בדין ונפשח א׳ מהם וסיככו בו סוכת יוצרים ומצאו בו ג׳ קבין של חרדלי׳ א״ר שמעון בן חלפתא׳ קלח אחד של חרדל היה לי בתוך שלי׳ והייתי עולה בו כעולה בראש תאנה׳

שינוי תכונת הארץ מחמת החטא מתבטא ביחוד במאמרים האלה: (י׳ כלא׳ פ״ט ה״ג בס׳) עה״כ (דבר׳ כט׳ כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה׳ כיון שנשרפה א״י נעשה בהן מדת הדין׳ תני בש״ר יהודה׳ ז׳ שנים עשת א״י נשרפת׳ הה״ד (דני׳ ט׳ כז) והגביר ברית לרבים שבוע אחד׳ כותים שבה מה היו עושים׳ מטליות מטליות׳

במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה· יומא פא׳ ב׳ סוכה לה׳ א׳ ועי׳ קה״ר פ״ב׳ ה׳ — חשיבות הפירות לפי קרבת זכירתן אצל ארץ (ברכ׳ מא׳ ב) זה שני לארץ וזה חמישי לארץ· הסדר הוא א״כ ע״פ הכ׳ (דבר׳ ח׳ ח): א) חטה׳ ב) שעורה׳ ג) גפן׳ ד) תאנה׳ ה) רימון׳ ו) זית׳ ז) דבש (תמרים)· — (שם) עה״כ (דברים ח׳ ח) ארץ זית שמן׳ א״ר יוסי בר׳ חנינא׳ ארץ שכל שיעוריה כזיתים· כל שיעוריה ס״ד···ז אלא ארץ שרוב שיעוריה כזיתים· עירוב׳ ד׳ ב׳ סוכה ו׳ א׳ — (ב״ב צ׳ ב) ומותר לאדם לאצור פירות בא״י ג׳ שנים: ערב שביעית ושביעית ומוצאי שביעית· ובשני בצורת אפי׳ קב חרובין לא יאצר׳ מפני שמכניס מארה בשערים וכו׳ — (שם צא׳ א) ת״ר׳ אין משתכרין בא״י בדברים שיש בהן חיי נפש׳ כגון ייִנות׳ שמנים וסלתות· אמרו עליו על ראב״ע׳ שהיה משתכר ביין ושמן וכו׳ באתריה דראב״ע שכיחי מישחא· ת״ר׳ אין משתכרין פעמים· אמר מרי בר מרי׳ פליגי בה רב ושמואל׳ ח״א על חד תרי (לא ימכור בכפל ממה שקנה)׳ וח״א (לא ימכור) תגר לתגר (רק ימכרנו התגר בלי אמצעות תגר אחר למי שנצרך לו לאכילה׳ כדי שלא יוקיר ע״כ המחיר· והטעם שהתירו בבצים למכור בריוח יותר משתות׳ פירש״י משום דבצים אין בהם חיי נפש כל כך וגם טורח מרובה וריוח מועט הוא לעני המחזר בעיירות לקנות ביצים·

(ב״ב צ׳ ב) ת״ר אין מוציאין פירות מא״י דברים שיש בהן חיי נפש׳ כגון ייִנות׳ שמנים וסלתות· ר״י בן בתירה מתיר ביין מפני שממעט את התיפלה· וכשם שאין מוציאין מארץ לחו״ל׳ כך אין מוציאין מא״י לסוריא· ור׳ מתיר מהיפרכיה להיפרכיה· — אמנם בשעת שפע לא היו מקפידים על זה׳ ואדרבה הפירות היו היסוד הראשי לעשירות הארץ ולמסחר עם שאר הארצות (ספרי עקב יא׳ יד) ואספת דגנך תירושך ויצהרך׳ שתהא א״י מלאה דגן ותירוש ויצהר׳ וכל הארצות דובאות למלאות אותה כסף וזהב וכו׳· ת״כ בחקותי פ״א׳ — כסף וזהב בירושלים כאבנים בימי שלמה עי׳ קה״ר פ״ב׳ ח׳ שה״ר פ״א׳ א׳ —

(ספרי האזינו לב׳ יג) ויאכל תנובות שדי׳ אלו פירות א״י שקלים לאכול מפירות של כל הארצות· — (ת״כ בחקותי כו׳ ד) ונתנה הארץ יבולה׳ לא כדרך שהיא עושה עכשיו אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון· ומנין שהארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות בן יומה׳ ת״ל זכר עשה לנפלאותיו וכו׳· עכה״ע ספרי עקב יא׳ יד בס׳· — (ב״ב קמו׳ א) א״ר יהודה אמר רבי׳ מעשה באדם אחד ששיגר לבית חמיו יין חדש ושמן חדש וכלי פשתים חדש בעצרת· מאי קמ״ל? אבע״א חשיבותא דא״י קמ״ל (שממהרת לבשל פירותיה בעצרת)· — ענין דומה לזה בירוש׳ שם פ״ט ה״ה: חד בר נש שילח לארוסתו כ״ד קריות (קרונות) מיני חרת (זרעונים) בין פסח לעצרת ולא איתקשי לרבנן (החכמים לא היו תמהין על זה)׳ אלא מנן אייתי זרע דכיתן וזיתין (קודם עצרת)· — (ת״ב ס״פ תצוה) מעשה בר׳ יונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה אחת והיתה התאנה מלאה תאנים יפות׳ ירד טל והיו התאנים שואבים דבש׳ והיה הרוח מגבלן בעפר׳ באת עז אחת והיתה מנטפת חלב בדבש׳ וקרא לתלמידים וא״ל׳ בואו וראו דוגמא מעין העוה״ב וכו׳·

יח· בעלי חיים·

בהמה דקה וגסה – א״י לא היתה מסוגלת לגידול בהמה דקה (ב״ק עט׳ ב במש׳) אין מגדלין בהמה דקה בא״י אבל מגדלין בסוריא ובמדברות שבא״י· (גמ׳) ת״ר אין מגדלין בהמה דקה בא״י, אבל מגדלין בחורשין שבא״י· בסוריא אפי׳ ביישוב ואין צריך לומר בחו״ל· תניא אידך, אין מגדלין בהמה דקה בא״י, אבל מגדלין במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו· ואע״פ שאמרו, אין מגדלין בהמה דקה, אבל מגדלין בהמה גסה, לפי שאין גוזרין גזרה על הציבור, אא״כ רוב הציבור יכולין לעמוד בה· בהמה דקה אפשר להביא מחו״ל, בהמה גסה אי אפשר להביא מחו״ל· ואע״פ שאמרו, אין מגדלין בהמה דקה, אבל משהה הוא קודם לרגל ל׳ יום וקודם משתה בנו ל׳ יום, ובלבד שלא ישהה את האחרונה ל׳ יום (לא יאמר, הריני שוחט את המוקדמות ומאחר את האחרונות אף לאחר הרגל עד מלאת ל׳ יום למקחן) וכו׳ עשכה״ע· ע״ע תענ׳ כה׳ א׳ – (סנהד׳ כה׳ ב) אמר רבא, רועה בהמה דקה בא״י פסולין (לעדות, לפי שחשודים על הגזל, שמניחים הבהמות לרעות בשדות), בחו״ל כשרין ·· רועה בהמה גסה, אפי׳ בארץ כשרין· ע״ש בגמ׳ שמחלקים בין רועים למגדלים· ע״ע סא״ר פ״טו· – א׳ מד׳ דברים שבשבילן מאורות לוקין הוא על מגדלי בהמה דקה בא״י·

דגים ועופות – (י׳ תענ׳ פ״ד ה״ה׳ סט׳ ב) אר״ח בריה דר׳ אבהו, ז׳ מאות מיני דגים טהורים ומ׳ מאות מיני חגבים טהורים ולעוף אין מספר כולהם גלו עם ישראל לבבל, וכשחזרו כולהם חזרו עמהם, חוץ מן הדג הנקרא שיבוטא· איכ״ר פתי׳ לד׳ – (בר״ר פ״סה׳ ג) בימי ר׳ חייא רבה עלה זרזיר א׳ לא״י אתון טעיניה ליה לגביה, א״ל, מהו דניכליניה ? וכו׳ עשכה״ע·

בעלי חיים מסוכנים לארץ – (תענ׳ כב׳ א) ארבה וחסיל אפי׳ לא נראה בא״י אלא כנף אחד מתריעין עליהם· – בין חמשה דברים שנהרגין בשבת נמנה גם נחש שבא״י: שבת קכא׳ ב׳ – הארי היה שכיח מלפנים בא״י ע״ז מורה גם הענין שכותים נקראו גירי אריות עשה״כ (מ״ב יז׳ כה) וישלח ה׳ בהם את האריות ועי׳ יבמ׳ כד׳ ב׳ קידוש׳ עה׳ ב ועוד· ומלבד זאת יש הרבה מאמרים בהלכה ואגדה על הארי עי׳ מפה״ת בערכו· – (בר״ר פ״לא׳ יג) בימי ר׳ חייא בר אבא עלה גור אחד (של ראם) לא״י ולא הניח אילן שלא עקרו, ועשו תענית ונתפלל חייא וגעת אמו מן המדבר וירד לקולה·

והיתה נשרפת. ובאיכ״ר פתי׳ לד בס׳: זורעין אותה מטליות מטליות, זורעין כאן והיא נשרפת, זורעין כאן והיא נשרפת. ע״ע פסדר״כ דברי קיד׳ א׳ סע״ר ספ״כז. — (י׳ תענ׳ פ״ד ה״ה׳ סט׳ ב) א״ר זעירה בא וראה, מה חציפה היא א״י שהיא עושה פירות (אף לאחר שנתקללה). (מפני) מה היא עושה פירות? תרין אמורין, חד אמר מפני שמזבלין אותה וחורנה אמר, מפני שהופכין את עפרה. — עובדא הוה בחד דהוה קאים זרע בהדה בקעת ארבל וכבש ידיה ונפק עפרא יקידא ואוקיד זרעא. תני ר׳ יוסי או׳ נ״ב שנה לא נראה עוף טס בא״י, מ״ט (ירמ׳ ט׳ ט) מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו. — (שם) אר״ח קודם לארבעים שנה עד שלא גלו ישראל לבבל נטעו תמרים בבבל על ידי שיהו להוטים אחר מתיקה שהיא מרגלת הלשון לתורה. איכ״ר פתי׳ לד׳.

יז. פרי הגפן.

(כתוב׳ קיא׳ ב) כי אתא רב דימי אמר, מ״ד (בראש׳ מט׳ יא) אוסרי לגפן עירה, אין לך כל גפן וגפן שבא״י, שאין צריך עיר א׳ לבצור, ולשורקה בני אתונו, אין לך כל אילן סרק שבא״י שאינו מוציא משוי ב׳ אתונות וכו׳ ושמא תאמר, אין בו טעם, ת״ל חכלילי עינים מיין, כל חיך שטועמו, אומר, לי לי. ושמא תאמר לנערים יפה ולזקנים אינו יפה, ת״ל ולבן שנים מחלב, אל תקרי לבן שנים אלא לבן שָנים. — (שם) ר׳ חייא בר אדא מקרי דרדקי דריש לקיש הוה, אפגר ג׳ יומי ולא אתא. כי אתא א״ל, אמאי אפגרתא? א״ל, דלית א׳ הניח לי אבא ובצרתי ממנה יום א׳ שלש מאות אשכולות לגרב, יום ב׳ בצרתי ג׳ מאות אשכולות ב׳ אשכולות לגרב, יום ג׳ בצרתי ממנה ג׳ מאות אשכולות ג׳ אשכולות לגרב וכו׳ עשכה״ע.

(י׳ פאה פ״ז ה״ג) רבי אמר לר׳ פרידא, לית את חמי לי ההיא סגולה בגו כרמך? א״ל, אין. נפיק בעי מחמיא ליה, עד דהוא רחוק צפה ביה כמין תור. א״ל, לית הדין תורא מחבל כרמא? א״ל, הדין תורא דאת סבר הוא סגולה. וקרא עליו (שה״ש א׳ יב) עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. בית מקדשא חריב ואת קאים בקשיותך? מיד איתבעון ולא אשכח. אייתון קומיה תרין פוגלין מבין ריש שתא לצומא רבא והוה אפוקי שמיטתא והוון בעין טעוני׳ דגמלא. אמר לון, ולית אסור (משום פירות שביעית) ולית ספיחין אינון? א״ל באיפוקי ריש שתא איזדרעין. באותה שעה התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית. — (ת״ב ס״פ תצוה) מעשה בסופר א׳ שהיה עולה לירושלים בכל שנה ושנה, והכירו אותו בני ירושלים שהיה גדול בתורה, א״ל, טול לך חמישים זהובים בכל שנה ושנה ושב לך אצלנו. א״ל, יש לי גפן אחת והיא יפה לי מכולם, והיא עושה לי ג׳ דיפריאות[1] בכל שנה. ושש מאות חביות היא עושה בכל שנה וכו׳ ואני מוכר אותם בדמים יקרים הרבה, וכל השבח הזה לירושלים, בשביל ניסוך היין שהיו מקריבין. כיון שביטלו נמנעו כל הטובות הללו וכו׳.

---

[1]) דיופרא עירוב׳ יח, א פירש״י אילן שעושה פירות ב׳ פעמים בשנה ולפ״ז צריך למחוק פה ג׳ שקודם «דיפריאות» ועי׳ הערת רש״ב שם.

א״ל הקב״ה׳ לזרעך אתן את הארץ הזאת׳ — (שם ספ״ל) אמר הקב״ה לאברהם אבינו׳ עד שאתה מאיר לי ממספוטמיה ומחברותיה׳ בא והאר לפני בא״י׳ — ענין זכות א״י שעמדה לו לאברהם ע״ע ר״ה טז׳ ב׳ — וא״י בזכות אברהם ע״ע ברכ׳ יח׳ ב בס׳ — (פר״א פ״כו) מיום שנברא שמים וארץ לא בא רעב אלא בימי אברהם׳ ולא בכל הארצות אלא בארץ כנען בלבד׳ לנסותו ולהורידו למצרים׳ — (פסדר״כ העומר עא׳ א) לא תהא מצות העומר קלה בעיניך׳ שע״י מצות העומר זכה אברהם אבינו לירש ארץ כנען׳ פס״ר פ״יח׳ צב׳ ב׳ ויק״ר פ״כח׳ ו׳ יל״ש פ׳ לך לך פא׳ פ׳ אמור (כג) תרמג׳ — (בר״ר פ״לט׳ טו) עה״כ (יב׳ ז) ויבן שם מזבח׳ שלא בנה מזבח אלא על בשורת א״י׳ (שם טז) א״ר אלעזר׳ ג׳ מזבחות בנה׳ א׳ לבשורת א״י וא׳ לקנינה וא׳ שלא יפלו בניו בעי וכו׳ עי׳ סנהד׳ מד׳ ב׳ ירוש׳ תענ׳ פ״ג ה״ו׳ יל״ש פ׳ לך לך סז׳ סט בס׳ יהושע (ז) יח׳ איוב (לו) תתקכ׳ —

(פר״א פ״לו) אמר (אברהם) לבני יבוסי לקנות מהם את מערת המכפלה במכר טוב ובזהב ובשטר עולם לאחוזת קבר׳ וכי יבוסים היו׳ והלא חתיים היו׳ אלא על שם עיר יבוס נקראו יבוסים׳ ולא קבלו האנשים׳ התחיל כורע ומשתחוה אליהם וכו׳׳ אמרו לו׳ אנו יודעים שהקב״ה עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל׳ כרות עמנו שבועה׳ שאין ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס ואח״כ קנה את מערת המכפלה וכו׳··· מה עשו אנשי יבוס׳ עשו צלמים של נחושת והעמידו אותן ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם וכשבאו ישראל לארץ׳ רצו ליכנס בעיר היבוסי ולא היו יכולין ליכנס מפני אות ברית שבועת אברהם וכו׳·· ואח״כ קנה (דוד) את עיר היבוסי לישראל בכתב עולם לאחוזת עולם׳ מה עשה׳ לקח מכל שבט נ׳ שקלים׳ הרי כלן ת״ר שקלים ויתן דוד לארונה וכו׳׳ —

(ספרי ואתח׳ ו׳ ד) עה״כ (יחזק׳ לג׳ כד) בן אדם וכו׳ אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה׳ והלא דברים קו״ח ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד׳ ירש את הארץ׳ אנו שעובדים אלהות הרבה׳ אינו דין שנירש את הארץ? ואני אומר׳ ומה אברהם שלא נצטוה אלא מצוה אחת׳ ירש את הארץ׳ אנו שנצטוינו מצוות הרבה א״ד שנירש את הארץ׳ ומה נביא משיבם על כן׳ (פ״כה) כה אמר ה׳ על הדם תאכלו ועיניכם תשאו אל גלוליכם ודם תשפכו וכו׳ עמדתם על חרבכם עשיתן תועבה ואיש את אשת רעהו טמאתם׳

יצחק — (ילמדנו פ׳ שלח׳ ס׳ הליקוטים כט׳ א) ראה הקב״ה שאין לישראל זכות שיכנסו לארץ׳ נזכר ליצחק שנולד לאברהם בן ק׳ שנה ושרה בת צ׳ שנה (הרי ביחד ק״צ שנה) וכנען (ג״כ ק״צ במספר) כ׳ נ׳ ע׳ נ׳ הרי מאה ותשעים שנה׳ יל״ש שם תשמ״ב׳

יעקב — (פר״א פ״לח) אמר עשו ליעקב׳ נחלוק כל מה שהניח לנו אבא לב׳ חלקים׳· מה עשה יעקב׳ חלק לב׳ חלקים כל מה שהניח אביו חלק א׳ ואת א״י לחלק א׳· אמר ישמעאל לעשו׳ האמורי והכנעני אז בארץ׳ ויעקב בוטח לרשת את הארץ׳ אלא טול מה שהניח אביך ואין ליעקב מאומה׳ ולקח עשו כל מה שהניח אביו׳ וא״י ומערת המכפלה נתן ליעקב וכתבו כתב עולם ביניהם וכו׳׳ — (בר״ר פ״עו׳ ב) אמר (יעקב ביראו מפני עשו) כל השנים הללו (שהייתי בבית לבן) ישב בא״י׳ תאמר שהוא בא עלי מכח ישיבת א״י? — (חול׳ צא׳ ב) עה״כ (בראש׳ כח׳ יג) הארץ אשר אתה

פרק שני

הארץ בהתיחסותה לישראל ותורתו.

א. הארץ והאבות.

שייכות הארץ לישראל יש לה שרש עמוק בזכרונותיו היותר קדומים. חיי האבות כבר נקשרו קשר פנימי עם הארץ (תנח׳ ראה ח) עה״כ (ירמ׳ ג, יט) ארץ חמדה, ארץ שחמדוה אבות העולם: אברהם נתאוה לה.. יצחק נתאוה לה.. יעקב נתאוה לה.. א״ר יהודה, אף משה נתאוה לה.. ואף דוד נתאוה לה וכו׳. — (ספרי דבר׳ א, ח) אשר נשבע לאבותינו, שאין ת״ל לאברהם ליצחק וליעקב ומה ת״ל לאברהם ליצחק וליעקב? כדי אברהם בעצמו, כדי יצחק בעצמו, כדי יעקב בעצמו. משל למלך שנתן לעבדו שדה א׳ במתנה, ולא נתנה לו אלא כמות שהיא. עמד העבד והשביחה.. ונטעה כרם, והוריש לבנו ולא הניחה כמות שהיא והשביחה. כך כשנתן הקב״ה לאברהם אבינו את הארץ, לא נתנה לו אלא כמות שהיא.. עמד אברהם והשביחה.. עמד יצחק והשביחה.. עמד יעקב והשביחה וכו׳. — (מכיל׳ פ׳ בא יג, ה) אשר נשבע לאבותיך, והיכן נשבע לאבותיך? באברהם הוא או׳ (בראש׳ טו, יח) ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית, ביצחק מה הוא או׳ (שם כו, ג) גור בארץ הזאת, ביעקב הוא או׳ (שם כח, יג) הארץ אשר אתה שוכב עליה. עע״ש יג, א. יל״ש בא רכ״א רכ״ב. — האבות מחבבין קבורת א״י עי׳ בר״ר פ״צו בס׳ וע״ע פ״ו.

זכות אבות — (ת״ב בשלח יא) עה״כ (שה״ש ד, ח) תשורי מראש אמנה, בזכותו של אברהם, מראש שניר, בזכותו של יצחק, וחרמון, בזכותו של יעקב. — (ויק״ר פ״לו, ה) עה״כ (ויק׳ כו, מב) וזכרתי וכו׳ ואף את בריתי אברהם והארץ אזכור וכו׳. ולמה הוא מזכיר זכות אבות ומזכיר זכות הארץ עמהם? אר״ל משל למלך שהיה לו ג׳ בנים ושפחה אחת משלו מגדלתן, כל זמן שהיה המלך שואל שלום בניו, היה אומר, שאלו לי בשלום המגדלת: כך כל זמן שהקב״ה מזכיר אבות, מזכיר הארץ עמהם. — אמנם לפי אגדה אחרת (שו״ט קז, א) עה״כ (דבר׳ ט, ה) לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם וכו׳, א״ל הקב״ה, לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב, ובשביל מה עשיתי, בשביל שמי הגדול וכו׳. יל״ש פ׳ עקב (ט) תתנא בס׳ שם תל׳ (קז) תתסו.

אברהם — (בר״ר פ״לט, ח) מוטב ללון במדברות של א״י ולא ללון בפלטריות של חו״ל (אמר אברהם). וא״ת שלא גהץ אברהם ושמח על דיבור המקום, ולמה לא יצא, שעדיין לא הורשה אבל משהורשה וילך אברהם וכו׳. — (שם) בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר, הלואי לא יהא חלקי בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמה של צור, ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר, הלואי יהא חלקי בארץ הזאת.

הארץ ומתו, איני חוזר בי, אלא (ישע' מ, ח) ודבר אלהינו יקום לעולם. — (יל"ש שלח (יג) תשמב מילמדנו) אמרו ישראל, משה רבינו, נשלחה אנשים לפנינו. א"ל, למה? א"ל, שכבר הבטיחנו הקב"ה ואמר לנו שאנו נכנסים לארץ כנען ויורשין כל טוב.. והרי שמעו שאנו נכנסים והם עושים בה בתי מטמוניות, אם מטמינים הם את ממונם ואנו נכנסים ולא נמצא כלום, נמצא דברו של הקב"ה בטל וכו' כיון ששמע (משה) כן, נלכד בידם וכו'. — (ת"ב שלח ז) ר' יהושע או' למה היו דומין למלך שזימן לבנו אשה נאה בת טובים ועשירה אין כמותה בכל העולם. א"ל הבן, אלך לראותה, שלא היה מאמין לאביו, מיד הוקשה הדבר והורע לאביו. אמר אביו מה אני עושה, אם אומר, איני מראה אותה לך, עכשיו הוא או', כעורה היתה, לפיכך לא רצה להראותה. לסוף א"ל, ראה אותה ותדע שלא כחשתי בך, ובשביל שלא האמנת לי, קונם שאין אתה רואה אותה בביתך, אלא לבנך אני נותנה. וכך הקב"ה אמר לישראל, טובה היא ולא האמינו אליו. אמר הקב"ה. לבניהם אני נותנה. —

(ספ"ז פינחס כז, א) א"ל משה (לבנות צלפחד) והלא כל ישראל מבקשין לחזור למצרים ואתנה מבקשות נחלה בארץ? אמרו, יודעות אנו שסוף כל ישראל להחזיק בארץ. — בנוגע למדת נחלתן בארץ עי' ב"ב קטז, ב במש': בנות צלפחד נטלו ג' חלקים בנחלה, חלק אביהן שהיה עם יוצאי מצרים וחלקו עם אחיו בנכסי חפר ושהיה בכור נוטל ב' חלקים עי' גמ' שם כה"ע. — (במד"ר פ"כא, (יא) יא) ותקרבנה בנות צלפחד אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצים, שכן אתה מוצא (במעשה העגל)... וכן במרגלים שהוציאו דבה וכו' ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה, איש ולא אשה וכו' הנשים קרבו לבקש נחלה בארץ וכו'. — בנוגע לחלקי השבטים בא"י שהראה הקב"ה למשה במצביהם השונים, בשלוה ובמצוקה, עי' ספרי ברכה לד, א-ג. —

(ת"ב שלח ב) עה"כ (תל' עו, ו) אשתוללו אבירי לב, זה משה ואהרן, אחרי ששלחו המרגלים ובאו ואמרו לשון הרע על הארץ, לא היו יודעין מה לעשות וכו' מיד עמד כלב וכו'. — (ת"ב שלח טו) לא רצו (המרגלים) ליטול מפירות א"י, אילולי כלב ששלף את הזיין וירד לפניהם וא"ל, אם אין אתם נוטלים, או אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם. — (שם שלח יג) כיצד היו (המרגלים) נכנסין לעיר, הדבר היה נוגף הגדולים והיו בני העיר מתעסקים בקבורתם, והיו נכנסין (המרגלים) ובריה לא היה רואה אותם. לכך אמרו, הארץ אשר עברנו בה וכו', בנסים שהיה הקב"ה עושה להם, הוציאו דבה. עי' סוטה לד, ב שמרגלים נתכוונו לבשתה של א"י ועע"ש לה, א. — יחס המרגלים לארץ ע"ע תנח' ראה ח. — (ת"ב שלח יא) אמר הקב"ה לישראל, בעוה"ז ע"י שהיו שלוחי בשר ודם, נגזר עליהם שלא נכנסו לארץ, אבל לעוה"ב אני אשלח מלאכי פתאום ויפנה דרך לפני וכו'.

(סוטה יד, א) דרש ר' שמלאי, מפני מה נתאוה מש"ר ליכנס לארץ, וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה, הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כלן על ידי וכו'. — בקשת משה שיכנס לארץ ע"ע דב"ר פ"ב וספרי ר"פ ואתחנן. — (ת"ב חקת לב) א"ל הקב"ה למשה, באיזה פנים אתה מבקש ליכנס לארץ? משל לרועה שיצא

שוכב עליה לך אתננה וכו' מאי רבותיה? א"ר יצחק מלמד שקיפלה הקב"ה לכל א"י והניחה תחת יעקב אבינו שתהא נוחה ליכבש לפניו — (ת"ב ויצא כג) עה"כ (תל' קמב, ו) זעקתי אליך ה' מדבר ביעקב, כשיצא מבית אביו... שהיה יעקב מקוה לחזור לא"י. אמר יעקב ברשות יצאתי, אם איני נוטל רשות, איני חוזר. אמר הקב"ה, רשות אתה מבקש, הרשות בידך וכו'. — (חול' צב, א) עה"כ (בראש' לב, כט) כי שרית עם אלהים ועם אנשים, אמר רבה, רמז רמז לו, שעתידים ב' שרים לצאת ממנו: ראש גולה שבבבל ונשיא שבא"י. מכאן רמז לו גלות. — (ת"ב וישלח יא) כיון שהעביר (יעקב) בניו וצאנו לא"י, עמד ומכר כל מה שהביא בידו מחו"ל ועשאו כריות של זהב. אמר לעשו יש לך חלק עמי במערת המכפלה ומה את מבקש ליקח כריות אלו של זהב או לחלוק עמי? התחיל עשו אמר, מה אני מבקש מן המערה הזו, זהב זה אני מבקש וכו'. עי' סוטה יג, א. בר"ר פ"ק, ה. שמו"ר פ"לא, יז. פס"ר, פ"א. ב, א"ב. — (פר"א פ"לט) שמע יעקב על יוסף שהוא חי והיה מהרהר בלבו ואמר, איך אעזוב ארץ אבותי ואת ארץ מולדתי ואת ארץ ששכינתו של הקב"ה בתוכה ואלך אל ארץ טמאה בתוך העבדים בני חם, בארץ שאין יראת שמים ביניהם. א"ל הקב"ה, אל תירא אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה.

השבטים — בין הדברים שיוסף נשתוה בהן ליעקב נמנה גם (בר"ר פ"פד, ו) זה יצא חו"ל וזה יצא חו"ל, זה נשא אשה בחו"ל וזה נשא אשה בחו"ל, זה הוליד בנים בחו"ל וזה הוליד בנים בחו"ל.. זה ירד למצרים וזה ירד למצרים.. זה מת במצרים וזה מת במצרים. זה עלו עצמותיו וזה עלו עצמותיו. — (שם פ"פה, ג) עה"כ (יהוש' כד, לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל. ולא משה העלה את עצמות יוסף ז.. אלא לפי שנגזר עליו שלא ליכנס לארץ ואלו נטפלו בהם, לפיכך נקראת על שמם. — (ספרי פנחס כז, א. פ"קלג) למשפחות מנשה בן יוסף, כשם שחיבב יוסף את א"י כך יוצאי חלציו חבבו את א"י. — יאיר ומכיר לא מתו עד שנכנסו לארץ: ב"ב קכא, ב. — (ספרי ברכה לג, יג-טז) וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו, מלמד שארצו של יוסף מבורכת מכל הארצות. ממגד שמים מטל, מלמד שהיה טל מצוי לה בכל שעה. ומתהום רובצת תחת, מלמד שהיתה מרובצת במעיינות. וממגד תבואות שמש, מגיד שהיא פתוחה לחמה וכו'. ומראש הררי קדם וכו' מלמד שהררי יוסף קודמין להררי א"י, והררי א"י קודמין להרי כל הארצות וכו'. וממגד ארץ ומלואה, מלמד שארצו של יוסף מלאה ואין חסרה כל ברכה. רשב"י או', אדם מעמיד ספינתו בחלקו של יוסף, אין צריך חוץ ממנה כלום. — (ספרי ברכה לג, יב) מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו, מפני שכל השבטים נולדו בחו"ל ובנימין נולד בא"י. עע"ש טעמים אחרים. ועי' מכי' יתרו מס' דבחודש פ"ד. — (בר"ר פ"פד, כ) מנשה גרם לשבטים לקרוע, לפיכך נקרעה נחלתו, חציה בעבר הירדן וחציה בארץ כנען. — (בר"ר פ"פ, יא) נטלה שמעון (את דינה) וקברה בארץ כנען. — נפתלי וחלקו בבקעת גינוסר עי' בר"ר פ"צט, יב. ספרי ברכה לג, כג. ברכ' מד, א. עירוב' ל, א.

ב. משה, יהושע והבאים אחריהם.

(ת"ב שלח ג) א"ל הקב"ה למשה, אע"פ שהתניתי עם האבות ליתן להם את

את הארץ שבאה לחלקי. — (סא"ר (פ"יא) פ"יב) אמר הקב"ה, לא נתתי לאלו את א"י אלא כדי שיקראו וישנו ויעסקו בתורה וכו' (הגי' בהוצ' ר"מ א"ש משונה ע"ש). — (במד"ר פ"כג, ו) עה"כ (תל' טז, ה) חבלים נפלו לי בנעימים, בזכות התורה.. יש אדם שהוא נאה ולבושו כעור, הוא כעור ולבושו נאה: וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם, לכך נאמר, אף נחלת שפרה עלי. —

(ברכ' ה, א בס') תניא רשב"י או', ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, אלו הן: תורה וא"י והעוה"ב.. א"י דכ' (דב' ח, ה) כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, וכ' בתריה (פס' ז) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה. מכיל' יתרו כ, כ. ספרי ואתחנן ו, (פ"לב). שו"ט תלים צד, ב. תנח' שמות א בס', ושמו"ר רפ"א. ועי' מכיל' בשלח טז, כה שא"י היא א' משש מדות או מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל.[1] — (מכיל' יתרו יח, ט) על כל הטובה. ר' אליעזר או' בטובת א"י הכ' מדבר, א"ל (משה ליתרו) עתיד המקום ליתן לנו שש מדות טובות, א"י והעוה"ב ומלכות בית דוד ועולם חדש וכהונה ולויה. —

(ספרי עקב יא, יג) ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה, ניתנה לדרישה, להפריש ממנה תרומות ומעשרות וכו' ד"א.. מגיד הכ' שנדרשת בשכר דרישה, שנ' (דבר' יא, יט) ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, ואו' (כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם ואו' (תל' קה, מד) ויתן להם ארצות גויים וכו' בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו. — (יל"ש עקב (יא) תתס מספ"ז) ועוד שהיא (א"י) שקולה כנגד כל מה שנברא בששת ימי בראשית וכו'. ראה מה חיבה חיבב הקב"ה את א"י ששקולה כנגד כל הבריות שברא בעולמו. אמר משה לישראל, לא חיבב הקב"ה לאומה בעולם כשם שחיבב אתכם וכו' ולא חיבב מכל הארצות אלא א"י שנ' ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה, הרי אתם נכנסין לתוכה על מנת הדרישה וכו' בעבור ישמרו חקיו ותורותיו. —

הארץ ושפעתה תלויות בשמירת התורה — (תנח' ראה ח') שהיו (ישראל) סבורין ליכנס לארץ מיד, א"ל (משה) אתם סבורים לירש את ארצם, שמרו דרכו של הקב"ה וכו'. הוא שמשה אמר (דבר' יב, כט) כי יכרית ה' אלהיך, מהו כי יכרית? על תנאי הוא, שאם ישמרו את התורה יכנסו לארץ. ובכל מקום שאתה מוצא כי, על תנאי הוא.. אף כאן התנה הקב"ה עמהן, שאינו מכרית את הגויים אלא על מנת שישמרו את התורה. — (ת"כ בחקותי כו, ד) מעשה בימי הורדוס שהיו גשמים יורדים בלילות, בשחרית זרחה החמה ונשבה הרוח ונתנגבה הארץ והפועלים יוצאים למלאכתם ויודעים שמעשיהם לשם שמים.. — מעשה בימי שמעון בן שטח בימי שלמניצי' המלכה שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת, עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב, וצררו מהם חכמים והניחום דוגמא לדורות הבאים להודיע כמה חטא גורם וכו'. ע"ע כה"ע מיוחס להילני המלכה וזמנה. ספרי עקב יא, יד. —

(שו"ט תלים ה, א) בשתי נחילות הנחלת אותך (נעשה ונשמע), ואתה הנחלתנו

---

[1] בסגנון אחר בר"ר פ"ו, ה. א"ר יוחנן, ג' דברים נתנו מתנה לעולם.. ר' תנחום' או', אף א"י (תלים קה, מד) ויתן להם ארצות גוים. ויק"ר פ"לה, ח. בשמו"ר פ"מא, ב. וכן שו"ט תלים יח, כח חסר מאמרו של ר' תנחומ'.

לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן, בקש הרועה ליכנס לפלטרין של מלך וכו׳ — (פס״ר פ״טו (החודש) סט׳ ב) א״ר יצחק, מן הים צפה משה, שאינו נכנס לא״י וכו׳ תביאנו תטענו אין כתיב, אלא (שמו׳ טו׳ יז) תביאמו ותטעמו. פסדר״כ החודש מו׳ א׳ — (פסח׳ קיט׳ ב) עתיד הקב״ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק, לאחר שאוכלין ושותין נותנים לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן, איני מברך וכו׳, אומר לו למשה טול וברך, אומר להם, איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לא״י לא בחיי ולא במותי וכו׳ — (ערכין לב׳ ב) בשלמא משה לא בעא רחמי (על יצר דע״ז שיבטלו), דלא הוה ליה זכותא דא״י, אלא יהושע דהוה ליה זכותא דא״י, אמאי לא ליבעי רחמי וכו׳ עשכה״ע.

(ב״ב צא׳ א) רשב״י אומר, אלימלך, מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו ומפני מה נענשו, מפני שיצאו מא״י לחו״ל וכו׳ (ב) א״ר יהושע בן קרחה ח״ו שאפי׳ מצאו סובין לא יצאו, ואלא מפני מה נענשו, שהיה להן לבקש רחמים על דורם ולא בקשו וכו׳.

לפי שיחזקאל לא האמין בתחיית העצמות היבשות, לא זכה להקבר בארץ טהורה (פר״א פ״לג). — מתים שהחיה יחזקאל עלו לא״י ונשאו נשים וכו׳ סנהד׳ צב׳ ב׳ — (שה״ר פ״ה׳ ה) דניאל וסיעתו וחבורתו עלו באותה שעה (בפעם הראשונה שהורשו לחזור לא״י), אמרו מוטב שנאכל סעודת א״י ונברך על א״י. עזרא וסיעתו וחבורתו לא עלו באותה שעה. ולמה לא עלה באותה שעה עזרא, שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה וכו׳ — חנניה מישאל ועזריה לאחר שניצולו מכבשן האש עלו לא״י ונשאו נשים וכו׳ סנהד׳ צג׳ א׳

ג׳ הארץ והתורה.

(ספרי ר״פ עקב פ״לז) וכן אתה מוצא בדרכי המקום שכל מי שהוא חביב הוא קודם את חברו: תורה לפי שהיא חביבה מכל, נבראת ראשית לכל, שנא׳ (משלי ח׳ כב) ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז וכו׳. בהמ״ק לפי שהיה חביב מכל נברא לפני כל, שנ׳ (ירמ׳ יז׳ יב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. א״י שהיתה חביבה מכל נבראת קודם לכל, שנ׳ (משלי ח׳ כו) עד לא עשה ארץ וחוצות וכו׳... תבל זו א״י, ולמה נקרא שמה תבל, ע״ש תבלין שבתוכה. איזהו תבלין שבתוכה, זו תורה, שנ׳ (איכה ב׳ ט) בגויים אין תורה. — (ויק״ר פ״יג׳ ב) רשב״י פתח (חבק׳ ג׳ ו) עמד וימודד ארץ, מדד הקב״ה את כל האומות ולא מצא אומה שהיא ראויה לקבל את התורה אלא דור המדבר. מדד הקב״ה כל ההרים ולא מצא הר שתנתן בו את התורה אלא הר סיני. מדד הקב״ה את כל העיירות ולא מצא עיר שיבנה בה בהמ״ק אלא ירושלים. מדד הקב״ה כל הארצות ולא מצא ארץ שראויה לינתן לישראל אלא א״י. — (סא״ז פ״ב) והביא את ישראל שהן תרומה מכל האומות לא״י שהיא פרושה מכל הארצות וכו׳ —

(תנח׳ ראה ח) חביבה א״י שבחר בה הקב״ה. אתה מוצא כשברא את העולם חלק הארצות לשרי האומות ובחר בא״י וכו׳ ובחר לחלקו ישראל, שנ׳ (דבר׳ לב׳ ט) כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו, אמר הקב״ה, יבואו ישראל שבאו לחלקי וינחלו

(שום ורצועה), על שנטלתי את הלולב. ע"ע שו"ט תל' יב בס'. ויק"ר פ"לב, א' — (י' שקל' ספ"ג) תנא בשם ר"מ, כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלשון הקדש ואוכל פירותיו בטהרה וקורא ק"ש בבקר ובערב יהא מבושר שבן עוה"ב הוא. —

א"י מקום הוראה ומשפט — (ת"ב וירא מה) ר' ינאי ור' חייא חולקין (בהוראת "ארץ המוריה") ר' ינאי או', מה היא מוריה, מקום שהמורא יצא לעולם, שנא' (תל' סח, לו) נורא אלהים ממקדשיך. ר"ח אמ' ממקום שהוראה יוצאה לעולם, שנ' (ישע' ב, ג) כי מציון תצא תורה. ע"ע פס"ר פ"י, ו — (בר"ר פ"ע, ח) עה"כ (בראש' כט, ב) וירא והנה באר בשדה, זו ציון; והנה שלשה עדרי צאן, אלו ג' בתי דינים, דתנן ג' בתי דינים היו שם, א' בהר הבית וכו' כי מן הבאר ההיא, שמשם היו שומעין את הדין; והאבן גדולה, זו ב"ד הגדול שבלשכת הגזית. ונאספו שמה כל העדרים, אלו בתי דינים שבא"י; וגללו את האבן, שמשם היו שומעין את הדין.

ד. הארץ על תנאי והתורה בלי תנאי.

הפלגת התאור בהתיחסות התורה אל א"י יש לה יסוד עמוק לא רק בחבת הארץ ודבקות האומה באדמת מולדתה, אבל גם בחיי הדת עצמה, בהיות שכמה וכמה הלכות קשורות אל הארץ ולא יתכן קיומן במקום אחר, כפי שיבואר עוד, וכן יש הרבה מצוות ודינים שאמנם אינם תלויים בארץ ממש, כמו דיני נפשות וכו', ובכל זאת אין לקיומם אפשרות שלמה רק בארץ, ואפי' בארץ עצמה דרושים תנאים מיוחדים לזה, כמו הממשלה המדינית של האומה (הפרטים יבוארו מפ"ג ואילך). עובדה זו של פנימיות היחס שבין תורה וארץ ישראל, נתנה מקום לטעות, שאם אין ארץ ישראל אין תורה. בטעות זו נסתבכו המינים שבישראל וביניהם אותם שכבר עמדו תחת השפעה יונית ורומית בה במדה, עד שמתוך כך נתרופפה יחוסם החיובי לתורה ומצוות ונתקלקלה קודם לכן. מקום מיוחד נתבצר בבחינה זו להמיסדים הראשונים של הכנסיה הנוצרית שרובם ככולם היו עדיין יהודים שומרי מצוות התורה. בחרבן הבית ואפיסת ממשלתה המדינית של האומה ראתה הכנסיה הנוצרית אות לביטולה המעשי של תורת ישראל. [1]

עובדה זו מצאה בטויה גם בתלמוד והוא במאמר אגדי (שבת קטז, א־ב) אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי. הוה ההוא פילוסופא בשיבבותיה דהוה שקיל שמא דלא מקבל שוחדא, בעו לאחוכי ביה. אעיילא ליה שרגא דדהבא ואזול לקמיה. אמרה ליה: בעינא דניפלגי לי' בניכסי' דבי נשי. אמר להו: פלוגו. א"ל, כתיב לן, במקום ברא ברתא לא תירות. א"ל, מן יומא דגליתון מארעכון [2] איתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהיבת עון גליון (י"ג אורייתא דעון גליון), וכתיב ביה, ברא וברתא כחדא ירתון. למחר

[1]) עי' ביחוד אגרת ברנבש מטי' 9 ואילך וע"ע Hoennicke, Das Judenchristentum, ברלין 1908 צד 8 וצד 14. [2]) במובן אחר ועל צד האגדה נאמר (מגי' יב, ב) א"ל (חכמי ישראל לאחשורוש), מיום שחרב בהמ"ק וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות, זיל לגבי עמון ומואב דיתבי בדוכתייהו וכו'. וכעין זה ע"ע (ברכ' נח, א) א"ל (רב שילא לשוטרי המלכות) אנן מיומא דגלינן מארעין לית לן רשותא למיקטל.

את התורה ואת א״י... (ירמ׳ ג׳ יט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גויים. מהו צבאות גויים, שכל הגויים צובים בה ורוצין אותה. משל למלך שהיה יושב על שלחנו, והיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן וכו׳ — (נדר׳ כב׳ ב) א״ר אדא בר חנינא, אלמלא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וס׳ יהושע בלבד, שערכה של א״י היא. —

(שו״ט תל׳ קה׳ א) א״ר יוסי בר חלפתא לר׳ ישמעאל בריה, מבקש את לראות פני שכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בא״י. — (יל״ש ד׳ טו) באר מים חיים, זו תורה של א״י... הפיחי גני, זו א״י. יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, יבואו ישראל לארצם וימצאו את ארצם. — (אדר״נ ר״פ כח) רנ״א, אין לך אהבה כאהבה של תורה ואין לך חכמה כחכמה של א״י ואין לך יופי כיופיה של ירושלים וכו׳ — (קידוש׳ מט׳ ב) י׳ קבין חכמה ירדה לעולם, ט׳ נטלה א״י וא׳ כל העולם כלו. י׳ קבים יופי ירדה לעולם, ט׳ נטלה ירושלים וא׳ כל העולם כלו וכו׳ ע״ע אסת״ר ספ״א: י׳ חלקים של חכמה בעולם וכו׳ י׳ חלקים של תורה בעולם, ט׳ בא״י וא׳ בכל העולם. — (ויק״ר פ״לד׳ ז׳) א״ר זעירא, אפי׳ שיחתן של בני א״י תורה היא וכו׳ — דרשת הכ׳ (ישע׳ ח׳ טז) צור תעודה חתום תורה בלמודי נדרש על תלמוד ירושלמי שהיא תורת א״י במדרש הנעלם על רות שנספח אל זהר חדש.

עול מלכות שמים ועול מצוות — (בר״ר פ״מו׳ ט) ר׳ יודן אמר, אם מקבלים בניך אלהותי אני הוה להם לאלוה פטרון ואם לאו איני הוה להם לאלוה פטרון; אם נכנסין בניך לארץ מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי. אם מקבלין את המילה הן מקבלין אלהותי ואם לאו אין מקבלין אלהותי. אם מקבלין בניך את המילה יכנסו לארץ ואם לאו אין נכנסין לארץ.. א״ל (יהושע לישראל) ומה אתם סבורין שאתם נכנסין לארץ ערלים? כך אמר הקב״ה לאברהם (בראש׳ יז׳ ח) ונתתי לך ולזרעך אחריך וכו׳ על מנת, ואתה את בריתי תשמור. — (מכיל׳ בשלח טז׳ כה) ר״א המודעי או׳, אם תזכו לשמור את השבת, עתיד הקב״ה ליתן לכם שש מדות טובות: א״י ועוה״ב ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה. — (שמו״ר פ״טו׳ כג) אמר הקב״ה, איני מזהיר גויים על ע״ז אלא לכם.. לא נתתי המשפט אלא לכם... הצדקה שלכם, שנ׳ (דבר׳ כד׳ יג) ולך תהיה צדקה. הרחמים שלכם, שנ׳ (שם יג׳ יח) ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, ושמיטים ויובלות שלכם וכו׳ המעשרות והבכורות לכם וכו׳ הקרבנות לכם וכו׳ הברכות לכם וכו׳ א״י לכם, שנא׳ (ויק׳ כה׳ לח) לתת לכם את ארץ כנען וכו׳ התורה לכם וכו׳ —

(תנח׳ בהר א) חביבה עלי א״י שקדשתי אותה מכל הארצות שבעולם. תדע לך כשהיתה א״י מתחלקת לשבטים לא היתה נחלה עוברת משבט לשבט, אלא נחלת כל שבט ושבט בפני עצמו. תדע לך וראה כמה דינים דנו בנות צלפחד שלא תתעבר נחלתן משבט לשבט אחר והודה הקב״ה לדבריהן וכו׳. עי׳ ת״ב שם ד׳ — (מכיל׳ יתרו כ׳ ו) ר׳ נתן או׳ לאוהבי ולשומרי מצותי, אלו ישראל שהם יושבים בא״י ונותנין נפשם על המצוות. מה לך יוצא ליהרג, על שמלתי את בני, מה לך יוצא לישרף, על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב, על שאכלתי המצה. מה לך לוקה מאפרגל

התוכחות נאמרו לישראל, אם לא ישמרו את התורה (ת"כ בחקותי כו, יט) ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחושה, זו קשה לכם יותר מן האחרונה, שבאחרונה מהו אומר (דבר' כח, כג) והיו שמיך אשר על ראשך נחושת, שיהיו השמים מזיעים כדרך שהנחושת מזיע, והארץ לא תהיה מזיע כדרך שאין הברזל מזיע. אבל כאן מהו אומר ונתתי וכו', שלא יהיו השמים מזיעים כדרך שאין הברזל מזיע, והארץ תהיה מזיע כדרך שהנחושת מזיע והיא מאבדת פירותיה. — (ת"כ בחקותי כו, לג) והיתה ארצכם שממה וכו', זו מדה קשה לישראל, שבשעה שאדם גולה מתוך כרמו ומתוך ביתו וסופו לחזור, כאילו אין כרמו וביתו חרבים. אתם אין אתם כן, אלא והיתה ארצכם שממה וכו'. — (ויק"ר פ"יז, ה) ד"א, כי תבואו אל ארץ כנען, ז' עממין הן ואתה אומר ארץ כנען? רבנן אמרי רמזו, מה חם סרסו וכנען לקה, אף כאן ישראל חוטאין והארץ היא מתקללת. ע"ע ת"ב מצורע י. — (ת"כ בחקותי כו, כב) והשלחתי בכם את חית השדה.. נושכים וממיתים. כבר היו שנים בא"י, חמור נושך וממית ושור נושך וממית.

גלות — (ספרי ראה יב, ד) ר"ג או', וכי תעלה על דעתך שישראל נותצין למזבחותיהם ח"ו, אלא שלא תעשו כמעשיהם ויגרמו עונותיכם ומעשיכם הרעים למקדש אבותינו שיחרב. — (שבת נו, ב) אר"י אמר רב, אילמלא קבל דוד לה"ר, לא נחלקה מלכות בית דוד.. ולא גלינו מארצנו. — (ספרי האזינו לב, כ) הכנסתי אתכם אל ארץ אבותיכם ונתתי לכם בית הבחירה, אמרתי לכם, לא תהיו גולים ממנה לעולם. כיון שאמרתם, אין לנו חלק בדוד, אף אני אמרתי לכם, וישראל גלה יגלה מעל אדמתו. — שפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל (יומא פה, א). — (ת"כ קדושים יט, לח) מלמד שהמודד נקרא דיין, שאם שקר במדה נקרא עול, שנאוי ומשוקץ, חרם ותועבה, וגורם לה' דברים: מטמא את הארץ ומחלל את השם ומסלק השכינה ומפיל ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם.

(י' חגי' פ"א ה"ז, עו, ג) תני רשב"י, אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בא"י דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים וכו'. איכ"ר פתי' ב. פסדר"כ איכה קכ, ב. — (סא"ר פ"יד) ברוך הוא וברוך שמו וכו' שהביא אותם לא"י שנקרא חמדת העוה"ז וזימן להם סעודה מן המן מ' שנה.. ותפלו על המן.. וכאילו אמרו ישראל, אין אנו מבקשים מתנת א"י. כיון שעברו על התורה ומצוותיה שבזכותה ניתן להם א"י והיו ישראל כפויי טובה והשליכם מעל פניו וכו'. עי' הוצ' ר"מ א"ש פ"טו שהגי' משונה. — (גיט' פח, א) אריב"ל, לא חרבה א"י עד שעבדו בה ז' בתי דינים ע"ז ואלו הן: ירבעם בן נבט, ובעשא בן אחיה, ואחאב בן עמרי, ויהוא בן נמשי, ופקח בן רמליהו, ומנחם בן גדי, והושע בן אלה. — עד כמה שגרם זכריה בן אבקולס שיחרב הבית ושיגלה ישראל מארצו עי' גיט' נו, א. ושם נז, ב מלכות הרשעה בענין זה. — (תענ' כו, ב במש') בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר. עע"ש בגמ' כט, א־ב. —

(מד' שמואל פ"ח, א) מתני רשב"י, אדם כשהוא גולה מיהודה לגליל או מגליל ליהודה, אין זה קרוי גולה, בשעה שהוא גולה מהארץ לחו"ל, קרוי גולה. — (ת"כ כו, לג) ואתכם אזרה בגוים, זו מדה קשה לישראל, שבשעה שבני המדינה גולים כלם

הדר עייל ליה איהו חמרא לובא אמר להו׳ שפילית לסיפיה דעון גליון וכתיב ביה: אנא עון גליון לא למיפחת מאורייתא דמשה אתיתי׳ אלא לאוספי על אורייתא דמשה אתיתי׳ וכתיב ביה׳ במקום ברא ברתא לא תירות׳ אמרה ליה: נהור נהורך כשרגא! א״ל ר״ג׳ אתא חמרא ובטש לשרגא׳.

המלות ״מן יומא דגליתון מארעכון איתנטילת אורייתא דמשה ואיתיהיבת עון גליון״ אינן מדויקות בבחינת ר״ג ואחותו׳ כי בזמנו של ר״ג דיבנה עדיין היו ישראל יושבים בארצם ואף שהממשלה המדינית כבר ניטלה מהם׳ בכל זאת היתה ההנהלה הפנימית של ישראל ביד ר״ג הנשיא ובית דינו׳ ולא יתכן לומר להנשיא שבא״י ״מן יומא דגליתון מארעכון״׳ אמנם על כל פנים נראה שה״פילוסוף״ הזה עלה על דעתו לראות בחרבן הבית או בגלות גבול כחן של מצוות התורה׳ ודעה זו מתאמת בדיוק עם שיטת הכנסיה הנוצרית; ואפשר לומר׳ ששיטה זו היתה עומדת במרכזה של כנסיה זו בתקופה שאחר החרבן׳ לא רק במלחמתה המכוונת כלפי היהדות׳ אבל גם במלחמתה הפנימית׳ כי בין הכתות השונות שנולדו בקרבה׳ היו ביחוד שתי כתות שהתנגדו ביותר זו לזו והיא הכתה היהודית־הנוצרית שהיתה עדיין אדוקה בקיום מצוות התורה׳ והכתה שנתלקטה מיונים ורומיים ושאר אומות׳ שמעולם לא מצאה חפץ במצוות האלה׳

כלפי שיטה זו מכוונים גם שני מאמרים אחרים: (מכיל׳ יתרו יח׳ כז) שלשה דברים ניתנו על תנאי׳ א״י ובהמ״ק ומלכות בית דוד׳ חוץ מספר תורה ובריתו של אהרן׳ שלא ניתנו על תנאי... א״י מנין׳ שנ׳ (דבר׳ יא׳ טז־יז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וכו׳ וחרה אף ה׳ בכם... ומנין לספר תורה שלא ניתנה על תנאי׳ שנ׳ (דבר׳ לג׳ ד) תורה צוה לנו משה מורשה וכו׳ במאמר זה מוצגים א״י ותורה כשני דברים בלתי תלויים זב״ז: א״י תלוי בתנאי׳ אבל התורה אינה תלויה בשום תנאי שבעולם׳ ובכן אין קיומה עלול לפסוק לעולם׳ — והמאמר השני דומה לו׳ רק שמברר הענין מצד אחר והוא: (מכיל׳ יתרו יט׳ ב) ויחנו במדבר׳ נתנה תורה דימוס פרהסיה במקום הפקר׳ שאלו נתנה בא״י׳ היו או׳ אוה״ע׳ אין להם חלק בה׳ לפיכך נתנה תורה פרהסיה במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל׳ — המאמר הזה מכוון כלפי אומות העולם׳ ובודאי היתה אז חשיבות מיוחדה גם לצד זה של ברור הענין׳ וכפי שידענו מקורות העתים האלה׳ נלוו הרבה גרים על ישראל׳

רעיון נצחיות התורה ובלתי תליתה ממצבה המדינית של א״י ומשאר תנאים מדיניים היה לו חשיבות מיוחדת לא רק בתקופה התכופה לחרבן הבית ולאבדן ממשלתה של האומה על א״י׳ אבל גם בכל התקופות הבאות׳ כי בכל התקופות הראו באצבע על היחס הקרוב והפנימי שבין התורה ובין א״י׳ ובאמת אין לנו עיקר יותר גדול באמונתנו מן העיקר שכבר מצא לו בטוי במדרש העתיק ש״ספר תורה לא ניתנה על תנאי״׳ כלומר שקיומה של התורה עומדת ברשות עצמה׳ כי לו היתה התורה תלויה באיזה מן התנאים שמחוצה לה׳ מי יודע מה היה גורלה במשך אלפים שנות קיומה בגולה׳

ה׳ גורל הארץ ויושביה׳

קללת הארץ — גורל הארץ תלוי בהתיחסות יושביה לתורה ומצוות׳ כל

וקשורים במלוי רצונו של הקב״ה, נובע גם הכלל ״אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו עאכ״ו״ והוא רעיון של נחמה ובטחון בגאולה. ע׳ משלים לזה בקשור עם א״י ובהמ״ק סוף מכות. ספרי פ׳ עקב פ״מג. איכ״ר פ״ה יח. — (י׳ תענ׳ פ״א ה״א) ר׳ ליעזר או׳, אם אין ישראל עושים תשובה, אין נגאלים לעולם וכו׳... הקב״ה מעמיד עליהם מלך קשה כהמן ומיד הם עושים תשובה והן נגאלין עעשכה״ע. — (מד׳ שמואל פ״טז, ב) כתוב אחד אומר (ש״א יב, כב) כי לא יטוש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול, וכ׳ א׳ או׳ (תלים צד, יד) כי לא יטוש ה׳ עמו ונחלתו לא יעזוב. אר״ש בר נחמן, פעמים הוא עושה למען שמו, פעמים הוא עושה למען עמו ונחלתו, בחו״ל בעמו ונחלתו, בא״י בעבור שמו הגדול. א״ר ראובן, לעולם הוא עושה למען שמו. — (פר״א פ״כח) ר׳ משרשיה או׳ (עז) משלשת, משלשים יהיו (היונים); ג״פ עתידים למשול בא״י, פעם ראשונה כל א׳ וא׳ בפני עצמו, פעם ב׳ בשנים שנים, פעם שלישית כלם כאחת להלחם עם בן דוד.

למקום אחד, הם רואים זה את זה ומתנחמים, ואתם אין אתם כן וכו׳ – (פסדר״כ שמעו קיח, א) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, מי גרם לי שאהא נוטרה את הכרמים, ע״ש (שה״ש א, ו) שכרמי שלי לא נטרתי, מי גרם לי שאהא מפרשת ב׳ חלות בסוריא, ע״ש שלא הפרשתי חלה אחת כתיקונה בא״י, סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על ב׳ ואיני מקבלת שכר לא על אחת, מי גרם לי שאהא משמרת ב׳ ימים טובים בסוריא, על שלא שמרתי יום א׳ כתיקונו בא״י, וסבורה הייתי שאני מקבל שכר על ב׳ ואיני מקבלת שכר לא על אחת, –

(פס״ר פ״כח, קלה, א) מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל? אריו״ח, הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג בהם נבוכדנצר הרשע, כשהיו שרויים בא״י לא היו שותים אלא מי גשמים ומימי נוזלים ומימי מעינות, וכיון שגלו לבבל שתו מימי הפרת ומתים מהם הרבה, – (שם קלו, א) באותה שעה (שבאו ישראל לגלות בבל) אמרו להם או״ה, עמדו ושוררו לפני ע״ז כדרך שהייתם משוררים בבית המקדש, א״ל, אילו אמרנו שירה במקומנו לא גלינו מארצנו, ועכשיו היאך נאמר שירה לפני ע״ז? וכו׳ עשכה״ע במשל הנתלה בו במלך בו״ד שנשא בת מלכים, – גליות של בבל וגליות של שאר ארצות והחילוקים שביניהן ע״ע מנת׳ קי, –

(ת״כ בחקותי כו, לב) והשימותי אני את הארץ, זו מדה טובה, שלא יהיו ישראל אומרים, הואיל וגלינו מארצנו, עכשיו האויבים באים ומוצאים עליה נחת, לכך נאמר, ושממו עליה אויביכם היושבים בה, זו האויבים הבאים אחרי כן לא ימצאו עליה נחת רוח, – (פר״א פ״לד בס׳) ר׳ יהודה או׳ מיום שחרב בהמ״ק, ארץ אומללה מרעות יושביה, כאדם שהוא חולה ואין בו כח לעמוד, כך הארץ אומללה ואין בה כח ליתן פירותיה וכו׳ ולעתיד לבא הקב״ה מוריד תחיית טל וכו׳ – (איכ״ר פתי׳ כ) עה״כ (תל׳ קב, ח) שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג, אמר הקב״ה שקדתי להכניס בני לא״י מיד וכו׳... מה הצפור בשעה שאתה נוטל גוזליה, היא יושבת בדד, כך אמר הקב״ה, שרפתי את ביתי והחרבתי את עירי והגליתי את בני לבין אוה״ע, וישבתי לי לבדי, –

התאוננות הקב״ה על חרבן הבית על כל משמר ומשמר ע״ע ברכות ג, א.

ו. נחמה וגאולה.

גם הגאולה קשורה בקיום תורה ומצוות. (ספרי עקב יא, יז-יח) ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי וכו׳, אע״פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו״ל, היו מצויינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים, משל למלך שכעס על אשתו וחזרה בבית אביה, א״ל, הוי מקושטת בתכשיטיך, כשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, כך א״ל הקב״ה לישראל, בני, היו מצוינים במצוות, שכשאתם חוזרים, לא יהיו בעיניך חדשים, – (ד״א זוטא בס׳) אריב״ל, א״ל הקב״ה לישראל, אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני, היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם וכו׳ – (פס״ר פ״כח, קלו, א) בא וראה עפרה של א״י לתשובה: עד שהיו בא״י, היה ירמיה אומר להם, עשו תשובה, עד שלא יתחתם עליכם גזר דין, ולא קבלו, כיון שגלו היו נוהגים קדושה במצוות וכו׳,

מן הרעיון המוסרי שכל היעודים ובכללם גם היעודים המתיחסים לארץ אחוזים

מעבר הירדן – (סוטה לג׳ ב–לד׳ א) ת״ר כיצד עברו ישראל את הירדן׳ בכל יום ארון נוסע אחר שני דגלים׳ והיום נסע תחילה׳ שנ׳ (יהושע ג׳ יא) הנה ארון הברית אדון כל הארץ עובר לפניכם׳ בכל יום ויום לויים נשאו את הארון׳ והיום נשאוהו כהנים׳ שנ׳ (שם פ״יג) והיה כנוח כפות רגלי הכהנים נושאי ארון ה׳ וכו׳׳ תניא ר׳ יוסי או׳ בג׳ מקומות נשאו כהנים את הארון׳ כשעברו את הירדן וכשהסיבו את יריחו׳ וכשהחזירוהו למקומו׳ וכיון שנטבלו רגלי כהנים במים׳ חזרו המים לאחוריהם׳ שנ׳ (שם פ״טו) וכבוא נושאי הארון עד הירדן וכו׳ ויעמדו המים היורדים מלמעלה קמו נד אחד׳ – וכמה גובהן של מים׳ י״ב מיל על י״ב מיל כנגד מחנה ישראל׳ ד״ר יהודה׳ א״ל ראב״ש לדבריך אדם קל או מים קלים? הוי אומר מים קלים׳ אם כן באין מים ושוטפין אותה׳ אלא מלמד שהיו מים נגרשים ועולין כיפין ע״ג כיפין יתר משלש מאות מיל עד שראו אותן כל מלכי מזרח ומערב׳ שנ׳ (שם ה׳ א) ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי הכנעני אשר על הים אשר הוביש ה׳ את מי הירדן מפני בני ישראל עד עברם וימס לבבם וכו׳׳ ואף רחב הזונה אמרה לשלוחי יהושע (שם ב׳ י) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף וכו׳ – (שם לד׳ א) עודם בירדן א״ל יהושע (לישראל) דעו על מה אתם עוברים את הירדן׳ על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם׳ שנ׳ (במד׳ לג׳ נב) והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם וכו׳׳ אם אתם עושים כן מוטב׳ ואם לאו׳ באין מים ושוטפים אותיכם׳ מאי אותיכם׳ אותי ואתכם׳ – (שם) עודם בירדן א״ל יהושע׳ (יהוש׳ ד׳ ה) הרימו לכם איש אבן אחת על שכמו למספר שבטי ישראל וכו׳ וכ׳ (שם פ״ו) למען תהיה זאת אות בקרבכם כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה לכם וכו׳׳ סימן לבנים שעברו אבות את הירדן׳ – עודם בירדן א״ל יהושע׳ (שם פ״ג) שאו לכם מזה מתוך הירדן ממצב רגלי הכהנים הכין שתים עשרה אבנים והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה וכו׳׳ יכול בכל מלון ומלון׳ ת״ל אשר תלינו בו הלילה׳ עשכה״ע בנוגע למדת האבנים׳ –

ג׳ הכיבוש׳

תכסיסי הפגישה בעמים – (ספרי שופטים כ׳ יח׳ פ״רב) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות׳ מלמד שאם עושים תשובה אין נהרגים׳ וכן ברש״י עה״ת ועי׳ רמב״ן שם׳ ולשון ת׳ סוטה (פ״ח 7) ר״ש או׳ על הסיד כתובה וכו׳ וכתבו עליו את כל דברי התורה׳ וכתבו למטה: למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות וכו׳׳ אם אתם חוזרין בכם׳ אנו מקבלין אתכם׳ וכן סוטה לה׳ ב בס׳׳ אמנם ערש״י בגמ׳ שם׳ שהענין אינו מוסב על ז׳ אומות׳ רק על שאר העמים׳ – ואולם (י׳ שביעי׳ פ״ו ה״א׳ לו׳ ג) דא״ר שמואל׳ ג׳ פרוזטיגיות שלח יהושע לא״י עד שלא יכנסו לארץ: מי שהוא רוצה להפנות׳ יפנה; להשלים׳ ישלים; לעשות מלחמה׳ יעשה׳ גרגשי פינה והאמין לו להקב״ה והלך לו לאפריקי וכו׳׳ גבעונים השלימו (יהוש׳ י׳ א) וכי השלימו יושבי גבעון את ישראל׳ ל״א מלך עשו מלחמה ונפלו׳ והרמב״ם מלכים פ״ו ה״א כ׳: אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום׳ אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה וכו׳ אם השלימו וקבלו ז׳ מצוות׳ אין הורגין מהן נשמה

פרק שלישי

כיבוש הארץ והיחס שבין ישראל לעמים בבחינת הארץ הכבושה.

א. הצעדים הראשונים.

נבואת אלדד ומידד היתה: משה מת יהושע מכניס את ישראל לארץ (סנהד׳ יז׳ א). ע״ע פ״ב הארץ והאבות. — (ת״ב חקת מז) מה הם הנסים של נחל ארנון.. הנחל עשוי מלמעלן מערות מערות, וכנגדן הר שכנגדו עשו סלעים סלעים כמין שדיים.. נכנסו האוכלסין לתוך המערות ואמרו, כשיורדין ישראל לתוך הנחל, אלו עומדים מלפניהם שבתוך הנחל ואלו למעלה מן המערות ונהרוג את כלן. כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכן הקב״ה לירד למטה לתוך הנחל, אלא רמז להרים ונכנסו שדים של הר זה לתוך המערות ומתו כלם.. ונעשה דרך כבושה ולא נודע איזה נסמך לחברו. ואותו נחל מפסיק בין תחומי א״י לארץ מואב.. והר שבא״י נזדעזע, שבו הסלעים.. ומפני מה נזדעזע, מפני שהוא מא״י. משל לשפחה שראתה בן אדונה בא אצלה, קפצה וקדמה אותו וקבלתו וכו׳. — (יל״ש משפ׳ (כג) שם) ג׳ מלחמות של מהומה הבטיח הקב״ה לישראל בכניסתן לארץ, שנ׳ (שמות כג, כז) את אימתי וכו׳, ונתנם ה׳ אלהיך לפניך, והמם מהומה גדולה. ורבנן ילפי מהכא (יהוש׳ י׳ י) ויהומם ה׳ לפני ישראל, (שופט׳ ד׳ טו) ויהם ה׳ את סיסרא, (ש״א ז׳ י) וירעם ה׳ בקול גדול וכו׳ ויהומם, אחד לשעבר, וא׳ בימי גוג ומגוג. — (ספרי דבר׳ א׳ ח) א״ל, איני אומר לכם לא מאומד ולא משמועה, אלא ראה וכו׳ — באו ורשו את הארץ, כשאתם נכנסים לארץ, אין אתם צריכין כלי זיין אלא קובע דיופטין ומחלק.

ב. דרך הכניסה לארץ.

(סוטה לג׳ ב) עה״כ (דבר׳ יא׳ ל) אחרי דרך מבוא השמש, מקום שהחמה שוקעת; בארץ הכנעני, ארץ חוי הוא; היושב בערבה, והלא בין הרים וגבעות הם יושבים? מול הגלגל, והלא לא ראו את הגלגל? ר׳ אליעזר בן יעקב או׳ לא בא הכ׳ אלא להראות להן דרך בשניה כדרך שהראה להן בראשונה (בצאתם ממצרים בעמוד ענן לנחותם הדרך, כך בא עכשיו ליישב דרכיהם ולהורותם הדרך, לפי שגלוי לפניו שעתיד הענן לפסוק במיתת משה ולא ילך עם יהושע, הורה להם לאחר שיעברו את הירדן לכבוש את הארץ, ילכו דרך כבושה ודרך יישוב (או מישור) ודרך ארץ הכנעני שהיא ערבה, ואל יקיפו סמוך לשפת הירדן דרך ארץ החוי, שהיא הרים וגבעות, אלא יכנסו לתוכה מצד מערב רחוק מן הירדן ויקיפו ויכבשו. רש״י). דרך, בדרך לכו ולא בשדות וכרמים; היושב, ביישוב לכו ולא במדברות; בערבה, בערבה לכו ולא בהרים וגבעות.

או אינו אלא רשות בידם לכבוש חו״ל עד שלא יכבשו את הארץ? ת״ל וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם, ואח״כ, כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, שלא תהא א״י מטמאה בגלוליהם ואתם חוזרים ומכבשים חו״ל, אלא משתכבשו א״י, תהיו רשאים לכבוש חו״ל. הרי שכבשו חו״ל מנין שמצוות נוהגות שם? הרי אתה דן, נאמר כאן יהיה ונאמר להלן יהיה, מה יהיה האמור להלן מצוות נוהגות שם, אף כאן מצוות נוהגות שם. וא״ת, מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובה, ואת היבוסי שהיה סמוך לירושלים לא הוריש? אמרו, דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה, משיכבשו לארץ תהיו רשאים לכבוש חו״ל, הוא לא עשה כן, אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובה, ואת היבוסי שהיה סמוך לירושלים לא הוריש. א״ל הקב״ה, סמוך לפלטירין שלך לא הורשת, היאך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וכו׳. — אם כיבוש יחיד שמו כיבוש או לא, בזה יש מחלוקת ואין הענין מוכרע, עי׳ בנוגע לסוריא גיט׳ ח, ב, מז, א־ב, ע״ז כא, א.

ד. צידוק דין הכיבוש.

(ת״ב בראש׳ יא) א״ר יצחק, לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחודש הזה לכם, ולמה כ׳ מבראשית? להודיע כח גבורתו, שנ׳ (תל׳ קיא, ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים. ורש״י מוסיף (ע״פ מקור שאינו ידוע לנו): שאם יאמרו אומות העולם לישראל, ליסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גויים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב״ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. — קושייתם של אומות העולם אינה המצאה אגדית בלבד, אבל לקוחה היא ממקורות היסטוריים ומתחדשת מדור דור עד היום הזה. — לפי התלמוד כבר היו מדיינים בזה אנשי אפריקה, צאצאי בני כנען לפני אלכסנדרוס מוקדון (סנהד׳ צא, א) כשבאו בני אפריקיא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, א״ל, ארץ כנען שלנו היא, דכ׳ (במד׳ לד, ב) ארץ כנען לגבולותיה, וכנען אבוהון דהנהו אינשי הווי. א״ל גביהה בן פסיסא.. אף אני לא אביא לכם ראיה אלא מן התורה, שנ׳ (בראש׳ ט, כה) ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו, עבד שקנה נכסים עבד למי נכסים למי וכו׳. — ושוב פ״א באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכס׳ מוק׳, א״ל, ארץ כנען שלנו ושלכם, דכ׳ (בראש׳ כה, יב) ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם וכו׳ א״ל גביהא ב״פ.. אף אני לא אביא ראיה אלא מה״ת, שנ׳ (שם פ״ה־ו) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות. אב שנתן אגטין לבניו בחייו ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום? —

התקוממות העמים על תעודת ישראל להכנס לארץ ע״ע (מכיל׳ בשלח טו, יד) כיון ששמעו האומות שהקב״ה מגביה קרנן של ישראל ומכניסן לארץ, התחילו מתרגזין. א״ל הקב״ה, שוטים שבעולם, כמה מלכים מלכו מכם ולא כעסו ישראל וכו׳ — (ת״ב בשלח ז) הכנענים קראו ווי (בצאת ישראל ממצרים), למה״ד למלך שהיה לו בן קטן והיה לו אוסיה (פרדס) והיה מבקש לצאת למדינת הים, אמר לאריס שיהא משמרה ושיהא אוכל מפירותיה, עד שיעמוד בנו על פרקו ואח״כ נותנה לו

וכו'... ז' עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהן נשמה, שנ' (דבר' כ' טז) וכו'. ומנין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו. שנ' (יהוש' יא' יט) לא היתה עיר אשר השלימה את ישראל בלתי החיוי יושבי גבעון וכו' מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו. ג' כתבים שלח יהושע עד שלא נכנס לארץ וכו' מי שרוצה להשלים, ישלים וכו'. אם כן מפני מה הערימו יושבי גבעון, לפי ששלח להם בכלל ולא קבלו, ולא ידעו משפט ישראל ודימו שאין פותחין להם לשלום. ולמה קשה הדבר לנשיאים ודמו שראוי להכותם וכו' והואיל ובטעות נשבעו להם בדין היה שיהרגו על שהטעום, לולי חילול השם. וזו היא גם דעתו של הרמב"ן (דבר' כ' י) אבל קריאת השלום אפי' במלחמת מצוה היא שחייבין לקרוא לשלום, אפי' לז' עממים, שהרי משה קרא לשלום לסיחון מלך האמורי ולא היה עובר על עשה ועל ל"ת, שכ' כי החרם תחרימם ולא תחיה כל נשמה, אבל ההפרש שביניהם כאשר לא תשלים ועשתה מלחמה וכו' וכך אמרו רבותינו במדרש (דב"ר פ"ה, יד) וכו'. — וע"ע (גיט' מה, א) עה"כ (שמות כג, לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי וכו', יכול בגוי שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז הכתוב מדבר, ת"ל (דבר' כג, טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו.

כיבוש יריחו והמלכים — (ת"ב בהעל' יח) אר"ש בר נחמני, יריחו היתה נגרה (בריחה או מנעולה) של א"י, אמרו, אם יריחו נכבשת, כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו לתוכה ז' אומות וכו'. תנח' שם י. עי' במד"ר פ"טו, טו. — (בר"ר ספ"מז) תני חזקיה (דב' כ, כ) עד רדתה, אפי' בשבת, שכן מצינו, שלא נכבשה יריחו אלא בשבת. עי' שבת יט, א. י' שבת פ"א ה"ח בס'. במד"ר פ"יד, א (ה), ושם פ"כג, ו. תנח' מסעי ה. ת"ב שם ד. ס"ע פ"יא.

(ספרי ברכה לג, יז) וכי כמה עמים כבש יהושע, וכי כמה ארצות כבש יהושע? אלא כל המלכים שכבש, היו שולטין מסוף העולם ועד סופו. רי"א, וכי ל"א מלכים שכבש כולן היו בא"י, אלא כדרך שעובדים ברומי עכשיו, שכל מלך ושלטון שלא קנה ברומי פלטוריות וחוליות, אומר לא עשיתי כלום, כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטוריות וחוליות בא"י, אומר לא עשיתי כלום. עי' יל"ש ירמ' (ג) רע"א. — (תנח' ראה ח בס') א"ר פרנך בשריו"ח, כל מלך שהיה בחו"ל, אם לא היה קונה עיר אחת בא"י, לא היה נקרא מלך, ראה מה כ' עכן (יהושע ז, כא) ואראה בשלל אדרת שנער אחת טובה, פורפירא בבלאה, ומנין היה ביריחו פורפירא בבלאה, אלא שהיה מלך בבל לשם וקנה עיר בא"י. הוי, ארץ שצביונות של או"ה בה. ע"ע תנח' משפט' יז. ת"ב שם י. שמו"ר פ"לב, ב. ספרי ר"פ עקב. — (חול' ס, ב) תנא שניר וחרמון מהרי א"י, מלמד שכל אחד ואחד מאומות העולם הלך ובנה לו כרך לעצמו והעלה לו על שם א"י. — בנוגע למה שאומות העולם מתאוין לא"י ע"ע מכילתא יתרו כ, כ. ספרי ואתחנן ו, ה. שמו"ר פ"טו. במד"ר פ"כג, ז. תנח' מסעי ו. ת"ב שם ה.

כיבוש מחוץ לגבולי הארץ — (ספרי ס"פ עקב) כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, ואם ללמד על תחומי א"י הרי כבר נאמר וכו' ומת"ל אשר תדרוך כף רגלכם? א"ל, כל מקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו, הרי הוא שלכם.

מסגנון זה הם המאמרים האלה: (סנהד׳ קיא׳ א) תניא ר׳ סימאי או׳ נאמר (שמו׳ ו׳ ז) ולקחתי אתכם לי לעם׳ ונ׳ (שם פ״ח) והבאתי אתכם׳ מקיש יציאתן ממצרים לביאתן לארץ׳ מה ביאתם לארץ שנים מס׳ ריבוא (שלא נשתיירו מס׳ ריבוא שיצאו ממצרים אלא ב׳ אנשים׳ יהושע וכלב וכו׳ לא נגזרה גזירה לא בפחות מכ׳ ולא ביותר מס׳ שנה)׳ אף יציאתן ממצרים שנים מס׳ ריבוא (שמכל ס׳ ריבוא שהיו במצרים׳ לא נשתייר מהם אלא שנים בלבד׳ ומאותן שנים שנים לכל ס׳ ריבוא שבמצרים נצטרף הסכום של ס׳ ריבוא יוצאי מצרים)׳ אמר רבא׳ וכן לימות המשיח׳ — הרעיון הצפון במה״כ (דבר׳ ט׳ ה) לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגויים האלה וכו׳ נשנה גם במדרש׳ (יל״ש שלח (יג) תשמב מילמדנו) אמר הקב״ה עונותיו ילכדנו את הרשע׳ ואין רשע אלא ז׳ עממין׳ — (שה״ר ב׳ יב) עת הזמיר הגיע׳ הגיע זמנה של ערלה שתזמר׳ הגיע זמנן של כנעניים שיזמרו׳ הגיע זמנה של א״י להחלק לישראל׳ שנ׳ (במד׳ כו׳ נה) לאלה תחלק הארץ׳

והטעם הראשי שישראל מקבלים עליהם שמירת התורה (ת״ב ראה ג) משל למה״ד למלך שנטע כרם בתוך שדהו והיה בתוכו ארזים גדולים וקוצים׳ הלך המלך וקצץ את הארזים והניח את הקוצים׳ א״ל עבדיו׳ אדוננו המלך הקוצים שהם אוחזים בבגדינו הנחת וקצצת את הארזים? א״ל׳ אם הנחתי את הארזים וקצצתי את הקוצים׳ במה הייתי גודר את כרמי? וכן ישראל כרמו של הקב״ה וכו׳ והכניס את ישראל לארץ וקיצץ את הארזים שבה וכו׳ כדי שישמרו ישראל את התורה׳ עשכה״ע׳ — (ת״ב קדושים ז) א״ל הקב״ה למשה׳ אמור להם לישראל׳ כשתכנסו לא״י׳ אני מחזיר לכם את כל הטובה (שהיתה נתונה לארץ קודם החטא) וכו׳ כיון שבאו לארץ׳ התחילו חוטאים׳ שנ׳ (ירמ׳ ב׳ ז) ותבאו ותטמאו את ארצי וכו׳ ולא היתה עושה פירות כראוי׳ היו זורעין הרבה ומביאין מעט׳ שנ׳ (חגי א׳ ו) זרעתם הרבה והבא מעט׳ למה שביטלו את הביכורים׳ (שם) אכול ואין לשבעה׳ משבטל לחם הפנים׳ (שם) שתו ואין לשכרה׳ משבטל ניסוך היין׳ (שם) לבוש ואין לחום לו׳ משבטלו בגדי כהונה׳ (שם) והמשתכר משתכר אל צרור נקוב׳ משבטלו עושי צדקה וכו׳ עשכה״ע׳ — (ספרי האזינו לב׳ טו) א״ל הקב״ה למשה׳ כשישראל נכנסין לארץ׳ עתידין למרוד מתוך אכילה ושתיה ומתוך שלוה וכו׳ — (יל״ש עקב (ח) תתנא מילמדנו) א״ל משה׳ הרי אני מגיד׳ אם עשיתם אלילים כי אבד תאבדון׳ ולא עוד אלא כגויים אשר ה׳ מאביד מפניכם׳ מה הכנענים כיון שגלו מפניכם מעט מעט גלו׳ שנ׳ (שמות כג׳ ל) מעט מעט אגרשנו׳ כך אתם (ישע׳ ח׳ כג) כעת הראשון הקל ארצה זבולון וכו׳ והאחרון הכביד (דה״א ה׳ כו) ויגלם לראובני ולגדי וכו׳ ד״א׳ מה הכנעני מיד שנכבשה הארץ וכבשו ישראל את יריחו ותפול החומה תחתיה׳ אף אתם (איכה ב׳ ט) טבעו בארץ שעריה׳ ע״ע פ״ב׳...

התמהמהות ישראל במדבר מתבאר ג״כ על זה הענין (ספרי דבר׳ א׳ ב) אילו זכו ישראל לי״א יום היו נכנסים לארץ׳ אלא מתוך שקלקלו מעשיהם גלגל המקום עליהם מ׳ שנה׳׳ ר׳ יהודה או׳׳ אלו זכו ישראל׳ לג׳ ימים היו נכנסים לארץ׳׳ ר׳ בנאה או׳ אילו זכו ישראל׳ ליום א׳ היו נכנסים לארץ וכו׳ — (מכיל׳ בשלח יג׳ יז) ד״א כי קרוב הוא׳ לא הביאן הקב״ה דרך פשוטה לא״י אלא דרך המדבר׳ אמר

כשגדל בנו של מלך, בקש האוסיא, מיד התחיל האריס קורא ווי: כך היו ישראל במצרים והכנענים יושבים ומשמרים את א״י ואוכלים פירותיה, כיון ששמעו שיצאו ישראל ממצרים התחילו צווחין ווי, ויהי בשלח פרעה. — (מכיל׳ בשלח טו, יד) כיון ששמעו יושבי פלשת שישראל נכנסין לארץ, אמרו עכשיו הן באין לעורר עדותן של בני אפרים וכו׳ על שעברו על הקץ ועל השבועה. ד״א, אמרו, אין להם דרך בכל מקום אלא עלינו ועכשיו הם באים ובוזזים את נכסינו ומחריבים את ארצנו. — (שם יג, יז) ד״א כי קרוב הוא, לא הביאן המקום בפשוטה, אלא כיון ששמעו כנעניים שישראל יכנסו, עמדו ושרפו כל הזרעים וקצצו כל האילנות וסתרו את הבנינים וסתמו את המעינות. אמר הקב״ה לא הבטחתים לאבותם שאכניסם לארץ חרבה, אלא מלאה כל טוב, אלא הריני מקיפם במדבר עד שיעמדו כנעניים ותקנו מה שקלקלו. — (ספרי עקב יא, י) אבותינו באו לארץ, באה ברכה לרגלם, שנ׳ (דבר׳ ו, יא) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת ובורות חצובים אשר לא חצבת. רשב״י או׳, אם נאמר בתים מלאים, בורות חצובים, למה נאמר אשר לא חצבת, אשר לא נטעת, מת״ל מלאת, חצבת, נטעת? זכותך היא שגרמה. וכן אתה מוצא, שכל מ׳ שנה שהיו ישראל במדבר, היו אנשי א״י בונים בתים וחופרים בורות שיחין ומערות, נוטעים שדות וכרמים וכל עץ מאכל, כדי שיבואו אבותינו לארץ וימצאו אותה מלאה ברכה וכו׳ — אמנם ע״ע מכילתא בא יג, יא מפני מה זכה כנען שיקרא הארץ על שמו, לפי שפנה מעצמו וע״ע פ״א, א.

לתשובתו של בעל המדרש ברש״י צריך עוד לצרף, שרצונו של הקב״ה לא במובן מוחלט נאמר, כמה״כ (דבר׳ לב, ד) הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. וכיבוש הארץ אין בו באמת שום דבר של תימה לולא יחסו אותו לצווי השם. כי כיבוש איזה ארץ על ידי איזו אומה ולשון הוא בדברי ימי המין האנושי ענין עומד על הפרק בכל העתים ובכל חלקי תבל. כמעט כל עם קדמון וחדש טעם טעם כיבוש. כל קבוץ אנושי, כל גזע וכל שבט שהרגיש בנפשו עוצם ויכולת לכבוש ארצות ומדינות, עשה כזאת מבלי בקש חשבונות וראיות במקורות דתו וצוויי אלהיו. כלם כאחד הסתפקו בכלל המכריע של „כל דאלים גבר״. כיבוש א״י הוא הכיבוש הראשון, שבא כעין מצוה אלהית ונוסד על חקי מוסר ומשפט. החקים האלה מצטיינים פה במדת השויון, אינם מטים כלפי צד אחד, אבל דורשים התקיימות כללית כמה״כ (ויק׳ יח, כד־כה) אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגויים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה וכו׳. — והחק הזה ממש שולט בכל תקפו גם בכובשים המאושרים: „ושמרתם אתם את חקותי ואת משפטי ולא תעשו מכל התועבות האלה... ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם״. ע״ע דבר׳ ח, יט־כ; יב, ל־לא ועוד. הרעיון הזה הוא המרכז והקוטב אשר עליו יסבו כל הנביאים וכל החכמים, וכמעט שאין מקום פנוי ממנו בכל ההיסטוריה של עם ישראל. ומפנת השקפה זו לא היה הכיבוש ענין מדיני בלבד, דבר שאירע ונשנה אלפי פעמים בחיי כל העמים והלשונות, אבל ענין אלהי, דבר שיש לו שייכות תכופה אל חקי הצדק והמוסר, דבר שעם ישראל התחייבו באחריותו.

הארץ, נוטל חלקו עם באי הארץ; מכאן ומכאן, נוטל חלקו מכאן ומכאן: מרגלים יהושע וכלב נטלו חלקם, מתלוננין ועדת קרח לא היה להם חלק בארץ, הבנים נטלו בזכות אבי אביהן ובזכות אבי אמותיהן, עע"ש קיח, ב כל הסוגיא. –

(ספרי פנחס כו, נג) ר' יאשיה או' ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, שנ' לשמות, מטות אבותם ינחלו, הא מת"ל לאלה תחלק הארץ, מפני נשים, מפני קטנים. ר' יונתן או' לבאי הארץ נתחלקה הארץ וכו' ומת"ל לשמות וכו'? שינה הכ' נחלה זו מכל נחלות שבתודה וכו', רבי או' מלמה"ד לב' אחים כהנים שהיו בעיר, לזה בן א' ולזה ג' בנים, יצאו לגורן, זה נטל סאה ואלו נטלו ג' סאים והוליכו אצל אבותיהם והזרו (האבות) וחלקו בשוה: כיוצא בו אתה אומר בבאי הארץ, זה נטל בית סאה ואלו נטלו ג' בית סאין והורישו את אבותיהם וירשו מתים את החיים, וחזרו וחלקו בשוה, רשב"א או', זה נטל חלקו וחלק אביו, וזה נטל חלקו וחלק אביו וכו'. ע"ע ת' ב"ב פ"ז 8–10.

שיטה שונה מזו במדרש (במד"ר פ"כא (ט) ח) לאלה תחלק הארץ, ומי הם, לעומדים בערבות מואב, והלא ליוצאי מצרים נתחלק הארץ, דכ' (שמו' ו, ח) ונתתי אותה לכם למורשה, ומפני מה לא חלקה להם, לפי שצפוי היה לפני הקב"ה, שסוף עתידין משפחות לכלות מהן וכו' ו' משפחות על הזנות וכו'. לכך אמר הקב"ה, מה אני מחלק את הארץ לבני אדם העתידים למות? כיון שבאו לערבות מואב ועמדו על בוריים, א"ל הקב"ה לאלה תחלק הארץ.

כהנים ולויים, גרים ועבדים לא לקחו חלק בנחלה (ספרי פנחס כו, נג) לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות, הכל במשמע, כהנים לויים וישראלים, גרים נשים ועבדים, טומטום ואנדרוגינוס במשמע. כשאמר (במד' יח, כ) ויאמר ה' אל אהרן בארצם לא תנחל, יצאו כהנים, (שם כד) בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה, יצאו לויים, לשמות מטה אבותם ינחלו, יצאו גרים ועבדים. איש לפי פקודיו יותן נחלה, יצאו נשים טומטום ואנדרוגינוס.

אופן החלוקה (ב"ב קכא, ב–קכב, א) איבעיא להו, א"י לשבטים איפלוג או לקרקף גברי איפלוג? ת"ש (במד' כו, נו) בין רב למעט, ועוד תניא, עתידה א"י שתחלק לי"ג שבטים, שבתחילה לא נתחלקה אלא לי"ב שבטים, ולא נתחלקה אלא בכסף, שנ' בין רב למעט. – א"ר יהודה, סאה ביהודה שוה חמש סאין בגליל, ולא נתחלקה אלא בגורל, שנ' (שם פ"נה) אך בגורל; ולא נתחלקה אלא באורים ותומים וכו', הא כיצד: אלעזר מלובש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחים לפניו, והיה מכוון ברוח הקדש ואומר: זבולון עולה, תחום עכו עולה עמו; טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולון, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו. חוזר ומכוון ברוה"ק ואומר: נפתלי עולה, ותחום גינוסר עולה עמו; טרף בקלפי של שבטים עלה בידו נפתלי, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום גינוסר. וכן כל שבט ושבט וכו' ש"מ לשבטים איפלוג, ש"מ. – אמנם יהושע וכלב נטלו שלא בגורל ע"ש כה"ע. – יהושע א"ל לעכן: אל תוציא לעז על הגורל שעתידה א"י שתחלק בגורל (סנהד' מג, ב). – (י' יומא פ"ד ה"א) א"ר אבין, אלמלא שנתן הקב"ה חן כל מקום בעיני יושביו, לא היתה א"י מתחלקת לעולם.

הקב"ה׳ אם אני מביא עכשיו את ישראל לארץ׳ מיד מחזיקים אדם בשדהו ואדם בכרמו והן בטלין מן התורה׳ אלא אקיפם במדבר שיהיו אוכלין מן ושותין מי באר והתורה נבללת בגופן׳׳ — ביאור אחר למה שישראל התאחרו בכניסתם לארץ במדבר מ׳ שנה׳ (ת"כ אחרי יז׳ ג) ריה"ג או׳ אחר שהכתוב שוקל מעשה ארץ מצרים במעשה ארץ כנען ומעשה ארץ כנען כמעשה א"מ׳ מפני מה זכו הכנעניים לישב בארצם מ"ז שנים וכו׳׳ אלא בשביל שכר שכבדו את אברהם אבינו׳ — (בר"ר פ"לט׳ טו) עה"כ (יב׳ ו) והכנעני אז בארץ׳ עד עכשיו נתבקש להם זכות בארץ׳ — (מכיל׳ בשלח יג׳ יז) כי קרוב הוא׳ קרובה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך (בראש׳ כא׳ כג) אם תשקור לי ולניני ולנכדי׳ ועדין נכדו קיים׳ ד"א כי קרוב הוא׳ בקרוב יירשו כנענים את הארץ׳׳׳

הקב"ה חלק ארצות גם לשאר אומות (יל"ש תלים (לב) תשיט מילמדנו) מהו (תל׳ לב׳ ח) איעצה עליך עיני׳ מרמז בעיניו׳ למלך שעשה סעודה לכל בני פלטין שלו׳ והיה לו שם אוהב אחד והיה אוהבו יותר מדאי׳ כיון שבא התמחוי לפניהם׳ היה שם מנה אחת טובה׳ היה המלך מרמז לאותו אוהבו׳ שיטול אותה המנה ולא היה מבין׳ מה עשה המלך נטלה בידו ונותנה לאוהבו׳ כך כשבא הקב"ה לחלוק את כל הארצות לכל האומות׳ כל אומה ואומה נטלה כפלים מא"י׳ שנ׳ (דבר׳ לב׳ ח) בהנחל עליון גוים וכו׳ יצב גבולות עמים׳ גבול אין כתיב כאן׳ והיה הקב"ה מרמז לישראל שיטלו א"י ולא היו רוצים׳ שהיתה קטנה מכל הארצות׳ נטלה בידו ונתנה להם וכו׳׳

ה׳ חלוקת הארץ

(ב"ב קיז׳ א) תנן כמ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ׳ דתניא׳ ר׳ יאשיה או׳ ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ׳ (כלומר לפי חשבון יוצאי מצרים יורשים בניהם את הארץ) שנ׳ (במד׳ כו׳ נה) לשמות מטות אבותם ינחלו׳ אלא מה אני מקיים (שם פ"נב) לאלה תחלק הארץ בנחלה (כי מזה משמע שהכוונה על הנכנסים לארץ׳ שלפי מספרם הם תתחלק הארץ)? לאלה׳ כאלה׳ להוציא את הטפלים (כלומר׳ רק מבני עשרים ולמעלה נוטלים חלק בארץ׳ אבל הפחותים מבני כ׳ אין להם מצד עצמם חלק בארץ׳ רק מצד מורישיהם׳ ואם אין להם כזה שהיה נמנה בין יוצאי מצרים׳ לא ירשו חלק בארץ)׳ — ר׳ יונתן או׳ לבאי הארץ נתחלקה הארץ׳ שנ׳ לאלה תחלק הארץ; אלא מה אני מקיים לשמות מטות אבותם ינחלו? משונה נחלה זו מכל נחלות שבעולם׳ שכל נחלות שבעולם חיין יורשין מתים׳ וכאן מתים יורשין חיים׳ אמר רבי׳ אמשול לך מלה"ד׳ לב׳ אחין כהנים שהיו בעיר א׳׳ לאחד יש לו בן אחד׳ ואחד יש לו ב׳ בנים׳ והלכו לגורן: זה שיש לו בן אחד נוטל חלק אחד׳ וזה שיש לו ב׳ בנים נוטל ב׳ חלקים ומחזירין אצל אביהן וחוזרין וחולקין בשוה (נניח שכל חלק וחלק שיעורו כור׳ ובכן מביא הבן היחיד לאביו כור׳ וב׳ האחים מביאים לאביהם ב׳ כורים׳ אח"כ מחלקים האבות ביניהם מה שקבלו מבניהם׳ ובכן מגיע לכל אב כור וחצי כור׳ ובהיות שכל אב מוריש לבניו את חלקו׳ הרי הבן היחיד מקבל כור וחצי כור׳ ושני האחים מקבלים יחד גם כן כור וחצי כור)׳ — רשב"א או׳ לאלו ולאלו נתחלק הארץ׳ כדי לקיים ב׳ מקראות הללו׳ הא כיצד׳ היה מיוצאי מצרים׳ נוטל חלקו עם יוצאי מצרים; היה מבאי

קיג, ב׳ אר״ה׳ מנין לגזל גוי שהוא אסור׳ שנ׳ (דבר׳ ז׳ טז) ואכלת את כל העמים אשר ה׳ אלהיך נותן לך׳ בזמן שהם מסורין בידך׳ ולא בזמן שאינם מסורין בידך׳ ענין מסורים בידך מורה על שעת מלחמה׳ כי בשעת שלום אפי׳ בכבושים תחת ידך אסורה גזילתם׳ — הוספה על הבנינים (ספרי שופט׳ יט׳ א) יכול אי אתה רשאי להוסיף על הבניין׳ ת״ל וישבת בארצם׳ בכל מקום שאתה רוצה לבנות בנה׳

אצל כמה מצות פרטיות נאמרה ביאה (כלומר לשון והיה כי יביאך׳ או כי תבא אל הארץ וכו׳) ואין הכוונה שהמצוה תתחיל רק משעת ביאה ואילך׳ רק שהמצוה תגרום שבזכותה יבואו לארץ׳ כמו (קידוש׳ לז׳ ב בס׳) לכדתנא דבי ר׳ ישמעאל׳ עשה מצוה זו (תפילין ופטר חמור) שבשבילה תכנס לארץ׳ וכעין זה לענין בכור (בכור׳ ח׳ א)׳ — (שם ד׳ ב) בג׳ מקומות קדשו בכורות לישראל: במצרים ובמדבר ובכניסתן לארץ׳ במצרים מהו או׳ (שמו׳ יג׳ ב) קדש לי כל בכור׳ במדבר הוא או׳ (במד׳ ח׳ יז) כי לי כל בכור בבני ישראל׳ בכניסתם לארץ הוא או׳ (שמו׳ יג׳ יא־יב) והיה כי יביאך וכו׳ והעברתי׳ אר״נ בר יצחק בג׳ מקומות הוזהרו על הבכורות ליקדש ולא קדשו׳ ע״ע פ״ג ופ״ד׳ — אמנם ע״פ הרוב הכוונה בלשון ביאה שקיום המצוה יחול משעת כניסה לארץ או משעת כיבוש וחלוקה ואילך (ספ״ז מסעי לה׳ יא) בבואכם אל הארץ׳ קבל עליך עד שלא תבא אל הארץ משתבא אל הארץ למנות ערי מקלט׳ בזכות שתקבל עליך׳ תבא לארץ׳ יכול כיון שבאו לארץ׳ יהו חייבין למנות ערי מקלט שבחו״ל׳ אמרת לא אמרתי אלא אשר אני נותן לכם׳ באשר אני נותן לכם׳ אתם חייבים למנות ערי מקלט׳ לא בחו״ל׳ — לא נתחייבו בעומר עד שנכנסו לארץ (מנח׳ פד׳ א) מה״כ (ויק׳ כג׳ י) כי תבואו אל הארץ׳ — ועי׳ ביחוד (ספרי תבא כו׳ א) והיה כי תבא אל הארץ׳ אין והיה אלא מידי כי תבא אל הארץ׳ עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ׳ אשר ה׳ אלהיך נותן לך׳ רש״א פרט לעבר הירדן שנטלו מעצמם׳ (ובנו״א׳ מה שתירש תכבוש)׳ וירשתה וישבת בה׳ מה שתירש תשב׳ אמנם במדרש תנאים: כי תבא׳ אחר ירושה וישיבה הכ׳ מדבר׳ אתה אומר כן׳ או אינו מדבר אלא בכניסתן לארץ מיד? ת״ל וירשתה וישבת בה׳ היה ר׳ ישמעאל או׳׳ הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם׳ פירט את אחת מהן שאינה אלא לאחר ירושה וישיבה׳ פורש אני כל הביאות שבתורה שלא יהו אלא לאחר ירושה וישיבה׳ עי׳ ספרי במד׳ ר״פ קז׳ ומד״ת תבא כו׳ י׳ אשר נתת לי׳ לא שבררתי לעצמי׳ להוציא בני גד ובני ראובן שאין מביאין ממנה ביכורים׳ — (ספרי מסעי לה׳ ט־י) אחר ירושה וישיבה הכתוב (של ערי מקלט) מדבר׳ אתה אומר לאחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר׳ או אינו מדבר אלא בכניסתן לארץ מיד׳ ת״ל (דבר׳ יט׳ א) כי יכרית ה׳ אלהיך את הגויים וכו׳׳ אחר ירושה וישיבה הכתוב מדבר׳ —

ובנוגע להתלות קיום מצות הארץ לא״י ממש כפי המוגבל בתורה: (מכיל׳ בא יג׳ ה) והיה כי יביאך ה׳ אל ארץ הכנעני׳ בארץ ז׳ עממין הכ׳ מדבר׳ אתה או׳ כן׳ או אינו אלא בארץ ה׳ עממין הכ׳ מדבר? נאמר כאן ביאה ונ׳ להלן ביאה׳ מה להלן בארץ ה׳ עממין שהן ז׳ הכ׳ מדבר׳ אף כאן בארץ ה׳ עממין שהן ז׳ הכ׳ מדבר׳ — ריה״ג אומר׳ אשר נשבע לאבותיך לתת לך׳ למה נאמר? לפי שנ׳ (דבר׳ כו׳ ב)

בני קני – (ספרי בהעל׳ י׳ לא) ויאמר אל נא תעזוב אותנו׳ אין נא אלא לשון בקשה׳ א״ל׳ אם אין אתה מקבל עליך וכו׳ עכשיו ישראל אומרים׳ לא נתגייר יתרו מחיבה׳ כסבור היה יתרו שיש לגרים חלק בא״י׳ עכשיו שראה שאין להם חלק׳ הניחם והלך לו׳ ד״א אם אין אתה מקבל עליך דושנה של יריחו גוזרני עליך גזירה׳ עכשיו יהו ישראל אומרים׳ לא נתגייר יתרו מחיבה׳ כסבור היה יתרו שמתנתו מרובה׳ עכשיו שראה שמתנתו מועטת הניחן והלך לו׳ – (ספרי ברכה לג׳ יב) כשחלק יהושע א״י לשבטים׳ הניח דושנה של יריחו ה׳ מאות אמה על ה׳ מאות אמה ונתנה לבני יונדב בן רכב חלק בראש והיו אוכלים אותה ת״מ שנה וכו׳ (עד בנין בית ראשון)׳ וכששרתה שכינה בחלקו של בנימין׳ עמדו ופנו אותה מלפניהם׳ שנ׳ (שופט׳ א׳ טז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים׳ ואו׳ (במד׳ י׳ כט) ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה׳ וכי עלתה על לב שאמר משה ליתרו בא וניתן לך חלק בא״י? ומת״ל לך אתנו והטבנו לך? זו דושנה של יריחו שהיו אוכלים אותה בני בניו של יתרו׳ קודם שיבנה בית הבחירה לשבטים׳ ויאמר אליו לא אלך׳ א״ל׳ למחר כשתחלק א״י לשבטים׳ איזה שבט מכם שיתן לי כרם א׳ בתוך שלו או תלם א׳ בתוך שלו? אלא הריני הולך לארצי ואוכל פירות מארצי ואשתה יין מכרמי׳ דש״א׳ לא כך אמר׳ אלא אמר׳ אל ארצי אלך ואל מולדתי ואגייר בני ארצי ובני משפחתי וכו׳ (וכן עשה)׳

תקופת כיבוש וחלוקה – (ס״ע פ״יא) ר׳ יוסי או׳ (יום שעמדה לו חמה ליהושע בגבעון) יום התקופה היה׳ למדנו שר״ח ניסן של אותה שנה הוא היה יום התקופה׳ כלב אמר ליהושע (יהוש׳ יד׳ ז) בן ארבעים שנה אנכי בשלח אותי משה וכו׳ ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה׳ הא למדנו שז׳ שנה היו מכבשין׳ ומנין שז׳ שנים היו מחלקין עד שלא התחילו למנות למעשרות ולשמיטין וליובלות׳ ששמונה מאות וחמישים שנה עשו ישראל על הארץ משנכנסו לה עד שיצאו ממנה׳ שהן י״ז יובלות שלמין׳ וכה״א (יחזק׳ מ׳ א) בעשרים וחמש שנה לגלותנו בראש השנה וכו׳ אימתי נאמר לו בתחילת יובל׳ ואם י״ז יובלות שלמין הן׳ היאך הן יתרין י״ד שנה? אמור מעתה י״ד שנה שעשו ישראל בגלגל הן׳ ז׳ שכבשו וז׳ שחלקו׳

ה׳ מצוות ודינים התלויים בכיבוש או נמשכים ממנו׳

(יל״ש עקב יא׳ י מספ״ז תתס) מן הפ׳ הזה אתה למד ב׳ דברים׳ שא״י שקולה כנגד המילה׳ כשם שמילה דוחה את השבת׳ כך כבושה של א״י דוחה את השבת׳ – (ע״ז מה׳ ב) א״ר יהושע בן לוי׳ גידועי עבודה זרה קודמין לכיבוש א״י׳ כיבוש א״י קודם לביעור ע״ז׳ דתני רב יוסף (דבר׳ יב׳ ג) ונתצתם את מזבחותם׳ והנח; ושברתם את מצבותיהם׳ והנח׳ והנח ס״ד׳ שריפה בעי? א״ר הונא׳ רדוף ואח״כ שרוף וכו׳ עשכה״ע׳ –

(חול׳ יז׳ א) בעי ר׳ ירמיה׳ איברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ מהו? אימת׳ אילימא בשבע שכבשו׳ השתא דבר טמא אישתרי להו׳ דכ׳ (דב׳ ו׳ יא) ובתים מלאים כל טוב׳ וא״ר ירמיה בר אבא אמר רב׳ כתלי דחזירי׳ בשר נחירה מיבעיא? אלא לאחר מכאן׳ ואבע״א׳ לעולם בשבע שכבשו׳ כי אישתרי להו׳ שלל של ע״ז׳ דידהו לא אישתרי׳ תיקו׳ – מדיני כיבוש נלמד׳ שגזל גוי אסור: ב״ק

לתנאי הכבוש ואיבוד עבודה זרה ותועבות הגויים הקדמונים, התחולל ביישוב העברי תכף מתחילת ברייתו מין מיוחד של התיחסות בין ישראל ובין שאר יושבי הארץ. שלשה מושגים שונים נועדו לבטוי התיחסות זו: א) גר, ב) גר תושב, ג) נכרי. שלש מלות אלה שמות נרדפים הן לפי מובנן הפשוט, וכולן מורות על האיש שאינו שייך לבני עם המדינה, אמנם בבחינת היישוב המדיני והדתי שבא"י קבלו המלות האלה מובן טיפוסי, מובן המבדיל הבדל עצמי בין גרי א"י ובין גרי שאר כל הארצות.

בדרך כלל לא תמלט שום ארץ מהיות לה איזה יחס אל שני מינים של זרים והוא: א) אל הזרים שמחוצה לארץ ב) ואל הזרים שבקרב הארץ. היחס היותר שכיח לאנשי ארץ אחרת הוא לרוב יחס מסחרי, שמביא תועלת לשני הצדדים, וכבר התפתחו יחסים כאלה בימים קדמונים אם בתמונת חוזה מפורש בין ב' אומות או מדינות, או על יסוד מנהגים שהתאזרחו בין בני הארץ ובני המדינות שמחוצה לה וקבלו תוקף חוק ונימוס. יחסים כאלה שמסדרים דרכי משא ומתן בין אזרחים ובין אנשי מדינה אחרת מצומצמים הם בדרך כלל, ואינם עלולים להביא את האנשים לידי התקרבות קבועה, רק לידי נגיעה עוברת המשמשת צרכי שעה. ואף כי אין מן הנמנע שאיזו סוחרים הרגילים לבוא בתדירות אל איזו מדינה או יישוב, מצליחים למצוא קירוב דעת אצל אנשי ארץ מסחרתם, וסוף דבר קובעים שם דירתם, ויש גם שברית החתונים מקרב רחוקים. אמנם מקרים כאלה יוצאים מן הכלל. יותר חשוב הוא בירור היחס בין האזרח ובין אותו הזר שבא להתיישב אצלו בלי שום יסוד של הנאה הדדית, רק מאיזה הכרח עצמי שמביא את הזר לידי כך.

המין הראשון של זרים הוא הנכרי ונקרא לרוב בלשון המדרש והתלמוד גוי, והמין השני הוא הידוע בשם גר. כמובן אי אפשר לקבוע מסמרות בדבר ולומר, שמלת נכרי מורה בכל מקום דוקא על בן ארץ אחרת, כי לפי מובנה היסודי של המלה יתכן להשתמש בה להוראת כל מי שאינו שייך לגוף האומה, אבל כוונתינו פה על הוראתה המצומצמה של המלה, עד כמה שהיא מובדלת מן ה"גר". כי שניהם כאחד נחשבים לנכרים ביחס אל אנשי עם המדינה, אבל החילוק הראשי ביניהם הוא, שהנכרי לא נפרד לגמרי ממדינתו שלו, רק לזמן מוגבל בא למלא איזה צורך עובר, אבל הגר הוא אותו הנכרי שבא להשתקע במדינה החדשה ומטרתו לחיות בה בתמידות.

בנוגע להגר, הרי מטבעו להבחן משני צדדים שונים, מבחינת הגזע ומבחינת האמונה. מבחינת הגזע הרי כל הגרים שוים בהיותם כלם זרים לשבטי האזרחים. יש אמנם איזה חילוקים בתורה בנוגע לעמים ידועים, כמו שבע אומות. בסוג מיוחד עומדים עמון ומואב וכן מצרי ואדומי. ההבדלים האלה נטשטשו ונתבטלו לגמרי במשך הזמנים מן הטעם "שכבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות" (ידים פ"ד מ"ד), ובכן אין לנו בעיקר הענין רק מין אחד של גרים עד כמה שהענין נוגע לזרות הגזע או הלאומיות.

אמנם בנוגע ליחס הגר אל אמונה ודת, הרי כבר מפורש בהרבה מקראות שבתורה שהגר והאזרח שוים הם בכמה וכמה דינים ומצוות וכן גם בענינים של אהבה ואחוה כמו (ויק' יט, לג-לד) וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו, כאזרח

ולקחת מראשית כל פרי האדמה, שומע אני כל הארצות במשמע, הרי אתה דן, נאמר כאן שבועה ונ׳ להלן שבועה, מה להלן בארץ ה׳ עממין שהם ז׳ במקום א׳ אף כאן בארץ ה׳ עממין שהן ז׳ במקום א׳ — ר׳ יאשיה או׳, נאמר כאן זבת חלב ודבש ונא׳ להלן זבת חלב ודבש, מה להלן בארץ ה׳ עממין שהן ז׳ במקום א׳ אף כאן בארץ ה׳ עממין שהן ז׳ במקום א׳ — (ספרי תבא כו׳ ב) אשר תביא מארצך, כל זמן שהן מצויין על פני ארצך — ובמד״ת: שומע אני מכל הארצות במשמע (שאם נכבשו בידי ישראל יביאו ביכורים משם), הרי אתה דן, נאמר כאן ביאה ונאמר להלן (שמות יג׳ ה) ביאה, מה ביאה שנ׳ להלן להוציא שאר כל ארצות אף ביאה שנ׳ כאן להוציא שאר כל הארצות. רבי או׳ נאמר כאן ארץ ונ׳ להלן ארץ, מה ארץ שנ׳ להלן, בארץ של ה׳ עממים שהיא משבעה ממקום א׳ הכ׳ מדבר אף ארץ שנ׳ כאן בארץ של ה׳ עממים וכו׳. אשר ה׳ אלהיך נותן לך, להוציא את של חו״ל.

(ספרי עקב יא׳ י) הפרש ביאתה של זו מביאתה של זו, ביאת מצרים רשות, ביאת א״י חובה. ביאת מצרים לא מנו שמיטין ויובלות, א״י מונים עליה שמיטין ויובלות. ארץ מצרים בין עושין רצונו של מקום, בין שאין עושין רצונו של מקום, הרי לכם א״מ, א״י אינו כן, אם אתם עושים רצונו של מקום, הרי לכם ארץ כנען, ואם לאו, הרי אתם גולים מעליה וכו׳ — (חול׳ טז׳ ב) דתניא (דבר׳ יב׳ כ) כי ירחיב ה׳ אלהיך את גבולך וכו׳, ר׳ ישמעאל או׳, לא בא הכ׳ אלא להתיר להם בשר תאוה, שבתחילה נאסר להם בשר תאוה, משנכנסו לארץ הותר להם בשר תאוה, ועכשיו שגלו יכול יחזרו לאיסורן הראשון, לכך שנינו לעולם שוחטין... ר״ע או׳, לא בא הכ׳ אלא לאסור להם בשר נחירה, שבתחילה הותר להן בשר נחירה, משנכנסו לארץ נאסר להן בשר נחירה, ועכשו שגלו יכול יחזרו להיתירן הראשון, לכך שנינו לעולם שוחטין — דיני נגעי בתים לא חלו על בתי א״י עד אחר כבוש וחלוקה, ע״פ הכ׳ (ויק׳ יד׳ לד) כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחזה, עד שיכבשו אותה, כבשו אותה ולא חלקוה לשבטים, חלקוה לשבטים ולא חלקוה לבתי אבות, חלקוה לבתי אבות ואין כל אחד מכיר את שלו, מנין (שאין דין נגעים נוהג), ת״ל ובא אשר לו הבית, מי שמיוחד לו, יצאו אלו שאין מיוחדין לו (יומא יד׳ א), —

(ספרי דבר׳ א׳ ז) א״ל (משה לישראל) כשאתם נכנסים לארץ, צריכים אתם להעמיד עליכם מלך ולבנות לכם בית הבחירה. עי׳ סנהד׳ ב׳ ב׳ תניא ר׳ יוסי או׳ ג׳ מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה — (ספרי תבא כו׳ ט) ויביאנו אל המקום, זה בית המקדש. או יכול זה א״י? כשהוא או׳ ויתן לנו את הארץ הזאת, הרי א״י אמור ומת״ל ויביאנו וכו׳, זה בנין בהמ״ק. ויביאנו וכו׳ בשכר ביאתנו אל המקום הזה, ניתן לנו הארץ הזאת. ארץ זבת חלב ודבש, נאמר כאן ארץ זבת חלב ודבש ונאמר להלן... מה להלן ארץ ה׳ עממים, אף כאן ארץ ה׳ עממים. מכאן היה ריה״ג או׳ אין מביאין ביכורים מעבר לירדן, שאינה זבת חלב ודבש.

ו׳ היחס לזרים אחר הכיבוש.

למרות חומר הצווי בבחינת הכיבוש עצמו, כמו כריתת העמים שאינם נשמעים

ההעברה להיותם נחשבים בכמה בחינות כגר תושב הקדום. אבל פה הכוונה על גר תושב שנזכר בתורה, שהוא באמת תושב הארץ ויש לו יחס קבוע אל הארץ ואל היהדות. — ונשוב עתה אל הפרטים:

ז. גרים בארץ.

אף שאין לגרים דין ירושה בארץ, אבל יש להם מקום קבורה בארץ. עי׳ ספרי במדב׳ י׳ כט בצרוף הכ׳ (יחזק׳ מז׳ כג) והיה בשבט אשר גר הגר אתו, שם תתנו נחלתו אמנם הפ׳ שביחזקאל הוא דבר שעל העתיד נאמר ועי׳ קה״ר (פ״א׳ ז) כל הנחלים הולכים אל הים עה״כ (ישע׳ נד׳ טו) הן גור יגור וכו׳, מי גר אתך בעוה״ז, עליך יפול לעוה״ב, אריו״ח ולא עוד, אלא במקום שהוא מתגייר, משם הוא נוטל חלקו, שנ׳ והיה בשבט אשר גר הגר וכו׳. —

וידוי מעשר וביכורים — (יל״ש תבא (כו׳ י) תתקלח) מכאן אמרו, ישראל וממזרים מתודים, אבל לא גרים ועבדים משוחררים, שאין להם חלק בארץ. רמ״א אף לא כהנים ולויים, שלא נטלו חלק בארץ. ר׳ יוסי או׳, יש להם ערי מגרש. עי׳ י׳ מע״ש ספ״ה. ושם נו׳ ב בס׳ השואה דומה לזו לענין מעשר: מאת בני ישראל אתה מוציא (מעשרות) ואין אתה מוציא ממכרי כהונה ולוייה, ואתייא כיי דא״ר לעזר, כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר, מאת בני ישראל את מוציא ואין אתה מוציא מן הגוי. — הגר מביא ואינו קורא, לפי שאינו יכול לומר (דבר׳ כו׳ ג) אשר נשבע ה׳ לאבותינו וכו׳ (ביכורים פ״א מ״ד) ועי׳ ת׳ שם פ״א 2, שהיא שיטת ר׳ יהודה. ואם היתה אמו מישראל מביא וקורא. ורמב״ם כ׳ שאין הלכה כמשנה זו וגם הגר קורא בהיות אברהם אבינו אב גם לגרים. ע״ע מע״ש פ״ה מ״יד.

קרבנות — גרים מקריבים קרבנות מה״כ (ויקר׳ א׳ ב) אדם, לרבות את הגרים. י׳ שקלים פ״א ה״ד. — גרים ועבדים משוחררים שוים לישראל בקרבנות גם לענין תנופה, מה״כ (ויק׳ ז׳ כט) דבר אל בני ישראל וכו׳ המקריב וכו׳ מנח׳ סא׳ ב. — אחד משבעה דברים שהתקינו ב״ד היתה לפי עדות ר״ש, שגר שמת והניח זבחים, אם יש לו נסכים, קרבים משלו ואם לאו, קריבין משל ציבור (שקל׳ פ״ז מ״ו). — ודומה לו דין מתנות כהונה בגר שנתגייר והיתה לו פרה (חול׳ פ״י מ״ד) נשחטה עד שלא נתגייר, פטור, משנתגייר, חייב, ספק פטור וכו׳. —

ולענין גר שנתגייר ע״פ אם יכול לאכול את פסחו לערב מחלוקת ב״ש וב״ה (פסח׳ פ״ח מ״ח ושם ת׳ פ״ז 13) א״ר יוסי בר׳ יהודה, (עי׳ ת׳) לא נחלקו ב״ש וב״ה על ערל זר שמקבל עליו הזאה ואוכל, על מה נחלקו, על ערל גוי, שב״ש או׳ טובל ואוכל פסחו לערב וב״ה או׳ הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר. עשכה״ע וע״ע עדיות פ״ה מ״ב. — (ת׳ פסח׳ פ״ח 4) גר שנתגייר בין ראשון לשני צריך לעשות פסח שני דברי רבי, ר״נ או׳ אינו צריך לעשות פסח שני, שכבר לא נתחייב בראשון. —

ראב״י או׳, גר מחוסר כפרה עד שיזרוק עליו את הדם (כרית׳ פ״ב מ״א), ואם עולת העוף הביא, עד שיתמצה דמו על קיר המזבח. — (ת׳ שקל׳ פ״ג 20) גר שמתעכב אוכל בזבחים עד שיביא קינו וכו׳, בנוגע לקינו של גר ע״ע שם 21. — (שם פ״ג 22) קינו של גר אינה נוהגת אלא בפני הבית וצריך להביא מעכשיו. ר״ש או׳ אינו

מכם יהיה לכם הגר ואהבת לו כמוך כי גרים הייתם בארץ מצרים. — זה הוא החוק היסודי בנוגע לגר. ויש גם הרבה פסוקים אחרים שמורים על שויון הגר לאזרח במובן דתי ומשפטי. כמו ויק׳ כד׳ כא־כב (לענין מכה בהמה ומכה אדם): במד׳ לה׳ טו (בענין דיני נפשות וערי מקלט); ויק׳ יח׳ כו (בענין עריות); שם כ׳ ב (לענין מולך); שם כד׳ כב (לענין נוקב השם). באיסור נבלה וטרפה נכלל הגר עם האזרח (ויק׳ יז׳ טו).

ואולם לעומת זאת צותה התורה לתת את הנבלה "לגר אשר בשעריך" (דבר׳ יד׳ כא). מזה נראה ברור שלא היה מחויב להזהר מאכילת נבלה. ויש לשער שגם ענינים אחרים הותרו לו. לפי הקבלה היו באמת שני מיני גר: א) גר צדק. ב) גר תושב. — גר צדק או גר סתם היה נקרא הגר. שקבל על עצמו לקיים את כל התורה. גר כזה הוא ממש כישראל בקיום המצוות. וכן בדרכי הדת והחיים. אמנם גר תושב הוא אותו הגר שלא קבל על עצמו רק סוג מוגבל של חיובים. בבחינת החיובים האלה יש מחלוקת: (מס׳ גרים פ״ג) איזהו גר תושב. כל שקבל עליו שלא לעבוד ע״ז. דברי ר״מ. ר׳ יהודה או׳ כל שקבל עליו להיות אוכל נבלות. גי׳ זו אינה נכונה. אמנם ע״ז סד׳ ב הגי׳: איזהו גר תושב. כל שקבל עליו בפני ג׳ חברים שלא לעבוד ע״ז. דר״מ; וחכמים או׳ כל שקבל עליו שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח. אחרים או׳ אלו לא באו לכלל גר תושב. אלא איזהו גר תושב. זה גר אוכל נבילות. שקבל עליו לקיים כל מצוות האמורות בתורה. חוץ מאיסור נבילות. עע״ש סה׳ א. מחלוקת זו שנויה גם י׳ יבמ׳ פ״ח (ח׳ ד) אמנם בלי זכר שמות החולקים.

אין פה המקום להכנס בפרטי הענין.[1] רק יש להעיר בדרך כלל. שגר תושב הוא שייך לאותו סוג של גרים. שמתיחסים לא״י יחס מדיני בלבד ואינם מקבלים עליהם את הדת היהודית. רק איזו מצות מעטות שגם בן נח מצווה בהן. מה שנחוץ לענינינו הוא. שגר תושב הוא מין מיוחד של נתיני א״י בזמן שממשלה ישראלית היתה בארץ. ולשון הרמב״ם (א״ב פ״יד ה״ז־ח) איזהו גר תושב. זה גוי שקבל עליו שלא יעבוד ע״ז עם שאר המצוות שנצטוו בני נח. ולא מל ולא טבל. ה״ז מקבלין אותו והוא מחסידי אומות העולם... ואין מקבלין גר תושב. אלא בזמן שהיובל נוהג וכו׳. הראב״ד משיג עליו. אמנם עד כמה שהענין נוגע לשאלת היחס שבין ישראל לשאר יושבי הארץ בא״י הרי ברור הדבר. שהתמונה העיקרית של גר תושב במובן מדיני לא היתה לה מציאות רק בזמן שעם ישראל היה חי תחת ממשלתו. או עד כמה שיכולת היתה ביד ישראל לסדר עניני החיים לפי דתו גם בבחינת הזרים שישבו בקרבו. ומנקודה זו יוצע ויתבאר גם החומר אשר לפנינו. — אמנם גם פה יש להעיר שענין גר תושב נמצא גם במובן מורחב ומושאל כמו (גיט׳ נז׳ ב) נעמן גר תושב היה. וזה לפי שהודה במקצת בה׳ (דב״ר פ״ב (יט) כח). אף שלא היה תושב א״י. ואדרבה היתה לו גם איזה התנגשות (ת״ב תזריע טז) בשביל מה נצטרע (נעמן). בשביל ששבה מא״י נערה קטנה וכו׳. — וכן נמצא כינוי גר תושב גם בזמנים מאוחרים על חסידי אומות העולם שמקיימים שבע מצוות בני נח. אמנם רק על צד

[1]) פרטי הענין עי׳ בספרי Das Judentum und seine Umwelt מן פ״ב עד פ״ה.

קמגיירי· והשתא נמי דליכא טיבותא· איכא לקט שכחה ופאה ומעשר עני· קמ״ל· אר״ח בר אבא אריו״ח· הלכה בין בארץ בין בחו״ל צריך להביא ראיה· וכעין זה תו״כ קדושים יט· לג· — אמנם (מס׳ גרים פ״ד) חביבה א״י שמכשרת גרים; היה בא״י ואמר גר אני· מקבלין אותו מיד· ובחו״ל אין מקבלין אותו אלא אם כן עדיו עמו· ואולם יבמ׳ מז· א תוד״ה במוחזק לך או׳ ר״ת דדוקא בדידעינן דהוה נכרי מעיקרא· דאי לא הוה ידעינן מהימן· מיגו דאי בעי אמר ישראל אני דמהימן· כדמשמע בריש מס׳ פסח׳ (ג׳ ב) גבי ההוא נכרי דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים וכו׳· — (ת׳ דמאי פ״ב 4) גוי שקבל עליו דברי תורה ונחשד על דבר אחד וכו׳ הרי הוא כישראל משומד· — 5) ···גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד· אין מקבלין אותו· ר׳ יוסי בר׳ יהודה או׳· אפי׳ דבר אחד מדקדוקי סופרים·

(ספרי ברכה לג׳ יט) עמים הר יקראו מנין אתה או׳ שהיו אומות ומלכים מתכנסות ובאות לפרגמטיא של א״י והם אומרים· הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן· נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה· ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד ואוכלים מאכל אחד; לפי שהגויים לא אלוהו של זה אלוהו של זה· ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה; והם אומרים· אין יפה להדבק אלא באומה זו· מנין אתה אומר· שאין זזים משם עד שמתגיירין ובאים מקריבים זבחים ועולות· ת״ל ושם יזבחו זבחי צדק·

ח· גר תושב·

(יבמ׳ מח· ב) עה״כ (שמו׳ כג׳ יב) וינפש בן אמתך והגר· זה גר תושב· אתה או׳ זה גר תושב· או אינו אלא גר צדק· כשהוא או׳ וגרך אשר בשעריך· הרי גר צדק אמור· הא מה אני מקיים והגר· זה גר תושב· — אמנם עיקר הצווי הוא שהישראל לא יעבידנו בשבת· אמנם על גר תושב עצמו לא העמיסו חיוב השביתה כמו על הישראל ובירוש׳ יבמ׳ פ״ח (ח׳ ד) חולקים בזה ר׳ יודה· ר׳ יוסי ור״ש: ר׳ יודה או׳ גר תושב בשבת כישראל ביו״ט· מה ישראל ביו״ט אופה ומבשל ואסור בכל מלאכה· אף גר תושב בשבת כן· ר׳ יוסי או׳ גר תושב בשבת כישראל בחולו של מועד· מה ישראל בחוש״מ מגבב מעל פני השדה ואסור בכל מלאכת השדה· אף גר תושב כן· ר״ש או׳ גר תושב בשבת כישראל בשאר ימות השנה· מה ישראל בשאר ימות השנה חורש וזורע וקוצר· אף ג״ת בשבת כן· ובשם רב נפסקה ההלכה כר״ש·

ובלאו מיוחד נאסר הפסח לגר תושב (שמו׳ יב׳ מה) תושב ושכיר לא יאכל בו· ובמכילתא· תושב· זה גר תושב· שכיר· זה הגוי··· ר׳ יצחק או׳· תושב ושכיר למה נאמר והלא כבר נאמר· כל בן נכר לא יאכל בו· אבל אם היה ערבי מהול וגבעוני מהול· שומע אני יוכשר לאכול בפסח· ת״ל תושב ושכיר· ועי׳ יבמ׳ ע׳ א שהשכיר הוא גר שמל ולא טבל· — (נגע׳ פ״ג מ״א) הכל מיטמאין בנגעים חוץ מן הכותים וגר תושב· —

(ב״מ פ״ט מ״יב· קיא׳ א) גר תושב יש בו משום (דבר׳ יד׳ טו) ביומו תתן שכרו· ואין בו משום (ויק׳ יט׳ יג) לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר· ועי׳ דמב״ם שכירות פ״יא ה״א: וגר תושב יש בו משום ביומו תתן שכרו· ואם איחרו אינו עובר

צריך להביא מעכשיו מפני התקלה׳ — באיסור שחוטי חוץ נתרבו גרים ועבדים מה״כ (ויק׳ יז׳ ב) ואמרת אליהם׳ תו״כ׳ וכן בדיני ערכין מה״כ ויק׳ כז׳ ב תו״כ׳ —

(ת׳ חגי׳ פ״ג 3) אונקלוס הגר היה אוכל על טהרת הקדש כל ימיו והיתה מטפחתו מדרס לקדשי׳ עי׳ מפתח התלמוד בערכו׳

חלה ומתנות עניים — גר שנתגייר והיתה לו עיסה לענין חלה׳ אם נעשית עד שלא נתגייר פטור׳ ומשנתגייר חייב׳ ובספק ג״כ חייב (חלה פ״ג מ״ו) עשכה״ע בחיוב חומש׳ — הגוי שקצר את שדהו ואח״כ נתגייר׳ פטור מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה׳ מה״כ (דבר׳ כד׳ יט) ושכחת עומר בשדה׳ ושכחת קמה׳ את שיש לו שכחת קמה׳ יש לו שכחת עומרין וכו׳ י׳ פאה פ״ד ה״ג׳ עי׳ משנה שם ו׳ —

ירושת הגר וגזל הגר — (ת׳ פאה פ״ב 10) גר שמת ובזבז ישראל את נכסיו׳ המחזיק במחובר לקרקע׳ חייב בכל וכו׳ — (ת׳ שקל׳ פ״ג 11) גר שמת ובזבז ישראל את נכסיו׳ ואח״כ נודע שהן של הקדש׳ מוציאין אותן מידו׳ — הגוזל את הגר ונשבע לו ומת׳ ה״ז משלם קרן וחומש לכהנים ואשם למזבח׳ מה״כ (במד׳ ה׳ ח) עי׳ ב״ק קי׳ א׳ ושם פרטים אחרים בענין גזל הגר ועע״ש קט׳ א׳

טומאה וטהרה — בדיני טומאה וטהרה נכללים גם הגרים ע״פ הכ׳ (ויק׳ טו׳ ב) ואמרת אליהם (טומאת זיבה) תו״כ׳ וע״ע זבים פ״ב מ״א׳ הכל מטמאין בזיבה׳ אף הגרים׳ אף העבדים׳ — (ת׳ נגע׳ פ״ב 14־15) בהרת בגוי עד שלא נתגייר ואח״כ נתגייר כה״ע וע״ע משנה שם פ״ז׳ א׳

גרים ועבדים שוים לישראל גם בענין עיר הנדחת׳ ספרי דבר׳ יג׳ טו׳ וכן לענין ע״ז׳ שם יז׳ טו׳

עבד עברי — גר אינו נקנה בעבד עברי׳ לפי שצריך להתקיים בעבד עברי (ויק׳ כה׳ מא) ושב אל משפחתו ובגר לא יתכן זה׳ כן היא ב״מ עא׳ א׳ אמנם לפי המכי׳ (שמו׳ כא׳ ב) כי תקנה עבד עברי׳ להביא הגר׳ ד״ר ישמעאל׳ ר׳ אליעזר או׳ אינו צריך׳ אם ישראל עובד׳ הגר לא יעבוד? אם ישראל עובד שש שנים הגר יעבוד י״ב שנה׳ אמרת דיו לבא מן הדין להיות כנדון׳ מה ישראל עובד שש׳ אף הגר יעבוד שש׳ ועי׳ מלבים שמביא בשם סמ״ג והגמיי׳ דמיירי בגר שבא על בת ישראל והוליד דמשפחת אם קרויה משפחה לענין זה׳

סנהדרין — לא היו ממנים בסנהדרין גרים נתינים וממזרים׳ י׳ הורי׳ פ״א ה״ד מה״כ (במד׳ יא׳ טז) והתיצבו שם עמך׳ בדומין לך׳ מה אתה אינך לא גר ולא נתין ולא ממזר וכו׳ ועי׳ בבלי סנהד׳ לו׳ ב שנדחית ראיה זו׳ אמנם הגר דן את הגר דבר תורה (דבר׳ יז׳ טו) מקרב אחיך תשים עליך מלך׳ עליך הוא דבעינן מקרב אחיך׳ יבמ׳ קב׳ א׳

קבלת גרים בא״י — (יבמ׳ מו׳ ב—מז׳ א) ת״ר׳ מי שבא ואמר׳ גר אני׳ יכול נקבלנו׳ ת״ל (ויק׳ יט׳ לג) אתך׳ במוחזק לך׳ בא ועדיו עמו מנין (שנאמן)׳ ת״ל וכי יגור אתך גר בארצכם׳ אין לי אלא בארץ׳ בחו״ל מנין? ת״ל אתך׳ בכל מקום שאתך; אם כן מת״ל בארץ? בארץ צריך להביא ראיה׳ בחו״ל א״צ להביא ראיה׳ ד״ר יהודה׳ וחכ״א׳ בין בארץ בין בחו״ל צריך להביא ראיה וכו׳ ואלא הא כתיב בארצכם? ההיא מיבעי ליה׳ דאפי׳ בארץ מקבלין גרים׳ דסד״א משום טיבותא דא״י

במקום שפרנסתו יוצאה· באחד שעריך בשעריך ולא בירושלים· כשהוא או׳ באחד שעריך שלא יהיה גולה מעיר לעיר· בטוב לו· מנוה הרע לנוה היפה· לא תוננו· זו אונאת דברים· —

(גיט׳ מג· ב במש׳) המוכר עבדו לנכרי או לחו״ל· יצא בן חורין· (גמ׳) ת״ר המוכר עבדו לנכרי יצא לחירות וצריך גט שיחרור מרבו ראשון· ארשב״ג· בד״א שלא כתב עליו אונו· אבל כתב עליו אונו· זהו שחרורו· מאי אונו? א״ר ששת׳ דכתב ליה הכי׳ לכשתברח ממגי׳ אין לי עסק בך· פה׳ ב· (שם מד׳ ב) ת״ר׳ המוכר עבדו לחו״ל (אפי׳ לישראל)· יצא לחירות וצריך גט שיחרור מרבו שני· רשב״ג או׳׳ פעמים יצא׳ פעמים לא יצא· כיצד׳ אמר פלוני עבדי מכרתיהו לפלוני אנטוכי׳ לא יצא (לפי ש״פלוני אנטוכי״ מורה על איש שנולד באנטוכיא׳ ואין במשמע בטוי זה שהאיש ההוא גם כן ד ר באנטוכיא׳ ולכן יש לנו לתלות׳ שלא לקחו האיש על מנת להוליכו שמה׳ הלכך לא יצא לחירות׳ ואפי׳ מוליכו שמה׳ יש לומר׳ דעתו לחזור)· — לאנטוכי שבאנטוכיא׳ יצא (כי בטוי ״אנטוכי שבאנטוכיא״ מורה שהקונה נולד ודר באנטוכיא׳ וכוונתו להוליך שמה את העבד בקביעות)·· והא תניא׳ מכרהו לאנטוכי יצא׳ לאנטוכי השרוי בלוד לא יצא? לא קשיא׳ הא דאית ליה ביתא בא״י (אנטוכי כזה יש לתלות שקנה העבד להשתמש בו בא״י ולכן לא יצא)׳ הא דאית ליה אושפיזא בא״י (ודעתו לחזור לאנטוכי׳ יצא)· עי׳ ערכ׳ כט׳ ב· ע״ע ת׳ ע״ז פ״ג (ד) 18 ושם עוד פרטים אחרים· וע״ע במשנה שם פ״ב׳ ג׳ ו׳ —

(גיט׳ מה׳ א) ההוא עבדא דערק מחו״ל לארץ׳ אזל מריה אבתריה׳ אתא לקמיה דר׳ אמי׳ א״ל׳ נכתוב לך שטרא אדמיה (כלומר העבד יכתוב לך שטר על דמיו)׳ וכתוב ליה גיטא דחירותא׳ ואי לא מפקנא ליה מינך מדרב אחי בר׳ יאשיה׳ דתניא (שמו׳ כג׳ לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי וכו׳· יכול בגוי שקבל עליו שלא לעבוד ע״ז הכ׳ מדבר׳ ת״ל (דבר׳ כג׳ טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר יִנצל אליך מעם אדוניו· מאי תקנתו? עמך ישב בקרבך וכו׳; וקשיא ליה לר׳ יאשיה׳ האי מעם אדוניו׳ מעם אלהיו מיבעיא ליה? אלא א״ר יאשיה במוכר עצמו לחו״ל הכ׳ מדבר וכו׳ אלא א״ר אחי בר׳ יאשיה׳ בעבד שברח מחו״ל לארץ הכ׳ מדבר· תניא אידך: לא תסגיר עבד אל אדוניו׳ רבי אמר בלוקח עבד ע״מ לשחררו הכ׳ מדבר וכו׳· — (גיט׳ ח׳ א) בעו מיניה מר׳ חייא בר אבא׳ המוכר עבדו לסוריא כמוכר בחו״ל דמי או לא? א״ל׳ תניתוה׳ ר״מ או׳ עכו כא״י לגיטין׳ אין לעבדים לא׳ וכל שכן סוריא דמרחקא טובא·

י׳ כותיים·

(ת׳ זבח׳ פ״יג׳ 1) הכותים בזמן הזה מותרין לעשות כן (להקריב בהמה חיה ועוף וכו׳ כפי המסודר שם)· — הגוי והכותי ששקלו אין מקבלין מידן ואין מקבלין מידן קיני זבין וקיני זבות וקיני יולדות וחטאות ואשמות· נדרים ונדבות מקבלין מידן (שקל׳ פ״א מ״ה)· — (ת׳ ערכ׳ פ״א 1) ר׳ יהודה או׳ מרובה מדת מעריכין ממדת נערכין··· אף הכותי יהא מעריך ולא נערך· — (ת׳ שביעי׳ פ״ג 13) הנכרי והכותי שחרשו אין עושין אותן בית הפרס׳ שלא גזרו אלא עד מקום שהן יכולין לגזור· —

בל"ת ובסה"מ עשה ר' כולל גם את בן נח תחת העשה של ביומו תתן שכרו. ויוצא מזה שהרמב"ם משוה דין בן נח לדין גר תושב.

בגר תושב שייך ג"כ דין ערי מקלט. כמ"ש (במדב' לה' טו) לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהיינה וכו', אמנם אין ענינו שוה עם ישראל. עי' מכות פ"ב מ"ג ושם בגמ' ט' א שמקשים מפס' זה על פס' יב "והיו לכם הערים למקלט" לכם ולא לגרים. ותי', כאן בגר תושב שהרג ישראל, כאן בגר תושב שהרג גר תושב. ע"ע ספרי שופט' יט' ב. אמנם בספרי מסעי (לה' טו) נמצא הלשון: "או כשם שהגר הוא גולה ע"י ישראל, כך ישראל גולה על ידו וכו'", מזה נראה ברור שלפי קבלה אחת היה הגר גולה ע"י ישראל, והענין מוקשה ואי אפשר לכוון השיטות, אמנם רוב דעות מסכימות למ"ש בבבלי ועי' בספרי על היהדות והתיחסותה לאו"ה מן פ"ג ואילך.

ט. עבדים.

מעלים את העבדים לא"י (כתוב' קי' ב). ערכ' ג' ב. — העבד יוכל להשאר ברשות ישראל רק בתנאי שיקבל עליו מילה וקיום המצוות שהאשה חייבת בהן (יבמ' מח' ב) דתניא הלוקח עבד מן הנכרים ולא רצה למול, מגלגל עמו עד י"ב חדש. לא מל, חוזר ומוכרו לנכרים. ר"ש בן אלעזר או', אין משהין אותו בא"י מפני הפסד טהרות (שמטמא את התרומות, דנכרי גזרו עליו שיהא כזב לכל דבריו). ובעיר הסמוכה לספר (לגבול) אין משהין אותו כל עיקר, שמא ישמע דבר וילך ויאמר לחברו נכרי. — (שם) עיר אחת היתה בא"י ולא רצו עבדיה למול וגלגלו עמהם עד י"ב חדש וחזרו ומכרום לנכרים.

גם העבדים מוכשרים להקריב קרבנות. עי' תו"כ (אמור כב' יח). — נשים ועבדים יש להם נזירות (נזיר פ"ט מ"א). — וכן מעריכין (ערכ' פ"א מ"א). — וכן האפוטרופוס והעבד והשליח והטומטום והאנדרוגינוס מביאין ואין קורין, שאין יכולין לומר (דבר' כו' י) אשר נתת לי. ספרי. עי' ביכורים פ"א מ"ה.

העדים שהעידו בעבד והוזמו, נהרגין. ואע"פ דכת' (דבר' יט' יט) כאשר זמם לעשות לאחיו, אפי' הכי אחיו הוא במצוות. ב"ק פח' א. ושם דרשה דומה לזו עה"כ (דבר' כה' יא) איש ואחיו, לרבות עבדים שיש להם בושת. ודעת ר' יהודה שם שהעבד אין לו בושת, ודורש איש ואחיו, מי שיש לו אחוה, יצא עבד שאין לו אחוה, שאינו בא בקהל, אמנם החכמים תולים הענין בחיוב מצוות, וזה יש בעבד ג"כ, שהוא חייב במצוות כאשה.

עבד שברח או שנמכר — (מד"ת דבר' כג' טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו למה נאמר, לפי שהוא או' (שמות כג' לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי, אפי' קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז? ת"ל לא תסגיר עבד אל אדוניו. בגוי שניצול מע"ז שלו הכ' מדבר... א"ר יאשיה, בעבד שמכרו רבו מחו"ל לארץ הכ' מדבר... ר' אחי בי ר' יאשיה, בעבד שברח מחו"ל לארץ הכ' מדבר. ר' או' בלוקח עבד על מנת לשחררו הכ' מדבר, שיצא לחרות. — (ספרי תצא כג' טז) לא תסגיר עבד אל אדוניו, מכאן אמרו המוכר עבדו לנכרי או לחו"ל, יצא בן חורין. אשר ינצל אליך מעם אדוניו, לרבות גר תושב. עמך ישב, בעיר עצמו. בקרבך ולא בספר. במקום אשר יבחר,

ומשכירין שדות׳ ובחו״ל מוכרין אלו ואלו׳ אף במקום שאמרו להשכיר׳ לא לבית דירה אמרו׳ מפני שהוא מכניס לתוכו ע״ז׳ שנ׳ (דבר׳ ז׳ כו) ולא תביא תועבה אל ביתך׳ ובכל מקום לא ישכיר לו את המרחץ׳ מפני שהוא נקרא על שמו (והרואה שמחממין בשבת אומר׳ שהבלנים שלוחי ישראל הם)׳ (גמ׳) מאי ״אין צריך לומר שדות״ (מפני מה האיסור יותר חמור במכירת שדה מבמכירת בית׳ והטעם׳ מפני שבשדה יש שני איסורים: א) חניית קרקע בא״י׳ ב) הפקעת קרקע א״י ממעשר׳ (אמנם בבית אף בו הפקעה ממזוזה׳ אמנם מזוזה חובת הדר הוא ולא חובת בית)׳ — (ת׳ ע״ז פ״ב 8) אין משכירין להם בתים שדות וכרמים׳ ואין נותנין להם אריסיות וקבלנות בהמה אחד הגוי ואחד הכותי׳ במה דברים אמורים בא״י׳ ובסוריא משכירין בתים אבל לא שדות׳ כאן וכאן לא ישכיר אדם שדהו לגוי׳ דר״מ׳ ר׳ יוסי או׳ אף בא״י משכירין בתים׳ ומשכירין שדות׳ בחו״ל מוכרין אלו ואלו׳ עי׳ מש׳ שם פ״א׳ ט׳ — ומאחר שעיקר הטעם שאין משכירין בתי דירה לגויים בא״י׳ מפני שמכניסין לתוכה ע״ז׳ כאשר כבר הזכרנו למעלה׳ הרי ההלכה נמשכת אחר הטעם׳ ולכן נכרי שקבל עליו שלא לעבוד ע״ז׳ לא רק שאין איסור להשכינו בארץ׳ אבל דינו כדין עבד שברח׳ שצריך לתת לו מקום בארץ׳ ע״פ הכ׳ (דבר׳ כג׳ טז) עמך ישב בקרבך בטוב לו וכו׳ עי׳ גיט׳ מה׳ א׳ אמנם הכ׳ (שמו׳ כג׳ לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך מדבר בעע״ז׳

(ב״ק פ׳ ב בס׳) הלוקח בית בא״י כותבין עליו אונו ואפי׳ בשבת׳ בשבת ס״ד? אלא כדאמר רבא התם׳ אומר לעכו״ם ועושה׳ ה״נ אומר לנכרי ועושה׳ ואע״ג דאמירה לנכרי שבות׳ משום יישוב א״י לא גזרו ביה רבנן׳ וכן הוא הענין גם בלוקח בית בסוריא (גיט׳ ח׳ ב)׳ ובנוגע לכתיבת אונו בשבת עי׳ או״ז (שבת ע״ו) ״בכל לשון חייב׳ פירש״י כל כתב וגופו של כל אומה ואומה׳ והר׳ יואל בר יצחק מבון פי׳ שכתב כומרים או שאר כתבים לבד מאשורית ויונית אם כתב ישראל בשבת פטור מן התורה׳ דאינה כתיבה ואינה חשובה מלאכה׳ דגרסינן בירוש׳ (שם ה״ג) מהו בכל לשון׳ אלף אלפא׳ בית ביטא׳ והוא לשון יונית׳ ומשמע או בגופן שלנו או בגופן יונית׳ והיינו דאמר׳ כותבין עליו אונו ואפי׳ בשבת׳ וכן אומר לגוי ועושה בגופו שלהם׳ שאין בו אלא שבות דרבנן׳ דגזרו על גופי׳ שלהן אטו גופי דידן׳ אבל בגופו שלנו זהו שבות שיש בו מעשה דאורייתא׳ עי׳ או״ח סי׳ ש״ו בס׳ שכ׳ מותר לקנות בית בא״י מן הגוי בשבת וחותם ומעלה בערכאות׳ ורמ״א שם כתב (בערכאות) שלהם ובכתב שלהם דאינו אסור רק מדרבנן ומשום יישוב א״י לא גזרו (או״ז)׳ (ת׳ מ״ק פ״ב (א) 1) לוקחין מן הגויים בתים שדות וכרמים׳ בהמה עבדים ושפחות׳ מפני שהוא כמציל מידם וכותב ומעלה בערכיים (בחוש״מ)׳ וע״ע שם ע״ז פ״א׳ 8 לענין יום אידם׳ — אמנם פה עיקר הענין משום יישוב א״י — בהמשך זה יש עוד להעיר עמ״ש (חולין יג׳ ב) א״ר חייא בר אבא אריו״ח׳ גויים שבחו״ל לאו עע״ז הן אלא מנהג אבותיהן בידיהן׳

כל ענין נביא שבכתוב אינו שייך בגויים׳ עה״כ (דבר׳ יח׳ טו) נביא מקרבך מאחיך גדרש בספרי: מקרבך׳ ולא בחו״ל; מאחיך ולא מאחרים; יקים לך׳ ולא לגויים׳ ומה אני מקיים (ירמ׳ א׳ ה) נביא לגויים נתתיך׳ לנוהגים מנהג גויים׳ אמנם גם אוה״ע היו להם נביאים כמו בלעם ואחרים ועי׳ מפה״ת ע׳ אומות העולם׳

טומאת ארץ העמים עי׳ ת׳ אהל׳ פ״יח כל הפרק׳ ועי׳ מש׳ שם פ״יח׳ מן מ״ד ואילך׳׳

(ת' נדה פ"ו 15) בית המרחץ של כותיים מטמא באהל, מפני שקוברין שם את הנפלים. ר' יהודה מטהר, מפני שחולדה וברדלס גוררין אותו מיד. עי' מש' שם פ"ז, ד.

(ת' דמאי פ"א 11) כל עיירות כותים שעל יד הדרך, כגון תבואה וקיטניות שלהן דמאי מפני שמשתמש ביהודה, ושאר כל פירותיהן דמאי. — (ת' תרומה פ"ד 12) הכותי כגוי (לענין תרומה) דברי רבי, רשב"ג או' כותי כישראל. שם 14. וע"ע במש' שם פ"ג מ"ט. — (ת' דמאי פ"ה 21) מעשרין משל ישראל על של גויים ומשל גויים על של ישראל, ומשל ישראל על של כותי ומשל כותי על של ישראל, ומן הכל על הכל, דר"מ. ר' יהודה ר' יוסי ור"ש או', מעשרין של ישראל על של ישראל ושל גויים על של גויים, ושל כותי על של כותי, אבל לא משל ישראל על של גויים ועל של כותי ולא מהן על של ישראל. עע"ש 22. ובמש' שם פ"ה מ"ט. ובנוגע לפירות כותי ת' שם 23. 24. — (ת' שם פ"ד 20) חזקת תגר בכל מקום דמאי, אחד הגוי ואחד הכותי ואחד ישראל. בד"א בזמן שמביאין לו מישראל, אבל מביאין לו מגוי ומכותי חזקתו ודאי. — (ת' שם פ"ו 3) החוכר שדה מן הכותי, מעשר ונותן לו וכו'. — (ת' שם פ"ז 11) הנותן שדה בקבלה לגוי ולכותי ולמי שאינו נאמן על המעשרות, אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן, צריך לעשר על ידן. — (ת' שם פ"ד 24) המפקיד פירות אצל הכותי, הרי הן בחזקתן למעשר ולשביעית וכו'. עי' מש' שם פ"א מ"ד.

(ת' דמאי פ"ד 26) השולח ביד עם הארץ וביד הכותי אינו חושש משום מעשר ומשום שביעית. השולח ביד גוי ה"ז חושש. אבל חמרי גויים שהן מדיירין בעיר אינו חושש מפני שבחזקת המשתמר. — 27. הטוחן אצל עם הארץ ואצל הכותי, אינו חושש משום טומאה, הטוחן אצל גוי, ה"ז חושש. — (ת' דמאי פ"ו 4) לא יאמר ישראל לגוי ולכותי ולמי שאינו נאמן על המעשר הילך מאתים זוז ושקול תחתי, אלא אומר לו, פטריני מן האוצר וכו'. — (ת' פאה פ"ד 1) נאמן עני לומר, לקט זה לקטתי אני וכו' אבל אין נאמן לומר מאיש פלוני גוי לקחתיו, מאיש פלוני כותי לקחתיו. עניי כותים כעניי ישראל (לענין זה), אבל עניי גויים אין מאמינין להם לכל דבר. עי' משנה פ"ח מ"ב. — (ת' מע"ש פ"ד 1) הפודה מע"ש שלו, ה"ז חייב בחומש, אחד כונס מתוך שלו ואחד לוקח מן הגוי ומן הכותי פירות טבלין...

יא. שבע אומות וגויים.

חניה בקרקע — בז' אומות אסור היה לתת להם בא"י חניה, ע"פ הכ' (דבר' ז, ב) ולא תחנם, לא תתן להם חניה בקרקע. ע"ז כ, א. וע"ש תוד"ה דאמר קרא, שכל הענין מיירי בז' אומות, "אבל מתנת חנם ונתינת חן וחניה, אין שום טעם לחלק בין שאר גויים לז' עממים". אמנם תוס' בעצמם מקשים ע"ז שבאמת יש חילוק, ובענין כריתת ברית מבואר שבשאר אומות שרי. ובאמת יוצא משאר מקומות גם כן, שכל הענין מדבר בז' אומות. —

(ע"ז כ, ב—כא, א במש') אין משכירין להם בתים בא"י ואין צ"ל שדות. ובסוריא משכירין להם בתים, אבל לא שדות. ובחו"ל מוכרין להם בתים ומשכירין שדות דר"מ; ר' יוסי או', בא"י משכירין להם בתים אבל לא שדות, ובסוריא מוכרין בתים

(ויק׳ ד׳ כב) בשגגה ואשם׳ השב מידיעתו מביא קרבן על שגגתו׳ אינו שב מידיעתו אינו מביא קרבן על שגגתו׳ ומזה במשך שאין מקבלין קרבנות מן המומר׳ — ישראל מומר ונכרי שוים בענין אסור אכילת פסח מה״כ (שמו׳ יב׳ מג) כל בן נכר לא יאכל בו׳ ותרגומו: כל בר ישראל דישתמד לא יכול בה׳ ובמכילתא׳ אחד ישראל משומד ואחד גוי במשמע׳ ועי׳ פסח׳ צו׳ א ויבמ׳ ע׳ ב׳ בו המרת דת פוסלת ואין המרת דת פוסלת במעשר ופרש״י׳ דאם המיר דתו ונתנכרו מעשיו לאביו שבשמים אמר רחמנא׳ לא יאכל בו׳

אין מקבלין קרבנות שיש בהן מום מן הגויים׳ מה״כ (ויק׳ כב׳ כה) ומיד בן נכר לא תקריבו (תמורה ז׳ א) סד״א הואיל ולא נצטוו בני נח אלא על מחוסר איברים ל״ש במזבח דידהו ול״ש במזבח דידן׳ קמ״ל (דלא מקבלינן)׳ ומחוסר אבר שאסור לבני נח נדרש מה״כ (בראש׳ ו׳ יט) ומכל החי (ע״ז ה׳ ב) א״ר אלעזר׳ מנין למחוסר אבר שאסור לבני נח (להקריב קרבן)׳ דכ׳ ומכל החי וכו׳׳ אמרה תורה׳ הבא בהמה שחיין ראשי איברים שלה׳ ותוד״ה מנין מעירים׳ למה לא נחשב איסור זה בין מצוות בני נח ע״ש׳ ואין מן הנמנע שכל הענין נוסד על הסתכלות נסיונית׳ כלומר כך מצאו שב״נ מקפידים לרוב על מחוסר אבר והוקבע אחרי כן גם בהלכה׳ כי דרשות הכ׳ קרובות לאסמכתא׳ — וכן נחשבו העופות מרוטי הנוצות לבעלי מום אצל ב״נ מה״כ (בראש׳ ז׳ יד) כל כנף׳ פרט למורטים (י׳ מגי׳ פ״א ה״יא)׳

(ת׳ מנח׳ פ״י 13) סמיכה··· אין נוהג לא בגויים ולא בנשים ולא בעבדים ולא בקטנים׳ עי׳ מש׳ שם פ״ט׳ ח׳ — (ת׳ שם 17) תנופה··· אין נוהגת לא בגויים ולא בנשים ולא בעבדים ולא בקטנים׳ עע״ש במש׳ פ״ה מ״ו׳ — והדרשה ע״פ הכ׳ (ויק׳ ז׳ כט) דבר אל בני ישראל׳ בני ישראל מניפין ואין הגויים מניפין׳ מנח׳ סא׳ ב׳ — וכן אין הגויים סומכין ע״פ הכ׳ (ויק׳ א׳ ב־ד) דבר אל בני ישראל׳ בני ישראל סומכין ואין גויים סומכין׳ שם צג׳ א׳ — הגוי אינו מביא נסכים (זבח׳ מה׳ א) מה״כ (במד׳ טו׳ יג) כל האזרח יעשה ככה׳ האזרח ולא הנכרי׳ אמנם רק נסכים בפני עצמם אינו מביא׳ אבל עולתו טעונה נסכים׳ ונדרש ממלת ככה (שם)׳

קדשי נכרים אין חייבין עליהם משום טומאה נדרש מה״כ (ויק׳ כב׳ ב) מקדשי בני ישראל ולא קדשי גויים: זבח׳ מה׳ א׳ — דם קרבנו של נכרי שנטמא וזרקו בין בשוגג בין במזיד לא הורצה (זבח׳ מה׳ ב) והטעם א״ר אשי׳ א״ק (שמו׳ כח׳ לח) לרצון להם׳ וגויים לאו בני הרצאה נינהו׳ בעל תורה תמימה מפרש שלשון לאו בני הרצאה נינהו׳ כמו לאו בני גיטין וקידושין׳ כלומר׳ לפי שאין להם מצות ציץ בכלל׳ אין לומר בבחינתם שהציץ ירצה גם על קרבנם שנעשה בטומאה׳ ורש״י מפרש בענין אחר׳ — (ת׳ זבח׳ פ״ה 6) קדשי גוי אין חייבין עליהם משום נותר וטמא ואין נהנין ואין מועלין בהן ואין עושין תמורה׳ אבל טעונין נסכים דר״ש׳ א״ר יוסי׳ רואה אני בכלם להחמיר׳ בד״א בקדשי מזבח׳ אבל בקדשי בדק הבית׳ מודה ר״ש שמועלין בהם וכו׳ עשכה״ע׳ וע״ע במש׳ שם פ״ד׳ ה׳ ות׳ מעילה פ״א 18׳ ומש׳ שם פ״ג׳ ה׳

(זבח׳ קטו׳ ב) וגויים בזמן הזה רשאין לעשות כן (להקריב בבמות בכל מקום שירצו׳ כי להם לא נאסרו הבמות לעולם)׳ וירוש׳ מגי׳ פ״א׳ עב׳ ב 45 מוסיף: ר׳

גויים בעבודה וקרבנות — אין מקבלין שקלים מן הגויים, לפי שאין להם השתתפות בקרבנות ציבור ונדרש מה"כ (ויק' כב, כה) ומיד בן נכר לא תקריבו את לחם אלהיכם וכו' והשקלים נועדו לקרבנות ציבור (תו"כ). — (שקל' פ"א מ"ה) הנכרי והכותי ששקלו, אין מקבלין מידם. — (ת' מנח' פ"ט 1) כל קרבנות ציבור והיחיד באין מארץ ומחו"ל אפי' מבין הגויים, חוץ מבכור ומעשר, שאין באין אלא מן הארץ ואין באין אלא מישראל. עי' מש' שם פ"ח, א. — (ת' פ"ב (א) 1) ר' אליעזר או' (פרה אדומה) אין ניקחת מן הגויים. אמרו לו, מעשה ולקחוה מבין הגויים בצידן ודומא היתה נקראת. — (ת' שקל' פ"א 7) לוקחין מן הגויים קרבנות ציבור בכסף, ומקבלין מהם עולות ושלמים, עופות ומנחות, עצים ולבונה ומלח, דר"ע. א"ל ריה"ג, אפי' אתה דורש כל היום, אין מקבלין מהם אלא עולות ושלמים בלבד, ואין מקבלין מהם נדבה להקדש בדק הבית, ואם הקדישו, הקדשן הקדש.

אין עומר בא מתבואה שגדלה ברשות גויים ואפי' מתבואה שגדלה עד שלא באו ישראל לארץ. כן נדרש ר"ה יג, א מה"כ (ויק' כג, י) קצירכם, ולא קציר גויים. אמנם נראה שאין לדין זה שייכות לאיסור חדש עצמו ופסקו בפשיטות (יו"ד סי' רצג, ב) שאיסור חדש נוהג גם בשל גויים. אמנם עי' טו"ז שמביא בשם הב"ח שמדייק מסוגית ר"ה דבשל גויים אינו נוהג חדש וע"ש שסברת הב"ח נדחית. — (ת' מנח' פ"י 29) ואע"פ שאמרו אסור בחדש לפני הפסח, מותר ברפואה, לאכילת גויים, ולאכילת כלבים, לא אסרו אלא ישראל בלבד. (רפואה, אכילת גויים ואכילת כלבים נזכרו ביחד גם שם חול' פ"ב 15. ושם פ"ה (ו) 2. פ"ו 4. פ"ט 2. וע"ש 9 ות' פרה פ"יב (יא) 11).

ענין שמן המשחה גם כן אינו שייך בגוי (כרית' ו, ב) ת"ר הסך בשמן המשחה לבהמה וכלים, פטור, לגויים ולמתים, פטור וכו' גויים אמאי פטור, הא אדם נינהו וכו' ואבע"א כדתני תנא קמיה דר"א, כל שישנו בסך ישנו בבל ייסך, וכל שאינו בסך אינו בבל ייסך. עי' מפה"ת ע' אדם.

גוי מותר להכנס להר הבית. החיל מקודש מהר הבית שאין גוי וטמא מת נכנסין לשם (כלים פ"א מ"ח).

נכרים נודרים נדרים ונדבות כישראל (מנח' עג, ב) דתניא (ויק' כב, יח) איש, מת"ל איש איש, לרבות את הגויים שנודרין נדרים ונדבות כישראל. אשר יקריבו לה' לעולה, אין לי אלא עולה, שלמים מנין, ת"ל נדריהם; תודה מנין, ת"ל נדבותם; מנין לרבות העופות והיין והלבונה והעצים, ת"ל נדריהם, לכל נדריהם; נדבותם, לכל נדבותם. א"כ מת"ל עולה, עולה פרט לנזירות, ד"ר יוסי הגלילי, רע"א, אשר יקריבו לה' לעולה, אין לי אלא עולה בלבד. — ועי' בנדון זה בענין שלמים (ת' שקל' פ"ג 12) גוי שהביא שלמיו ונתנן לכהן, הכהן אוכלן, לישראל, הישראל אוכלן.

בגויים אין חילוק בין מומר או לא לענין קרבן, כי אין מושג מומר שייך אצלם בבחינה זו וכמ"ש (חול' יג, ב) אין מינין באומות, ובנוגע לקרבן עי' חול' ה, א עה"כ (ויק' א, ב) מכם, מכם ולא כלכם, להוציא את המומר: מכם, בכם חלקתי ולא באומות. אמנם ע"ש שמקבלים קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר לנסך את היין ולחלל שבתות בפרהסיה. וע"ע הוריות ח, א עה"כ

חלה ובכורות — (מנח׳ סז׳ א) גילגול הקדש פוטר (מחלה)··· בעי רבא׳ גלגול נכרי מאי? מיתנא תנן (חלה פ״ג מ״ו) גר שנתגייר והיתה לו עיסה׳ נעשית עד שלא נתגייר פטור׳ ומשנתגייר חייב׳ ואם ספק חייב וכו׳ וע״ש בסוגיא··· הדר אמר רבא׳ מאן דאמר מירוח הגוי פוטר׳ גלגול הגוי פוטר׳ מאן דאמר מירוח הנכרי אינו פוטר׳ גלגול הנכרי אינו פוטר וכו׳ כל הסוגיא׳ — גלגול עיסה ברשות גוי פוטר מחלה עי׳ י׳ חלה פ״ג ה״ה׳ ונדרש מה״כ (במד׳ טו׳ יט) מלחם הארץ׳ מלחם׳ ולא כל לחם׳ ועי׳ מנח׳ סז׳ א דרשת הכ׳ (שם טו׳ ב) ראשית עריסותיכם ולא עיסת גוי ולא עיסת הקדש׳ — (ת׳ חלה פ״א 3) המלאי של ישראל ופועלי גויים עושין בתוכו חייב בחלה׳ המלאי של גויים ופועלי ישראל עושין בתוכו פטור מן החלה׳ —

(ת׳ תרומ׳ פ״ד 13) גוי שהפריש בכור פטר חמור וחלה מודיעין אותו שאינו חייב עובדין בו וגוזזין אותו ואח״כ מקבלין הימנו׳ וחלה נאכלת לזרים׳ הוציא תרומה מתוך ביתו נוהג בו טבל ותרומה׳ דברי רבי׳ רשב״ג או׳ אין נוהג בו אלא תרומה גדולה בלבד׳ הוציא מעשר ראשון מתוך ביתו׳ נוהג בו טבל ומעשר ראשון׳ דברי רבי׳ רשב״ג או׳ אינו נוהג בו אלא משום מעשר ראשון בלבד׳ הוציא מעשר שני מתוך ביתו׳ אמר פדוי הוא׳ לא אמר כלום׳ פדאוהו לכם׳ נוהג בו טבל ומע״ש׳ דברי רבי׳ רשב״ג או׳ אין נוהג בו אלא משום מע״ש בלבד׳

שותפות נכרי פוטרת מן הבכורה (בכורות פ״א מ״א) הלוקח עובר חמורו של נכרי׳ והמוכר לו אע״פ שאינו רשאי (למכור לנכרי בהמה גסה׳ מפני שנעשית בה מלאכה בשבת׳ (והמשתתף לו והמקבל ממנו׳ והנותן לו בקבלה׳ פטור מן הבכורה׳ שנ׳ בישראל ולא באחרים)׳ ע״עש פ״ב מ״א׳ — (בכור׳ לב׳ ב במש׳) בש״א לא ימנה ישראל עם הכהן לבכור (בעל מום)׳ וב״ה מתירין ואפי׳ גוי (להמנות אצל כהן בסעודה של בכור בעל מום)׳ וכן לר״ע שם (גמ׳ לג׳ א) מה״כ (דבר׳ טו׳ כב) כצבי ואיל׳ מה צבי ואיל מותר לנכרי׳ אף בכור מותר לנכרי׳ וע״ע ת׳ בכור׳ פ״ג 15׳ ובמשנה שם פ״ה׳ ב׳

(מנח׳ סז׳ א בס׳) חלת גוי בארץ ותרומתו בחו״ל מודיעין אותו שהוא פטור חלתו נאכלת לזרים ותרומתו אינה מדמעת׳ הא תרומתו בארץ אסורה ומדמעת מדרבנן׳ גזירה משום בעלי כיסין (לפי פי׳ הראשון של רש״י היא גזירה שמא יקח מישראל׳ ולפי פי׳ שני הגזירה היא׳ משום בעלי כיסין שיש להם קרקעות הרבה וחסים על רוב מעשרות ויקנוהו לגויים וימריחום גויים ומפקע ליה ממעשר)׳ ע״ע ת׳ חלה פ״ב ט׳ — (חלה פ״ג מ״ה) גוי שנתן לישראל לעשות לו עיסה׳ פטורה מן החלה׳ נתנה לו מתנה עד שלא גלגל חייב׳ ומשגלגל פטור׳ העושה עיסה עם הנכרי׳ אם אין בשל ישראל כשיעור חלה׳ פטורה מן החלה׳ אותו הכ׳ (דבר׳ יח׳ ד) דגנך׳ שממעט שותפות גוי מתרומה (חול׳ קלה׳ א) ממעט ג״כ הקדש (י׳ מעשר׳ פ״א ה״א)׳

תרומה ומעשר — (ת׳ דמאי פ״א 23) אין זורעין את הטבל וכו׳ ואין עושין עם הגוי בטבל וכו׳ — (ת׳ תרומ׳ פ״ד 12) גוי שתרם תרומתו תרומה׳ בד״א על הגורן׳ הפריש תרומה ונתנה לכהן׳ מעשר ראשון ונתנה ללוי׳ מעשר עני ונתנה לעני׳ פירותיו מתוקנין׳ הכניס פירותיו לתוך ביתו׳ פירותיו מקולקלין׳ — (ת׳ תרומה פ״א 15) גוי שתרם של ישראל אפי׳ ברשות׳ אין תרומתו תרומה׳ ומעשה בפיגה בישראל אחד׳

בא בש"ר יהודה, אסור לישראל לסייעו. ואסור להעשות לו שליח. אנטונינוס שאל לרבי: מהו לבנות מזבח? א"ל בנהו וגנוז (צ"ל וגזוז) אבניו (שלא יהיה שוה למזבח ישראל). מהו לעשות לו קטורת? א"ל, חסר בה אחת מסממניה. — ומזה מסתעף גם שכל ענין שחוטי חוץ לא נאמר בגויים, ונדרש גם מן הכ' (ויק' יז, ב) ואל כל בני ישראל, בני ישראל מצווין על שחוטי חוץ ואין הנכרים מצווין על שחוטי חוץ (זבח' קטז, ב). וע"ע שם מה, א מחלוקת בשוחט ומעלה קדשי גויים בחוץ אם חייב או לא. — (ספרי ראה יב, יג) השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה. עולותיך ולא עולות נכרים, ד"ר שמעון. ר' יהודה אר', ולא עולות נכרין שהוקדשו בחו"ל. — קדשי גויים אין עושין תמורה מה"כ (ויק' כז, י) לא יחליפנו ולא ימיר אותו ובתחילת הפרשה נאמר, דבר אל בני ישראל (תמורה ג, א). הענין מדבר בקדשים הגוי לצרכו, אמנם יתכן שהגוי מקדיש בהמה שיתכפר בה ישראל, ואם בבהמה כזו המיר הגוי, ה"ז ספק תמורה לדעת הרמב"ם (תמורה פ"א ה"ו) ולראב"ד גם בכעין זה אין תמורה בנכרי. — איסור "בל יחל" (במד' ל, ג) אינו שייך בנכרי, ולכן אם הקדיש הקדשו הקדש אבל אין יכולין לכופו לקיים דברו מחמת הצווי של "לא יחל דברו". עי' י' נזיר פ"א ה"א ועי' בבלי שם סא, ב בס' תוד"ה הניחא.

בענין ערכין יש מחלוקת בין ר"מ ור' יהודה לדעת ר"מ בני ישראל מעריכין ואין הגויים מעריכין, אבל נערכין. ולר' יהודה הוא להפך, שהגויים מעריכין אבל אינם נערכים. ערכי' ה, ב מלשון הכ' (ויק' כז, ב) דבר אל בני ישראל וכו' איש כי יפליא. לשון איש משמע כל איש ואפי' נכרי ולשון בני ישראל מוציא את הנכרי. עע"ש במשנה פ"א, ב ות' פ"א, 2. והרמב"ם ערכי' פ"א ה"ו פוסק כר"מ והראב"ד חולק עליו.

(נזיר פ"ט מ"א. סא, א) הגויים אין להם נזירות, נשים ועבדים יש להם נזירות וכו' (גמ') מנה"מ דת"ר (במד' ו, ב) דבר אל בני ישראל ולא לגויים וכו', וכל היכא דכ' ישראל, גוי לא, והא גבי ערכין דכ' (ויק' כז, ב) דבר אל בני ישראל ותניא בני ישראל מעריכין ואין הגויים מעריכין, יכול לא יהו נערכין, ת"ל איש (ואצל נזירות ג"כ כ' איש)? וסיום הסוגיא שהלכה היא בנזירי. ע"ע י' שם פ"ט ה"א שדורש ענין זה מה"כ (ו, יא) וכפר עליו, יצא גוי שאינו בכפרה. ובבבלי שם (סא, ב) נמצא עוד דרשה (ו, ז) לא יטמא, במי שיש לו טומאה, יצא גוי שאין לו טומאה.

בני קני חותן משה מביאין ביכורים וקורין מה"כ (במד' י, כט) לכה אתנו והטבנו לך. י' ביכורים פ"א ה"ד. והיא ע"פ ת' שם פ"א, 2. — (גיט' מז, א במש') המוכר את שדהו לנכרי, לוקח ומביא ממנו ביכורים מפני תיקון העולם (שלא יהא רגיל למכור קרקע בא"י לנכרי, וגם אם מכר יטריח לחזור עליה ולפדותה, רש"י). עי' בסוגי' שם מז, ב דעת רב אשי ששתי תקנות היו למ"ד שאין כח ביד נכרי להפקיע, מעיקרא הוו מייתי מדאורייתא, ומתוך שבאו לידי מכשול לסבור שאין עונש בדבר למכור, התקינו שלא להביא ושוב התקינו שיביא. — (ת' ביכורי' פ"ב 14) ועיטור הביכורים ממין על שאינו מינו מדבר שאינו חייב בביכורים או מעמון ומואב אפי' דבר שחייב בביכורים, אין מקבלין הימנו.

לוקח מן הגוי׳ אי אתה מפריש מהן תרומת מעשר׳ וע״ש תוד״ה טבלים קושית ר״ת ויישובו׳ שאין בנכרי חיוב מעשר׳

(מנח׳ סו׳ ב—סז׳ א) מירוח הקדש בעלמא פוטר (ממעשרות)׳ מירוח הנכרי תנאי היא׳ תורמין משל ישראל על של ישראל ומשל גויים על של כותיים ומשל כותיים על של גויים׳ אבל לא משל ישראל על של גויים ושל כותיים׳ ולא משל גויים ושל כותיים על של ישראל׳ ועי׳ דמאי פ״ה מ״ט: מעשרין משל ישראל על של גוי׳ משל גוי על של ישראל וכו׳ ועי׳ ת׳ שם פ״ה 21 ואכמ״ל׳ —

(גיט׳ מז׳ א) ישראל שלקח שדה מנכרי עד שלא הביאה שליש וחזר ומכרה לו משהביאה שליש׳ חייבת במעשר׳ שכבר נתחייבה (מזה היה אפשר להוכיח׳ שיש קנין לנכרי בא״י להפקיע מידי מעשר׳ אמנם מ״ד שאין קנין׳ דוחה ברייתא זו) הכא במאי עסקינן בסוריא וקסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש (ולכן אין מעשר שלו רק מדרבנן ובכעין זה יש קנין לנכרי להפקיע)׳ וכן מ״ש שם: ישראל ונכרי שלקחו שדה בשותפות׳ טבל וחולין מעורבין זב״ז׳ דברי רבי׳ רשב״ג או׳ של עכו״ם פטור ושל ישראל חייב (מזה ג״כ נראה שיש קנין לנכרי בא״י להפקיע מידי מעשר׳ אמנם גם ראיה זו נדחית בסברא הקודמת שהענין נאמר על סוריא)׳ בנוגע לסוריא ע״ע חלה פ״ד מ״ו׳ ועי׳ (ת׳ תרומ׳ פ״ב 10) ישראל וגוי שקנו שדה בסוריא׳ הרי הן כטבל וכמעשר שנתערבו זה בזה׳ דברי רבי׳ רשב״ג או׳ חלקו של ישראל חייב וחלקו של גוי פטור׳

(ת׳ דמאי פ״ד 25) המפקיד פירות אצל הגוי׳ ה״ז חושש משום מעשרות ומשום שביעית׳ רשב״ג ור״ש או׳ עשו פירות ישראל לפירות הגוי הזה דמאי׳ עי׳ משנה פ״ג׳ ד׳ — (שם פ״א 12) אוצר של ישראל וגויים מטילין בו׳ אם רוב גויים ודאי׳ אם רוב ישראל דמאי׳ מחצה על מחצה ודאי׳ דברי ר״מ׳ וחכ״א׳ אפי׳ כלם גויים וישראל אחד מטיל לתוכו׳ דמאי׳ עי׳ משנה מכשירין פ״ב מ״י׳ — (שם פ״א 16) לא יקשור ישראל בהמתו אצל בהמתו של גוי (מפני חשש שמאכילין את הבהמה דברים בלתי מעושרים)׳ הלכה בהמה מאיליה אין מחייבין אותו להחזירה׳ — (שם פ״א 17) משכיר ישראל בהמתו לגוי ופוסק עמו׳ על מנת שהגוי זנה׳ ובלבד שלא יאמר לו׳ כך וכך שעורים תהא מטיל לפניה׳ כך וכך עמיר תהא מטיל לפניה׳ — (שם פ״א 20) הלוקח פירות לאכילה ונמלך למוכרן׳ לא ימכרנו לגוי ולא יאכילם לא לבהמת חבירו וכו׳ אלא אם כן עישר׳ — 21׳ כיוצא בו׳ מי שנפל לו פירות בירושה׳ או שניתנו לו במתנה׳ לא ימכרם לגוי וכו׳ אא״כ עישר׳

(ת׳ דמאי פ״ו 7) העיד ר׳ יוסי בן המשולם שאמר משום נתן אחיו שאמר משום ר׳ אלעזר חסמא׳ שהמקבל שדה אבותיו מן הגוי למוסקו בזיתים׳ שנותן לו כמו שהם׳ — (שם פ״א 18) גוי שא״ל לישראל׳ תן שמן ע״ג מכתי׳ ודאי אסור׳ דמאי מותר וכו׳ — 19׳ גוי שנתן שמן ע״ג טבלה של שיש להתעגל עליה משעמד מותר לישראל לישב אחריו׳ — (תרומ׳ פ״ט מ״ז) המנכש עם הנכרי בחסיות (שום׳ לוף׳ בצלים וכו׳ ועי׳ בזה המשנה הקודמת) אע״פ שפירותיו טבל׳ אוכל מהם עראי׳ ע״ש כה״ע׳ — (ת׳ דמאי פ״ו 14) עיר שיש בה גוי וישראל׳ שומרי ישראל ושומרי גויים

שאמר לגוי, תרום לי גרני ותרמה, וחזרה תרומה לגורן, ובא מעשה לפני רשב"ג ואמר, הואיל וגוי תרמה, אינו תרומה, ר' יצחק אמר, גוי שתרם של ישראל והבעלין מקיימין על ידיו, תרומתו תרומה, עי' משנה שם א, א כרשב"ג. — (ת' דמאי פ"ו 1) המקבל שדה מן הגוי, מעשר ונותן לו, אמר רשב"ג, מה אם ירצה הגוי שלא לעשר פירותיו ? אלא חולקן ונותן לו בפניו. — 2, החולק שדה מן הגוי, מעשר ונותן לו, ר"ש או' תורם ונותן לו, לפיכך אם חזר הגוי ונתגייר, או שמכר לישראל, מעשר ונותן לו, שכר ממנו שדה מעשר ונותן לו וכו', עי' מש' שם פ"ו מ"א ומ"ב. —

אם יש קנין לגוי להפקיע מידי מעשר — (גיט' מז, א) אמר רבה, אע"פ שאין קנין לנכרי בא"י להפקיע מידי מעשר, שנ' (ויק' כה, כג) כי לי הארץ, לי קדושת הארץ, אבל יש קנין לנכרי בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנ' (תל' קטו, טז) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. ור' אלעזר או', אע"פ שיש קנין לנכרי בא"י להפקיע מידי מעשר, שנ' דגנך ולא דגן נכרי, אבל אין קנין לנכרי בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנ' לה' הארץ, במאי קמפלגי ? מר סבר דגנך ולא דגן נכרי, ומ"ס דיגונך ולא דיגון נכרי (שהעיקר הוא המירוח ולפ"ז מירוח נכרי פוטר), עי' ב"מ קא, א, מנח' לא, א, בכור' יא, ב, ועי' חולין קלה, ב עה"כ (דבר' יח, ד) דגנך למיעוט שותפות גוי.

ענין "אין קנין לגוי בא"י להפקיע מידי מעשר" מתפרש ברש"י (גיט' מז, א) שאם הגוי קנה קרקע בארץ, אין קנינו קנוי להפקיעה מקדושתה שלא תתחייב במעשר (אפי' בעודה תחת יד הגוי), וישראל הקונה ממנו מן הפירות, צריך לעשר, — והרמב"ם פוסק (תרומ' פ"א ה"י) גוי שקנה קרקע בא"י, לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא ביכורים והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לגוי מעולם, מזה נראה שהכוונה שהונחה במלות "אין קנין לנכרי להפקיע מידי מעשר" היא, שהקרקע עצמה אם תשוב לרשות ישראל, אינה נופלת תחת מושג "כבוש יחיד" להפטר ממעשרות, לפי שהגוי לא היה בכחו להפקיע על ידי קנינו את שדה הארץ מהתחייבות התורה המוטלות על השדה רק במשך הזמן שהשדה תחת ידו ; ומכיון שחזר השדה לרשות ישראל, חזרו ממילא גם החיובים שהיו מוטלים מלפנים על שדה זו, אמנם כל עוד שהשדה תחת ידו של הגוי שובתים כל החיובים האלה ולכן אם קנה ישראל פירות במשך הזמן הזה, פטור מלעשר, ועל פי זה אפשר לומר, שאף שאין קנין לנכרי להפקיע את השדה עולמית מידי מעשר, רק עד שעה שיוחזר לרשות ישראל, אמנם כל עוד שהשדה שרוי ברשות הגוי, נפקע מחיוב מעשר. ע"פ חילוק זה מיישב בעל כ"מ המשניות שהולכות בשיטת "יש קנין לנכרי להפקיע מידי מעשר" וגם הרמב"ם בעצמו פסק כן בפיה"מ פאה פ"ד מ"ט, דמאי פ"ה מ"ט, ואולם הענין צ"ע, כי באמת אין התאמה מוכרחת בין פסקי הרמב"ם שבפיה"מ ושבחבורו, — אמנם על כל פנים אין חיוב לגוי להפריש משדהו מעשר אף שיש לו שדה בא"י וכמ"ש (י' מע"ש פ"ה ה"ג) מה"כ (במד' יח, כו) מאת בני ישראל אתה מוציא את המעשר ואי אתה מוציא את המעשר מן הגוי, וע"ע בכורות יא, ב, טבלים שאתה

עי׳ ש״ך חו״מ סי׳ שלז סק״א שכ׳: ״בכרם רעך׳ ולא של הקדש וה״ה של עכו״ם לא׳ למאי דקיי״ל דגזל העכו״ם אסור׳ כן הוא בש״ס׳. הרי שהש״ך הבין גם סוגית הגמ׳ כמ״ש מפשט הספרי שדין גוי והקדש שוה לגמרי בענין זה׳ —

גויים שבא״י הורשו לקנות עבד עברי׳ וישראל מצווה להשגיח שלא יעבוד הגוי בעבד עברי בפרך׳ לשון הכ׳ (ויק׳ כה׳ נג) לא ירדנו בפרך לעיניך׳ אינו נדרש כעין צווי על הנכרי עצמו רק על הישראל עד כמה שהרדיה בפרך נעשית בפניו וכמ״ש ת״י ״לא ישעביד ליה בקשיא ואנת חמי ליה״. וספרא שם: יכול יכנס לביתו לידע מה הוא עושה לו? ת״ל לעיניך׳ אין אתה מצווה אלא לעיניך׳ — נכרי קונה את ישראל למעשה ידיו׳ ע״פ הכ׳ (במד׳ כא׳ א) וישב ממנו שבי׳ גיט׳ לח׳ א׳ — עבד עברי שנמכר יתאמץ להמכר לישראל ולא לגוי׳ ע״פ הכ׳ (ויק׳ כה׳ לט) ונמכר לך׳ עי׳ ת״כ׳

(ת׳ גיט׳ פ״ה (ג) 4) עיר שיש בה ישראל וגויים׳ הפרנסין גובין מן ישראל ומן הגויים מפני דרכי שלום׳

ערלה וכלאים — אילנות שנטעו גויים קודם שבאו ישראל לארץ אין בהם ערלה׳ מה״כ (ויק׳ יט׳ כג) וכי תבאו אל הארץ׳ פרט לשנטעו גוי עד שלא באו ישראל לארץ׳ י׳ ערלה פ״א ה״ב וע״ע תו״כ׳ — (ת׳ ערלה פ״א 5) גוי שהרכיב עץ מאכל ע״ג עץ סרק מאימתי מונה לו משעת נטיעתו׳ — (ת׳ כלא׳ פ״ב 15) גוי שהרכיב פרסק ע״ג עוגם׳ אע״פ שאינו רשאי לעשות כן גוסל הימנו וחוזר ונוטע במקום אחר וכו׳ — 16׳ אין עושין עם הגוי בכלאים׳ ובעיירות המובלעות כגון בת ענה אומה וחברותיה עושין עם הגוי בכלאים׳

שביעית ופירות שביעית — נכרי שקנה קרקע בא״י וזרעה בשביעית מותרים פירותיה בשביעית׳ ועי׳ רמב״ם שמיטה פ״ד ה״כט׳ ״שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה׳ והנכרים אינם מצווים על השביעית׳ כדי שנגזור עליהם״. עי׳ כ״מ כה״ע באריכות׳ — (שביעית פ״ד מ״ג) חוכרין נירין מן הנכרי בשביעית אבל לא מישראל — (ת׳ דמאי פ״א 22) לוקחין שדה זרועה מן הגוי בין שצימחה בין שלא צימחה משביעית למוצאי שביעית ואינו חושש׳ — (ת׳ שביעי׳ פ״ג 12) המקבל שדה מן הגוי׳ פוסק עמו על מנת שהגוי זורעה׳ — (ת׳ שם פ״א 4) מוכרין ומוציאין זבלים ערב שביעית מישראל החשוד על השביעית׳ ומן הגוי ומן הכותי אף בשביעית מותר׳ — ונדרש מן (ויק׳ כה׳ ו) לכם ולא לאחרים׳ כלומר שאין לתת מפירות שביעית לנכרי אפי׳ בדמים ועי׳ (ת׳ שם פ״ה 21) אין מאכילין אכסניין פירות שביעית ולא את הגוי ולא את השכיר פירות שביעית וכו׳ — (ת׳ שם פ״ו 20) אין מוכרין ואין לוקחין מן הגוי ומן הכותי פירות שביעית וחכמים או׳ מוכרים לכותי עד ארבע איסרות׳ ובנוגע למכירת כלים לעבודת הארץ עי׳ במש׳ שם פ״ה מ״ז׳ — אמנם מחזיקים ידי נכרים בשביעית אבל לא ידי ישראל: שביעית פ״ד מ״ג׳ פ״ה מ״ט׳ גיט׳ פ״ה מ״ט׳ — (ת׳ שביעי׳ פ״ד 7) עיירות א״י סמוכות לספר מוסיפין עליהן שומר׳ כדי שלא יפוצו גויים ויבוזו פירות שביעית׳ — (ידים פ״ד מ״ג) בו ביום אמרו עמון ומואב מה הן בשביעית׳ גזר ר׳ טרפון מעשר עני וגזר ראב״ע מעשר שני וכו׳ השיב ר״ט׳ מצרים

מתוקנין ושאינן מתוקנין, שומרין מתוקנין ושאינן מתוקנין רשאין לומר זה לזה, צפון העיר בחלקינו ודרומה בחלקכם, אם באו לבית חשבון, אסור. — (ת' מעשרות פ"ג 8) העוקר שותלין מתוך שלו לטען בחו"ל וכו' למוכרן לגוי, ה"ז חייב, מפני שמוציאן מידי מעשרות. עי' משנה שם פ"ה, א. — (ת' מע"ש פ"ג 5) מע"ש שאין דמיו ידועין נפדין על פי ג' לקוחות וכו' אפי' א' מהם גוי, אפי' א' מהם בעלים וכו'. עי' משנה שם פ"ד, ב. — (ת' דמאי פ"ה 2) גוי שהיה צווח ואומר, באו וקחו לכם, פירות עזקה הם, פירות ערלה הם, פירות רבעי הם, אינו נאמן, מפני שהוא כמשביח מקחו. אבל אמר, מאיש פלוני לקחתיו, מאיש פלוני כותי לקחתיו, משלי הבאתיו, נאמן להחמיר. רשב"ג או' אינו נאמן שדברי הגוי לא מעלין ולא מורידין.

מתנות כהונה — (ספרי שופט' יח, ג) מעת העם, ולא מאת אחרים, ולא מאת אחיו הכהנים. — בצאן גוי אינו שייך ראשית הגז ע"פ הכ' (דבר' יח, ד) גז צאנך, למיעוטי שותפות גוי וכן נמעט גם הקדש מפסוק זה (חול' קלה, א). וכמובן מדבר הענין בקדשי בדק הבית כי בקדשי מזבח אין צורך לדרשה זו. — (ת' שם פ"י 2) כהן וגוי שנתנו בהמתן לישראל, פטור מראשית הגז.

מתנות עניים — נכרים אינם חייבים במתנות עניים ע"פ הכ' (ויק' יט, ט) ובקצרכם את קציר ארצכם, פרט לכשקצרוה גויים וכו'. תו"כ. — (ת' פאה פ"ב 11) הלקט ושכחה ופאה של נכרי חייב במעשרות. אימתי בזמן שהגוי ממחה, אבל אין הגוי ממחה, הפקר גוי הפקר ופטור מן המעשרות. משנה שם פ"ד מ"ט. (וצריך להפקירם לעניים ועשירים) ולפי משנה זו אין קנין לגוי בא"י להפקיע מן המעשר, ואין כן ההלכה. — (פאה פ"ד מ"ט) הלקט והשכחה והפאה של נכרי חייב במעשרות אלא אם כן הפקיר. עי' גיט' מז, א. — (ת' פאה פ"ג 1) מודים ב"ש וב"ה, שאם הפקיר לאדם ולא לבהמה, לישראל ולא לגויים, שזה הפקר. עי' משנה שם פ"ו מ"א. — (ת' שם פ"ב 9) גוי שמכר קמתו לישראל ליקצר, חייב בפאה. ישראל שמכר קמתו לגוי לקצור, פטור מן הפאה. ישראל וגוי שהיו שותפין בקמה, חלקו של ישראל חייב וחלקו של גוי פטור. ר"ש אומר ישראל וגוי שהיו שותפין בקמה, פטור מן הפאה. אימתי בזמן שהגוי ממחה, אבל אין הגוי ממחה, חייב בפאה. — ענין קמה של גוי שמציל על של ישראל ע"ע ת' שם פ"ג 5. — (ת' שם פ"ג 12) גוי שמכר כרמו לישראל לבצור, חייב בעוללות, וישראל שמכר כרמו לגוי לבצור, פטור מן העוללות. ישראל וגוי שהיו שותפין בכרם, חלקו של ישראל חייב וחלקו של גוי פטור. ר"ש או' ישראל וגוי שהיו שותפין בכרם, פטור מן העוללות.

(ת' שם פ"ג 1) אין שוכרין פועלי גויים, לפי שאין בקיאין בלקט. אין נותנין מעשר עני לעניי גויים, אבל נותנין להן חולין מתוקנין לשם טובה. — דין פועל באכילת ענבים בשעת מלאכתו בכרם וכן בקטיפת מלילות בשעת מלאכתו בקמה ג"כ אינו דומה לדין ישראל, ע"פ הכ' (דבר' כג, כה) רעך, פרט לאחרים, רעך פרט לגבוה, דרשה זו נשנית בספרי גם בפסוק כ"ו שם. פשטו של הענין מורה שהמיעוט לאחרים ולגבוה מובן בענין שוה, כלומר, רק בכרם ישראל מותר לאכול ענבים ולקטוף מלילות, אבל בכרם נכרי וכרם הקדש אסור לעשות כן. אמנם עי' ב"מ פז, ב שהענין בנכרי מובן באופן אחר, והוא, שבכרם נכרי מותר לתת גם לכליו, וזה תמוה. אמנם

סא, א בתוד"ה ואין האדם מקשים על דרשתו של רשב"י מסנהד' נט, א שדורשים, גוי העוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, מה"כ (ויק' יח, ה) אשר יעשה אותו האדם וחי בהם, ומתרצים באופנים שונים: א) שצריך לעשות חילוק בין "אדם" ובין "האדם". ב) תירוצו של ה"ר משולם, דגבי פורענות דוקא קאמר, אתם קרויים אדם, וכן מבארים שצריך לעשות חילוק בין "אדם" ובין "בני אדם" לפי ששם "בני אדם" יאות על כל המין האנושי בלי שום חילוק בין ישראל וגוי. ע"ע נזיר נד, א תוד"ה או בקבר ובמקומות המקבילים. ומה שנ"ל כתבתי במקום אחר [1], וברור הדבר שלא כוון רשב"י להוציא מושג "אדם" מפשוטו וליחדו רק על ישראל בלבד, כי בבחינת המושג אין לעשות חילוק בין המלות: אדם", האדם", "בני אדם" וכו', וכן מצינו בכמה מקומות שמלת "איש" באה לרבות גוי, כמו ערכ' ח, ב עה"כ (ויק' כז, ב) ובמקומות אחרים, ומה חילוק יש בין "אדם" ובין "איש"? אמנם רשב"י בודאי נתקשה בפסוק "אדם כי ימות באהל" מיסודו הידוע בפירוש המקראות לפי טעמם ומטרתם, כי בעיקר הענין קשה מאד להסב ענין טומאת אהל, שהיא באמת הטומאה היותר מופלגה, כי מכחה נטמא כל מקום שיש שם קבר, גם על נכרים ששייכותם לכל מושג טומאה רפויה מאד, כפי שיוצא מכמה דרשות, שהגויים אין להם טומאה וכמ"ש נזיר סא, ב, כל שאין לו טהרה אין לו טומאה וכו'. ומכיון שכן, בקש רשב"י סמך לסברתו שפרשת טומאת אהל לא נאמרה בנכרי אע"פ שכתוב בה מלת "אדם", וסמך כזה מצא בפסוק שביחזק' כי שם נתייחדה מלת "אדם" על ישראל בלבד. ואף שיש להקשות שבכמה וכמה מקראות נמצא "אדם" במובן כולל את כל המין האנושי, אבל מה בכך, הלא רשב"י ג"כ מודה בהוראתה הכללית של מלת "אדם", אמנם העיקר הוא אצלו שלכל הפחות במקום אחד ברור הענין, שהפסוק משתמש במלת "אדם" לתאר בה ישראל בלבד, ולכן הסברה נותנת שגם בכל שאר מקומות שצמצום כזה יאות על פי תוכן הכתוב וכוונתו הפנימית של הענין, יש לנו הרשות לדרוש "אדם" על ישראל בלבד, ומקום כזה רואה רשב"י אצל שמן המשחה, שכתוב בו (שמו' ל, לב) על בשר אדם לא ייסך. עי' כרית' ו, ב. וכן בטומאת אהל שזכרנו. אמנם במקום שצמצום כזה אינו מסתבר מצד תוכן המקרא מודה רשב"י שמלת "אדם" אינה יוצאה ממובנה הכולל. ויש לצרף לזה מ"ש ראצ"ה צווייפל (סנגור 285) שרשב"י היה נוטה למעט בטומאה ככל האפשר, עד שהתרעם עליו זקן אחד (שבת לד, א) טיהר רשב"י בית הקברות עשכה"ע. על כל פנים חשב רשב"י שטומאת אהל הוא אחד החקים שאינם שייכים בגוי וכן שמן המשחה. — אין ספק שדרשתו של רשב"י דחוקה הוא ומובנת רק בצרוף טעם המצוה, כלומר בהעלותינו על הלב, שאין ראוי להכניס את הנכרי לסוג טומאת אהל, אחרי ששללנו ממנו כמה וכמה ענינים של טומאה וטהרה. אמנם החכמים שאינם דורשים את הכתוב מתוך טעמו ותעודתו רק מתוך לשונו, אינם מסכימים לדרשתו של רשב"י. [2]

---

[1]) עי' בספרי Das Judentum und seine Umwelt מצד 180 והלאה. — [2]) הרמב"ם פוסק כרשב"י, אבל אינו מסכים לדרשתו, שכ' (טו"מ פ"א ה"יב-יג) אחד המת מישראל או מן הגוי מטמא במגע ובמשא. ואין הגוי מטמא באהל, ודבר זה קבלה הוא, והרי הוא אומר במלחמת

חו״ל עמון ומואב חו״ל׳ מה מצרים מעשר עני בשביעית אף עמון ומואב מעשר עני בשביעית — השיב ראב״ע׳ בבל חו״ל׳ עמון ומואב חו״ל׳ מה בבל מעשר שני בשביעית אף עמון ומואב מע״ש בשביעית? אר״ט מצרים שהיא קרובה עשאוה מעשר עני׳ כדי שיהיו עניי ישראל נסמכים עליהם בשביעית וכו׳ עשכה״ע׳

ערים מיוחדות בבחינת הגויים — ערי חומה שנזכרו בכתוב הכוונה על ערי חומה שנבנו קודם יהושע בן נון׳ עי׳ ערכ׳ לג׳ ב עה״כ (ויקר׳ כה׳ כט) בית מושב עיר חומה׳ וע״ע מגי׳ ג׳ ב ותו״כ כאן׳ ולענין מקרא מגילה עי׳ טואו״ח סי׳ תרפ״ח׳ — כתובות מה׳ ב תוד״ה על פתח העיר מדייקים דעיר מוקפת חומה שרובה נכרים בטלה קדושת ערי חומה׳ דחומה כמאן דליתא דמי׳ —

ערים עם יושבי ישראל וגויים — (כתוב׳ קי׳ ב) לעולם ידור אדם בא״י ואפילו בעיר שרובה גויים ואל ידור בחו״ל ואפי׳ בעיר שרובה ישראל וכו׳ — (ת׳ כתוב׳ פ״יג (יב) 2) מוציאין מעיר שרובה גוים לעיר שכולה ישראל׳ ואין מוציאין מעיר שרובה ישראל לעיר שכולה גויים׳ — פרטי חילוקים בעיר שישראל וגויים דרים שם בכמה ענינים לפי ערך היושבים זל״ז עי׳ מכשירין פ״ב מן משנה ה׳ עד סוף הפרק׳ — עיר שרובה נכרים סוקלין לפני ב״ד ולא לפני שער העיר (כתוב׳ מה׳ ב) מה״כ (דבר׳ יז׳ ה) אל שעריך׳ ולא שער גויים׳ — (ת׳ סנהד׳ פ״י 10) נערה ארוסה שזינתה׳ סוקלין אותה על פתח בית אביה וכו׳ ואם היתה עיר של גויים סוקלין אותה על פתח בית דין׳ —

אין עושין עיר הנדחת סמוך לספר׳ מ״ס׳ שמא ישמעו הנכרים ויחריבו את א״י וכו׳ (סנהד׳ טז׳ ב בס׳)׳ — ולענין עגלה ערופה (ת׳ סוטה פ״ט 1) אם היתה העיר (שמצאו קרוב לה חלל) של גויים בינתים׳ או שהיתה סמוכה לירושלים׳ לא היו מודדין אלא מניחין אותה ומודדין חוצה לה׳ נמצא סמוך לספר לעיר שיש בה גויים׳ או לעיר שאין בה בית דין׳ לא היו מודדין׳ עי׳ משנה שם פ״ט׳ ב׳ — כל ענין ערי מקלט אינו שייך בגוי׳ מה״כ (דבר׳ יט׳ ב) תבדיל לך׳ לך ולא לאחרים׳ — (ספרי שופט׳ יט׳ ב) שלש ערים תבדיל לך׳ ולא לאחרים׳ בתוך ארצך׳ ולא בספר׳ אשר ה׳ אלהיך נותן לך לרשתה׳ משתכבוש תירש׳

טומאה וטהרה בגויים — (יבמ׳ ס׳ ב—סא׳ א) תניא וכן היה רשב״י אומר׳ קברי גויים אינן מטמאין באהל׳ שנ׳ (יחזק׳ לד׳ לא) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם׳ אתן קרויין אדם ואין הגויים קרויין אדם׳ מיתיבי (במד׳ לא׳ מ) ונפש אדם ששה עשר אלף? משום בהמה׳ (יונה ד׳ יא) הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו? משום בהמה׳ (במד׳ לא׳ יט) כל הורג נפש וכל נוגע בחלל תתחטאו ביום השלישי וכו׳ (הרי שהיו נטמאים במתי גויים)? דילמא איקטיל חד מישראל׳ — ורבנן (חולקים על דרשת רשב״י ודוחים תירוצו מה״כ שם לא׳ מט) לא נפקד ממנו איש׳ ורשב״י (מפרש) לא נפקד ממנו איש לעברה׳ רבינא אמר׳ נהי דמעטינהו קרא מאטמויי באהל׳ דכ׳ (במד׳ יט׳ יד) אדם כי ימות באהל׳ ממגע ומשא מי מעטינהו קרא׳ — אמנם רשב״י באמת הרחיק ללכת בענין זה כנראה מן (ת׳ נדה פ״ט 14) וכן היה ר״ש או׳ נכרי שמת טהור מלטמא במשא׳ שאין טומאתו אלא מדברי סופרים׳ ובמש׳ פ״י ד נמצא הענין בסתם והיא באמת שיטת ר״ש׳ — וביבמ׳

פרק רביעי

הארץ בהתיחסותה למקדש וקרבנות.

א. עתיקיות מקום המזבח.

הקרבנות בחוג ההיסטוריה — הנקודה היותר נפלאה בבחינת היחס שבין א"י ובין המצוות המיוחדות ברבן או במקצתן לה לבדה, היא עבודת המזבח עם כל הפרטים הקשורים בסוג נכבד זה. ענין הקרבנות נבדל הוא משאר כל המצוות בהיותו מוטל בכללו ובפרטיו תחת תביעות ותמורות זמניות, אף כי אין לכחד, שמושג הקרבן הוא אחד המושגים היותר קדומים. לפי קבלה עתיקה כבר הקריב אדם הראשון קרבנות. ר' יהודה בשם שמואל אומר (ע"ז ח, א) ששור שהקריב אדה"ר קרן אחת היתה לו במצחו (מה"כ תל' סט, לב. וקודם לכן נדרש מפסוק זה שהשור שהקריב אדה"ר קרניו קודמין לפרסותיו). ובס' היובלים ג, כז מסופר, שביום צאתו מגן עדן הקריב אדם לריח ניחוח קטורת לבונה וחלבנה נטף ושחלת בבקר כצאת השמש ביום אשר כסה את ערותו. קרבנותיהם של קין והבל נזכרו במקרא (בראש' ד, ג וכו') וכן ידועות קרבנותיהם של נח והאבות. אמנם כל הקרבנות האלה נעשו לא על פי צווי אלהי מיוחד רק מהתעוררות נפש העובדים ולפי רוחם והרגשתם הפנימית, ולכן אין להם יחס ישר לצוויי התורה בדבר הקרבנות. הקרבן הראשון שמשפטיו וחקותיו הוגבלו בתורה, הוא הפסח שנצטוו בו אבותינו במצרים. מכאן ואילך עלינו להתחשב עם ענין הקרבנות כעם חלק מחלקי התורה. אבל גם מכאן ואילך יש לתורת הקרבנות מעין היסטוריה שאין דוגמתה אצל שאר כל המצוות. —

א"י היא מרכז ההיסטוריה לקרבנות, אף כי הקמת מזבח וההקרבה מצד עצמה אפשרית היא בכל מקום, ובאמת הקריבו פסח במצרים ומקצת קרבנות במדבר. אמנם רעיון הקרבנות וביחוד מזבח ומקדש כל כך נתקשרו ונזדווגו עם קדושת הארץ, עד שאי אפשר להפריד אותם ממנה. שניהם ביחד נבראו מידיו של הקב"ה (יל"ש תלים (קלט, ה) תתפח מאגדת שמואל) ותשת עלי כפכה, מכאן לארץ ולבית המקדש שנבראו בשתי ידים.

הרעיון הזה מצא בטוי נמרץ במסורת אגדה בזה, שאפילו הקדמונים הקריבו קרבנותיהם במקום המזבח שבבית המקדש (פר"א פ"לא) א"ר ישמעאל, כיון שהגיעו (אברהם ויצחק) לאותו מקום (שבהר המוריה) הראהו הקב"ה לאברהם ואמר לו, זה הוא המזבח, הוא המזבח שהיה אדם הראשון מקריב בו מקודם, הוא המזבח שהקריבו בו קין והבל, הוא המזבח שהקריבו בו נח ובניו, שנ' (בראש' כב, ט) ויבן שם אברהם את המזבח, מזבח אין כתיב כאן אלא המזבח, הוא המזבח שהקריבו עליו הראשונים.[1]

---

[1]) ע"פ ג' מכירי תל' לו, ה. ולולא שאין להקשות באגדה היה אפשר לתמוה שפר"א

הגוי אינו מקבל טומאה. אם למשל נגע הנכרי במת או נשאו, אינו נעשה טמא עי' נזיר סא, ב מה"כ (במד' יט, יט) והזה הטהור על הטמא, כל שיש לו טהרה יש לו טומאה, וכל שאין לו טהרה אין לו טומאה. עי' רמב"ם טו"מ פ"א ה"יג. — טומאת לידה אין בגויים ע"פ הכ' (ויק' יב, ב) דבר אל בני ישראל, בני ישראל מטמאין בלידה ואין הגויים מטמאין בלידה (ת"כ). — גויים אינם מטמאים בזיבה, ע"פ הכ' (ויק' טו, ב) דברו אל בני ישראל, בני ישראל מטמאין בזיבה ואין הגויים מטמאין בזיבה (נדה לד, א). אמנם החכמים גזרו עליהם שיהיו כזבים לכל דבריהם (שם בסוגיא). — (ת' זבים פ"ב 1) הגויים והגר והתושב אינן מטמאין בזיבה ואע"פ שאין מטמאין בזיבה טמאין כזבים לכל דבריהם וכו' ואין חייבין עליהן על טומאת מקדש וקדשיו. עי' מש' שם פ"ב, א.

(נגע' פ"ג מ"א) הכל מיטמאין בנגעים חוץ מן גויים וגר תושב. וערכ' ג, א: הכל מיטמא בנגעים לאתויי מאי, לאתויי קטן, והרמב"ם טו"צ פ"ט ה"א מוסיף גם העבדים שמיטמאין בטו"צ, ועי' כ"מ לפי שהעבדים ישנן במצוות שהאשה חייבת. — (נגע' פ"יא מ"א) כל הבגדים מיטמאין בנגעים חוץ משל גויים וכו' עשכה"ע. — (ת' שם פ"ה 15) בגד המוסגר שצבעו או מכרו לגוי, טהור. ראב"ש או, הרי הוא כהסגידו. ע"ע מש' שם פ"יא, יב. — בתי גויים אינם מטמאים בנגעים, ע"פ הכ' (ויק' לד, יד) בבית ארץ אחזתכם, בית ארץ אחזתכם מטמא בנגעים ואין בתי נכרים מטמאין בנגעים (גיט' פב, א), והכוונה אם קנה נכרי בית בא"י אין על בית כזה חלים דיני נגעים. — (ת' נגע' פ"ו 4) בית שצדו אחד גוי וצדו אחד ישראל, צדו אחד בארץ וצדו אחד בחו"ל, אין מטמאין בנגעים. עי' מש' שם פ"יב, א. — גם בעבר הירדן לא היו דיני נגעי בתים נוהגים. עי' תו"כ מצורע יד, לד. ומכל שכן שלא היו נגעי בתים נוהגים בבתי חו"ל.

(סנהד' צד, א) אריו"ח, מפני מה זכה סנחריב לקרותו אסנפר רבא ויקירא, מפני שלא סיפר בגנותה של א"י וכו'. — (פס"ר פ"כח, קלה, ב) מה שכרן של בני בארי (שהלבישו את ישראל בצאתם בגולה), נטה עליהם הקב"ה חסד מכל א"י, ואין לך בא"י שהיו יפים ביותר, אלא בני בארי, מי הם בני בארי א"א להגביל בדיוק ועי' באורו של מהר"ם א"ש.

מדין כל נוגע בחלל ולא הזכיר שם אהל. וכן הגוי אינו נעשה טמא מת וכו'.

שבע שנים וכו׳ ובשלמה כ׳ (דה״ב ג׳ ב) ויחל לבנות… בשנת ארבע למלכותו (ואותה שנה שלמו ת״פ שנה ליציאת מצרים כמה״כ מ״א ו׳ א׳ פרטי החשבון לפ״ז: מיציאת מצרים עד בנין בית ראשון ת״פ שנה׳ יצאו מסכום זה מ׳ שנות מדבר׳ י״ד שנות כיבוש וחלוקה׳ כ׳ שנה משבת הארון בקרית יערים׳ ובתוך כ׳ שנה הללו כבר נכלל ז׳ שנה למלוכת דוד בחברון׳ הרי הן ע״ד שנה׳ הוסף על זה ל״ג שנה שמלך דוד על כל ישראל וד׳ שנה שמלך שלמה קודם בנין הבית׳ הרי ל״ז וע״ד ביחד קי״א שנה׳ אם נגרע הסכום הזה מן ת״פ׳ נשאר לשילה שס״ט שנה׳ ומזה יוצא גם לנוב וגבעון מספר נ״ז והם: כ׳ שנה ממיתת עלי עד כלות לדוד ז׳ שנה בחברון׳ ל״ג שנה שמלך דוד על כל ישראל׳ ד׳ שנה שמלך שלמה קודם בנין הבית׳ שהן ביחד נ״ז שנה)׳ — החשבון הזה נוסד על ס״ע פ״יא ופ״יג׳

מברייתא זו אפשר להגביל בפרטות את זמני המקומות שהקריבו בהן קרבנות קודם בנין הבית והן:

א) תקופת אהל מועד שבמדבר	ל״ט שנה	ב) תקופת גלגל	י״ד שנה
ג) תקופת שילה	שס״ט שנה	ד) תקופת נוב וגבעון	נ״ז שנה

כמובן מתחלקים גם נוב וגבעון לב׳ תקופות שונות׳ תקופת נוב מתחלת ממיתת עלי ומגעת עד סוף ימיו של שאול׳ ולפ״ז מחזקת י״ג שנה׳ וזה יוצא ברור מלשון ס״ע פ״יג׳ ״בתחילת אלו העשרים שנה (תכף למיתת עלי) הביאו את אהל מועד לנוב׳ ואע״פ שהיה ארון ה׳ בקרית יערים׳ בנוב היו מקריבים כל י״ג שנה וז׳ שנים בגבעון״׳ כמובן היו ממשיכים בגבעון הקרבנות גם אחרי כן עד בנין הבית ע״י שלמה׳ והם כל ימי מלוכת דוד׳ שהם מ׳ שנה וד׳ שנים הראשונות של מלוכת שלמה׳ אבל חילוק יש בין ז׳ שנים הראשונות של מלוכת דוד על חברון בלבד׳ ובין ל״ז שנים הנשארות׳ כי בז׳ שנים הראשונות היה הארון עדיין חסר באהל מועד שבגבעון׳ רק בסוף ז׳ העלהו דוד מקרית יערים׳ אמנם פה נקודה נפלאה לפנינו והיא שלפי לשון הכ׳ מ״א ח׳ א היה הארון בציון׳ כי ״מעיר דוד היא ציון״ העלהו שלמה לירושלים׳ תחת אשר מקום עבודת הקרבנות היה בגבעון׳ ובכן לא היה הארון והמזבח במקום אחד׳ אף לאחר שהוחזר מקרית יערים׳ וכן נראה ברור גם מלשון ס״ע פ״יד לפי גי׳ ילק״ש מ״א (ח) קפח ושאר גירסאות (עי׳ רטנר שם הע׳ ד) וכך היו עושין ב צ י ו ן כל מ״ג שנה (ל״ג שנה בימי דוד׳ ד׳ שנים בימי שלמה קודם בנין הבית׳ ו׳ שנה וחצי עד השלמת בנין הבית׳ שהם ביחד מ״ג שנה) לפני הארון (כלומר שהיו אומרים מזמורים שתקן דוד)׳ עד שהביאו שלמה לבית העולמים… אבל אהל מועד שעשה משה במדבר ומזבח הנחושת שעשה בצלאל׳ ומנורה ושלחן ואש שירדה בימי משה׳ היו בבמה ב ג ב ע ו ן״ [1]׳ ולפ״ז לא היה בגבעון ארון כל משך תקופתה׳ וכן נראה גם מכמה מקומות בתלמוד שמחשבים נוב וגבעון לתקופה אחת ואינם עושים הבדל בין נוב

[1]) הגי׳ הנכונה בס״ע פ״יא היא: ״שמונה מאות וחמישים שנה עשו ישראל על הארץ משנכנסו לה עד שיצאו ממנה׳ שהן י״ז יובלות שלמין״׳ כי רק לפי גי׳ זו מתבארת ההוכחה בבחינת י״ד שנה של כיבוש וחלוקה׳ ויש להעיר בזה שמנין חדשים ושנים ליציאת מצרים היה נהוג גם משנכנסו לארץ וגם משנבנה הבית (מכיל׳ יתרו יט׳ א)׳

ב· תקופות שונות בבחינת הקרבנות·

גורל המזבח תלוי בגורל האומה — מעת שישראל נכנסו לארץ, שוב לא יכלה עבודת הקרבנות להשתחרר מהשפעת גורלה של הארץ והאומה, ולפי התקופות השונות שעברו על ישראל וארצו, אפשר להבחין תקופות שונות גם בסדרי העבודה והמקדש. ליוצא מן הכלל אפשר לחשוב את התקופה הראשונה שנמשכה מיציאת מצרים עד ביאת הארץ ושמשה כעין מבוא והכנה לכל התקופות הבאות, והיא התקופה היחידה, שהקרבנות היו מובאות על פי דין תורה בחוצה לארץ, במצרים ובמדבר.

השאלה הראשונה היא בירור התקופות בבחינת הקרבנות. מקור הענין בסוגית התלמוד (זבח' קיח, ב—קיט, א) ת"ר, ימי אהל מועד שבמדבר מ' שנה חסר א' (עפה"כ שמות מ, יז ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן). ימי אהל מועד שבגלגל י"ד שנה, ז' שכיבשו וז' שחלקו. ימי אהל מועד שבנוב וגבעון נ"ב שנה. נשתיירו לשילה שלש מאות ושבעים חסר אחת. — ימי אהל מועד שבמדבר מ' חסר א' מנלן? דאמר מר, שנה ראשונה עשה משה את המשכן, שניה הוקם המשכן ושלח משה מרגלים. — שבגלגל י"ד שנה, ז' שכיבשו וז' שחלקו מנלן? דקאמר כלב (יהוש' יד, ז) בן ארבעים שנה אנכי בשלוח משה עבד ה' אותי מקדש ברנע לרגל את הארץ ואשיב אותו דבר כאשר עם לבבי. וכ' (שם פ"י) ועתה הנה אנכי היום בן חמש ושמונים שנה, כי עבריה לירדן בר כמה הוי, בר שבעין ותמני, וקאמר בן חמש ושמונים שנה, הרי ז' שכיבשו. — ושבע שחלקו מנלן? איבעית אימא, מדשבע כיבשו, שבע נמי חילקו ואיבעית אימא, מדלא משכחת לה (יחזק' מ, א) בארבע עשרה שנה אחרי אשר הוכתה העיר. (לביאור הענין נחוצות ג' הקדמות: (א) ששמיטין ויובלות לא התחילו למנות רק אחר כיבוש וחלוקה, וזה מתבאר מן העובדה שקודם לכן אין עוד לבאי הארץ נחלה מסוימת שעליה יחולו דיני שמיטה ויובל. (ב) שהשנה המדוברת בה ביחזקאל שם, היתה שנת היובל, לפי לשון הכ' "בראש השנה בעשור לחודש" ואין לך ראש השנה המתחיל בעשור לחדש רק שנת היובל בלבד, עי' ערכין יב, ב. (ג) המסורת ששבעה עשר יובלות שלמים עשו ישראל משנכנסו לארץ ועד שיצאו. מזה יוצא לנו, שלא יתכן שיהיה שנת יובל י"ד שנה אחרי אשר הוכתה העיר, רק אם נניח, שהתחלת מנין שנים היתה י"ד שנה לאחר שנכנסו לארץ). — אהל מועד שבנוב וגבעון נ"ז מנלן? דכ' (ש"א ד, יח) ויהי כהזכירו את ארון האלהים (מת עלי), ותנא, כשמת עלי הכהן, חרבה שילה ובאו לנוב; כשמת שמואל הרמתי, חרבה נוב ובאו לגבעון; וכתיב (שם ז, ב) ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ה', הני עשרים שנה: עשר שנה שמלך שמואל בעצמו (עיין תמורה יד, ב־טו, א ורש"י שם, שהענין הזה אינו יוצא מן הכתוב בפירוש רק מכלל החשבון), ושנה שמלך שאול ושמואל, ושתים שמלך שאול (לבדו) ושבע דדוד, דכ' (מ"א ב, יא) והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה בחברון מלך

פ"כג ושאר בעלי אגדה מחזיקים בשיטה, שבא"י לא היה מבול כלל וקשה להחליט שנח לא במקום התיבה או קרוב לה בנה את המזבח, רק נסע לתכלית זו לא"י.

שבעה כבשים תמימים, אע"פ שאין לחם, א"כ מת"ל על הלחם? מלמד שלא נתחייבו בכבשים קודם שנתחייבו בלחם, ד"ר טרפון; ר"ע או', יכול הן הן כבשים האמורים כאן, הן הן כבשים האמורים בחומש הפיקודים? אמרת, כשאתה מגיע אצל פרים ואילים, אינן הן, אלא הללו באין בגלל עצמן והללו באין בגלל לחם, נמצא מה שאמור בחומש הפיקודים, קרב במדבר, ומה שאמור בתו"כ, לא קרב במדבר וכו' עשכה"ע. —

נסכים — נסכים לא היו נוהגים במדבר (ספרי שלח טו, ב) דבר אל בני ישראל כי תבואו אל ארץ מושבותיכם. ר' ישמעאל או', בא הכ' ללמדך, שלא נתחייבו ישראל בנסכים אלא מביאתן לארץ ואילך. בעל תורה תמימה (במדבר טו, ב) מעיר, שגם במדבר קרבו נסכים, כדכ' בפ' מלואים וכו' אלא שאותם הנסכים היו בקרבנות ציבור, וכאן איירי בקרבנות יחיד. ע"ע זבחים קיא, א שיש מחלוקת בדבר ושם.. לדברי ר' ישמעאל לא קרבו נסכים במדבר ולדברי ר"ע קרבו נסכים במדבר. וכן קידוש' לז, ב ושם תוד"ה לא קירבו. — דעת ר' יהודה (פרה פ"ד מ"א), שפרה אדומה של דורות כשרה בכהן הדיוט, וזה נוסף על הדרשה (יומא מב, ב) מה"כ (במד' יט, ג) אותה לאלעזר, ולדורות בכהן הדיוט. וחכמים מצריכים גם לדורות כהן גדול.

ד' קודם הקמת המשכן ואחריה.

במה ועבודה בבכורים — (ספרי ראה יב, ח) עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות. משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים. זבח' פ"יד מ"ד ושם: קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים קדשים קלים בכל מחנה ישראל. — (ת' זבח' פ"יג 1) עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות. מה הן מקריבין בהמה חיה ועוף, גדולים וקטנים זכרים ונקבות, תמימין ובעלי מומין, טהורין אבל לא טמאין. הכל קרב עולה וטעונה הפשט וניתוח. — מדרש הכ' בנוגע לעבודה בבכורים עי' י' מגי' פ"א, עב, ב. — אם הבכורות כבר קדשו במדבר או לא קדשו עד שנכנסו לארץ, מחלוקת ריו"ח ור"ל בכורות ה, א. ומדרש הכ' במדבר ג, יג. — בכורי כהנים ולויים פטורים היו במדבר מבכורה, והשאלה היא (בכור' ד, ב) ולדורות מנלן? א"ק (במד' ג, מה) והיו לי הלויים, והיו, בהוייתן יהיו. —

עולות ושלמים — קודם הקמת המשכן הכל קרבו עולות לפי הברייתא (זבחים קטו, ב). אמנם קבלות שונות בדבר שם (קטז, א) דאיתמר, ר"א ור' יוסי בר חנינא, ח"א קרבו שלמים בני נח וח"א לא קרבו שלמים. וקודם הקמת המשכן או יותר נכון קודם מתן תורה היה גם לישראל דין ב"נ בבחינת קרבנות. ע"ש וירושלמי מגילה פ"א. עב, ב.

הקמת המשכן — הקמת המשכן בשנה השנית לצאת ישראל ממצרים (שמו' מ, יז) מסמנת התחלה חדשה ועקרית בהתיחדות סדר העבודה למשכן בלבד (זבח' פ"יד מ"ד, קיב, ב במש') עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות, ועבודה בבכורות. משהוקם המשכן, נאסרו הבמות ועבודה בכהנים. קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים. קדשים קלים בכל מחנ' ישראל. ובבריי' שם (קטו, ב) והכל כשר' להקריב בהמה חיה ועוף זכרים ונקבות, תמימים ובעלי מומין, טהורין אבל לא טמאין. פרטי הענין שם קטז, א. — אמנם קודם שהתחיל אהרן את כהונתו היה משה מלמדו ומתוך כך היה משה עושה מעשה כהונה

לגבעון, וכן אינם מבדילים בגבעון גופה בין ז׳ שנים הראשונות שהארון היה בקרית יערים ובין שאר השנים, אף כי החילוק בין אהל מועד עם הארון ובין אהל מועד בלי ארון מורגש הוא בכמה מעניני העבודה, וזה יתכן רק אם נניח שהארון באמת לא היה בגבעון מעולם. — כל סדר השנים ע״ע י׳ מגי׳ ספ״א.

ג. דור המדבר.

פסח מצרים ופסח מדבר — התקופה הראשונה נמשכת ארבעים שנה. במצרים הקריבו ישראל רק את הפסח, ונקרב קרבן זה באופן אחר מבשאר כל התקופות (פסח׳ פ״ט מ״ה, צו, א) מה בין פסח מצרים לפסח דורות, פסח מצרים מקחו מבעשור וטעון הזאה באגודת איזוב ועל המשקוף ועל שתי המזוזות ונאכל בחפזון בלילה אחד, ופסח דורות נוהג כל שבעה. — כל החילוקים האלה נדרשים מן הכתוב, ע״י סוגית הגמ׳ צו, א וכו׳ ושם כח, ב מה״כ שמות יג, ג. ויש להוסיף על המשנה דרשת המכיל׳ בא יב, מז, שפסח מצרים אינו נלקח אלא לכל משפחה בפני עצמה מה שאין כן בפסח דורות שנלקחת לחבורות ובכל חבורה יוכלו להיות אנשים שונים ממשפחות נפרדות. וענין זה נשנה גם בת״י שם. היוצא לנו מזה הוא, שהכתוב בעצמו עושה חילוק בין פסח מצרים לפסח דורות ונותן לאותה מצוה בעצמה תמונות שונות כפי המקום אשר שם המצוה נועדה להתקיים, וגם לפי תכונת התקופה של חיי ישראל בארץ, כמו שנראה עוד במשך הדברים. — ולא זו בלבד, אלא אפילו לצד השני יש רמז או גם גלוי דעת בכתוב, כלומר הכתוב מורה גם על הדברים שדינם להיות נוהג אף לדורות, כמו לקיחת הפסח מן כבשים ועזים בלבד ובקור ד׳ ימים קודם שחיטה, אסור אכילת נא ומבושל ושאר פרטים באמרו (שמות יג, ה) ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה, שיהיו כל עבודות חדש זה כזה (פסח׳ צו, א. ודיוק המכיל׳ שם יב, ה).

פה כבר טמון הרעיון היסודי שהקרבן מצד עצמו יתכן להיות לשעה או לדורות, וקרבן אחד בעצמו יתכן שיבוא לכלל קיום בתמונות שונות כפי הזמנים והמקומות השונים. — פסח לא היה נוהג במדבר ע״פ הכ׳ (שמו יב, כה) כי תבאו אל הארץ, תלה הכ׳ לעבודה זו מביאתם לארץ ולהלן (מכילתא. ועי׳ קידושין לז, ב). אמנם פסח אחד הקריבו גם במדבר בשנה השנית וגם פסח שני הקריבו אז האנשים שהיו טמאים לנפש אדם. — ושם יב, יד נמצא גם הדיוק: לדורותיכם, שינהוג הדבר לדורות. או לדורותיכם שומע אני מיעוט דורות שנים? ת״ל, חקת עולם תחגוהו. הענין מוסב על קרבנות יום טוב. הסברה שמלת "לדורות" יתכן לפרשה על ב׳ דורות ותו לא, ולכן מבלים הכ׳ גם במלות אחרות שייכות הענין לזמנים מאוחרים, נותנת ג״כ מקום לעיונים היסטוריים בבחינת טבע הקרבנות. —

שתי הלחם וכבשי עצרת — במדבר לא נתחייבו עדיין בשתי הלחם. ובנוגע לכבשי עצרת (מנח׳ מה, ב במש׳) אר״ש בן ננס, הכבשים מעכבין את הלחם, והלחם אינו מעכב הכבשים, שכן מצינו, כשהיו ישראל במדבר מ׳ שנה קרבו כבשים בלא לחם. אר״ש, הלכה כדברי בן ננס, אבל אין הטעם כדבריו, שכל האמור בחומש הפיקודים קרב במדבר, וכל האמור בתורת כהנים אין קרב במדבר, משבאו לארץ קרבו אלו ואלו. — (גמ׳ שם) ת״ר (ויק׳ כג, יח) והקרבתם על הלחם, חובה על הלחם.

הישר בעיניו יעשה (כלומר במקום היתר הבמות), לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום, ומה תעשו שם? דבר שהוא בא לידי ישרות, ואיזו, זו עולה ושלמים, עעשכה"ע, ת' זבח' פ"יג 14.

(זבח' קיז, א) ת"ר כל נידר ונידב היה קרב בבמה, שאין נידר ונידב אין קרב בבמה, מנחה ונזירות קרבין בבמה דר"מ, וחכ"א, לא קרבו יחיד אלא עולות ושלמים בלבד, ר' יהודה או', כל שהציבור והיחיד מקריבין באהל מועד שבמדבר, מקריבין באהל מועד שבגלגל, מה בין אהל מועד שבמדבר לבין אהל מועד שבגלגל? אהל מועד שבמדבר לא היו במות מותרות, אהל מועד שבגלגל היו הבמות מותרות, ובמתו שבראש גגו לא היה מקריב עליה אלא עולה ושלמים, וחכ"א כל שהציבור מקריבין באהל מועד שבמדבר, מקריבין באהל מועד שבגלגל, וכאן וכאן לא קרבו יחיד אלא עולה ושלמים בלבד, ר"ש אומר, אף ציבור לא הקריבו אלא פסחים וחובות שקבוע להן זמן, — כל אחד מהתנאים יש לו דרשת הכ' לשיטתו, ר"מ דורש (דבר' יב, ח) לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה היום, א"ל משה לישראל, כי עייליתו לארץ, ישרות תקריבו (קרבנות רשות, נדרים ונדבות), חובות לא תקריבו, מנחות ונזירות ישרות נינהו (ובכן יש להקריבן בכניסה לארץ אף משך היתר הבמות), ורבנן, אין מנחה בבמה (לדעתם לא הותרו בבמה רק זבחים ולא מנחות מה"כ ויק' יז, ה), נזירות חובות נינהו, ע"ש קיח, א־ב שאר הדרשות, וע"ע כה"ע י' מגי' פ"א, עב' ג.

נסכים לא היו מקריבין בתקופת גלגל לפי תנא דבי ר' ישמעאל (קידוש' לז, ב) הואיל ונאמרו בתורה ביאות סתם ופרט לך הכ' באחת מהן, לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה, וע"ש לז, א תוד"ה ללמדך שמסיקים, דאף במת גלגל שהיה שם מזבח הנחושת כל י"ד שנים שכבשו וחלקו, והיא במת ציבור, לא נתחייבו בנסכים, אלא דוקא עד שבאו לשילה, דהיינו אחר ירושה וישיבה וכו' עשכה"ע ושם לז, ב תוד"ה הואיל, — שיטה זו מוסכמת גם ממקור אחר,

במה בחוץ לארץ – (ספ"ז שלח טו, ב) כי תבאו אל הארץ, קבל עליך עד שלא תבא לארץ משתבא לארץ להקריב נסכים, שבזכות שתקבל עליך תבא לארץ, יכול כיון שבאו לארץ יהו חייבים להקריב נסכים שבחו"ל, אמרת לא אמרתי, אלא אשר אני נותן לכם, כאשר אני נותן לכם אתם חייבים להקריב נסכים ולא בחו"ל.. אין לי אלא בית הבחירה, מנין לרבות במה, ת"ל בכל מושבותיכם, לרבות במה, אלו ד"ר ישמעאל, רע"א, יכול יעשו במה בחו"ל ויקריבו עליה נסכים, אמרת לא אמרתי אלא אשר אני נותן לכם, כאשר אני נותן לכם אתם עושין במה ולא בחו"ל, עי' ספרי פ"צד, פ"קו, — עכה"ע לענין חלה כמו לענין נסכים ספ"ז טו, יז,

להבנת הענין איך השתלשל חוץ לארץ לכאן, נראה שנאמר בהמשך אל תקופת המדבר ולפי השיטה שקירבו נסכים במדבר (שיטת ר"ע בקידוש' לו, ב), ע"פ זה יובן היטב הלשון "יכול כיון משבאו לארץ (קודם ירושה וישיבה) יהו חייבים להקריב נסכים שבחו"ל (כלומר שבמדבר)? וכו' כאשר אני נותן לכם אתם חייבים להקריב נסכים (ולא קודם לכן), ולא בחוצה לארץ," — ולפ"ז נאמרו פה ב' דברים: א) שלא הקריבו נסכים תכף בבואם לארץ, רק אחר ירושה וישיבה, ב) שבחוץ לארץ לא הותר להקריב נסכים כלל וכלל, — אחרי כן באה השאלה, באיזה אופן הותרו הנסכים

לזמן קצר (ת״כ צו ח׳ טו) כל שבעת ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה׳ הוא היה שוחט׳ הוא היה זורק׳ הוא היה מזה׳ הוא היה מחטא וכו׳ ע״ע י׳ יומא פ״א ה״א׳ ומאמרו של רב (זבח׳ קא׳ ב) משה רבינו כהן גדול וחולק בקדשי שמים היה׳ — בימי המלואים היתה חומרא באכילת קדשים שהקפיד הכתוב על מקום אהל מועד ממש (ויק׳ ח׳ לא) ״ושם תאכלו אותה״׳ תחת אשר בבהמ״ק היו לשכות בנויות בחול ופתוחות לקדש ושם היו כהנים נכנסים ואוכלים קדשי קדשים׳ כמ״ש זבח׳ נו׳ א׳ ושם מבואר ההבדל ״ק ד ש י ש ע ה ש א נ י״.

(סנהד׳ טז׳ ב) כל הכלים שעשה משה׳ משיחתן מקדשתן׳ מכאן ואילך עבודתן מחנכתן׳ גם הענין הזה נדרש שם מן הכ׳ (במד׳ ד׳ יב׳ אשר ישרתו בם בקדש׳ ושם ז׳ א וימשחם ויקדש אותם)׳ — (מנח׳ כח׳ א־ב) כל הכלים שעשה משה כשרים לו וכשרים לדורות׳ חצוצרות כשרות לו ופסולות לדורות׳ מ״ט׳ אילימא דא״ק (במדבר י׳ ב) עשה לך׳ לך ולא לדורות׳ אלא מעתה (דבר׳ י׳ א) ועשית לך ארון עץ׳ ה״נ דלך ולא לדורות ? . . . שאני התם דא״ק לך לך תרי זימני׳ — קטורת נשיאים היתה על מזבח החיצון׳ וזו ה ו ר א ת ש ע ה היתה׳ כי אחרי כן לא באה שוב קטורת יחיד על מזבח החיצון׳ רק על מזבח הזהב׳ עי׳ סוגית הגמ׳ מנח׳ נ׳ א־ב׳ — בשעה שנבחרו הלוים לשירות היו מגלחים אותם תגלחת מצוה ע״פ הכ׳ (במד׳ ח׳ ז) והעבירו תער על כל בשרם׳ והענין הזה לא היה נוהג רק במדבר בלבד׳ — פסול הלוים בשנים (במדבר ח׳ כד־כה) לא נאמר רק באהל מועד שבמדבר׳ אבל בשילה ובבית עולמים אינם נפסלים אלא בקול (חולין כד׳ א בס׳ לפי שפסול שנים בלוים תלוי בזמן שהעבודה בכתף).

ה׳ ת ק ו פ ת ג ל ג ל.

במה גדולה ובמה קטנה — התקופה השניה תקופת גלגל מביאת הארץ ועד סוף כיבוש וחלוקה נמשכת י״ד שנה׳ — (זבח׳ פ״יד מ״ה׳ קיב׳ ב) באו לגלגל הותרו הבמות (שהיו אסורים במדבר מעת הקמת המשכן)׳ קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים (באהל מועד שבגלגל)׳ וקדשים קלים בכל מקום (שישראל יושבים שם׳ לפי שיש להם רשות לעשות במות בכל מקום שהם)׳ אמנם ר׳ יהודה ור׳ שמעון אומרים׳ בכל הרואה׳ איזהו הרואה׳ הרואה ואין מפסיק (ת׳ שם פ״יג 4).

אהל מועד שבגלגל נקרא במה גדולה׳ לפי שהוא המקום המיועד לעבודת ציבור׳ וכל שאר הבמות הן לגבי הבמה שבגלגל במות קטנות׳ סתם במה היא במה קטנה׳ עי׳ רש״י מגי׳ ט׳ ב בס׳ — (י׳ מגי׳ פ״א ה״יא) תני א״ר יהודה׳ כל מה שהציבור מקריב באהל מועד שבמדבר׳ הוא מקריב באהל מועד שבגלגל׳ מה בין אהל מועד שבמדבר לאהל מועד שבגלגל ? אהל מועד שבמדבר לא היה לו היתר במה׳ אהל מועד שבגלגל היה לו היתר במה׳ ובמתו בראש גגו׳ ואין מקריב עליו אלא עולה ושלמים בלבד׳ וחכ״א׳ כל מה שהציבור והיחיד מקריבין באהל מועד שבמדבר׳ מקריבין באהל מועד שבגלגל׳ מ״ט דר״י ? (דברים יב׳ ח) לא תעשון׳ בגלגל׳ ככל אשר אנחנו עושים פה היום ; מה תעשו שם ? (איש כל הישר בעיניו) דבר שהוא בא לידי ישרות׳ ואיזו׳ זו עולה ושלמים׳ מה טעמון דרבנן ? במקום איש

כב) לרבות מדבר· שילה ובית עולמים· „נוב וגבעון״ הם הוספה מאוחרה· וזה באמת מכוון לג״פ לשון מדבר· מדבר א׳ לגופו ושנים הנותרים לשילה ובית עולמים· [1]) — ובזה מיושב הענין· כי גלגל ונוב וגבעון יצאו בהרבה מקומות מכלל העבודה המיוחדת למקדש בלבד·

ז· תקופת נוב וגבעון וענין הבמות·

היתר במות לאחר שנאסרו — (זבח׳ פ״יד מ״ז) באו לנוב וגבעון הותרו הבמות· קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים· קדשים קלים בכל ערי ישראל· אמנם לפי ג׳ אחת נתוסף גם מעשר שני שנאכל בכל ערי ישראל· עי׳ גמ׳ שם קיב׳ ב· קיט׳ א רש״י ותוד״ה באו· ע״ע ת׳ שם פ״יג 5·

העבודה בבמה משונה היא בכמה ענינים מן העבודה במקדש· וכל השינויים נדרשים מן המקרא· בבחינה זו יש להזכיר ביחוד הכלל· שכל מקום שנזכר במקרא אצל עבודה „לפני ה׳״ הכוונה על המקדש המרכזי ולא על הבמות· — עמידה אצל עבודה צריכה להיות במקדש ולא בבמה (זבח׳ טז׳ א) ויושב דכשר בבמה מנלן· א״ק (דבר׳ י׳ ח) לעמוד לפני ה׳ לשרתו· לפני ה׳ ולא בבמה· — ע״פ כלל זה אין תנופה נוהגת בבמה מה״כ (ויקרא יד׳ יב) והניף אותם תנופה לפני ה׳ זבחים קיט׳ ב· — וכן אין הסמיכה נוהגת בבמה· דכת׳ (ויק׳ א׳ ג־ד) לפני ה׳ וסמך: זבח׳ קיט׳ ב· ומטעם זה אינו נוהג בבמה שחיטת צפון· שכת׳ בה (שם א׳ יא) צפונה לפני ה׳· ומותר לשחוט לאיזה צד שרוצים· —

ומזה הענין גם לשון „מזבח ה׳״· כן מדייקים שבבמה אין כהן ואין מתנות סביב למזבח מה״כ (ויק׳ יז׳ ו) וזרק הכהן את הדם על מזבח ה׳ זבח׳ קיט׳ ב· ולפ״ז גם זר כשר לעבודת קרבנות בבמה· וכן אין צריך בבמה לקיים מתנות ב׳ שהן ד׳ ויש רשות לעשות זריקת הדם בכל אופן· — וכן לא יאות שם קודש על במה קטנה· וע״ז נוסד· שאין בגדי שרת בבמה מה״כ (שמות כח׳ מג) לשרת בקדש· זבח׳ קיט׳ ב· — ומטעם זה אין כלי שרת בבמה מה״כ (במד׳ ד׳ יב) אשר ישרתו בם בקדש· שם קיט׳ ב· — מיעוט סתם בקרבנות ממעט את הבמה· עי׳ ת״כ ויק׳ ו׳ ז׳ שממלת „וזאת״ תורת המנחה ממעטינן במה ממנחה· — וכן נמעטה במה גם מטהרת מצורע ע״פ הכ׳ (שם יד׳ ב) „זאת״ תהיה תורת המצורע· ת״כ שם· — כל לאו של שחוטי חוץ נפסק בשעת היתר הבמות וחוזר לקדמותו בשעת איסור הבמות ועי׳ פרטים בענין זה זבח׳ קו׳ ב· — הזובח פסח בבמת יחיד בשעת איסור הבמות עובר בל״ת (דבר׳ טז׳ ח) לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך וכו׳· זבח׳ קיד׳ ב· מוקי לה בקודם חצות דמחוסר זמן הוא· אבל בזמנו יש גם כרת משום שחוטי חוץ· אמנם בשעת היתר הבמות אין בו לאו· פסח׳ צא׳ א· — (ע״ז כד׳ ב) דא״ר אדא בר אהבה מנין לעולת נקבה שהיא

[1]) אי דיוק בגירסאות הנוגעות לעניננו נמצא גם במקומות אחרים· ככה למשל נמצא בספרי נשא (ה׳ יז) ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן וכו׳: איסי בן עקביה או׳ להביא את קרקע בית עולמים· בבבלי סוטה טו׳ ב—טז׳ א הגי׳ להביא קרקע שילה ונוב וגבעון ובית עולמים· לרש״י היתה גם פה הגי׳ לרבות בית העולמים· ותוס׳ תופסין עליו ולא הרגישו שזו היא הגירסא המקורית בספרי· וכן משובשת הגי׳ בירוש׳ שם פ״ב· יח׳ א·

לאחר ירושה וישיבה, האם רק במקדש הותרו או אפילו בבמות: "אין לי אלא בית הבחירה, מנין לרבות במה? ת"ל בכל מושבותיכם, לרבות במה וכו'. שיטת ר"ע שבסיום הענין באה להוסיף, שלא רק נסכים לא הותרו בבמת חו"ל, אלא אפי' הבמה בעצמה נאסרה בחו"ל: "באשר אני נותן לכם, אתם עושין במה, ולא בחו"ל".

ו. תקופת משכן שילה.

התיחדות העבודה למקום אחד – (זבח' פ"יד מ"ו) באו לשילה נאסרו הבמות. לא היה שם תקרה אלא בית של אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן. והיא היתה מנוחה. קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים. קדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה. ע"ע ספרי ראה יב, ח – ימי אהל מועד שבשילה שלש מאות ושבעים חסר אחת. ת' זבח' פ"יג 6. – איסור במות בתקופת משכן שילה מפורש בכתוב (ש"א ב, כח) ועי' הופמן ראיות מכריעות וכו' צד פב הערה ב. – (שו"ט תלים ז, ז) ר"א בש"ר יהודה בר אלעאי אמר, ג' דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ ועשו שנים אבל לא בנו את בית המקדש, לפי שהיו בהם דלטורין... היו הולכין למלחמה ונופלין על שהיו בהן דלטורין. אמר דוד, רבש"ע, מה שכינתך עושה בארץ בין המלשינים, סלק שכינתך מביניהון (תל' נז, ו) רומה על שמים אלהים. עי' ת' סנהד' פ"ד. דב"ר פ"ה, ח. י' פאה פ"א, טז, א. פסדר"כ פרה לא, ב. ויק"ר פ"כו, ב. במד"ר ר"פ יט. דב"ר פ"ה. תנח' ריש חקת.

השתוות שילה לבית עולמים – ענין רבוי שילה ובית עולמים מאהל מועד בבחינת עניני קרבן יוה"כ עי' יומא נג, א. ת"ר (ויק' טז, ב) כי בענן אראה על הכפורת, מלמד שנותן בה מעלה עשן. ואין לי אלא באהל מועד, בשילה ובבית עולמים מנין, ת"ל (פ"טז) וכן יעשה לאהל מועד השוכן אתם. – וכן שם (מד, א) עה"כ (שם טז, יז) וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש וכו' ואין לי אלא באהל מועד שבמדבר, שילה ובית עולמים מנין, ת"ל לכפר בקדש. – ת"כ (אחרי טז, כב) מדייק מכפל מלת מדבר ג"פ (שם י, כא, כב) המדברה המדברה המדבר, לרבות מדבר נוב וגבעון שילה ובית עולמים (לענין עזאזל). ונשנה הענין יומא סז, ב. – כנראה נוסדה הדרשה על מספר מלות "מדבר" וכיון שהוא ג' מרבה ג' מקומות. אמנם הפלא הוא שהשמיט גלגל. גם הקדמת נוב וגבעון לשילה אינה מדויקת ויש בזה גם תמיה ממקום אחר. כי כפי שראינו עד כה, הרי גלגל ונוב וגבעון עומדים במדרגה אחת בבחינת היתר הבמות, ולכן מובן מה שהמדרש משוה בכמה מקומות את המשכן שבמדבר רק לשילה ובית עולמים. כי ג' מקדשות אלה היו מצטיינים בתכונת מרכזיותן, בהיותן אוסרין כל מקום הקרבה זולתם, מה שאין כן בגלגל ונוב וגבעון. עי' למשל (ת"כ צו ו, כג) אל אהל מועד, אין לי אלא אהל מועד, שילה ובית עולמים מנין, ת"ל לכפר בקדש. – (שם שמיני י, ט לענין שתויי יין) אין לי אלא אהל מועד, מנין לרבות שילה ובית עולמים, ת"ל חקת עולם. – (שם אחרי טז, יז) וכל אדם לא יהיה באהל מועד וכו' אין לי אלא באהל מועד, מנין לרבות שילה ובית עולמים, ת"ל לכפר בקדש. – ובתלמוד: (יומא נג, א) מעלה עשן וכו' אין לי אלא אהל מועד שבמדבר, שילה ובית עולמים מנין וכו' ועוד שאר מקומות. – ונראה שהגי' הנכונה בת"כ (טז,

ישראל. אמנם במצרים נבנו במות כאלה מכבר, כפי שידענו עתה מחבילות הפפירוסים שנמצאו ב״יב״ (Elephantine) שנשמרו לנו במקוריותם מתקופתו של עזרא. אמנם בכל חשיבותם של המקורות האלה, אי אפשר להקיש מהם על השקפת כלל ישראל, כי תמוה הענין מעיקרו, איך בא הדבר, שבכל תפוצות הגולה חסרות הבמות לגמרי ורק מצרים היא הארץ היחידה שהחזיקו בה. [1])

במות בזמן בית ראשון — ואולם יש מקום לדבר בבחינת מה מהיתר במות גם בזמן בית ראשון ובארץ עצמה, מעת שעשרת השבטים נפרדו ממלכות בית דוד. ר״ד הופמן בספרו ״ראיות מכריעות נגד ולהויזן״ (העתקת בארישנסקי צד פב הערה א) כתב ״אפשר שאחרי חלוקת הממלכה לשתים, לא נחשב עוד המקדש אשר בירושלים בעיני התושבים אשר בממלכה הצפונית למרכזה של עבודת ה׳ ולכן ראו, כמו אחרי חרבן המשכן אשר בשילה, את המזבחות שבגבולין כמקומות פולחן מותרים״. בעל דור דור ודורשיו הוצ׳ וילנה ח״א צד 13 כ׳: ״ומעת שנפלגה הממלכה אין ספק כי הקריבו קרבנות בארץ ממלכת ישראל על מזבחות אשר בנו לשם ה׳ וכל זה היה ברצון הנביאים, כי לולא כן איך אפשר שאליהו הנביא יתאונן, על אשר נהרסו המזבחות אשר הוקדשו לה׳, אם אלה המזבחות שלא כתורה ובאיסור היו עומדים (מ״א יט, י, יד)״. — האגדות בענין עליה לרגל מארץ עשרת השבטים לירושלים אינן מכריעות שאלה זו לשום צד, כי אין ספק שהיו גם כאלה, אבל כמו כן אין לספק שרוב העם היה מספיק צרכיו בעבודת קרבנות בארצו ובודאי היו בין העם כשרים ותמימים שהתכוונו להקריב לה׳.

ונחזור עוד הפעם להשואת בית עולמים לשילה. בנוגע לדרשת מנוחה ונחלה מסיימת הסוגיא (מנח׳ קיט, א־ב) תנא דבי ר׳ ישמעאל, זו וזו שילה, רשב״י או׳ זו וזו ירושלים. בשלמא למ״ד, מנוחה זו שילה, נחלה זו ירושלים, א״נ איפכא, היינו דכ׳ אל המנוחה ואל הנחלה, אלא למ״ד זו וזו שילה, או זו וזו ירושלים, מנוחה ונחלה מיבעיא ליה? קשיא. עע״ש שמובאות עוד קושיות אחרות, ובסיום הענין, תני דבי ר׳ ישמעאל כרשב״י דאמר, זו וזו ירושלים. ושם (קיט, א בס׳) פירש״י: ״ואפ״ה יש היתר בתריה, דקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לע״ל, ובקדושת ירושלים גופה ס״ל דיש אחריה היתר, כדאמרינן במגי׳ (י, א) שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזה״ז ואוקימנא כר׳ ישמעאל״. תוס׳ (הנ״ל סא, א) מעירים על רש״י, שהחליף ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי עם ר׳ ישמעאל בן אלישע בן מחלוקתו של ר״ע, אמנם מצאו לנחוץ להקשות, מ״ד שלא קדשה לעתיד, מנ״ל דירושלים אין אחריה היתר (דילמא יש אחריה היתר כמו אחר משכן שילה)? ותי׳

---

[1]) אין מתעודת הספר לטפל בשאלת הקרבנות רק עד כמה שהם קשורים בא״י, ולכן אין אנו מדברים פה על הבמות שנבנו במצרים. עי׳ מאמרו של בלוי, Ujabb papyrusok Assu-anból במכ״ע Magyar Zsidó Szemle משנת 1908 (שנה 25) מצד 47 והלאה. כל ענין במה שמחוץ ירושלים עי׳ קרויס Synagogale Altertümer סי׳ 12 Der Opferkultus außerhalb des Tempels מצד 72 והלאה. ע״ע S. A. Hirsch, The Temple of Onias (Jews' College Jubilee Volume, London 1906)

כשרה בבמת יחיד שנ׳ (ש״א ז׳ ט) ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלהו עולה׳ ויעלהו זכר משמע ? אר״נ בר יצחק ויעלה כתיב׳

במה גדולה ובמה קטנה — (מגי׳ פ״א מ״י׳ ט׳ ב) אין בין במה גדולה לבמה קטנה אלא פסחים׳ זה הכלל׳ כל שהוא נידר ונידב׳ קרב בבמה׳ וכל שאינו לא נידר ולא נידב׳ אינו קרב בבמה׳ — (ת׳ זבח׳ פ״יג 16) וכן היה ר״ש או׳ השוחט את הפסח על היחיד והעלהו בחוץ בשעת איסור הבמה אסור׳ בשעת היתר הבמה מותר׳ שנ׳ (דבר׳ טז׳ ח) לא תוכל לזבוח את הפסח׳ יכול אף בשאר ימות השנה׳ ת״ל באחד שעריך׳ בשעה שישראל מתכנסין במקום אחד׳ הוי אומר בשעת הרגל׳ — פרטים אחרים (ת׳ זבח׳ פ״יג 17־18) אלו דברים שבין במה גדולה לבמה קטנה׳ קרן וכבש ויסוד בבמה גדולה׳ אין קרן וכבש ויסוד בבמה קטנה׳ כיור וכנו בבמה גדולה׳ אין כיור וכנו בבמה קטנה׳ חזה ושוק לכהנים בבמה גדולה׳ חזה ושוק לבעלים בבמה קטנה׳ עור עולה לכהנים בבמה גדולה׳ עור עולה לכהנים בבמה קטנה׳ חוץ למקומו בבמה גדולה׳ אין חוץ למקומו (בבמה קטנה)׳ — אלו דברים ששוות במה גדולה לבמה קטנה׳ שחיטה בבמה גדולה׳ שחיטה בבמה קטנה׳ הפשט ונתוח בבמה גדולה׳ הפשט ונתוח בבמה קטנה׳ דם מתיר׳ מכשיר ומפגל בבמה גדולה׳ דם מכשיר בבמה קטנה׳ מום פוסל בבמה גדולה׳ מום פוסל בבמה קטנה׳ חוץ לזמנו בבמה גדולה׳ חוץ לזמנו בבמה קטנה׳ עע״ש ציון 13: במת יחיד אין נסכים ד״ר מאיר וחכמים או׳ טעונה נסכים׳ — לדעת ר״ע מורה לשון ״ארץ מושבותיכם״ (במד׳ טו׳ יב) שהפרשה מדברת בבמה קטנה׳ כי היא במה הנוהגת בכל מושבות׳ ולפ״ז מטעין הכ׳ נסכים בבמה קטנה׳ זבח׳ קיא׳ א׳ — (שם 19) איזו היא במה גדולה בשעת היתר במה׳ אהל מועד נטוי כדרכו׳ אין הארון נתון שם׳ איזו היא במה קטנה בשעת היתר הבמה׳ עושה אדם במה על פתח חצרו ועל פתח גינתו׳ מקריב עליה הוא ובנו ובתו ושפחתו׳ עע״ש אות 15.

ח׳ תקופת בית ראשון׳

מנוחה ונחלה — (זבח׳ פ״יד מ״ח) באו לירושלים נאסרו הבמות׳ ולא היה להם עוד היתר׳ והיא היתה נחלה׳ קדשי קדשים נאכלים לפנים מן הקלעים׳ קדשים קלים ומעשר שני לפנים מן החומה׳ — בנוגע לענין מנוחה ונחלה (ת׳ זבח׳ פ״יג בס׳) איזו היא מנוחה׳ זו שילה׳ ונחלה׳ זו ירושלים׳ שנ׳ (דבר׳ יב׳ ט) כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה׳ ואו׳ (ירמ׳ יב׳ ט) העיט צבוע נחלתי לי׳ ואו׳ (שם פ״ח) היתה לי נחלתי כאריה ביער׳ דברי ר׳ יהודה ·· ר׳ שמעון או׳ נחלה זו שילה׳ מנוחה זו ירושלם׳ שנ׳ (תל׳ קלב׳ יג׳ יד) כי בחר ה׳ בציון וכו׳׳ זאת מנוחתי עדי עד שם אשב כי אויתיה׳ —

דרשה זו של מנוחה ונחלה משמשת נקודת מוצא לחקירת הענין׳ אם יש להשוות בית עולמים לשילה בבחינת הבמות׳ כלומר׳ אם אפשר להחזיק בכלל׳ שכמו שהבמות חזרו להיתרן אחר חורבן שילה׳ כן יתכן שגם אחר חורבן הבית חזרו הבמות להיתרן׳ מן הדין היה להתיר שאלה זו על פי המציאות ההיסטורית׳ אמנם העובדות בעצמן אינן מוכרחות׳ בא״י עצמה ובגלות בבל אין אנו פוגשים בבמות שנבנו על ידי

דבר אות א׳. וע״ע כה״ע כפי שהיה נהוג בזמן בית שני ואחר החורבן בס׳ מאמרים שונים לחקירת ארץ ישראל לר״ש קליין ח״ב (ברייתא של ארבעה ועשרים משמרות.[1])

ט׳ תקופת בית שני.

קדושה ראשונה וקדושה שניה — בבחינת הבית השני מסופק הענין, אם היה ביד עזרא לקדש אותו קדושה שלמה, כמו שנתקדש הבית הראשון. אכנם נעלה הוא מעל כל ספק, שקדושת בית שני היתה קדושה גמורה והשאלה היא רק, אם קדושתו היא כעין המשך מזמן הבית הראשון, או אם נתקדש קדושה חדשה מן עזרא. — (שבועו׳ פ״ב מ״ב) וכל שלא נעשה בכל אלו (כל מקדש שלא נתקדש בכל אלו שנמנו שם במשנה והם: מלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד ושתי תודות ושיר וכו׳), הנכנס לשם אין חייבין עליה (לפי שלא נתקדש כראוי ולכן אין קדושה חלה עליו). ע״ע ת׳ סנהד׳ פ״ב 4. (גמ׳ שבועו׳ טז׳ א) איתמר רב הונא אמר, בכל אלו תנן (כלומר כל הדברים המנויים במשנה נחוצים לקידוש הבית, ואם חסר דבר אחד, אין הקדושה חלה על הבית); רב נחמן אמר, באחת מכל אלו תנן (כלומר אפי׳ אם נתקדש הבית באחד מן הדברים המנויים במשנה ג״כ די, ואין צורך בכל הדברים יחד). רב הונא אמר, בכל אלו תנן, קסבר, קדושה ראשונה (שע״י שלמה) קידשה לשעתה וקידשה לע״ל (כי לולא כן, מאין באה הקדושה לבית שני, הלא בין חמשה דברים שהיו חסרים בבית שני היו גם אורים ותומים, וכן היה חסר גם מלך, ואיך היה הבית יכול להתקדש, אם „כל אלו" נחוצים לקידושו, לכן צריך לומר, שקדושת שלמה לא פסקה, ובכן היה הבית השני מקודש מכבר ולא היה זקוק לקידוש חדש) ועזרא זכר בעלמא הוא דעבד. — רב נחמן אמר, באחת מכל אלו תנן, קסבר קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא, ועזרא קודשי קדוש אע״פ דלא הוו אורים ותומים (כי לא כל הדברים המנויים במשנה נחוצים לקידוש הבית, ודי במקצת מהם ואפי׳ באחת).

שיטת ר״נ מופרכת מברייתא שם (והיא מת׳ סנהד׳ פ״ב 4): אבא שאול אומר, שני ביצעין (עמקים או מקומות מרעה) היו בהר המשחה, תחתונה ועליונה, תחתונה נתקדשה בכל אלו, עליונה לא נתקדשה בכל אלו, אלא בעולי גולה שלא במלך ושלא באורים ותומים: תחתונה שהיתה קדושתה גמורה, עמי הארץ נכנסיז לשם ואוכלין שם קדשים קלים, אבל לא מעשר שני, וחבירים אוכלים שם קדשים קלים ומעשר שני (וגי׳ ת׳ „ע״ה אוכלים בה קדשים קלים, וחבירים ק״ק אבל לא מע״ש"); עליונה שלא היתה קדושתה גמורה, עמי הארץ היו נכנסין שם ואוכלין שם קדשים קלים אבל לא מע״ש, וחברים אין אוכלין שם לא ק״ק ולא מע״ש. ומפני מה לא קידשוה, שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים ובסנהדרין של ע״א ובשתי תודות ובשיר. ולמה קידשוה (עולי גולה)? למה קידשוה, הא אמרת „לא קידשוה"?, אלא למה הכניסוה (להחשב לתחומה של העיר)? מפני שתורפה של ירושלים היתה

[1]) וע״ע מהנ״ל Beiträge zur Geographie und Geschichte Galiläas

תירוץ שאינו מבורר כל צרכו: דשמא נפקא ליה מקרא אחרינא (שאין היתר במות אחר ירושלים); על כל פנים יש שיטה אחת שמתרת הבמות גם אחר ירושלים, והיא שיטת ר' יצחק הראשונה (מגי' י' א) שאמר "שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזה"ז, וקסבר בית חוניו לאו בית ע"ז היא, וקסבר קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לע"ל, דכ' (דבר' יב' ט) כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, מנוחה זו שילה, נחלה זו ירושלים, מקיש נחלה למנוחה, מה מנוחה יש אחריה היתר, אף נחלה יש אחריה היתר. — אמרו ליה, אמרת? אמר להו, לא! — אמר רבא, האלהים אמרה וגמירנא לה מיניה, ומ"ט קא הדר ביה? משום קשיא דרב מרי וכו'". אחרי כן מביא התלמוד, תנאי היא (אם קידשה לע"ל או לא).

טעם חזרתו של ר' יצחק אינו מבורר כל צרכו, אבל היותר פשוט הוא, שחזר מלדמות ירושלים לנוב וגבעון; לפי שחזר משיטת "לא קדשה לע"ל". אבל כל עוד שסבר שירושלים "לא קדשה לע"ל" סבר ג"כ שירושלים שוה לנוב וגבעון גם בענין היתר במות. כך היא לפי רש"י הנ"ל וכך היא גם ביומא סג' א תוד"ה שלמים שכ' "ודוחק לומר דההוא דע"ז (יג' ב) אתיא כמ"ד הותרו הבמות (בזה"ז) חדא דמנ"ל לאוקמי כמ"ד הותרו הבמות כדי להקשות ונשחטיה מישחט, כיון דלמ"ד לא הותרו, לא קשיא". מזה נראה ברור, שיש מ"ד הותרו הבמות בזה"ז, וכמו כן ברור, שמ"ד כזה יוכל דק להיות, מי שסובר, לא קדשה לע"ל. ועי' רצ"ה (שם קו"א פ"א) שהאריך לסתור ענין זה, וע"ע רצ"ה קאלישער שאומר ג"כ (דרישת ציון כה' א): "ולדעת הראב"ד שפסק שם כמ"ד דלא קדשה לעתיד לבוא והנכנס שם אינו חייב כרת, ודאי אין מניעה עתה להקריב, שהרי אי אמרת, לא קידשה לעתיד, ממילא הבמות מותרין ויכולין להקריב בכל מקום, כדאמרינן במגי' י' א שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזה"ז וכו'". — כמובן יצא רצה"ק לדון על המצב שאחר חורבן בית שני, אמנם בעיקר הענין באה דרשת מנוחה ונחלה לדון בסתם על השואת ירושלים לשילה ועל הבמות בסתם ובכללן גם במות מצרים שנבנו קודם בית שני.

תרומת הלשכה — צרכי בהמ"ק הסתפקו מקופת כלל ישראל. אמנם הידיעות בענין זה לקוחות מן היחסים שבזמן בית שני כמו שנ' מן המאמר הזה (י' שקל' פ"ג, מז, ג בענין ג' קופות של תרומת הלשכה שבמשנה) תני, תרם את הראשונה לשם א"י ולשם כל ישראל, שניה לשם כרכין המוקפין ולשם כל ישראל, והשלישית לשם בבל ולשם מדיי ולשם מדינות הרחוקות ולשם כל ישראל. וע"ש קודם לכן: שלישית היא היתה עשירה שבכלן, שהיו בה איצטלי של זהב ודרכונות של זהב. — וגם בסדר העבודה השתתפו כל ישראל.

משמרות — (תענית כז' א) התקינו נביאים הראשונים כ"ד משמרות, על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כהנים ושל לויים ושל ישראלים, הגיע זמן משמר לעלות, כהנים ולויים עולין לירושלים. ת"ר כ"ד משמרות בא"י וי"ב ביריחו, נפישן להו טובא? אלא י"ב מהן ביריחו, הגיע זמן המשמר לעלות, חצי המשמר היה עולה מא"י לירושלים, וחצי המשמר היה עולה מיריחו (ס"א ליריחו), כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבירושלים וכו' עשכה"ע ועי' תולדות ישראל ליעבץ ח"ד במוצא

ולא דמי לקדושת הארץ דקי״ל דבטלה״. ותוס׳ רוצים להשוות לקדושת מחיצות של בהמ״ק גם קדושת בתי ערי חומה, ובזה יש באמת לעורר ממ״ש תוס׳ במקום אחר (כתוב׳ מה, ב תוד״ה על פתח העיר) שמדייקים דעיר מוקפת חומה שרובה נכרים, בטלה קדושת ערי חומה, דחומה כמאן דליתה דמי.

אמנם עכ״פ החילוק בין ירושלים ובין שאר חלקי הארץ נראה כמוכרח, ומי שסובר לגבי מקדש ומחיצות שקידשו לע״ל, יוכל לסבור לגבי א״י סתם, שקדושתה פקעה ואין חיוב תרומות ומעשרות בזה״ז מן התורה וכו׳. בחילוק זה מחזיקים בעלי התוס׳ וביחוד מוכיח הענין הזה בעל ס׳ התרומה בהל׳ א״י. וכן גם הרמב״ם בפירושו למשנה עדיות פ״ח מ״ו ושבועות פ״ב, (עי׳ מעה״ק פ״ט, ה״טו ועיקר הענין בית הבחירה פ״ו ה״יד־טז) ... שלמה קידש העזרה וירושלים לשעתן וקידשן לעתיד לבא. לפיכך מקריבין הקרבנות כולן, אע״פ שאין שם בית בנוי, ואוכלין קדשי קדשים בכל העזרה אע״פ שהיא חרבה ואינה מוקפת במחיצה, ואוכלין קדשים קלים ומע״ש בכל ירושלים, אע״פ שאין שם חומות, שהקדושה הראשונה קדשה לשעתה וקדשה לע״ל. – ולמה אני אומר במקדש וירושלים, קדושה ראשונה קדשה לע״ל, ובקדושת שאר א״י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן, לא קדשה לע״ל? לפי שקדושת מקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטילה, והרי הוא אומר (ויק׳ כו, לא) והשמותי את מקדשיכם, ואמרו חכמים אע״פ ששוממין בקדושתן הן עומדים; אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות, אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם, בטל הכיבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית, שהרי אינה מן א״י. וכיון שעלה עזרא וקידשה, לא קידשה בכיבוש, אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה, הוא מקודש היום, ואע״פ שנלקח הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שבארנו בהל׳ תרומה.

סוף דבריו של הרמב״ם תמוהים מצד עצמם, וכמ״ש כ״מ שם, כי איך יתכן לומר על כיבוש רבים שפחות הוא במעלה מהחזקה שהחזיקו עולי בבל בלא כיבוש, ואם כיבוש רבים נתבטל ע״י שנלקחה הארץ, איך תתקיים החזקה שהיא גרועה יותר? אמנם בעיקר הענין של קדושה ראשונה שקדש שלמה את הבית משיג הראב״ד שם וכ׳: ״סברת עצמו היא זו, ולא ידעתי מאין לו, ובכמה מקומות במשנה, אם אין מקדש ירקב, ובגמ׳ אמרו דנפול מחיצות, אלמא למ״ד קדושה ראשונה לא קדשה לע״ל לא חלק בין מקדש וירושלים לשאר א״י. ולא עוד, אלא שאני אומר, שאפי׳ לר׳ יוסי דאמר קדושה שניה קדשה לע״ל, לא אמר אלא לשאר א״י, אבל לירושלים ולמקדש לא אמר, לפי שהיה יודע עזרא, שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה׳ לעולם. כך נגלה לי מסוד ה׳ ליריאיו, לפיכך הנכנס עתה שם, אין בו כרת״.

חילוקים בקדושת הארץ בזמן בית שני – אין פה המקום להכנס בדקדוקים, אבל צריך להעיר בדרך כללי, שראיותיו של הראב״ד נגד הרמב״ם מן ״אם אין מקדש ירקב״ וכן ״נפול מחיצות״ ענין אחד הם. הנה על מ״ש במשנה (סנהד׳ פ״י מ״ו) מע״ש וכתבי הקדש (שנמצאו בעיר הנדחת) יגנזו, מקשים בתלמוד למה יגנזו (שם קיב, ב–קיג, א) והתי׳ ״וכגון דנפיל מחיצות״ מובן על מצב פרטי וקיצוני, שהמע״ש

ונוחה היא ליכבש משם· — מברייתא זו נראה, שאותו הביצוע שהיה מקודש "בכל אלו", כלומר מזמן בית ראשון, נשאר בקדושתו גם בבית שני, ואותו הביצוע שלא נתקדש בבית ראשון, לא היה ביד עולי גולה לקדשו קדושה גמורה·

שיטה זו של "קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא" מקוימת היא גם לפי עדותו של ר' יהושע שאמר (עדיות פ"ח מ"ו) שמעתי שמקריבין ואע"פ שאין בית, ואוכלין קדשי קדשים אע"פ שאין קלעים, קדשים קלים ומעשר שני, אע"פ שאין חומה, שקדושה ראשונה קדושה לשעתה וקדושה לעתיד לבא· — וגם ר' אליעזר שם שאומר "שמעתי כשהיו בונין בהיכל, עושים קלעים להיכל וקלעים לעזרות, אלא שבהיכל בונים מבחוץ, ובעזרות בונין מבפנים" אינו סותר בהכרח את השיטה של קדושה לע"ל כפי מה שא"ל רבינא לרב אשי (שבועו' טז, א) דילמא דכ"ע קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לע"ל, ומר מאי דשמיע ליה קאמר, ומר מאי דשמיע ליה קאמר, וכ"ת קלעים לר"א למה לי, לצניעותא בעלמא· כעין מסקנה זו גם זבח' קז, ב בסוף)·

אמנם יש שם (בשבועות) ברייתא אחרת, שמפורש בה ההפך משיטתנו: דתניא א"ר ישמעאל בר' יוסי, למה מנו חכמים את אלו (עיירות שהיו מוקפין חומה מימות יהושע בן נון, והלא הרבה יותר היו מאלו)? שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקידשום, אבל ראשונות בטלו משבטלה הארץ· — אלמא קסבר, קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לע"ל· — ברייתא זו מופרכת שם מברייתא אחרת המיוחסת ג"כ לר' ישמעאל בר' יוסי והיא: "וכי אלו בלבד היו, והלא כבר נאמר (דבר' ג, ד) ששים עיר כל חבל ארגוב ממלכת עוג בבשן כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה, אלא למה מנו חכמים את אלו, שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקדשום — קדשום השתא, הא אמרינן לקמן דלא צריכי לקדושי — אלא מצאו אלו ומנאום, ולא אלו בלבד, אלא כל שתעלה בידך מסורת מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון, כל מצוות אלו נוהגות בה, מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא· — קשיא דר' ישמעאל בר' יוסי אדר' ישמעאל בר' יוסי? אבע"א תרי תנאי אליבא דר' ישמעאל בר' יוסי, אבע"א חדא מינייהו ר' אלעזר בר' יוסי אמרה, דתניא ראב"י אמר (ויק' כה, ל) אשר לוא חומה, אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן".

קדושת הבית וקדושת הארץ — ומעניין היא מנקודת השאלה שלפנינו ששם הוצעה השיטה של "קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לע"ל" בהשואת שני משלים שונים א) בית המקדש וירושלים, ב) בתי ערי חומה· ונראה לכאורה שאין הפרש בין שני המשלים האלה, ומי שמודה בשיטת קדושה לע"ל בבחינת בהמ"ק, הוא מודה בה גם בבחינת שאר חלקי הארץ, אמנם תוס' שם ד"ה דכולי עלמא עמדו על זה והוכיחו, שאי אפשר להמלט מן הסתירות אם לא נניח, שקדושת מחיצות לגבי מקדש וירושלים, וקדושת הארץ לגבי תרומות ומעשרות שני ענינים נבדלים הם, ובזה מתיישב שר' אליעזר סובר (חגיגה ג, ב) גבי עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית שקדושה ראשונה לא קידשה לע"ל וכן (ביצה ג, ב) בברייתא דליטרא קציעות שעומד בשיטת תרומה בזה"ז דרבנן", ובכל זאת יוכל לסבור בקדושת מחיצות שהיא גם לע"ל, וכן זבח' סב, א תוד"ה ואחד "דקדושת בית קידשה לשעתה ולעתיד

עמו׳ שנ׳ (שם ז׳ יא) חטא ישראל׳ קרוב הדבר שהרמב״ם קבל שיטה זו שהוסכמה גם מריו״ח והבין ענין ״מאיליהן קבלו וכו׳״ שהוא רק ענין ״של דבריהם״.

שיטה פרטית בזה לבעל ס׳ התרומה (ומקצת בעלי התוס׳ נגררים אחריו)׳ שלענין זמן הזה מסכים להרמב״ם וכ׳ בהל׳ א״י: ״לעולם קדושת מחיצות וקדושת הבית כדפרי׳׳ ואפ״ה הלכה׳ דקדושת הארץ לא קדשה עתה לענין תרומות ומעשרות וכו׳ וגם ריו״ח אמר במדרש רות וכן ר׳ יהושע בן לוי בבר״ר פ׳ ויחי וגם בירוש׳ דשביעי׳ אמר׳ משגלו נפטרו׳ וכשעלו בימי עזרא׳ קבלו עליהן חיוב מעשרות מאיליהן והסכים הקב״ה על ידן וכו׳״. אמנם בנוגע לתקופת בית שני חושב׳ שאע״פ שמאיליהן קבלו על עצמן ההתחייבות לתרומות ומעשרות׳ בכל זאת יש להתחייבות זו דין ״מן התורה״ שכ׳: ״בימי יהושע ודאי הוטל עליהן חובה לקדש כל מה שבתוך תחומין המפורשין באלה מסעי׳ וכשעלו בימי עזרא היה יכולת בידם להניח מלקדש כל כך כרכים שקדשו כמו שהניחום במקצת וכו׳׳ ושמא גם הכל היו יכולים אם רוצים׳ להניח׳ ולא היו נענשים וכו׳׳ ומכל מקום מה שקדשו׳ חייב מן התורה במעשר״.

ענין קדושה ראשונה ושניה ע״ע ס״ע פ״ל׳ ובסיום הענין: מקיש ירושתך לירושת אבותיך׳ מה ירושת אבותיך בחידוש כל הדברים הללו׳ אף ירושתך בחידוש כל הדברים הללו׳ או יכול תהיה לכם ירושה שלישית׳ ת״ל וירישתה׳ ראשונה ושניה יש לכם׳ שלישית אין לכם׳ וזו שיטה מיוחדת לס״ע כמ״ש (יבמ׳ פב׳ ב׳ נדה מו׳ ב בס׳) דתניא בס״ע וכו׳ ושלישית אין להם׳ ואריו״ח מאן תנא ס״ע ר׳ יוסי׳ הקושי בענין שאין קדושה שלישית מבואר ביבמ׳ שם תוד״ה ירושה בב׳ אופנים: א) ירושה ראשונה׳ היא ירושת אברהם יצחק ויעקב׳ שניה ירושת יהושע׳ ומשם ואילך קדשה לעולם ושוב אין צורך לקדושה שלישית׳ זה פירושו של ר״ח׳ אמנם לפי תוס׳ לא יתכן פירוש זה ואו׳ ב) שקדושה ראשונה ושניה כפשט הענין שמוסב על תקופת בית ראשון ועל תקופת בית שני — בשיטת ר׳ יוסי יש ב׳ פירושים׳ ע״ש שריו״ח ור״ל חולקים בה׳ לדעת ריו״ח סבר ר׳ יוסי שתרומה בזה״ז דאורייתא׳ ולדעת ר״ל תרומה בזה״ז דרבנן׳ וגמ׳ מפ׳ מ״ש בס״ע שר׳ יוסי תני לה ולא סבר לה׳ ועי׳ ריטב״א שם׳ ולשון יל״ש נחמיה (ח) תתרעא בס׳: ״ראשונה ושניה יש לכם׳ ואין לכם ירושה שלישית בחדוש כל הדברים האלו״׳ גם ע״פ ג׳ זו אין הענין מתיישב היטב׳ כי חידוש כל הדברים האלה לא היה אמנם אצל עזרא׳ ובכן יש מקום לפירושו של ר״ח׳ ולפי הכ״מ (תרומ׳ ספ״א) הסכים גם הרמב״ם לפירוש זה׳ אמנם עדיין קשה לכוון הענין׳ בהיות שרק קדושה אחת היתה ב״כל הדברים האלו״׳ והיא לפי ר״ח השניה׳ ואיך יתכן למנות כאחד ״קדושה ראשונה ושניה״ וצ״ע׳

בית חוניו — ויש עוד להזכיר בזה בקצרה ענין בית חוניו (מנח׳ קט׳ א במש׳) הרי עלי עולה יקריבנה במקדש׳ ואם הקריבה בבית חוניו לא יצא׳ הרי עלי עולה שאקריבנה בבית חוניו׳ יקריבנה במקדש׳ ואם הקריבה בבית חוניו׳ יצא׳ ר״ש או׳ אין זו עולה׳ — הריני נזיר׳ יגלח במקדש׳ ואם גלח בבית חוניו לא יצא׳ הריני נזיר שאגלח בבית חוניו׳ יגלח במקדש׳ ואם גלח בבית חוניו׳ יצא׳ ר״ש או׳ אין זה נזיר. עי׳ גמ׳ שם כה״ע ושם: דאמר רבב״ח אריו״ח׳ הרי עלי עולה שאקריבנה בבית חוניו׳ והקריבה בא״י (שלא בירושלים)׳ יצא ונענש כרת׳ תנ״ה׳ הרי עלי עולה

של עיר הנדחת כבר היה בירושלים אמנם בשעת גמר דינה של עיר הנדחת נפלו המחיצות ולכן אינן יכולות לקלוט אותו, ובכן מדבר כל הענין ממע"ש שהופרש בזמן הבית וזה מוכרח גם מכל הסוגיא, כי אין עיר הנדחת נוהגת שלא בפני הבית. וכן גם משנת "אם אין מקדש ירקבו" (מע"ש פ"א מ"ה) מתפרשת בירוש' שם סוף הפרק: "תיפתר שהקדישן בשעת מקדש, וחרב המקדש". (הנהה כעין זו ע"ע זבחים ס, ב' בבכור שנזרק דמו קודם חורבן הבית וחרב הבית ועדיין בשרו קיים). ובכן אין להקשות ממקומות אלה על הרמב"ם, כי הרמב"ם משוה דין אכילת מע"ש לדין אכילת בכור, "מפי השמועה למדו מה בכור אינו נאכל אלא בפני הבית, אף מע"ש לא יאכל אלא בפני הבית" (מע"ש פ"ב ה"א). ועי' מל"מ בה"ב פ"ו הי"ד בפרט מה שמעיר על טיו"ד סי' שלא, דהיה ראוי לאוכלו בירושלים אע"פ שאין חומה דקדושת העיר והבית לא בטלו, אלא שאי אפשר לאוכלן, כיון שאין מזבח דאיתקש לבכור. ומה שפסק הרמב"ם (מע"ש פ"ב ה"ד) במע"ש שנכנס לירושלים שאף בזה"ז מניחים אותו שם עד שירקב, מתאים עם שיטתו (תרומ' פ"א ה"ה, בה"ב ספ"ו) שכל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השניה, הוא מקודש היום ואע"פ שנלקח הארץ ממנו וחייב בשביעית ומעשרות. וכל הענין הוא רק מדרבנן כמ"ש שם (תרומ' פ"א ה"כו) שכ' בפירוש "התרומה בזה"ז ואפי' במקום שהחזיקו עולי בבל, ואפי' בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם וכו'". ובזה מתיישבת גם קושית הכ"מ (בה"ב ספ"ו), שכיבוש רבים היה באמת ענין בפני עצמו וגרם לחיוב מעשרות מן התורה, אבל בהחזקת עזרא קבלו עליהם כל הענין מדרבנן, ובהתחייבותם זו נכללת הכוונה, שכל עוד שיש יישוב יהודי בא"י, אע"פ שאין בו ממשלה מדינית כבימי בית ראשון, צריך לפרוש תרומות ומעשרות. הראב"ד אינו מסכים לזה וסובר שתרומה בזה"ז דאוריי'.

(י' שביעית רפ"ו) הקיש הכתוב ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע פטורים היו ונתחייבו, אף ביאתן בימי עזרא פטורין היו ונתחייבו. ממה נתחייבו? ר' יוסי בר חנינא אמר, מדבר תורה נתחייבו וכו' א"ר אלעזר, מאליהן קבלו עליהן את המעשרות, מ"ט (נחמ' י, א) ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכו', מה מקיים ר"א (שם פ"לז) ואת בכורי בקרינו וצאנינו להביא לבית אלהינו וכו' (כי אצל בכורות אי אפשר לומר שמעצמם קבלו, לפי שאינן תלויות בארץ)? מכיון שקבלו עליהן דברים שלא היו מחוייבים עליהם, אפי' דברים שהיו מחוייבים עליהם העלה עליהן כאילו מאיליהן קבלו עליהן. עשכה"ע, לפי' של פנ"מ הולך ר"א בשיטה, שבחרבן בית ראשון פסקה קדושת הארץ ואף בימי עזרא לא נתחייבו מדברי תורה במצוות שהן חובת קרקע. עע"ש קידוש' פ"א ה"ח, ומסוגית הירוש' דמאי פ"ג ה"ד נראה, שגם ריו"ח עומד בשיטת "מאיליהן קבלו עליהן את המעשרות", ויותר ברור הענין במדרש (רו"ר פ"ד) שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אמר, כיון שגלו נפטרו, והם חייבו עצמן מאיליהן. (ת"ב ויחי י) אמר ריב"ל ג' דברים גזרו ב"ד של מטה והסכים הקב"ה עמהן, אלו הן, א' בימי עזרא, בשעה שעלו מבבל בקש הקב"ה להתיר להם את המעשרות, מה עשו, עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין וכו'... וא' בימי יהושע, כשנכנסו ישראל לארץ א"ל יהושע (יהוש' ו, יז) והיתה העיר ההיא חרם, ואין אתה מוצא שאמר לו הקב"ה דבר זה אלא מעצמו עשאו, ומנין שהסכים הקב"ה

״פנים״ ואין ״חוץ״, ולכן נכלל בשיטת ״קדשה לעתיד״ איסור שחוטי חוץ, אבל מי שאינו הולך בשיטת ״קדשה לעתיד״, אין מקום מקודש לקרבנות במציאות ולא יתכן לומר על מקום מן המקומות, שזה פנים וזה חוץ.

הקדש בזמן הזה — (ע״ז יג, א־ב) אין מקדישין ואין מחרימין ואין מעריכין בזה״ז, ואם הקדיש והחרים והעריך, בהמה תעקר, פירות כסות וכלים ירקבו, מעות וכלי מתכות יוליכם לים המלח. ואיזהו עיקור, נועל דלת בפניה והיא מתה מאליה... ונשחטיה מישחט (דאי משום שחוטי חוץ, אבדק הבית לא מחייב)? אתו בהו לידי תקלה (לאוכלם). ולישויה גיסטרא (יחתכנה לשנים, הא־ליכא בזיון קדשים, דמתה מהר ותקלה ליכא דלא אכלו מיניה) וכו׳ רבא אמר, מפני שנראה כמטיל מום בקדשים. נראה, מום מעליא הוא? ה״מ בזמן שבהמ״ק קיים, דחזי להקרבה, השתא דלא חזי להקרבה, לית לן בה וכו׳. — לדעת רש״י מדבר כל הענין בקדשי בדק הבית ולא שייך בו שחוטי חוץ וגם מום לא שייך בו ותוד״ה ונשחטיה מפרשים שבכל זאת שייך בו מום מצד גזירה אטו קדשי מזבח, וכמו כן היה אפשר לומר משום שחוטי חוץ, אלא שפיר קא משני. ולפי פי׳ ר״י דבקדשי מזבח איירי מיושב ג״כ שאינו חייב משום שחוטי חוץ, לפי שחיוב שחוטי חוץ שייך רק בזמן שיש אפשרות לביאת פתח אהל מועד, אבל אם אין אפשרות לזה, אי אפשר לחייב משום שחוטי חוץ. ולביאור הענין מעירים תוס׳ על מ״ש שמואל (יומא סג, א) אם שחטו שלמים בחוץ קודם שנפתחו דלתות ההיכל פטורים, לפי שמחוסר פתיחה כמחוסר מעשה דמי. (ומאחר שבזה״ז אין מזבח, אין לך מחוסר מעשה גדול מזה). וביומא שם תוד״ה שלמים מבארים שיטת ריו״ח שמחייב במעלה בחוץ גם בזה״ז, שזה מיירי בהעלאת קטורת דלא בעי מזבח או בהעלאת מנחה. — סוף כל סוף מסתעף מזה בפשיטות, שחיוב שחוטי חוץ פסק בזה״ז אפי׳ למ״ד קידשה לע״ל, כל עוד שאין המזבח בנוי, מטעם חסרון מעשה להקרבת פנים. ועי׳ רצ״ה חיות (שו״ת מהר״ץ ח״א קו״א פ״א) שמאריך מאד בענין זה.

הנהגתו של תודוס איש רומי — בהמשך זה יש להזכיר עוד מ״ש ר׳ יוסי (פסח׳ נג, א־ב) תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי, לאכול גדיים מקולסים בלילי פסחים. שלחו לו, אלמלא תודוס אתה, גזרנו עליך נדוי, שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ. קדשים סלקא דעתך? אלא אימא קרוב להאכיל את ישראל קדשים בחוץ. אמנם בירוש׳ (מ״ק פ״ג, פא, ד) מסיים: ״לא נמצאת מביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ? שכל המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ, צריך נדוי״. וכן שם יו״ט פ״ג ה״ז. ות׳ יו״ט פ״ב 15 בס׳: ״אמרו לו, אף הוא קרוב להאכיל קדשים בחוץ, מפני שקוראין אותן פסחים״. קרוב הדבר שפירושו של הירוש׳ עיקר. כי אף אם תודוס בעצמו לא התכוון לקרבן פסח ממש, בכל זאת יתכן שרבים טעו לחשוב כן, בפרט לפי לשון ת׳ ש״תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי להיות לוקחים טלאים וכו׳״. ע״ע ברכ׳ יט, א. ביצה כג, א.[1]

[1]) לדעת גרץ Geschichte der Juden ח״ג 4 צד 165 היה הענין לפני החורבן בזמן שמעון בן שטח, אמנם אחר העיון נראה שתודוס היה חי לאחר החורבן, והקרוב שפעל בתקופת אדריינוס.

שאקריבנה במדבר והקריבה בעבר הירדן, יצא וענוש כרת. — (שם) הכהנים ששמשו בבית חוניו, לא ישמשו במקדש שבירושלים ואין צ״ל לד״א וכו׳ — המחלוקת בתכונת בית חוניו אם לשם שמים או לשם ד״א, או אם הורשה ההקרבה או לא, אין לה שייכות רק בנוגע להלכה כפי שהוסכמה אחר חרבן הבית, כי בזמן הבית ברור שהקריבו בבית חוניו לשם שמים. ועי׳ בלוי במאמרו הנ״ל.[1] שהעיר על הענין שבשעה שאריסטובלוס השני היה במצור במקדש מפני המלך הערבי (בשנת 63 לפני החשבון הנהוג) רבים מהיהודים נמלטו לפני חג הפסח למצרים ובודאי הלכו שמה כדי להקריב את הפסח. עשכה״ע ועי׳ יוסיפוס (קדמ׳ ס׳ יד ב׳ ב׳, ובתולדות ישראל ליעבץ ח״ד מוצא דבר אות ד (צד 15—17)

י במות אחר חורבן בית שני.

שחיטת חוץ — (זבח׳ קז׳ ב) איתמר, המעלה בזה״ז (בחוץ), ריו״ח אמר חייב, ר״ל אמר פטור; ריו״ח אמר חייב, קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לע״ל; ר״ל אמר פטור, קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לע״ל. מזה נראה, שלמ״ד לא קדשה לע״ל פקע איסור שחוטי חוץ ומזה נמשך היתר לבמות. ושם תודה״ה ר״ל מקשים, דלא פריך עליה מהנך משניות דפריך בפ״ק דמגילה אר׳ יצחק דאמר, שמעתי שמקריבין בבית חוניו והניחו הענין בתימא. אמנם באמת יש חילוק גדול בין שיטתו של ר׳ יצחק ובין מ״ש ר״ל כאן, כי מסתם היתר במות עדין אינו נמשך היתר לבמות חו״ל, ואין ספק בדבר שבית חוניו העיר עליו התנגדות יתירה מחמת מקומו במצרים, וכבר ראינו, עד כמה הזדווג רעיון הקרבנות לחבת הארץ. וכבר העירותי על ספ״ז שלח טו׳ ב שר״ע אומר, יכול יעשו במה בחו״ל ויקריבו עליה נסכים, אמרת לא אמרתי אלא אשר אני נותן לכם, באשר אני נותן לכם אתם עושין במה ולא בחו״ל. וכעין זה ע״ע (ספרי ראה יב׳ כו) רק קדשיך וכו׳, במה הכ׳ מדבר, אם בקדשי א״י הרי כבר אמור, הא אינו מדבר אלא בקדשי חו״ל (שאסור להקריבם חוץ למקדש).

הסברת טורי אבן בתוס׳ (מגי׳ י׳ א) דלמ״ד לא קדשה, אין אפשרות היום כלל וכלל לקרבנות, וממילא אין מקום גם לבמות, ולכן אין גם חיוב שחוטי חוץ, כיון דאין ראוי לפנים, דחוקה מאד, כי סוף סוף איזה מובן יש להיתר הבמות, האם בכלל בזה איזה צווי, שצריך לעשות במות? הלא הבמות מעולם לא היו דבר של מצוה או חיוב, רק דבר של רשות והיתר, ואם ר״ל סובר, שהמעלה בחוץ בזה״ז פטור, הרי בזה פטר מכל עונש את כל מי שהעלה קרבן על הבמה, האין בפטור כזה יסוד להיתר במות? ואף אם נאמר, שהענין אמור רק בדיעבד, אבל לכתחילה אין לעשות כן, מה בכך? הלא על כל פנים אין איסור תורה בדבר, כי ״מעלה בחוץ פטור״, ובכן פטורים כל המקריבים על במות, האין זה לכה״פ קרוב מאד למושג ״היתר במות״? ומה היו חובבי הבמות מבקשים יותר מזה? — בדרך כלל יתכן לומר, שכל מושג ״שחוטי חוץ״ מותנה מעיקרא במציאות מקדש קבוע, כי אם אין מקדש קבוע, אין

---

[1]) במכ״ע Magyar Zsidó Szemle 1908 צד 61—63, ועי״ע מאמרו של ד״ר ש׳ א׳ הירש במאמרו The Temple of Onias בס׳ היובל של ביהמ״ד לרבנים שבלונדון מצד 39 והלאה.

שלפנינו. אחת היא לנו, אם הדבר אירע בימי טריינוס או בתחלת תקופתו של אדריינוס. כי בכל אופן מתברר מזה, שהיחס שבין יהודים ורומאים כל כך הוטב, עד שאפשר היה לשאת ולתת בחדוש בנין הבית. קטרוג הכותיים נגע רק בצד הממשלתי של הענין, אבל מזה אפשר לשפוט, שעד כמה שהענין לא קבל צורה פוליטית, לא היו הרומיים שבתקופה זו מקפידים, אם יחידים מקריבים קרבנות במקום המקדש או לא.

מקורות אינם יהודיים — עפ״ז יתבאר בפשיטות שגם איזה מקורות עתיקים נוצריים מדברים מן הקרבנות כמו מן דבר שבהוה. עי' שירר, קורות היהודים ח״א תוצ' ד' צד 653 שמעיר על ״האגרת אל העבריים״ ועל מ״ש קלמנס רומנוס מחבר אגרות דיוגנטס.[1] ומה שטריפון אומר ליוסטיונוס העד (ויכוח עם טריפון סי' 46), שאין לנו עתה הרשות להקריב במקום אחר פסחים ושעירי יוה״כ ושאר קרבנות, אין בו שום שמץ ראיה על התקופות שלפני חורבן ביתר, כי יוסטינוס העד פעל בדור שאחר חורבן ביתר. שירר שם מזכיר גם מאמרים שבמשנה שמעידים על הפסק הקרבנות לאחר החורבן, אבל ההוכחות אינן מכריחות. ככה למשל הוא מעיר על תענית פ״ד מ״ו: ״בי״ז בתמוז נשתברו הלוחות ובטל התמיד״. אבל הוא בעצמו מעיר במקום אחר (שם 629) ע״פ מ״ש יוסיפוס (מלחמ' ס״ו פ״ב, א) שביטול התמיד היה אז דבר מוכרח במהלך המלחמה, ובכן אי אפשר להקיש מזה על מצב הענינים שהתפתח לאחר המלחמה. וחוץ מזה, הלא הכל מודים, שכלל ישראל באמת לא הקריב קרבנות, ולא על קרבנות ציבור אנו דנים, וכן לא על פסחים בהמון רב, רק על יחידי סגולה ועל הקרבת קרבנות יחיד, עד כמה שאפשר היה להקריב בלי פרסום גדול ומבלי להעיר חשד של התרכזות ציבורית במובן מדיני.

עדיות מהקרבת קרבנות — (עדי' פ״ח מ״ו) א״ר יהושע, שמעתי שמקריבין אע״פ שאין בית, ואוכלין קדשי קדשים אע״פ שאין קלעין, קדשים קלים ומע״ש אע״פ שאין חומה, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לע״ל. ות' (שם פ״ג 3) שמעתי ששוחטין ואע״פ שאין פתחים (וי״ג נסכים) וכו'. — (מכיל' יתרו יח, כז) מעשה באחד שהקריב קרבן מבני שותה מים, ויצאת בת קול מקדשי הקדשים ואמר, מי שקבל קרבנותיהם במדבר, הוא יקבל קרבנותיהם בשעה זו, מהמשך הענין היה אפשר לומר, שהמאמר נסמך אל מ״ש שם בדבר בני רכב, אמנם לדעת גיגר (אורשריפט צד 152 בהערה) מדבר הענין ממאורע שאחר החורבן ומאנשים שהפרישו עצמם מן היין ואכלו רק בשר קרבנות. — (פסח' עד, א במש') א״ר צדוק, מעשה ברבן גמליאל שאמר לטבי עבדו, צא וצלה לנו את הפסח על האסכלא. ר״ג זה שנזכר עם טבי עבדו, הוא ר״ג דיבנה ועי' ראיותיו של רצ״ה (קו״א פ״ד) שר״ג הזקן אינו נזכר בשום מקום בשם ר״ג סתם. ותשב״ץ בספרו יבין שמועה (פי' על ההגדה של פסח) מפרש במאמרו

710) שמעיר גם על מקורות אחרים. — [1]) עי' Clemens Rom. c. 41. Epist. ad Diognet c. 3. ועי' ביחוד קרויס Synag. Altt. מצד 88 והלאה ושם 92 שגם הכנסיה הנוצרית הקריבה קרבנות כפי המבואר Conybeare, Les sacrifices d'animeaux dans les anciennes églises chrétiennes. Actes du premier congrès internationale d'hist. des religions (Paris 1900) II, 44—50.

יא. אם הקריבו קרבנות אחר בית שני.

התקופה של אחר החורבן – על השאלה, אם הקריבו קרבנות אחר חרבן הבית, אי אפשר להשיב בשלילות, כי כמה מאמרים אינם מתפרשים היטב, אם נניח, שהקרבת קרבנות פסקה לגמרי אחר החורבן. רבים התוכחו בזה לרגלי הפולמוס שנתלקח בבחינת האפשרות להקריב קרבנות גם היום ועי' כ"מ בית הבחירה פ"ו ה"טו שכ' "שמא בזמן החרבן יותן לנו רשות להקריב". פרידמן וכן גרץ מוכיחים שהקרבנות פסקו לגמרי לאחר החורבן, ולעומתם מתאמץ פרידנטל להוכיח את ההפך מזה. בבחינת מה צדקו שני הצדדים. כי האמת היא שתכף אחר החורבן לא יצויר בשום פנים שהקריבו קרבנות במקדש הנהרס אפי' בסתר ואפי' יחידים, כי העיר והמקדש נתונים היו תחת השגחת הלגיון העשירי של טיטוס (יוסיפוס, מלחמת היהודים ספר ז פ"א), ולא יצויר שלעיני מפקחים כאלה, היה יכולת ביד יהודי להתקרב אל מקום המזבח שבירושלים. אבל העתים, כאמור, השתנו, והיחס שבין יהודים ורומיים הוטב ביחוד בתקופה הסמוכה לאדריינוס ובראשית ממלכת אדריינוס עצמו. ועי' בר"ר (ספ"סד) בימי ר' יהושע בן חנניה גזרה מלכות שיבנה בהמ"ק, הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין מעכו ועד אנטוכיא והיו מספיקים לעולי גולה, אזלין אילין כותאי ואמרין ליה: (עזרא ד' יג) ידיע להוי למלכא, דיהן קריתא דך תתבנא ושוריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא ינתנון וכו' אמר להון, מה נעבד וגזרית? אמרין ליה, שלח אמר להון, או ישניניה מן אתריה, או יוספין עלוי חמש אמין או יבצרון מיניה חמש אמין, ומן גרמון אינון חזרין בהון (כלומר, המלך יצוה לשנות מקום המקדש או המדות האמורות במקדש והיהודים יחזרו מעצמם מבנין הבית). עשכה"ע וביחוד משלו של ריב"ח מן האריה שעמד עצם בגרונו והבטיח שכר טוב את כל מי שיושיענו מצרתו וקורא מצרית (עוף שהרטומו ארוך) הוציאה את העצם ובקשה שכרה, אבל האריה השיב, שכבר קבלה שכרה, בהיותה בפי אריה ויצאה משם בשלום: כך דיינו שנכנסנו באומה זו בשלום ויצאנו בשלום.[1]

בענין זמנו של מאורע זה אין הדעות שוות. לפי איזה מקומות מקבילים אירע הדבר הזה בזמנו של טריינוס. ספרי בחקותי (כו' יט) אחרים אומרים, ושברתי את גאון עוזכם, אלו הגאים, שהם גאונם של ישראל, כגון פפוס בן יהודה ולוליינוס אלכסנדרי וחבריו. ושם פ' אמור (כב' לב) נאמר ששניהם נתפשו בידי מרינוס (צ"ל טרינוס). וכעין זה בברייתא של מגיל' תענית פ"יב בפי' יום טורינוס וע"ע קה"ר (פ"ג, יז), וירוש' שביעי' פ"ד' לה' א' וסנהד' פ"ג' כא' ב' ועוד.[2] מפינת השאלה

---

[1]) עי' כפי מ"ש פוגלשטיין בספרו על זה Vogelstein-Rieger, Geschichte der Juden in Rom ח"א צד 30 ושם הערה 4 וע"ע Pfeiffer Izidor, Az áldozatok jelentöségének történetéröl צד 19—20. – Literaturblatt des Orients 1849, וכן Theologische Jahrbücher (Band und Zeller) 1848, 338—371 ושם 702 ,573 ,548 ,534 ,524 ,492 ,465 ,433 ,401 וע"ע Derenbourg, Histoire 328—332 de la Palestine 480—483. – [2]) בכוון זמן המאורע עי' מאור עינים פ"טז, ערך מילין ע' אדריינוס, צונץ Gottesdienstliche Vorträge צד 671. ועי' ביחוד מנח"י לבר"ר במקומו (צד

אחר חרבן הבית בודאי לא הקריבו קרבנות, כי הימים האלה היו ימים קשים מאד והמלכות היתה מקפדת יותר מדאי, שירושלים לא תחזור לקדמותה, אבל אכזריותו וקשיותו של המנצח רפו לאט לאט, והנדחים היו ממשמשים ובאים לעיר הקדש. גם באו מלכים אחר טיטוס שהסבירו פנים לישראל ונולדה גם התקוה לבנין הבית מחדש. תקופה זו בודאי היתה נוחה לחידוש הקרבנות, ואף שהעבודה בשלימותה לא חזרה, בכל זאת עשו רבים מחובבי עבודת המזבח, מה שהיה ביכלתם לעשות. — אמנם בתקופה שאחר ביתר שבתה העבודה לגמרי ושוב לא הקריבו בירושלים.

להשלמת הענין יש אמנם להעיר פה על נסיון אחד שנעשה כשלש מאות שנה אחר חורבן הבית. קיסר יוליאן (מלך מן 361 עד 363) הטה חסד אל היהודים והבטיח להם טובות ואחת משאיפותיו היתה לבנות בית המקדש מחדש כנראה ממכתבו שערך אל קהלות ישראל שמזכיר בו לשבח גם את הלל השני בדברים האלה: עוררתי את אחי הנכבד את הנשיא יוליוס (הלל) כי ימנע את גובי המסים לבל יעלו מן העם את המס השלוח, ומעתה לא יהין איש להציק אתכם ולאלצכם להביא תרומת המסים, ותהיו מעתה חפשים מכל דאגה בכל מרחבי ממלכתי... בשובי בשלום מהמלחמה עם הפרסים, אבא בשערי ירושלים העיר הקדושה, אשר מכספי אחדש פניה וארבה כבודה, כאשר קויתם זה שנים רבות.[1] יוליאן כבר נתן פקודה לבנות את המקדש על חשבונו ומסר הענין לאליפיוס (Alypius) מאנטוכיה שהיה לפנים נציב בריטניה. הפועלים כבר החלו את המלאכה, אמנם בפנותם את עיי החרבות פרצה אש מתחתית הארץ ואחדים מן העוסקים במלאכה מתו. קרוב הדבר שהאש נתהוה מן האויר שהיה נלחץ במחילות שתחת יסודות המקדש ע"י הצטברות ערמות אבנים ושאר חמרים שנפלו שם פתאום בשעת החורבן והתעמקו אל המקומות החלולים מחמת כובד משאם. נקל לשער שהאש בעצמה לא היתה סבה מספקת לביטול הבנין, אבל הצטרפו לה גם סבות אחרות. יוליאן מת במלחמתו עם הפרסים, וגם היהודים שבדור זה לא היו בוטחים בבנין מקדש שע"י קיסר רומי ובכן נתבטל הבנין.

יב. בתי כנסיות בהתיחסותם למקדש.

בית הכנסת במקום מקדש — כמה מאמרים רומזים שבתי הכנסיות משלימים תפקיד מזבח וקרבנות, כענין "אם חרבה זו, מלאה זו". (שה"ר פ"ה, ב) אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער לק"ש ולתפלה. אני ישנה מבהמ"ק ולבי ער לבתי כנסיות ולבתי מדרשות. פסדר"כ פ' החדש מו, א־ב. — ע"ע ברכ' כו, א: תפלה במקום קרבן, ושם לב, ב. וא"ר אלעזר, גדולה תפלה יותר מן הקרבנות וכו'. — ואף כי בתי כנסיות כבר היו במציאות בזמן שבהמ"ק קיים, וגם תפקידם לא היה שוה ממש לתפקידו של בית המקדש, אמנם אין לכחד, שכבר בימים היותר עתיקים ראו בבית הכנסת, לכל הפחות במקצת, השלמת חסרונו של בית המקדש. להסברת הענין נציע פה בקצור

[1] האגרת כתובה יונית ועי' הנוסח בספרו של ריינך .Textes etc סי' 118 מצד 206 והלאה. עע"ש סי' 119 ושם מצד 352 והלאה. ע"ע גרץ ח"ד סי' כא תוצא' ג' מצד 340 והלאה ובהעתקת שפ"ר ח"ב פ"כ מצד 423 והלאה.

של ר"ג, כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו, שהוא ר"ג דיבנה והיה נוהג בקרבן פסח גם אחר חורבן הבית וכו' — (פסח' ג, ב) ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, אמר, כ' (שמו' יב, מג־מח) כל בן נכר לא יאכל בו, ואנא הא קא אכילנא משופרי שופרי. א"ל ר' יהודה בן בתירה מי קא ספו לך מאליה? וכו' עשכה"ע ועי' תוד"ה מאליה, ורצ"ה (קו"א פ"ג) מתאמץ להוכיח, שכל הענין קרה אחר חורבן הבית.

(נדה ו, ב) מעשה בשפחתו של ר"ג שהיתה אופה ככרות של תרומה, ובין כל אחת ואחת מדיחה ידה במים ובודקת באחרונה, בדקה ומצאה טמאה ובאת ושאלה את ר"ג וא"ל כולן טמאות וכו'. מאי תרומה, תרומת לחמי תודה וכו'. שוב מעשה בשפחה של ר"ג שהיתה גפה חביות של יין, ובין כל אחת ואחת מדיחה ידה במים וכו'. עי' תוד"ה בשפחתו שדוחים דברי רשב"ם שר"ג הזקן אין רגילית להזכיר סתם "ר"ג", ויכול להיות שזהו ר"ג דיבנה. אם דברי תוס' נכונים, הרי גם לחמי תודה נהגו בית ר"ג. — ובירושלמי שם רפ"ב: מעשה בטביתא שפחתו של ר"ג, שהיתה מכתפת יינות לנסכים והיתה בודקת על כל חבית וחבית וכו'. —

(חול' יא, ב–יב, א) ר"מ דחייש למיעוטא ה"נ דלא אכיל בישרא? וכ"ת ה"נ? פסח וקדשים מאי איכא למימר? ושם תוד"ה פסח מפרשים, שמבשר תאוה לא פריך, משום דנראה דמדאורייי לא חייש ר"מ למיעוטא, אלא מדרבנן... ואפי' מחמיר בשאר בשר, פסח וקדשים איך יכול להחמיר. מזה נראה ג"כ, שר"מ בעצמו עדיין אכל פסחים. עי' רצ"ה חיות שם ומ"ש ממשנה ר"ה יח, א: על ו' חדשים השלוחין יוצאים, על ניסן מפני הפסח וכו' על תשרי מפני תיקון המועדות, וכשהיה המקדש קיים, יוצאין אף על אייר מפני פסח קטן. גם פה מדייקים ש"על ניסן מפני הפסח" הכוונה על קרבן פסח לאותם שהקריבו פסח אף לאחר החרבן, דאם הכוונה על יו"ט של פסח, היה לו לומר, מפני תיקון המועדות כמו בשאר ימים טובים. עשכה"ע. —

ע"ע רצ"ה חיות שם שמביא גם הוכחות אחרות, כמו המאמר (ע"ז נב, ב) בקשו לגנוז דינרא הדריינא טריינא משום טבעה של ירושלים, שמורה על תקופת הדריינוס, וגניזת הדינרים היתה מחמת חשש שמשל הקדש הם, וזה יתכן רק, אם עדיין הקריבו אז קרבנות. ור"ג שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית וכתב איגרות בנוגע לעיבור שנה, "דגוזליא רכיכין ואימריא דעדקין וכו'" (סנהד' יח, ב) מורה בלי ספק על ענין קרבן פסח ושאר קרבנות, ואם צדק רצה"ח בכוונו, שזה אינו ר"ג הזקן, רק ר"ג דיבנה, הרי מאמר זה באמת ראיה חזקה, שהקריבו קרבנות אחר החורבן, עשכה"ע.

עלייה לרגל — על פי השערה זו מתבארים היטב המאמרים בענין עליה לרגל אחר החורבן, כמו (קה"ר פ"יא, א) ר"א בן שמוע הוה מטייל על כיף ימא... ארעת ענתא דישראל סלקין לריגלא בירושלם וכו' — מעשה באחד שהדיר את אשתו מלעלות לרגל ובא לפני ר' יוסי ומצא פתח לנדרו וכו' (נדר' כג, א). — (מ"ק ח, א) אמר רב, מעשה באחד שכינס מעות לעלות לרגל וכו'. — ע"ע רצה"ח שם פ"ג באריכות. ואף שבאמת אין הוכחה מכל אלה המאמרים, שבאמת הקריבו קרבנות, אבל בכל זאת אפשר לצרפם אל המאמרים שזכרנו כעין סניף. ורצה"ח העלה שבבחינה זו צריך לחלק בין התקופה שקודם ביתר ובין התקופה שלאחריה. מיד

למקדש וזה לא יתכן, רק אם נניח שתפקידו של בית הכנסת דומה היה — לכל הפחות במקצת — לתפקידו של המקדש.

ולפי מדרש אחד שנאבד מאתנו ונזכר אצל יוסטין בוכוחו עם טריפון (סי׳ קיז) היה הכ׳ (מלאכי א׳ יא–יב) „...ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה וכו׳״ נדרש גם כן על בתי כנסיות שבגולה [1]. והרי זה בא ללמד ונמצא למד.

העיקר מה שאנחנו יודעים מתפקיד המקדש הוא ענין הקרבנות, ודוקא העיקר הזה חסר לגמרי בבית הכנסת [2]. ותחת זאת הרי התפלה והקריאה בכה״ק והדרישה או ההטפה ברבים, שהן הן כל תוכנה של עבודת ה׳ בבתי כנסיות, אינן נמצאות בפירוש בעבודה שבמקדש. ובכל זאת ברור אצלנו שנהוגות היו במקדש גם התפלה וגם הקריאה בכה״ק. ולוא לא היו הוכחות אחרות על זה, כמו תפלת שלמה (מ״א ח) ודברי הנביא (ישעי׳ נו׳ ז): „והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי וכו׳״, הרי שמו העתיק של בית הכנסת „מקדש מעט״ היה מעיד על זה, כי לא יתכן שהמקדש האמתי והשלם יחסר החלקים היותר חשובים שב„מקדש מעט״.

ואולם הטעם ששאר מיני עבודה מלבד הקרבנות אינם בולטים כל כך בלשון המקרא, צריך לבקש בתפקידם המרכזי של הקרבנות. אין לשכוח שהיסוד אשר עליו נבנתה כל העבודה שבמקדש היה הקרבן. אל הקרבן נצמדו התפלה, הודוי, חשבון הנפש, בקשת כפרה וחנינה, במלה אחת: כל העבודה שבלב. הקרבן היה האמצעי המוחש להתעוררות החיים הפנימיים של האדם, וקרוב הדבר שבכל המקומות שהנביאים מוכיחים את האדם בקשור עם קרבנותיהם, לא לפגוע ביסודו הדתי והמוסרי של הקרבן התכוונו, רק, אדרבה, להרחיק את האדם מן הזלזול בנוגע לתפקידו הרוחני של הקרבן. שמואל הנביא שהוכיח את שאול על פניו (ש״א טו, כב) „הנה שמוע מזבח טוב וכו׳״ הקריב בעצמו קרבנות. חשיבות הקרבן בהסכם עם המוסר ותקון מדות הנפש נראה ביחוד מסוף מזמור נא (פס׳ יח–כא), ומשם אפשר להקיש גם על כוונת דברי הנביאים בנדון הזה. ועוד נשוב לדבר על זה בסוף הפרק. ולפי שהקרבן היה הקוטב אשר עליו סבבו כל עניני העבודה שבמקדש, ובקרבן התיחד כחו העצמי של המקדש, לכן נמצאהו כל כך בולט במקרא וכן גם במקורי המדרש והתלמוד. אבל באמת לא היה הקרבן דבר שנשלמה תכליתו מתכנו החמרית

תוצ׳ ב׳ צד 571 היה ביתו של הנביא הזה גם מקום קבוץ לעבודת ה׳. זה נראה מלשון הכתוב (יחזק׳ ח׳ א) »אני יושב בביתי וזקני יהודה יושבים לפני ותפול עלי שם יד ה׳ אלהים«. דומה לזה שם יד׳ א׳. ויותר מבואר הענין שם כ׳ א׳. »באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את ה׳ וישבו לפני«. — [1]) עי׳ Abrahams בספרו Studies in Pharisaism and the Gospels ח״א תחלת מאמר ראשון (צריך לתקן 117 ת׳ 17). — בדבר מדרשים שנאבדו יעוי׳ מאמרי »אוצרות גנוזים« בהצופה לחכמת ישראל, בודפשט (שנה שביעית, פליטי מדרשים שנשמרו ברמב״ם). ומאמרי השני בענין זה »מדרשים שנאבדו בס׳ ניר דוד« (פליטי מדרשים שנשמרו ברש״י) שי״ל לכבוד פרופ׳ סימונזן בקופנהאגן. — [2]) כאן אנחנו מדברים ממרכזי העבודה שבבבל. במצרים התפתחו הענינים באפן אחר.

את ההמשך שביניהם. נקודת המוצא לעיון זה הוא הפסוק שביחזקאל (יא, טז) "ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם".

הבטוי "מקדש מעט" בודד הוא בכתבי הקדש ואין לו חבר בספרות המאוחרת. קשה להחליט שהיא רק מליצה בלבד, כי מלת מקדש מורה על איזה ענין שבמציאות, על דבר שיש בו תפיסת החושים. ת"י מפרשו על בית הכנסת. הפירוש הזה מקובל היה גם אצל חכמי התלמוד, כנראה ממאמרו של רבי יצחק (מגילה כט, א) "אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל". ואפי' ר"א שחולק עליו, אינו מתרחק ממנו בגוף הענין, רק מסמיך אל הכתוב בדרך אגדה בית רבנו שבבבל. לדעת בכר [1]) יש לפירוש הזה יסוד היסטורי, כי הרשמים הראשונים לבתי כנסיות עלינו לבקש בתקופת גלות בבל. בימים ההם מורגש היה ביותר הצורך ליסד איזה מרכז חדש לעבודת השם, אחרי אשר המקדש שבירושלים נחרב. וכידוע ממהלך ההיסטוריה, הצורך המעשי הוא הוא על פי הרוב המחולל ומוליד יצירות חדשות. [2])

אם נביא הגולה באמת התכוון לכנות בשם מקדש מעט אותו המקום שבני הגולה התאספו בו לעבודת ה', הרי לכנוי זה חשיבות מיוחדת. אין ספק שחפץ הנביא היה ביצירת שם כזה על תוכן הענין, ואם כן יש ללמוד מזה הרבה ראשית כל מתבטא בשם "מקדש מעט" דמיון קרוב להמקדש המקורי, ויש להקיש מזה שתפקידו של בית הכנסת היה בעצם וראשונה למלא — עד כמה שאפשר — אותה הריקות שבני הגולה הרגישו בחיי אמונתם מחמת חרבן בית המקדש, כי כל עוד שהשם החדש נוצר כהוגן, צריך שישמור שייכותו אל המקור שממנו נוצר, כלומר צריך ש"מקדש מעט" יתיחס אל "מקדש" כה"חלק" אל ה"כל", או כדבר מוקטן אל הדבר השלם אשר ממנו הוקטן. זה הוא הפירוש היוצא לנו מטבע הלשון בעצמו.

על דמיון תוכני בין בית הכנסת ובין בית המקדש מורה גם שם אחר בכה"ק. באחד המזמורים המיוחסים לאסף נמצא הלשון (תלים עד, ח): שרפו כל מועדי אל בארץ. בטוי "מועדי אל" מתפרש גם כן על בתי כנסיות, ובלי ספק צריך לבקש מקורו בשם "אהל מועד". על הקבלה זו מתעורר ביחוד המעיין גם בפסוק הקודם. שם נזכר חרבן המקדש בכפל לשון: "מקדשך", "משכן שמך", ובהיות שהמשורר חפץ עוד הפעם להזכיר את המושג שהשתמש בו פעמים בפסוק הקודם, הוכרח על פי חקי המליצה לבחור במקום השלישי מלה שלא נזכרה עדיין בהמשך זה, ובוחר מתוך כך בבטוי "מועדי אל" כשם נרדף ל"מקדש" ו"משכן". וזה יתכן רק אם נניח שהבטוי הושאל מ"אהל מועד". ומכיון שהרבוי "כל מועדי אל" אין לפרשו על מקדש ממש, יורה בהכרח על בתי כנסיות. וכבר הבינו מליצה זו גם בעלי המדרש על בית הכנסת. שו"ט (תלים עד, ג) מפרשה: "מקומות שהיו מתוועדים בעולם", ורש"ב בהעו"ת מעיר שם, שבשאר כ"י וכן בנדפס הלשון: "מקומות שהיה מתוועד לתפלה לקדש את שמו ולהמליכו עלינו". ועי' בכר במקום הנז', שגם עקילס הבין כן את הענין, — ובכן הרי לנו גם בזה דוגמא על היות בית הכנסת מושג נרדף

---

[1]) במאמרו Synagogue שפרסם בהאנציקלופדיה הביבלית של Hastings ח"ד צד 636 ע"ב, וע"ע ב Jew. Enc. — [2]) להשערת אדוארד קעניג בספרו Geschichte der Alttestamentlichen Religion

בתעודה ותכן, והנביא צדק בקראו את בית הכנסת מקדש מעט. ומצד שני נכרת גם פה זהירות יתרה להרחיק מכל שאר המקומות המיועדים לעבודת ה׳ כל כנוי המעורר בנו מושג בית המקדש שבירושלים. המרכז היחידי המקודש לכל האומה צריך שישאר יחידי לכל דורות הבאים; זה הוא הרעיון הנשקף ממדרש ותלמוד, וזו היא אולי גם הסבה הראשית, שמכל הכנויים שקבעו בראשונה למרכזים דתיים לא נתקיים בפועל רק "בית הכנסת" כי לא אבו שעוד מקום אחר בעולם יקרא בשם הנועד לבית המקדש. מתוך כך נשאר בודד גם "מקדש מעט".

יג. ר׳ יוחנן בן זכאי ומתנגדיו עד חורבן ביתר.

המקדש ורעיון המרכז — ועוד טעם אחר בדבר שמקדש ירושלים נשאר לדורות יחיד במינו, ואי אפשר היה להעתיק את הענין לפי מושגו על שום מקום אחר שבקדושה. והוא שבית המקדש נעשה למרכזו המוחש של כלל ישראל. אין ספק שענין הקרבנות פעל הרבה על היהדות גם בתקופת בית שני, אבל הרבה יותר ממה שפעלו הקרבנות עצמן על אישי היהדות בפרטן, פעלה העובדה, שרק מקום יחיד ומיוחד יש לכלל ישראל, שמקריבים שם קרבנות. אם כל פזורי גולה היו יכולים להספיק צרכם הפנימי באמצעות קרבנות, זה דבר, שאין פה המקום לדון עליו. מי שישים על לב, כמה קשה היה להסיר את הבמות אפילו בארץ עצמה בתקופת בית ראשון, על נקלה יבין את שנוי הערכים בבחינה זו. אמנם על כל פנים הכה שרש בלב כל איש הרעיון המקיף, שהיהדות יש לה מרכז מוצק אחד, שאי אפשר להזיז ממקומו אפי׳ פסיעה אחת, והוא המקדש שבירושלים. כל תפוצות ישראל התיחסו לו כקוי או קרני העיגול אל מרכזו. ושייכות זו התבטאה לא רק בשקלים שהפרישו לצורך המקדש, אבל עוד יותר בטבעה המרכזי של ירושלים. פה התאחדו כל אותם הדברים, שכנסיה דתית בשלימותה זקוקה להם: מקום עבודה לכלל ישראל ובשם כלל ישראל, מקום דין ומשפט ומקום בירור שאלות הדת וכן המקום הנבחר להספקת תביעותיו של כלל ישראל כמו קדוש ועבור שנים וכו׳. הן אמנם גם היהדות שבמצרים בנתה לה בית עם מזבח וקרבנות, אבל דוקא עובדה זו מוכיחה, שלא הקרבנות כשהן לעצמן, פעלו על נפש היהודי — כמו הבמות בשעתן — רק בצרוף המרכז המקודש לזה; המקום גורם. היהדות ההילינית נעשתה כאבר המדולדל ונתפרקה בזמן קצר בערך מגוף היהדות. ואין ספק, שההתבדלות במזבח וקרבן עשתה את הקרע בלב האומה.

על פי האמור יתבאר לנו ערכה של פעולת ר׳ יוחנן בן זכאי סמוך לחורבנו של הבית. האויב עוד לא הספיק להצית אש בציון, אבל ר׳ יוחנן בן זכאי כבר הכיר בתכונת החורבן והתיאש לגמרי ממרכז העתיק שבירושלים. כעין נבואה נזרקה בו, שהיהדות זקוקה מעתה ליסוד קיום חדש, כלומר למרכז בלתי תלוי במזבח וקרבנות.

אין פה המקום להכנס בפרטים, אבל להבנת הענין שלפנינו צריך להעיר, שהשקפתו של ריו״ח בן זכאי לא היתה מקובלת על חלק גדול מבני דורו. מהר״א ביכלר, המומחה היותר מצוין בחקר תקופה זו, בבקשו לתומו מצב העבודה והכהונה

בלבד; לא היה בור מתמלא מחוליתו. אין שום ספק שגם בעבודת המקדש לא היו חסרים אותם החלקים שאנחנו פוגשים בהם בבית הכנסת.

ויש להסתייע בנדון זה גם מספרי החשמונאים (ס"א ג' מ"ו) "ויתקבץ העם במצפה מול ירושלים כי מצפה לפנים מקום תפלה לישראל" ובאמת הלא מקום מזבח היה.[1] בנוגע לסמיכות תפלה לקרבן במקדש יעוי' תוספתא סוכה פ"ד' ה' מאמרו של ר' יהושע בן חֲנניה. ובבלי שם נג' א' ובנוגע לקריאת התורה עי' יומא פ"ז מ"א' סוטה פ"ז מ"ז–ח'.

ועוד עלינו לעמוד על נקודה אחת: יש להתבונן למה נדחה משמוש הלשון המעשי שם "מקדש מעט" שהנביא בעצמו קרא למקום עבודת ה' שמחוץ לבית המקדש. וכן נדחה גם השם "מועדי אל". ואפילו השם היותר מתאים לתכלית זו, השם "בית תפלה" נזכר רק פעם אחת בתלמוד (גיט' לט' ב) "בי תפלה". ובשו"ט (תלים ד' ג) נמצא אמנם הלשון "למקום תפלתו" אבל מהמשך הדברים נראה, שבעל המאמר לא התכוון לכנות בשם זה את בית הכנסת. כי כותב הוא שם בסוף המאמר "ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד ומלחש שם תפלתו" ו"מקום תפלה" אין לו פה מובן טרמינולוגי.

קרוב הדבר שבכוונה התרחקו בעלי המדרש והתלמוד משמוש כל כנוי הרומז על בית המקדש. ועשו זאת אולי מתוך יראת הכבוד כלפי בית המקדש, כלפי אותו המרכז המקודש לכל האומה וצריך להשאר יחידי בהדרת שיבתו וקדושתו הדתית וההיסטורית גם יחד. ברגש כזה צריך לבקש הטעם שחז"ל לא אבו לסמן שום מקום אחר באותו הכנוי שהוקצע לבית המקדש. ואפילו ב"בית תפלה" אינם משתמשים. לפי שגם שם זה נמצא בנביא על בית המקדש: "כי ביתי בית תפלה יקרא". כאשר כבר הזכרתי. אף שמצד אחר ראו גם הם בבית הכנסת מה שראה יחזקאל בשעתו – "מקדש מעט". וכמאמר ר' יצחק שהזכרתי (מגי' כט' א). וגם רבא שם מבאר הכ' (תלים צ' א) "ה' מעון אתה היית לנו". וכן אביי מבאר פסוק דומה לו (שם כו' ח) "ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך" על בתי כנסיות ובתי מדרשות.

מזה מתבאר בפשיטות, שהמקומות המקודשים בשילה ונוב וגבעון ג"כ אינם נקראים בשם מקדש. אף שהשם הזה טבוע הוא ראשונה על אהל מועד, כמה"כ (שמו' כה' ח) "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". ומענין מנקודת מבט זה שהתרגום על דה"א טז' לט קורא למקום המזבח בגבעון בשם בית הכנסת, אף שהיה מקום קרבנות. מצד אחד נראה מזה שבית הכנסת ומקום עבודה במזבח וקרבן יש להם דמיון פנימי

[1]) עי' ביחוד אנצ' ביבל' של האססינגס ח"ג 402 א' ד"ה Mizpah. כפי עדות הפפירוסים שנתגלו באי נילוס ביב (Elephantine), היה שם בית הכנסת עם קרבנות, והבנין שם נקרא בפירוש "בית מדבחא" וכן היה הענין גם ב Leontopolis ובית חוניו ידוע גם בתלמוד. עי' מנח' פי"ג מ"י ובבלי שם קט' א–קי' א.

ממנו. והוא: יצירת מרכז חדש ברשיון המלכות עם בית דין גדול ועם הכח להתארגן ולתקן תקנות לצורך כלל ישראל. והמרכז הזה נוסד. כמובן, בלי מזבח וקרבן ובלי משמרת כהונה. חידוש זה היה בשעתו חידוש יסודי ומפתיע בחיי האומה. ריב"ז עשה את הנסיון הראשון להסתדרות חיי כלל היהדות במרכז שמחוץ לירושלים. — איך היו חיי הכלל מתנהגים ומתפתחים בלי יבנה וחכמיה. על זה אי אפשר לדון היום. כי אפשריות שעבר זמנן אינן עלולות לבירור. אבל אין ספק בדבר. שדור החורבן התחשב עם אפשריות אלה ונתחלק לשתי מפלגות. המפלגה האחת דחתה בשתי ידים כל פשרה המובילה ליצירת מרכז דתי שמחוץ לירושלים. כי יותר ממה שפחדו מחיי גולה בלתי מסודרים. ראו סכנה בהתרצות נפשית לסדור מצב ציבורי חדש. המתקיים על יסודות דתיים שנתרוקנו מרעיון מקדש וקרבן. כי כל עוד שחיי הגולה מתנהגים בלי כל משטר. מתגעגעת האומה לשוב למנוחתה דוקא בקישור עם המצב הקדום והמקובל. כי עדיין לא הכירה טיבו של מצב אחר. אבל מכיון שמתפייסים בהסתדרות חדשה. יש בזה משום שלילות העבר. ויתחייב מזה שהרצון הפנימי להלחם בעד חדוש מקדש וכהונה הולך ומתרפה. — המפלגה השניה אינה מתיחסת אמנם בשלילות גמורה אל תכונת המצב שעבר. אבל מתייאשת היא מן היכולת ההיסטורית. לחדש אותו כמקדם. ויותר מזה היא מתפחדת מסכנת מיתת כלל היהדות. אם חיי הגולה הולכים ומתנונים מחוסר כל קשר מעשיי של שייכות הדדית, ויש מקום ליראי. שהאומה תתפרק איברים איברים. ותתבטל מכל וכל. מפלגה זו היתה נכונה לותר על חלק חשוב מן התביעות. שמלאו לפנים את נפש הכלל. כדי ליסד מחדש את החיים. על יסודות ותנאים שמאפשרים הקיום בעתיד.

מנהל המפלגה השניה היה ריב"ז. אין ספק שהכיר כל ערכם של העיר והמקדש. האגדה מספרת (אדר"נ נו"ב פ"ז) "היה ר' יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה... כיון שראה ריב"ז. שחרב ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמד וקרע את בגדיו וחלץ את תפיליו. והיה יושב ובוכה. ותלמידיו עמו". אמנם מצד אחר ראה בחורבן הבית מאורע היסטורי מוכרח ועשוי לברוא מצב מתמיד. לפי האגדה ראה ריב"ז זמן רב קודם החורבן את העתיד. וכשראה ששערי ההיכל נפתחים מאיליהם, גער בם ויקרא: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך. יודע אני בך שסופך להחרב. וכבר ניבא עליך זכריה בן עדוא (זכר' יא. א) פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך.

ריב"ז השלים עם החורבן כעם סופה של תקופה שאין להרהר אחריה יותר מדאי (אדר"נ נו"א פ"ד) פעם אחת היה ריב"ז יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בהמ"ק חרב. אר"י. אוי לנו על זה שהוא חרב. מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל! א"ל. בני. אל ירע לך. יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה. זה גמילות חסדים. שנא' (הושע ו. ו) כי חסד חפצתי ולא זבח וכו'. — מה נקל היה לריב"ז להתאנח עם תלמידו ביחד ולקונן על אבדן מקום הכפרה. הלא הוא בעצמו מפרש את המקרא (משלי יד. לד) צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת. כשם שהחטאת מכפרת על ישראל. כך צדקה מכפרת על הגויים (ב"ב י. א). ואם כן הכיר

בזמנים שלפני החורבן, [1] נפגש בעובדה המפליאה, שבין אותן החכמים הראשונים שראו את ירושלים בשלותה והורבנה, כמו ריו"ח בן זכאי, יש שורה שלמה ומצוינה שאינה באה בחשבון עם "יבנה וחכמיה". החכמים שנזכרו בשם מתקופה זו הם: נחום המדי, ר' צדוק ובנו ר' אלעזר, זכריה בן קבוטל, אבא שאול בן בטנית, זכריה בן הקצב, ר' חנינה סגן הכהנים, שמעון הצנוע, ר' טרפון, ר' יוחנן בן גודגדא, ר' יהושע בן חנניה, יוסי בן יועזר, ר' אליעזר בן יעקב.

מפלגה מתנגדת לריב"ז — ביכלר (שם צד 17) מעיר בצדק "אם נשאל על כל האנשים האלה, הנקובים בשם, שמסרו לנו ידיעותיהם ונסיונותיהם בענין בהמ"ק, איך התיחסו לריו"ח בן זכאי, המיסד והמנהל בית המדרש הגדול והסנהדרין שביבנה, נגיע להכרה, שמכל ארבעה עשר איש, רק ר' יהושע בן חנניה, שכבר מצעירותו היה תלמיד ריב"ז, נשאר דבוק לרבו בתמידות. ובנוגע לכל השאר, הרי ממקצתם נודע לנו בפירוש, שנלוו אל בתי מדרש אחרים, וממקצת הנשאר אין שום מקור מודיע אותנו, שבקרו בית מדרשו של ריב"ז בעודו בחיים ועומד בראשו. האם במקרה נשמרו שמות ארבעה עשר איש, אשר בבחינת שלשה עשר מהם לא נמצא אף רמז שהיו פה, ודוקא חברי ריב"ז נשכחו (מלהזכר אתו יחד)? או האין לבקש פה במעשה התנאים הידועים האלה כוונה שיש לה יסוד ונימוק פנימי?"

בענין זה רואה ביכלר אות פירוד מכוון ויסודי ומצא גם סמוכים אחרים לזה, גם נחוניה בן הקנה, רבו של ר' ישמעאל, ונחום איש גמזו, רבו של ר"ע, לא התקרבו אל ריב"ז. — יישוב לזרות זו רואה ביכלר בטעמים אלה: א) עברו הפוליטי של ריב"ז נתן מקום לחשדות; ב) אישיותו לא היתה כל כך מצויינה אצל אנשי דורו, עד כדי שיסכימו עליו לעשותו מנהל עליהם; ג) תלמידי בית שמאי היה להם טעם מיוחד שלא להצטרף אל בית מדרשו של ריב"ז שנוסד בעצם ועיקרו על שיטת בית הלל; ד) ריב"ז לא היה לא ממשפחה מיוחסת שביהודה, ולא ממשפחת כהנים, וכנראה היו החכמים שהתרחקו ממנו, אנשים מיוחסים, וברובם כהנים. — אין שום ספק, שלכל הטעמים האלה יש ממש, ויש להם על מה שיסמכו. עי' הפרטים שם (מצד 18 והלאה). אבל שאלה אחרת מתקוממת לעומתם: מה נתנו לנו החכמים האלה תמורת יבנה? האם יסדו ישיבה אחרת כעין יבנה עם בית דין גדול ועם יפוי כח לתקן תקנות? הלא האנשים שנשארו מבחוץ היו באמת מיוחסים ומצויינים בחכמתם וחסידותם, ואיך התרשלו ליסד מצדם מקום ועד כזה הממלא תפקיד דומה לתפקידה של יבנה?

ולכן נראה שצריך לצרף אל כל זה גם את החידוש שחידש ריב"ז ביסוד בית מדרשו ביבנה, והוא העתקת המרכז מירושלים למקום אחר. — הן אמנם ירושלים נחרבה, ולגיונות רומיים שמו משמר עליה, ובכן לא היה ביד שום מפלגה להסתדר שם מחדש. ובכל זאת יש במעשה ריב"ז דבר שמבדילו הבדל עצמי מחבריו שהתרחקו

---

[1] עי' ספרו Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzent des Jerusalemischen Tempels, Wien 1895. מצד 9 ואילך, וביחוד מצד 16 ואילך.

ריב"ז שיהו מקבלין עדות החדש כל היום. — (שם לא' ב במש') א"ר יהושע בן קרחה' ועוד זאת התקין ריב"ז' שאפי' ראש בית דין בכל מקום' שלא יהו העדים הולכין אלא למקום הועד. תקנה זו אינה מטעם שקדם אבל השלמה היא ובודאי נתבעה לשעתה.

(שם כט' ב במש') יום טוב של ר"ה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה' משחרב בהמ"ק התקין ריב"ז שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. א"ר אליעזר' לא התקין ריב"ז אלא ביבנה וכו'. ובגמ' שם: ת"ר' פ"א חל ר"ה להיות בשבת והיו כל הערים מתכנסין. א"ל ריב"ז לבני בתירה' נתקע. אמרו לו' נדון (אם מותר לתקוע או לא). א"ל' נתקע ואח"כ נדון. לאחר שתקעו' א"ל' נדון. אמר להם' כבר נשמעה קרן ביבנה ואין משיבין לאחר מעשה. — ע"י תקנה זו נתן ליבנה יתרון שהיה מיוחד לבהמ"ק בלבד' וכפי שנראה מברייתא' לא היה ריב"ז נותן מקום לשום התוכחות בזה. — (שם ל' א במש') בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד. משחרב בהמ"ק התקין ריב"ז' שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש. —

(שם לא' ב) כרם רבעי היה עולה לירושלים מהלך יום לכל צד' וזו היא תחומה: אילת מן הצפון (במש' דרום) ועקרבת מן הדרום (במש' צפון)' לוד מן המערב וירדן מן המזרח וכו' ותניא כרם רבעי היה לו לר"א במזרח לוד בצד כפר טבי ובקש ר"א להפקירו לעניים (לפי שטורח היה לו להעלותו בעצמו לירושלים) אמרו לו תלמידיו' רבי' כבר נמנו חביריך עליו והתירוהו. מאן חביריך' ריב"ז. פה נראה ברור שריב"ז ביטל דבר שכל חשיבותו קשורה במרכזיותה של ירושלים "לעטר שוקי ירושלים בפירות" ושהיה נהוג גם בזמנו. — מעניין מנקודה זו שתקנתו של ריב"ז בענין כרם רבעי מסיימת (מע"ש פ"ה מ"ב) בדברים אלה: "ותנאי היה בדבר שאימתי שירצו יחזור הדבר לכמות שהיה. ר' יוסי או' משחרב בהמ"ק היה התנאי הזה' ותנאי היה' אימתי שיבנה בהמ"ק יחזור הדבר לכמות שהיה". מזה נראה ברור' שגם תלמידיו וחבריו של ריב"ז היתה קשה בעיניהם תקנת נטע רבעי ורק בתנאי נתרצו. (ר"ה לא' ב) גר שנתגייר צריך להפריש רובע לקינו (כדי שיוכל להביא קרבן אם יבנה בהמ"ק). אמר רשב"א כבר נמנה עליו ריב"ז וביטלה מפני התקלה. ע"ע כריתות ט' א.

ויש לו גם ב' תקנות שאין מטרה זו גלויה אצלן (ר"ה לא' ב) ת"ר אין הכהנים רשאין לעלות בסנדליהן לדוכן' וזו אחת מתשע תקנות שהתקין ריב"ז. — תקנת ריב"ז שיהא יום הנף כולו אסור (שם ל' א במש') דרש שם בגמ' שאינה תקנה ע"צ האמת' רק מן התורה' רק "דרש והתקין".

בני דורו של ריב"ז והבאים אחריהם הושפעו יותר מהשקפת החכמים שנפרדו מריב"ז. תקנותיו נשארו אמנם בתקפן' אבל הרוח הכללי היה מטה כלפי המקדש ונתמלא מן הרעיון' שאין לראות בחרבן מסקנה היסטורית שעשויה להתקיים לדורות' רק מקרה עובר' שאינו כדאי לטפל בו ולשנות לרגלו פני החיים' מכפי שהיו נהוגים קודם החורבן' ואדרבה' כל שינוי יכול להזיק' כי עלול להטעות את העם' וכמ"ש ביצה ע' ב' "מהרה יבנה בהמ"ק ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו וכו'" ועי' ר"ה לא' ב' סוכה מא' א' מנח' סח' ב' ועי' תענ' יז' א-ב: "כמאן שתו האידנא כהני חמרא?

בפה מלא כח כפרתה של החטאת׳ ובכן אין תשובתו מובנת היטב׳ רק מתוך פשרתו עם פסק דינה של ההשגחה העליונה׳ ויש באמת בתשובתו לר׳ יהושע ניגוד גלוי להמפלגה שנפרד ממנה׳ כי המלות: ״יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה״ יש בהן מעין התאמה והסכמה להמצב ההיסטורי׳ ואולי התכוון בזה׳ למתק את הרגשים שהתקוממו יום יום כלפי מחריבי הבית׳ והעמיקו מבלי משים את הפרץ שבין המנוצחים והנוצחים׳

ונראה שממין זה היה גם הוכוח הבא׳ רק פה לא הרב התוכח עם תלמידו רק התלמיד עצמו׳ שהתרצה לשיטת רבו׳ עם אנשים אחרים (ת׳ סוטה פ״טו׳ 11־12) משחרב בהמ״ק רבו פרושים בישראל ולא היו אוכלים בשר ולא היו שותים יין׳ נטפל להם ר׳ יהושע אמר להם: בני׳ מפני מה אין אתם אוכלים בשר? אמרו לו׳ נאכל בשר׳ שבכל יום היה תמיד קרב ע״ג המזבח ועכשיו בטל? א״ל׳ מפני מה אין אתם שותים יין? אמרו לו׳ נשתה יין שממנו היה מתנסך ע״ג המזבח ועכשיו בטל? אמר להם׳ אף תאנים וענבים לא נאכל׳ שמהם היו מביאים ביכורים בעצרת׳ לחם לא נאכל׳ שממנו היו מביאים שתי הלחם ולחם הפנים׳ מים לא נשתה׳ שמהם היו מנסכים בחג! שתקו׳ עשכה״ע׳ וע״ע ב״ב ס׳ ב׳ ושם בס׳ שר׳ ישמעאל בן אלישע רצה באמת לגזור על בשר ויין ונמנע מזה מפני שאין רוב הציבור יכול לעמוד בו׳

דומה למאמרו של ריב״ז הוא גם (סוכה מט׳ ב) א״ר אלעזר׳ גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות וכו׳ וכן (סוטה ה׳ ב) אריב״ל׳ בא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב״ה׳ שבשעה שבהמ״ק קיים׳ אדם מקריב עולה׳ שכר עולה בידו׳ מנחה׳ שכר מנחה בידו: אבל מי שדעתו שפלה׳ מעה״כ כאילו הקריב כל הקרבנות כלם וכו׳ — וכן ראו בתורה תשלומין לקרבנות (סוף מנח׳) עה״כ (מלאכי א׳ יא) ממזרח שמש וכו׳ ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה׳ אר״ש בר נחמני א״ר יונתן׳ אלו ת״ח העוסקים בתורה בכל מקום׳ מעלה אני עליהם׳ כאילו מקטירין ומגישין לשמי וכו׳... ושם עה״כ (תל׳ קלד׳ א) א״ר יוחנן׳ אלו ת״ח העוסקים בתורה בלילות׳ מעלה עליהם הכ׳ כאילו עוסקים בעבודה׳ — ושם עה״כ (דה״ב ב׳ ג) אריו״ח אלו ת״ח העוסקים בהל׳ עבודה׳ מעלה עליהם הכ׳ כאילו נבנה מקדש בימיהם׳ — (שם) אר״ל מ״ד (ויק׳ ז׳ לז) זאת התורה לעולה ולמנחה וכו׳׳ כל העוסק בתורה כאילו הקריב עולה׳ מנחה׳ חטאת ואשם וכו׳ עשכה״ע׳ קצת התנגדות לכהנים מצד ריב״ז רואה ביכלר גם במשנה (שקל׳ פ״א מ״ד) א״ר יהודה׳ העיד בן בוכרי ביבנה׳ כל כהן ששוקל׳ אינו חוטא׳ א״ל ריב״ז׳ לא׳ אלא כל כהן שאינו שוקל׳ חוטא׳ אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן וכו׳׳

תקנות ריב״ז — שיטתו של ריב״ז להשקיף על תקופת החורבן כעל מצב קבוע התובע הסתדרות שלמה׳ יוצא ביחוד מתקנותיו׳ (ר״ה כא׳ ב) ת״ר בראשונה היו מחללין אף על כלן׳ משחרב בהמ״ק׳ אמר להן ריב״ז ״וכי יש קרבן״? התקינו שלא יהו מחללין אלא על ניסן ועל תשרי בלבד׳ מן השאלה ״וכי יש קרבן״ נראה קצת שזקוק היה להתוכח עם בני דורו בענין זה קודם שתקן תקנתו׳ — (שם ל׳ ב במש׳) בראשונה היו מקבלין עדות החדש כל היום׳ פ״א נשתהו העדים מלבא ונתקלקלו הלויים בשיר׳ התקינו שלא יהו מקבלים אלא עד המנחה וכו׳ משחרב בהמ״ק התקין

בנין מזבח — מתוך ענין חידוש הקרבנות הסתעפו שאלות שונות בבחינת האפשרות ההלכית להקריב בזה"ז. אחד מן הדברים הנחוצים להקרבת קרבנות הוא המזבח. (זבח' נט, א) אמר רב, מזבח שנפגם, כל הקדשים שנשחטו שם פסולין וכו' ונדרש משום ד' ישמעאל בר' יוסי מה"כ (שמו' כ, כא) וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך וכו' כשהוא שלם ולא כשהוא חסר. ושם מובא ג"כ בשם רב, מזבח שנעקר, מקטירין קטורת במקומו ומתפרש הענין, שרק מזבח הפנימי שנעקר, מקטירין במקומו, אבל המזבח החיצון שמקריבין עליו, מעכב אפילו אם רק נפגם. ותוס' (סוכה מא, א ד"ה דאשתקד) כ' שאפי' לר' יהושע שאמר, שמעתי שמקריבין אע"פ שאין בית, מודה שעל כל פנים צריך להיות מזבח, ואם אין מזבח אין שום אפשרות להקרבת קרבן. וע"ע מכות יט, א תוד"ה אפילו, "דבלא מזבח פשיטא דבכור לא, דהא בעי מתן דם ואימורים וכו'".

אמנם לא חשבו מן הנמנע בנין מזבח בלבד כמ"ש בס' התרומה הלכות א"י "דקדושת מחיצות העיר קיימת לעולם להיות מותר לאכול מע"ש בתוכה, אי בנה מזבח וכו'". — אמנם (זבח' סב, א) ארבב"ח אריו"ח, ג' נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח, ואחד שהעיד להם, שמקריבין אע"פ שאין בית. — מן העובדא שבבית שני היו זקוקים לעדות הנביאים כדי לכוון מקום המזבח (זבח' סא, א) רוצים לדייק, שגם בזה"ז אילו חפצנו לבנות מזבח, היינו צריכים לעדותו של נביא. רצ"ה (קו"א פ"ב) דוחה זאת מב' טעמים: א) הר הבית וכל היסודות נשארו במקומם גם אחר החורבן, ובמקורות התלמוד שמורה לנו צורת הבית לכל פרטיו, ובכן אין מצד זה עיכוב לבנין מזבח; ב) הצורך לעדות הנביאים בזמן בית שני לא הצטמצם על כוון המקום העתיק של המזבח, אבל בא להוסיף על מזבח של שלמה עד ששים אמה (עי' זבח' סא, ב), והוספה כזו לא יכלו לעשות בלי נביא. אבל בנין מזבח ע"פ התוכן הידוע, בלי הוספות חדשות, אין בו שום קושי.

בגדי כהונה — בנוגע לבגדי כהונה מביא רצ"ה חיות (קו"א פ"ב) עיון, אם אפשר להשתמש בהם בזה"ז, בהיות שבגדי כהונה צריכים להיות משל ציבור מתרומת הלשכה, ובזה"ז אין לנו שקלי ציבור. אמנם לפי מ"ש הרמב"ם (כלי המקדש פ"ח ה"ו) שגם יחיד יכול להתנדב בגדי כהונה ולמוסרם לציבור (ע"ש ובג"כ שהרמב"ם פוסק פה כירוש' נגד הבבלי), יש אפשרות לזה גם היום, שיחיד מנדב ד' בגדי כהונה ומוסרם לצורך ציבור. — ואולם יותר קשה היא איך אפשר ללבוש את הבגדים, בהיות שאבנטו של כהן הדיוט של כלאים הוא לדעת רבי (יומא יב, ב. ור' אלעזר בר' שמעון או' של בוץ הוא), ומאחר שיש ספק גדול בחיוב הקרבה בזה"ז, הרי הכהן לובש שעטנז שלא לצורך מצוה. וע"ש שמצדד להקל ע"פ דעת חכמים אחרים, לפי שכוונתו למצוה. עשכה"ע. ועי' דרישת ציון הנ"ל (מאמר קדישין אות ג).

כהני חזקה — ומה שיש לעיין במה שאין לנו היום כהן מיוחס, שראוי לשמש בעבודה, מצדדים ג"כ להקל ועי' דרישת ציון (מאמר העבודה אות ד-ה) ורצ"ה (קו"א ספ"ב) שמבארים ע"פ בעל ח"ס, כי אין עיכוב בזה ויתכן להקריב ע"י כהני חזקה.

כרבי. מכלל דרבנן אסרי. מ"ט? מהרה יבנה בהמ"ק ובעינן כהן הראוי לעבודה וליכא". סנהדרין כב. ב. — וצריך להעיר ביחוד על מ"ש ר"ה ל. ב בסוף בהטעמה הראשונה של יום הנף כולו אסור: "מ"ט. מהרה יבנה בהמ"ק ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו בהאיר מזרח. עכשיו נמי ניכול. ולא ידעי. דאשתקד לא היה עומר. האיר מזרח התיר. השתא דאיכא עומר. עומר מתיר". וע"ז באה השאלה: דמיבני אימת? אילימא דאיבני בשיתסרי. הרי (באמת) האיר מזרח התיר. אלא דאיבני בחמיסר? מחצות היום ולהלן לישתרי וכו'? לא נצרכא. דאיבני בחמיסר סמוך לשקיעת החמה. אי נמי דאיבני בלילה. עשכה"ע. אף שמו"מ זה אינו לפי המסקנה. אבל בכל זאת משתקף ממנו הרעיון שהזכרנו. ע"ע אדר"נ נו"ב ספ"ה "למחר כשיבנה בהמ"ק".[1] ר' ישמעאל בן אלישע קרא והטה לפי מ"ש ר' נתן. וכתב על פנקסו. לכשיבנה בהמ"ק אביא חטאת שמינה (שבת יב. ב). — מזה נראה שהזמן. שבו אפשר להקריב חטאת. נחשב לעתיד קרוב ובאמת ר' ישמעאל ור"ע חשבו לראות בפועל את הזמן הזה. —

ההכרעה העצומה והנוראה באה בסוף ימיו של ר"ע וחבריו. עוד לא עברו שבעים שנה מעת שלגיונותיו של טיטוס הציתו אש במקדש. והתשוקה לבנותו מחדש כל כך חזקה בלב כלל האומה. עד שתש כחם של בעלי השלום כר' יהושע בן חנניה וחבריו. במלחמת בר כוכבא ואדריינוס בא הענין עוד הפעם לידי גמר דין. ושיטתו של ריב"ז נשארה לפסק הלכה לדורות. — עד שהשעה לא נתבררה. קרא ר"ע על ריב"ז את המקרא (ישע' מד. כה) משיב חכמים אחור ודעתם יסכל. עלבון זה נכתם במאות אלפים של חללי ביתר.

יד. נסיון לחדוש קרבנות בזמן הזה.

ר' חננאל מפריש — (כפו"פ פ"ו הוצ' לונץ פא-פב) אחר שהענין כן (שקדושת הבית לעולם) הנכנס היום שאנו טמאים במקום הבית. חייב כרת. והסכים בזה מה"ר ברוך ז"ל. גם כי אמר אלי בירושלים כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו. שרבנו חננאל דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלים והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי. ושיקריב קרבנות בזה"ז. ואני מטרדתי להשלים עמי המלאכה. לא שאלתיו מה נעשה מטומאתנו ואנה הכהן המיוחס. אנכי בדרך לפני שילה שב למקומי. נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה. כדאמרינן בתמורה (יד. א) שקרבנות ציבור דוחין את השבת ואת הטומאה וכו'. — מה שר"ח מפריש היה רוצה להקריב קרבנות לא יתכן רק על קרבן פסח. לפי שקרבנות יחיד אי אפשר להקריב. מפני שכלנו טמאי מתים (אמנם פסח קרב אף בטומאה אם רוב הציבור נטמאו). וכן אי אפשר להקריב תמידים ומוספים. לפי שקרבנות ציבור באים מן השקלים. כי צריך שישתתפו בהם כל ישראל. ושקלים ג"כ אינם נוהגים בזה"ז. ועי' שקל' פ"ח מ"ח. שהשקלים והביכורים אין נוהגין אלא בפני הבית. עי' שאילת יעבץ סי' צט. —

---

[1]) ומצאנו גם שהיו רגילים להשבע ב»עבודה« גם בדורות מאוחרים. כמ"ש (יבמ' לב. ב בס') קפץ ר' חייא ונשבע. העבודה כך שמעתי מרבי. שתים; קפץ בר קפרא ונשבע. העבודה כך שמעתי מרבי אחת. ובאגדה (פסדר"כ בשלח פה. ב) א"ר נהוראי העבודה וכו'.

— ואני יודע שנפשך תברח מזה הענין בהכרח בתחלת מחשבה, ויכבד עליך ותשאלני בלבך ותאמר לי: איך יבואו מצות ופעולות עצומות מבוארות מאד, והושם להם זמנים, והם כלם בלתי מכוונים לעצמם, אבל הם מפני דבר אחר, כאילו הם תחבולות שעשה השם לנו, להגיע אל כוונתו הראשונה? ואיזה מונע היה אצלו, לצוות לנו כוונתו הראשונה, ויתן לנו יכולת לקבלה, ולא היה צריך לאלה אשר חשבת, שהם על צד הכוונה השניה?, — שמע תשובתי, אשר תסיר מלבך זה החלי ויגלה לך אמתת מה שעוררתיך עליו, והוא שכבר בא התורה כמו זה הענין בשוה, והוא אמרו, ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים וכו׳ ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וגו׳, וכמו שהסב השם אותם מן הדרך הישרה, אשר היתה מכוונת תחילה, מפני יראת מה שלא היו יכולים לסבלו לפי הטבע אל דרך אחרת, עד שתגיע הכוונה הראשונה, כן צוה בזאת המצוה, אשר זכרנו, מפני יראת מה שאין יכולת לנפש לקבלה לפי הטבע, עד שתגיע הכוונה הראשונה, והיא השגתו יתעלה והנחת עבודה זרה.

הרמב״ן פרשת ויקרא משיג על הרמב״ם בזה, ומעיר על נח שהקריב קרבנות בצאתו מן התיבה, אף שלא היה בעולם כשדי או מצרי; וקרבנות הבל בודאי לא הושפעו מאיזו דחיפה מן החוץ, ואנו מוצאים בפירוש שהשם מצא חפץ בקרבנות אלה. אמנם האברבנאל בהקדמת ויקרא מחליש השגותיו של הרמב״ן ומביא כמה מאמרים ממדרש ותלמוד שמסבירים פנים לשיטתו של הרמב״ם, כמו המאמר בסוף מנחות כל העוסק בתורה לא צריך לא חטאת ולא עולה, לא אשם ולא מנחה, וכן מכות (י׳ א בס׳) א״ל הקב״ה (לדוד) כי טוב יום בחצרך מאלף, טוב לי יום אחד, שאתה עוסק בתורה לפני, מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח, ודומה לזה עוד המאמר שבסוף מנח׳: „ושמא תאמר, לאכילה הוא צריך? (תל׳ נ׳ יב) אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה, ונא׳ (שם פ״י) כי לי כל חיתו יער בהמות בהררי אלף וכו׳, לא אמרתי אליכם, זבחו, כדי שתאמרו, אעשה רצונו כדי שיעשה רצוני, לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם אתם זובחים״.

המאמר היותר מוכרע לחזוק השקפתו של הרמב״ם הוא (ויק״ר פ״כב, ח ולפי נוסח האברבנאל) תני ר׳ ישמעאל, לפי שהיו ישראל אסורין בבשר תאוה במדבר, לפיכך הזהירן הכתוב שיהיו מביאין קרבנותיהן והכהן שוחט ומקבל וכו׳. ר׳ פנחס בש״ר לוי אמר, משל לבן מלך שגס לבו עליו והיה למד לאכול בשר נבלות וטריפות, אמר המלך, יאכלם[1] על שלחן זה תדיר, ומעצמו הוא נזור: כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר ע״ז במצרים, והיו מביאים קרבנותיהם לשעירים וכו׳ והיו מקריבים קרבניהם באיסור במה, ופורעניות באות עליהם, אמר הקב״ה, יהיו מקריבים לפני בכל עת קרבנותיהם באהל מועד, והם נפרשים מע״ז והם ניצולים.

---

1) רד״צ הופמן במבואו לויקרא ח״א (81—82) השכיל להעיר על חילוקי גירס׳ שבין לשונו של אברבנאל ובין הנוסח שלפנינו, והוא כי אצלנו לא נאמר „יאכלם" כלומר נבלות וטריפות, רק „יהיה זה תדיר על שלחני" וזה יותר נכון ומתאים אל הענין. עע״ש כל המאמר החשוב בענין זה Bedeutung der Opfer (79—92).

טו· עתידות הקרבנות·

שאלת הקרבנות בעתיד היא שאלה· שאגדה והלכה משמשות בה בערבוביה· (שו"ט תל׳ נו׳ ד) א"ר פינחס בש"ר לוי וריו"ח בש"ר מנחם גליליאה׳ כל התפלות בטלות לעתיד לבא והודייה אינה בטלה לעולם· וכל הקרבנות בטלות לעתיד לבא והתודה אינה בטלה לעולם· והוא שכ׳ (נחמ׳ יב׳ מ) ותעמדנה שתי התודות בבית האלהים׳ תודת התפלה ותודת הקרבן· שם ק׳ ד· יל"ש שם תשעד שנוי גי׳ בבחינת שמות המקבלים והאומרים· פסדר"כ ס"פ שור או כשב· ויק"ר פ"ט׳ ז· שם ספ"כז׳ ת"ב אמור יט· תנחומא שם ידי· עמ"ש הראב"ד להלכ׳ בית הבחירה פ"ו ה"יד–טז· שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה׳ לעולם׳ כך נגלה לי מסוד ה׳ ליריאיו וכו׳ –

שיטות שונות בביאור ענין "קרבנות בטלות וכו'" (אבודרהם סדר תפלות של חול ד׳ פראג ד׳ ב בסוף) ואו׳ במד׳ תהל׳ מזמ׳ מזמור לתודה׳ כל התפלות בטלים וכו׳ ופי׳ הח׳ רד"ק שר"ל וכו׳ לא יהיו חוטאים לעתיד לבא׳ ואז לא יצטרכו לקרבן חטאת ואשם׳ כי אם קרבן תודה שאינו בא על חטאת· וזהו שאמרו במדרש ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב׳ שלא ישוב לטבעו וליצר הרע לימות המשיח עכ"ל· – (ישועת משיחו לאברבנאל עיון ד׳ ספ"א) כ׳ שאין הכוונה שיבטל דבר ממצוות התורה׳ אלא שאז יבטל יצה"ר לב האבן מבשרם׳ כמ"ש ואת הצפוני ארחיק מעליכם׳ ואמרו חז"ל׳ זה יצה"ר הצפון בלבו׳ וע"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאות על איזה חטא׳ זולת הקרבן הבא להודות לה׳ על הטובה· – (רמב"ן פ׳ אמור כג׳ יז) חמץ תאפנה׳ צוה הכ׳ שתהיינה חמץ׳ לפי שהם תודה לשם׳ כי חקות קציר שמר לנו׳ וקרבן התודה יבא על לחם חמץ· ואולי אסור חמץ מפני שירמוז על מדת הדין וכו׳׳ ובעבור שהקרבנות לרצון לשם הנכבד׳ לא יובאו מן הדברים אשר להם היד החזקה לשנות הטבעים (החימוץ משנה טבע העיסה וכו׳)׳ וכן לא יבאו מן הדברים המתוקים לגמרי׳ כגון הדבש׳ רק מן הדברים המזוגים׳ כאשר אמרו בבריאת העולם׳ שיתף מדת רחמים במדת הדין ובראו׳ והנה בחג השבועות שהוא יום מתן תורה יביא הקרבן בדין תורה׳ כי הוא יום העצרת׳ והמשכיל יבין׳ וזה סוד מה שאמרו רבותנו כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם וכו׳׳ כי בו מצה וחמץ כענין בעוה"ב·

טז· כוונתם היסודית של הקרבנות·

כעין השקפה פילוסופית והיסטורית אנו מוצאים ברמב"ם (מורה ח"ג פ"לב) שכ׳: והיה המנהג המפורסם בעולם כלו׳ שהיו אז רגילין בו׳ והעבודה הכוללת אשר גדלו עליה׳ להקריב מיני בעלי חיים בהיכלות ההם אשר היו מעמידים בהם הצלמים ···לא גזרה חכמתו ותחבולתו המבוארת בכל בריאותיו שיצונו להניח מיני העבודות ההם כלם ולבטלם; כי אז היה מה שלא יעלה בלב לקבלו כפי טבע האדם׳ שהוא נוטה תמיד למורגל׳ והיה דומה אז׳ כאילו יבוא נביא בזמננו זה שיקרא לעבודת השם ויאמר׳ השם צוה אתכם׳ שלא תתפללו אליו ולא תצומו ולא תבקשו תשועתו בעת צרה׳ אבל תהיה עבודתכם מחשבה מבלתי מעשה· ומפני זה השאיר השם מיני העבודות ההם··· וצונו לעשותן לו יתעלה׳ וצונו לבנות היכל לו׳ ועשו לי מקדש וכו׳

לא הכיר על נכון את המשפט הכללי של "עולם כמנהגו נוהג". אמנם מצד אחר קרובה היא ההשערה, שהגורמים היסודיים לריקום צורתם של המושגים הראשונים, אין לנו לבקש בפניו השוחקות של הטבע, ביפעת זהרי חמה, בירק נאות דשא, בחליפות שלל צבעים של ככר נחמד, של רוכסי הרים, של יערי גבעות ואפיקי מעמקים, ובשאר חזיונות מקסימים, שהרגש הפיוטי מתענג עליהם, אלא אדרבה, פניו הזעומות של הטבע הן הן שפעלו ראשונה על חושי האדם וכחותיו הנפשיים; אותם הרגעים האיומים, שבהם הטבע מתגלה לברואי עולם בתקף ועוז כחותיו, ומעורר סביבו רגשי הכנעה והתבטלות בלב כל שוכני תבל, במלה אחת "יראה קדמה לאהבה", — רעם וברק, רוח סוער, נחל שוטף, שאון דכים של גלי ים זועף, הם הם שעוררו את האדם ראשונה משויון רוחו והביאוהו לידי כך, שהתעורר לבקש את השביל המוביל אל מקור כל הכחות, אל מושג האלהות.

יסוד טבעי זה שבשיטת הסתכלותו של האדם הקדמון, הוא שהכניס חומרים וגוונים גשמיים במושג האלהות שלו, דמיונים גשמיים שבאו לו לאדם בעל כרחו, לסבת היותו מבקש אֱלהותו לא מהתעוררותו העצמית של איזה מקור טמיר בעמקי הנפש, רק מכחות כלי שני, מדחיפות הבאות מחוצה לו, מפעולות הטבע, מפחד הפגעים הגלויים והנסתרים שהוא מוקף מהם במשטרו של הטבע, ושהוא רוצה להמלט מהם, וכן מושפע הוא האדם הקדמון בדרישתו את הענין האלהי מזיקתו התכופה לטבע, לצרכים ותועליות שהוא שואף אליהם, — במלה אחת, המושג האלהי של האדם הקדמון מותנה הוא ומוגבל מן החפץ האדיר, למצוא סעד ועזר במלחמתו עם כחותיו האלמים של עולמו ועם בעלי חיים הדוחקים את תחומי קיומו, ובכן נעשה הטבע לבית מדרשו של האדם, פה שאב האדם העתיק את ידיעותיו הראשונות, ועל פיהן נתרקמו המושגים הראשונים בעולם המחשבה שלו, — הן נעלה מעל כל ספק, שאפשר ללמוד הרבה מן הטבע! אבל השאלה העיקרית היא: איזו הם העקרים או המקצועות, שבכח הטבע ללמדן כהוגן? — הטבע ללמד על עצמו יצא! אין בכח הטבע להורות אותנו רק אותה הדרך שממנו יוצאת ואליו תשוב, בבית מדרשו של הטבע יכולים אנחנו לעשות בחינות ונסיונות עד כדי להכיר על פיהם את הטבע, אבל אין לנו בהם דבר שמחוצה לו, והעיקר הגדול הוא, שמי שמכיר היטב את חקי הטבע ויודע לכלכל אותם כמשפט, הרי בידו לשעבד את הטבע ולשמש בו לצרכו ולהנאתו, העולם נפתח לפניו והוא שולט בו החל מן החומר הדומם ועד סוג בעלי החיים, ובכללם גם — האדם בעצמו, גם איש באיש ימשול על פי תכסיסי מלחמה הלקוחים מן הטבע.

אבל יש דברים, שאין אנחנו יכולים ללמוד מן הטבע כלל וכלל, ובראשם תורת המוסר וחקי משפט וצדק, כי הטבע מתנהג על פי חקים ממין אחר, — הטבע תובע ידיעה, התבוננות והכרה, ותו לא, מי שמכיר את הטבע כהוגן, יכול להטותו לרצונו, אבל דבר אין לטבע עם מושגים מוסריים, עם מצוה ועברה, קדושה וטומאה, יושר ורשע, זכות וחובה וכו', — מזה נראה ברור, שמי ששקוע בהסתכלות הטבע, ומשם הוא הולך ומבקש את הדרך להכרת אלהותו, הרי הוא מתחילה עלול להכניס חולין לעזרה, כלומר לתת לאלהותו תארים טבעיים וגשמיים, לדמות צורה ליוצרה ולהלבישו מדות טבעיות.

שיטת הרמב״ם בקרבנות נתקשה בעיני כמה חכמים וגדולים גם בין מעריציו, ובאמת זקוקה היא לקצת השלמה. אין שום ספק, ששאלת הקרבנות אחוזה וסבוכה במהלך ההיסטוריה. אי אפשר להשתמט מן העובדה, שאחר חורבן הבית נסתלקה תמונה זו של עבודת השם לאט לאט לגמרי. השאלה, אם קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא או לא, וכן אם יש היתר להקרבת קרבנות בזה״ז, וכן השאלה אם הבמות נאסרו גם לאחר החורבן, חשובות אמנם מצד עצמן כחקירות הלכיות, אבל עולם המעשה אינו מושפע מהן כלל וכלל. ראשית כל אנו רואים, שא״י ומרכזה המקודש כל כך התלכדו לאחדות גמורה בנפש היהודי, עד שנעשה לנמנע להפריד ביניהם, או יותר נכון, להעלות על הלב מציאות מקדש במקום שמחוץ להר המוריה, וכבר ראינו, שאפי׳ בשם "מקדש" היו נזהרים מאד שלא להשתמש בו ביחס אל שאר מקומות של עבודה, — שנית אי אפשר להשתמט גם מן העובדה, שבכל אשר התאמצו חז״ל להרחיב חוג ההלכות הנהוגות בזה״ז, ולתת שם ושארית לכל מצוה עד כמה שאפשר, לא עלה על לב איש לחדש את ענין הקרבנות באחת מארצות הגולה או אפי׳ בא״י עצמה, תחת איזו תמונה שתהיה, כמו שעשתה מלפנים היהדות שבאלכסנדריה, תחת אשר העבודה שבלב, שהיא התפלה, נשארה בקיומה בכל הארצות ובכל הזמנים.

כנראה התפעל הרמב״ם מעובדה זו בכתבו (שם): כי כאשר היה זה המין מן העבודה, ר״ל הקרבנות על צד הכוונה השנית, והצעקה והתפלה וכיוצא בהן ממעשה העבודות יותר קרובות אל הכוונה הראשונה והכרחיות בהגיע אליו, שם בין שני המינים הפרש גדול, והוא, שזה המין מן העבודה, ר״ל הקרבת קרבנות, אע״פ שהם לשמו יתעלה, לא חוייב עלינו כמו שהיה בתחלה, ר״ל שנקריב בכל מקום ובכל זמן, ולא שנעשה היכל כמו שיזדמן, ושיקריב מי שיזדמן החפץ ימלא את ידו. אבל נאסר כל זה עלינו, והושם בית אחד, אל המקום אשר יבחר השם, ואין מקריבין בזולתו וכו׳, ולא יהיה כהן אלא זרע המיוחד. כל זה הענין, ל מ ע ט ז ה ה מ י ן מ ן ה ע ב ו ד ו ת... אבל התפלה והתחינה היא מותרת בכל מקום וכל מי שיזדמן, וכן הציצית והמזוזה והתפילין וזולתן מן העבודות הדומות להן. ובעבור זה הענין אשר גליתי לך, נמצא הרבה בספרי הנביאים, שמוכיחים בני אדם על רוב השתדלותם והתחזקם להביא קרבנות, ובארו להם, שאינן מכוונין לעצמן כוונת צריכה מאד, ושהשם אינו צריך אליהם וכו׳". ועי׳ כעין זה במדרש (שמו״ר פ״לח, ד) לפי שישראל אומרים, רבון העולמים, הנשיאים חוטאים ומביאים קרבן ומתכפר להם, משיח חוטא ומביא קרבן ומתכפר לו, אנו אין לנו קרבן... עניים אנו ואין לנו להביא קרבנות, א״ל, דברים אני מבקש, שנ׳ (הושע יד, ג) קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ וכו׳, ואני מוחל על כל עונותיכם... בכו והתפללו לפני ואני מקבל. אבותיכם כשנשתעבדו במצרים, לא בתפלה פדיתי אותם וכו׳?

יז. ע ב ו ד ה ו ק ר ב נ ו ת א צ ל א ו מ ו ת ה ע ו ל ם.

אין ספק בדבר, שהאדם הקדמון קבל למודיו הראשונים מהתבוננותו בתופעות הטבע אשר סביבו, והטבע עם אוצרות כחותיו ומכמניו הבלתי מוגבלים, יש בו באמת כדי לעורר תשומת לבו של כל אדם ובפרט דמיונו של האדם הקדמון, שעדיין

מצד האלהים, אבל את הריוח, הבא לו לאדם מרשעתו, היינו חסרים. אבל אם רשעים אנחנו, הרי לנו הריוח, וכן נשארים אנחנו נקיים גם מן העונש, על ידי שנתפלל לאלהינו ונפתה אותם...".

מן האמור מובן, שהקרבנות בכלל הושאלו מן היחסים הטבעיים, שמקשרים את האדם אל סביבתו. וגם הקרבנות היותר יקרים, כמו נפשות אדם, היתה בהם מעין דוגמא של מטה, כלם ניזונו מן הרעיון הגס, שקרבת אלהים מבקשת מחיר ארצי ידוע, כמו כל דבר שהאדם רוצה להשיג מן הטבע עצמו. ובפרט מן היצורים היותר נבחרים שתחת משטר הטבע, כלומר מן האדם. — כלל גדול הוא בעולמו של האדם, שכל דבר שיש לו ערך, יש לו גם מ ח י ר מתאים לערכו, אם בתמונת עבודה ומלאכה, או בתמונת דבר אחר דומה לו בחשיבות וערך. מדה זו נהוגה גם אצל האלילים, לפי השקפת עובדיהם, ולכן יש צורך בקרבנות. הקרבנות מספיקים צרכי האלילים ומולידים מתוך כך זיקה טבעית של חיוב תשלומין. האלילים מחוייבים בבחינת מה למלא חפצם של הדופקים על דלתות היכליהם. ככה למשל מתפלל אחד מכהני טרויא אל אפוללו, שיריק חציו על היונים בשכר ההיכל שבנה לו ובשכר השוקים השמנים שהקריב לו מבקרו וצאנו. (איליאס א׳ 37—42).

יח. החילוק היסודי שבין קרבנות העמים ובין קרבנות התורה.

מן כל האמור יתחייב, שהקרבן צריך שיערך לפי גודל ערך הדבר המבוקש מאת האלהים, וזה יושג אם על ידי רבוי הקרבנות, או על ידי הגשת קרבן שיש לו ערך מיוחד. הדבר היותר יקר הוא האדם, ובכן הוכרח גם האדם לשמש חומר בפרשת הקרבנות, אם השעה היתה צריכה לכך, כמו במלחמה וכיוצא בו. — אחרי אשר הגענו לנקודה זו נוכל לשוב אל הקרבנות בתורה. גם התורה פנתה מקום לענין הקרבנות. אבל פה הרעיון היסודי שונה לגמרי מן הרעיון שהקדמנו. פה הקרבנות נתעלו למדרגת "עבודה" וחשבון הנפש. הקרבנות שבכתבי הקדש אינם נערכים לפי חשיבות חמרם ולפי הבקשות השונות שבעלי הקרבנות מגישים לפני השם. עבודת המקדש בשביל כלל ישראל נמלאה כמעט כל סאתה בתמידי יום יום ומוספי המועדות, והם באמת, לפי החומר שבהם, קרבנות פעוטי ערך ביחס אל אומה שלימה. הרחקת כל רעיון גשמי ובלתי מוסרי מקרבנות כאלה נראה גם בזה, ששוים הם בכל העתים ובכל הזמנים: "את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים". היש קרבן יותר פשוט מזה ויותר זול ביחס אל ששים ריבוא איש וכפלם, שיוצאים בזה ידי חובתם? קרבנות כאלה קרובים מאד לתפלות קבועות ובלתי משתנות. לוא היתה התורה מתכוונת לאיזה רעיון טבעי של מחיר והערכה חמרית, לא היתה קובעת תמונה מוצקה ובלתי נופלת תחת תמורה ושנוי, ואפילו לקרבנות ציבור לא היתה עושה כזאת, כי גם צרכי ציבור משתנים בכל עת. ומלבד זאת מגוכך מאד לשלם לאלהים "כבש אחד" כעין מס חמרי בעד אומה שלמה. —

ואפילו קרבנות היחידים, עד כמה שהם מבוארים בכתוב, יש להם תמונות קבועות ותעודות רוחניות. הפסח הוא זכר ליציאת מצרים, ובא להעיר על חסדי השם והשגחתו הפרטית על ישראל; התודה מובנה המוסרי ידוע, השלמים יש בהם

בהשקפה יסודית זו מסתתר שרשו של פולחן האלילים. מן כל האמור מובן, שמתכונת עובד האלילים הקדמון, להתקרב אל אלהיו, כמו שרגיל להתקרב אל הטבע — לא בקדושה מוסרית ולא בהשתוקקות פנימית, שהנפש תתאחד עם שרשה העליון, רק באותן ההרגשות החילוניות, שהורגל בהן ביחוסיו כלפי הטבע, כלומר בהרגשות נובעות ממלחמת החיים, מדרישת צרכים חמריים ומטרות גופניות. מן יסוד טבעי זה של חיי האלילי מתבאר היטב גם צד הגשמיות שבמושג האלהות שלו. גשמיות זו אינה ענין לציירים ופסלים בלבד. טעות גסה היא לחשוב, כמו שבאמת רבים מן סנגורי האליליות חושבים, שהנטיה הקדומה לגשמיות כל עיקרה לא נבראה אלא כדי לספק צרכי רגש היופי ואהבת האמנות, שכבר הכו שרש בנפש האדם העתיק. האמנות התפתחה רק דרך אגב. את המניע הראשון צריך לבקש לא ברגש היופי, רק בחפץ הנמרץ להוריד את הכחות האלהיים מטה, להלבישם צורה מוחשת, ויחד עם זה לזווגם עם הטבע ולהכניס מתוך כך את האלהות עצמה לרשותו של האדם.

זו היא תמצית הכוונה הצפונה בגשמיותו הגסה של האלילי הקדמון. אם הוא מדמה צורה ליוצרה, אינו עושה זאת על צד המליצה והשיר בלבד, רק לפי שמאמין, שהדמיון עולה יפה גם לפי אמתת הענין. אמונתו של האדם הקדמון מטביעה חותמה על כל פולחנו, על תפלותיו ועל קרבנותיו. וזה הוא העיקר הגדול, שעלינו לעמוד עליו, כי מבירורו הנכון תלוי גם פתרון השאלה אשר לפנינו. מקישור מושג האלהות ברעיון הטבע מסתעפת בעיני האלילי גם השתוות רוחנית בין שניהם. ומתוך הכרתו זו הוא מתאמץ להשוות מדותיו ולהתנהג בפולחן אלהותו ממש כמו שלמדוהו נסיונותיו להתנהג עם הטבע. התפלות אינן משתפכות מהשתוקקות הנפש למקורה העליון, והקרבנות גם הם אינם אותות של הכנעה והשתעבדות לאדון כל, רק מתנות שהאלהות נצרכת להן, ומשמשות פעמים כעין כופר להתרצות לפני קונו ולפייסו אם חטא לו ועשה או חפץ לעשות דברים בלתי נכונים. ופעמים משמשים כעין שחד להטותו לחפצו ולהכריחו למלוי בקשתו.

בין המון העמים האליליים בודאי יש לפנות מקום מיוחד להיונים הנאורים. הם התנשאו על כל שאר בני אדם בחכמתם וכח דמיונם. ומה כותב פלאטון בדבר יחוסם לאליליהם ? בספרו על המדינה (ח״ב 5) הוא מתאר את העריץ ובעל הזרוע בדברים כאלה: ״הוא מתאמץ לעשות עושר, ומיטיב עם אוהביו ומשלם רע לאויביו, גם קרבנות הוא מקריב ומנחות הוא מגיש לאלהיו במדה גדושה ומכבד אותם הרבה יותר מן הצדיק והתמים ... ובכן הרי הוא על פי שיקול הדעת וטעמים נכוחים יותר אהוב וחביב לפני אלהיו מן איש צדיק תמים״. — כמובן, אין פלאטון מסכים לשיטתו זו של העריץ, אבל אין להטיל ספק בדברי, שהכיר היטב את הלך רוח בני עמו, וחדר אל הכוונות הצפונות בטיב פולחנם.

במקום אחר הוא מברר דבריו עוד יותר וכתב (שם ח״ב 8) ״אבל דוקא אלה (הלוחות של תולדות האלילים) מלמדים אותנו גם את זאת, שהם (האלילים) יש להם מדה זו, להתפתות בחגים קדושים ובנדרי פיוס ובהקרבת מנחות, ולשנות את רצונם (לטובה כלפי מעריציהם) ... ובכן הרי עלינו לחטוא מקודם, כדי שנוכל להקריב קרבנות מפרי מעשינו הרעים. כי לוא היינו רק צדיקים, היינו אמנם נקיים מעונש

(ש"א טו' כב־כג)' אע"פ ששמואל הנביא היה גם הוא ממקריבי קרבנות' — ובמובן זה אוסר התלמוד בדרך כלל כל "מצוה הבאה בעברה".

מן הכלל האמור מתפרשים כמה ענינים בבחינת הקרבנות שנראים בהשקפה ראשונה כמתנגדים זל"ז' הלא כמה יעודי נבואה יש בנוגע לירושלים ומקדשה' וגם הקרבנות אינם מתוארים בכל מקום כדבר שאין בו חפץ כלל וכלל' אפילו במקום שנערכים בעין בקורת של התוכחה' ודי להזכיר את הפסוקים האחרונים שבמזמור נ"א:

כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה'
זבחי אלהים רוח נשברה לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה'
היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים'
אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים.

מי לא יכיר כרגע בשני הפסוקים הראשונים את הסגנון השגור אצל הנביאים בדברם על הקרבנות' אמנם יחד עם זה אנו רואים בשני הפסוקים האחרונים בקשה על ציון וחומות ירושלים' וגם הקרבנות אינם חסרים' כי מה מובן יש למלות "אז יעלו על מזבחך פרים"' אם לא נקח אותן כפשוטן לפי המשכן אל בנין ציון' ואין ספק שגם "עולה וכליל" כמשמעם נאמרו' ו"זבחי צדק" הם הזבחים שהאדם מביא בלב טהור בלי כל פניה המתנגדת לצדק והוא כעין ניגוד ל"זבח רשעים תועבה"' ועי' ראב"ע שאומר' זבחי צדק הם השלמים' ועולה היא עולת תמיד ומוספים וכליל מנחת כהן'

החילוק היותר מופלג שבין קרבנות האומות ובין קרבנות התורה הוא לפי האמור' שבעוד שאצל האומות שמשו הקרבנות מחיר ושחד להשגת מטרה אנושית ידועה' שאינה מתאמת בהכרח עם התעודה המוסרית' ולפעמים גם מתנגדת לה' הרי התורה אינה מדברת כלל מקרבנות מטרתיים הנועדים להשיג על ידם איזה חפץ חמרי ותועלת מעשית' רק מקרבנות' אשר תכליתם ה"עבודה" בלבד' כמו התפלה. החילוק הזה משתקף כפי שאמרנו גם מסוגי הקרבנות' אצל אומות העולם אנו רואים מדרגת ערכם החמרי של הקרבנות הולכת ועולה עד היקר שבקרבנות' עד נפש האדם' הרי הקרבנות שבכתוב מובאים מאיזו מיני צמחים (עץ ארז ואיזוב' סלתות ושמנים)' מבהמות ביתיות שעומדות תמיד ברשותו של אדם (בקר וצאן)' וממיני העופות רק תורים ובני יונה' חוץ מן המינים הנזכרים אין שום דבר עולה על שלחן גבוה' ועי' במד"ר (פ"כא' טז): "א"ל הקב"ה למשה' אמור להם לישראל' לא שאני צריך לקרבנות' כל העולם כלו שלי הוא' הבהמה שאתה מקריב' אני בראתי אותה... אין לפני אכילה ושתיה... עשרה בהמות טהורות מסרתי לך' ג' הן ברשותך וז' אינן ברשותך' ולא הטרחתי עליך' שתהא מחזיר בהרים להביא קרבן מאלו' שאינן ברשותך' לא אמרתי אלא מהגדלים על אבוסך וכו'".

ואולם בנוגע לקרבנות אדם יש שמראים באצבע על עקדת יצחק ועל בת יפתח' אמנם לפי האמור' אין במשלים האלה כדי לסתור את היסוד שרמזנו עליו' כי העיקר המכריע בהבחנת הקרבנות הוא' אם נולדו מן החפץ להשיג על ידם מטרות חמריות וגופניות או לא' ונעלה מעל כל ספק' ששני המשלים שלפנינו חסרים מטרות כאלה' אברהם אינו שם פניו לשום תועלת עצמית בהשכימו להקריב את בנו' ואדרבה הוא הולך להקריב את תקותיו היותר נעימות בהוליכו את בנו יחידו על הר המוריה

ענין קרוב לזה; חטאת ואשם באים אמנם על החטא, אבל רק על השגגה; מזיד אינו מתכפר בקרבן[1], ומכל שכן שאין מקום „לאחטא ואשוב" שבזה אפילו יום הכפורים אינו מכפר. וכן אין הקרבן מכפר מצד עצמו רק עם התשובה (ת' יומא פ"ה 9) חטאת ואשם ומיתה ויוה"כ כולן אין מכפרין אלא עם התשובה. ע"ש במשנה פ"ח, ח, ובבלי שבועות יג, א. וכן אין הקרבן מועיל, להתם החטאים שבין אדם לחברו, וגם יום הכפורים אינו מכפר על זה (ת' פסח' פ"ג 1) הביא אשמו ולא הביא גזילו, לא היה ממרס בדמו עד שיביא גזילו, אלא תעובר צורתו ויצא לבית השרפה. ועי' יומא פ"ח מ"ט. ובזה סר כל רעיון נפסד מעושי עושר שלא במשפט ומבקשים לשחד קונם ע"י מנחה בלולה בשמן. כי כל הקרבנות ובכללם גם קרבנות יחיד קבועים ומוגבלים לעתים ידועות ולמצבים ידועים. ואין בהם אף שמץ של מסחר וקנין או שוחד וכופר. „הירצה ה' באלפי אילים ברבבות נחלי שמן וכו'" (מיכה ו, ז). וכן המשורר אומר „לא אקח מביתך פר ממכלאותיך עתודים. כי לי כל חיתו יער בהמות בהררי אלף. ידעתי כל עוף הרים וזיז שדי עמדי. אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה. האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה" (תלים נ, ט-יג).

אמת הדבר שהנביאים דברו תוכחות קשות על מקריבי קרבנות, ובזה חשבו רבים למצוא ניגוד בין התורה והנביאים. אמנם אחר העיון נראה שהנביאים מעולם לא פגעו בקרבנות מצד עצמם, רק השקיפו עליהם ובחנום מתוך המצב המוסרי של המקריבים. ישעיה הנביא הרעים בקולו: „למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' שבעתי עולות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי" — אמנם בו באופן מבקר הנביא הזה בעצמו תוך כדי דיבור לא רק את הקרבנות, אבל גם את התפלה. „ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו". סוף הפסוק מפיץ אור על כל הענין. העול והחמס הוא הוא שעושה את הקרבנות וכן גם התפלה לדבר בלתי הגון ובלתי רצוי. אין ספק שגם בין בני ישראל הושפעו רבים ממנהגי הגויים אשר סביבותם ועשו כמתכונתם, כלומר, הרבו קרבנות על חשבון המוסר והצדק, כדי לשחד עין של מעלה, שלא תשגיח על העול והחמס שבידיהם. במובן זה לא נמנע הנביא לדון דין קשה גם על שבת וחדש, על קרוא מקרא ועצרה, אף שכל אלה יקרים היו גם בעיני הנביא, והוא בעצמו השתמש בהם לערוך למודיו ונבואותיו אל העם. אבל העיקר הגדול הוא, שלא התפלות ולא המועדים מצד עצמם עוררו תוכחותיו של הנביא, רק הפשרה שעשו החוטאים בין קדושה וטומאה, בין קיום מצוה ועשיית חמס: „לא אוכל און ועצרה" זה הוא הגרעין האמתי בנבואת ישעיהו. לא על הקרבנות הוא מוכיח, רק על המטרות הנפסדות והבזויות שנקשרו בם. הנביא צועק חמס על האליליות שהוכנסה למחיצת הקרבנות. וכזאת כבר אנו מוצאים גם אצל שמואל הנביא, שמוכיח את שאול: „החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים וכו'"

[1]) לדבר יוצא מן הכלל יש לחשוב מ"ש (כריתו' פ"ב מ"ב) אלו מביאין על הזדון כשגגה: הבא על השפחה, ונזיר שנטמא, ועל שבועת העדות, ועל שבועת הפקדון. והם כעין גזרת הכתוב שגם המזיד מביא קרבן, אבל בכל שאר החטאות אין מקום לקרבן רק בשוגג.

נראה לו לאגריפס החלום: קרבן של עני קדמך· שלח ואמר לכהן גדול· לא כך צויתיך· אל יקריב אדם חוץ ממני היום? וכו׳ (ולאחר ספור המעשה) א״ל· יפה עשית כל מה עשית· מעשה בשור אחד שהיו מושכין לקרבן ולא נמשך· בא עני ובידו אגודה אחת של טרוקסימא (מין עשב שהבהמות מתעטשות ממנו) והושיט לו ואכלה וגעש השור והוציא מחט ונמשך לקרבן· נראה לבעל השור בחלומו: קרבנו של עני קדמך· מעשה באשה אחת שהביאה קומץ של סלת והיה כהן מבזה עליה ואמר· ראו מה הן מקריבות· מה בזה לאכול· מה בזה להקריב? נראה לכהן בחלום· אל תבזה עליה· כאילו נפשה הקריבה·[1]

יט· הקרבנות והתפלה·

אחרי כל אלה נשוב אל הנקודה שיצאנו ממנה· אל הרמב״ם והחולקים עליו בטעמי הקרבנות· הרמב״ם בעצמו הרגיש· שרבים יברחו משיטתו· ויחד עם זה ידע שעיקר דבריו כבר נמצא בדברי חז״ל· וכמו שהעיר בצדק האברבנאל על ויק״ר פ״כב· ח: ״זה יהיה תדיר על שלחני ומעצמו הוא נזור״· אבל לא בירר כל צרכו סוף טעמה של האנאלוגיה שהתחיל בה· מה שישראל היו להוטים אחר הקרבנות· בודאי נמשך מן העובדה· שעבודת הקרבנות כבר היה נהוג בתמונת פולחן היותר מקובל והיותר רצוי אצל כל עמי קדם[2]· אבל לא העיר היטב על החילוק הגדול והמופלג שבין קרבנות עמי קדם ובין הקרבנות האמורות בתורה· אין שום צורך להכנס ברמזים וסודות· כי די במה שגלוי ומפורש במקרא ותלמוד לשפוט במתינות על קרבנות התורה· גם אין שום מקום לוכוחים בנוגע לעתידות הקרבנות· ואין לנו בזה גם אחר חקירה ועיון רק סדור שיטות בלבד· אבל מה שראוי לתשומת לב מיוחדה· היא האמת היסודית· שקרבנות התורה מעולם לא פגעו בחקי הצדק והיושר· וכל מי שבא לערער עליהם ולפגוע בכבודם בשם המוסר המזוקק והנקי מכל פניה זרה (כמו שעושים רבים מחכמי התיאולוגיא שמחוץ למחנה ישראל)· אינו אלא טועה· אף אם אין לנו היום לא מזבח ולא קרבן· יתכן לשאול את השאלה הזאת: אלו היה המזבח שבירושלים נבנה בימינו· ומכוון לזה היה נבנה גם מזבח אחר באחד הערים המפורסמות שבעולם העתיק· באתינס או למשל בטוריס· איך היו העמים הנאורים שבימינו מתיחסים לשני המזבחות האלה· — נניח· כמובן· שבכל אחד מן המזבחות האלה היה ענין הקרבנות מתחדש כמקדם· כלומר· אנשי ירושלים היו מקריבים תמידיהם כפי הכתוב בתורה: ״את הכבש האחד בבקר ואת הכבש השני בין הערבים״· וכן היו גם אנשי טוריס רוצים להתנהג· כפי המסופר במקורות היונים· להקריב כל איש זר שבא לגבולם או אפילו אדם מבני ארצם· בעת שהם רואים צורך לזה· אם למשל הגשם אינו יורד בזמנו והרוחות אינן מנשבות כתקונן· —

---

[1]) ע״ע ספרו של ר״א ביכלר: Studies in Sin and Atonement; in the Rabbinic Literature of the first Century, London 1928 (Jews' College Publications Nr. 11) מצד 375 והלאה· ובפרט מצד 400 ומצד 410 והלאה· — [2]) עי׳ מ״ש Schantz בענין זה: Wetzer und Welte, Kirchenlexikon IX, 868 f.· שאפי׳ הדתות הטבעיות של העמים הפראים ג״כ מפנות מקום לקרבנות·

כדי לעמוד בנסיונו, והוא בבחינה זו הדוגמא הראשונה למוסרי נפשם על קדושת השם, בלי כוונה צדדית על איזו קבלת פרס או תועלת מכוונת לו לבדו. וסוף סוף כל ענינו של אברהם היה באמת רק נסיון בלבד, כי מלאך ה' מנעו מהקריב את יצחק, — משלו של יפתח אינו דומה ממש לאברהם, אבל הוא מעולם לא עלה במחשבתו לנדור קרבן אדם, אמנם נכשל בפיו ולא ידע איך יחלץ ממבוכתו: "אהה בתי הכרע הכרעתני ואת היית בעוכרי ואנכי פציתי פי אל ה' ולא אוכל לשוב" (שופט' יא, לה). ובאמת לא עשה יפתח כהוגן לפי מאמרי חז"ל ונענש על כך. עי' ת"י שופט' יא, לט. תענ' ד', א' בר"ר פ"ס, ג' ויק"ר ספ"לז' תנח' בחקותי ה' ת"ב שם ז' — אמנם קרבנות אדם שאצל עמי הקדם הוקדשו בכוונה גלויה וידועה ולא רק שנתאשרו, אבל גם נדרשו בפה מלא מכהניהם בשם האלילם כתביעה מוכרחת שבלעדה אין האלילים מתרצים למלא בקשת עובדיהם, ודי פה ברמיזה קלה על איפיגיניה בת אגאממנון שהובאה לאוליס בתור קרבן, כדי להשיג על ידה רוחות נוחים לספינות היונים שהתעתדו ללכת לטרויה; ועל מישע מלך מואב שהקריב את בנו, להטות לטובתו את גורל המלחמה.

מן המותר להכנס בפרטים, שהתלמוד והמדרש הבינו את ענין הקרבנות באופן מתאים לכוונת הנביאים, ודי להעיר על המאמרים: (ויק"ר פ"ב, ז) א"ר ברכיה, א"ל הקב"ה לאדם, יהא קרבנך דומה לקרבנו של אדם הראשון, שהיה הכל ברשותו, ולא הקריב מן הגזילות ומן החמסים, אף אתה לא תקריב מן הגזילות ולא מן החמסים. — (שם פ"ג, ד) א"ר תנחומא בר חנילאי, העוף הזה פורח וטס בכל העולם, ואוכל בכל צד ואוכל מן הגזילות ומן החמסין, אמר הקב"ה הואיל והזפק הזה מלא גזילות וחמסין, אל יקרב לגבי מזבח, לכך נאמר, והסיר את מראתו, אבל בהמה גדילה על אבוס בעלה ואינה אוכלת מכל צד, לא מן הגזילות ולא מן החמסין, לפיכך היא קריבה כולה, לכך נאמר והקטיר הכהן את הכל המזבחה. — (שם ספ"ב) ... ונאמר להלן (בחנוכת המזבח) הקרבה בשור ואיל, וכאן נאמר הקרבה באיל ולא נאמר בשור, כדי שלא יאמר אדם בעצמו, אלך ואעשה דברים מכוערים, דברים שאינם ראויים, ואביא שור שיש בו בשר הרבה, ואעלה לגבי מזבח, והריני עמו ברחמים, ומקבלני בתשובה, לכך נאמר הקרבה באיל, ולא נאמר הקרבה בשור. — ובמשנה סוף מנחות: נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחוח ובעולת העוף אשה ריח ניחוח ובמנחה אשה ריח ניחוח, לומר לך, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ובברייתא שם בסיום הענין: ושמא תאמר לאכילה הוא צריך? ת"ל אם ארעב לא אומר לך, כי לי תבל ומלואה וכו' לא לרצוני אתם זובחים אלא לרצונכם אתם זובחים וכו'.

להוציא מלבם של המון העם, שערך הקרבן ישוער לפי מחירו החמרי, באו המאמרים (ויק"ר פ"ג, ה) א"ר יוחנן ההדיוט הזה אם מריח הוא ריח כנפים, נפשו קצה עליו, ואת אומר, והקטיר הכהן את הכל המזבחה (נוצות העוף וכו'), וכל כך למה? אלא כדי שיהא המזבח מהודר בקרבנו של עני. אגריפס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות, שלח ואמר לכהן גדול, אל יקריב אדם היום חוץ ממני. בא אדם אחד ובידו שתי תורים, אמר לכהן, הקרב את אלו. א"ל, המלך צוני ואמר לי, אל יקריב אדם חוץ ממני היום. א"ל, אדוני כהן גדול, ארבעה אני צד בכל יום, ואני מקריב שנים ומתפרנס משנים, אם אין אתה מקריבן, אתה חותך פרנסתי. נטלן והקריבן,

עדותם. ידועה היא הקטגוריה שמחוץ למחנה ישראל על המזבח וקרבנות שהיו נהוגים מלפנים במקדש, ובכל זאת אנו רואים שגם המקום החרב והשמם של מקדש זה, שכבר פסק מהיות מרכז לכהונה ועבודה, עדיין משמש חומר להיסטוריה שאין דוגמתה לשום מקום אחר שבעולם. היסטוריה זו היא אמנם זעומה ועצובה, רגשות אהבה ושנאה משמשות בה בערבוביה, אבל מלאה היא תוכן כביר, ואומות העולם לא חדלו מהשתתף בה עד היום הזה. האגדה אומרת: (שמו"ר פ"ב, ב) ר' אלעזר אומר, לא זזה השכינה מתוך ההיכל, שנ' (דה"ב ז, טז) והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכה"א (תל' ג, ה) ויענני מהר קדשו סלה. אע"פ שחרב הרי הוא בקדושתו. בא וראה מה כורש אומר (עזרא א, ג) הוא האלהים אשר בירושלים. אמר להם: אע"פ שהוא חרב, האלהים אינו זז משם. א"ר אחא, לעולם אין השכינה זזה מכותל המערבי, שנא' (שה"ש ב, ב) הנה זה עומד אחר כתלנו.

הרעיון הצפון במאמר זה, המכוון בעיקרו לכנסת ישראל בלבד, מופנה הוא שלא בטובתנו גם לצדדים אחרים. האין זו פליאה נשגבה שמקום עיים וערמות אבנים ועפר כהר הבית בדורות שאחר החורבן מצא כל כך חן בעיני אדרינוס קיסר, עד שצוה לבנות עליו היכל ליופיטר? — וזאת לדעת שצוויו זה של אדרינוס קדם להתקוממותו של בר כוכבא (עי' שירר ח"א 682), ובכן לא לנקום נקמתו מן היהודים שמרדו בו בא, ולא כדי לחלל את מקום המקדש התכוון, רק אדרבה בא להשתמש בקדושה הישנה החופפת על המקום הזה גם בעיניו הוא, ולהחזיק בה לטובת אלהיו. עד כמה האריך ימים היכלו של אדרינוס, ומתי נחרב, אי אפשר לברר בדיוק, אבל האגדה מספרת, שהנוצרים גם כן התקנאו במקום הזה ואם לא הצליחו בראשונה להסב את קדושת המקום לצורך דתם, הרי התאמצו לעצור בעד היהודים לבא שמה, כהניהם צוו לשפוך זבל ואשפה במקום שהתקרבו לכותל, וענין זה נמשך עד כבוש הערביים. לפי עדותם של הסופרים הערביים בקש הכליף עומר תכף בכניסתו לירושלים לראות את מקום המקדש, וצוה לבנות מסגד בהר הבית. ובכן גם הערביים הודו בקדושת המקום, ואותו ההיכל שבנו שם, הוא להם מקום מקודש ביותר. נוסעי הצלב בבואם אל מקום המקדש החזיקו במסגד הערביים וישימו צלב על ראש כפתו כמובן, לא האריכו שם ימים.[1] אבל על כל פנים הראו בזה הודאתם הפנימית לקדושתו העתיקה של המקום שהיא בעיקרה הקדושה המיוסדה על עבודת הקרבנות שבתורה.

ככה החזיקה כל אומה ודת כל אחת כפי כח זרוע שלה במקומו של מקדשנו העתיק, כדי ליסד שם מקדשם שלהם. והשאיפה לקדושה זו עדיין בתקפה עומדת עד היום. כמין חצר קצרה שלפני הכותל המערבי, שאין רחבה עולה עד כדי רוחב של חדר ממוצע, היא השריד היחיד מכל מקום המקדש וסביבותיו, שנשאר פנוי לישראל כעין זכר יקר מכל מחמודותיו שבימי קדם. אל המקום הצר הזה נאספים המון המתפללים יום יום לשפוך שיחם לפני ה'. אין החצר הזה משמש לשום דבר אחר שבעולם, רק

[1]) עי' ארץ ישראל לר"י פרס מצד 137 והלאה.

התשובה פשוטה מאד ואינה צריכה לפנים. כל עוד שהעמים הנאורים אינם נמנעים מלהשתמש בחומר בעלי החיים שמוש בלתי מוגבל לצרכי גופם, וצדים ונוחרים וממיתים אלפי אלפים בהמות חיות ועופות מדי שבוע בשבוע ואוכלים בשר על שלחנם יום יום, אין בידם להביע איזו מחאה על הכבש הקרב בירושלים. — מובן מעצמו, שבימינו לא ימצאו טעם וחפץ בתמונה זו של עבודת השם, אחרי אשר לא הורגלו בה, זה קרוב לאלפים שנה, אבל נבצרה מהם כל תואנה, להרים קול בשם המוסר, או הצדק, נגד המזבח העשוי לפי חקי התורה, כי כל מה שהיה קרב על מזבח ה׳ משמש גם היום צרכי בני אדם ועולה על שלחן מלכים ועל שלחן בני אדם היותר פשוטים כמאכל יום יום.

לא כן הדבר בטוריס. — באותו הרגע שאיזה עם בתבל היה רוצה לחדש את המזבח שבטוריס לפי החקים השמורים לנו אצל הומירוס והיזיוד והבאים אחריהם, היו כל העמים הנאורים מוכרחים להתקומם על המחדשים האלה ולמחות בידם. — אין לנו היום שום משפט מסודר, שבכחו להתיר קרבנות אדם, ואין לנו היום שום עם בתבל, שהיה חפץ לתת ידו להיתר כזה. המחזות הדרמטיים של שילר וגיטה בדבר איפיגיניה יפים הם ומקסימים בנועם שירם ובכחם הפיוטי גם בני אדם מדור החדש, אבל התוכן שבהם כבר נפסל ונתהפך לזועה ומפלצת, מעת אשר אומות העולם הסכימו, שאסור להרוג איש אפילו לצרכי מזבח.

מן החילוק המופלג הזה שבין המזבח שבירושלים ובין המזבח שבטוריס מסתעפות תולדות, שאי אפשר להשתמט מהן גם בזמנים שאין בהם לא מזבח ולא קרבן. כי חיי הדת יונקים כחותיהם היותר נפלאים ממסורת וקבלה, ולכן אם יסודה של הקבלה נפגם על ידי ניגוד עצמי לחקי המוסר והצדק, סרה כל קדושתה ואין לה מקום בהוה. אמנם אם יסודה של הקבלה נקי מן הניגוד המוסרי, אז הקבלה עצמה נשארת ביקר ערכה, ואין לנו הזכות לפגוע בכבודה. המזבח שבטוריס נהרס בשלמותו, לא רק לפי חמרו, לפי עציו ואבניו, אבל יותר מזה נהרס לפי יסודותיו הרוחניים. אין איש בעולם יכול היום להתפלל תפלתם של כומרי טוריס שהתפללו בהקריבם דם אדם על מזבחם. כל סדר עבודתם נהפך בעינינו לקלון ותועבה. — תחת אשר תפלות הכהנים והעם על הר ציון נתקדשו לדורות על ידי מוסרן הנקי והנשגב. ודבר זה נתקיים ונתאשר גם מחוץ למחנה ישראל, כי רבים ממזמורי תהלים שנאמרו בשעתם על מעלות הר הבית נתקבלו ברצון גם מבני דתות אחרות ועד היום הזה יש להם מקום נכבד בהיכלי פולחנם. אם קדושת הבית קדשה לשעתה או לעתיד לבא, היא מחלוקת שבהלכה ואינה נוגעת רק את הדברים הגשמיים שבבית, את העצים והאבנים, אבל ברור הוא שהחלק הרוחני שבקדושת הבית אינו בטל לעולם, כי מקדש של מעלה מכוון כנגד מקדש של מטה. ואם בתי הכנסיות שבכל תפוצות הגולה מכוונים רוחותיהם כנגד ירושלים וכנגד בית המקדש, וכן אם גם התפלות מכוונות לסדרי העבודה, הרי יש בזה לא רק משום כבוד כלפי קדמוניותיו של עם ישראל, אבל משום קדושה פנימית ורוחנית שאין לה הפסק עולמית.

כי. תפלה בקרבת מקום המקדש (הכותל המערבי).

אמנם לא למשלים מדומים אנחנו נזקקים בבחינה זו, החיים בעצמם יתנו

אבון׳ (שה״ש ד׳ ד) בנוי לתלפיות׳ תל שכל פיות מתפללין עליו בברכה׳ בקרית שמע׳ ובתפלה וכו׳. כתוב אחד אומר (הושע ה׳ טו) אלך אשובה אל מקומי׳ וכ׳ א׳ או׳ (מ״א ט׳ ג) והיה עיני ולבי שם כל הימים. הא כיצד׳ פניו למעלה ועיניו ולבו למטה׳ ואם לאו יכוון לבו כנגד בית קה״ק׳ לאיזה בית קה״ק׳ ר׳ חייא רבא׳ כנגד קה״ק של מעלן׳ ר״ש בן חלפתא אמר׳ כנגד בית קה״ק שלמטן׳ א״ר פינחס לא פליגין׳ בית קה״ק שלמטן מכוון כנגד בית קה״ק של מעלן׳ שה״ר פ״ד׳ ד׳

הזכרת הארץ בתפלת תעניות עי׳ תענ׳ רפ״ב במש׳ ובגמ׳ שם טו׳ ב׳ — בין י׳ כוסות שבבית האבל יש א׳ כנגד ברכת הארץ: כתוב׳ ח׳ ב׳ — (מגי׳ יד׳ א) אין אומרים הלל על נס שבחו״ל׳ יציאת מצרים דנס שבחו״ל היכי אמרינן שירה? כדתניא׳ עד שלא נכנסו לארץ הוכשרו כל ארצות לומר שירה׳ משנכנסו לארץ׳ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה׳ — (ברכו׳ כט׳ א׳ בנוסח הביננו) ודשננו בנאות ארצך ונפוצותינו מארבע־תקבץ׳

ארץ בברכת הנהנין — (ת״ב מסעי ה) עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין (על המזון) ברכה אחת׳ הזן את הכל׳ משנכנסו היו מברכין על הארץ ועל המזון׳ כיון שחרבה ירושלים׳ הוסיפו בונה ירושלים׳ משנקברו הרוגי ביתר׳ הוסיפו הטוב והמטיב׳ הטוב שלא הסריחו׳ והמטיב שניתנו לקבורה וכו׳ תנח׳ שם ו׳ במד״ר שם פ״כג׳ — (ברכ׳ מח׳ ב) יהושע תיקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ׳ עע״ש (דבר׳ ח׳ י) על הארץ׳ זו ברכת הארץ׳ ושם סדר בדהמ״ז כך הוא׳ ברכה ראשונה ברכת הזן׳ שניה ברכת הארץ׳ עעשכה״ע׳ — (ברכ׳ טז׳ א) הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעה״ב•• מברכין לאחריה שתים׳ כיצד׳ ברכה ראשונה כתקונה׳ שניה פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ׳ בד״א בעושין בשכרן׳ וכו׳ מו׳ א׳ — (שם מח׳ א בס׳) תניא ר׳ אליעזר אומר׳ כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים׳ לא יצא ידי חובתו•• (מט׳ א) וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ•• ה״ז בור׳ וכל שאינו או׳ ברית ותורה בברכת הארץ•• לא יצא ידי חובתו וכו׳ עע״ש מד׳ א בס׳ — (שם נא׳ א בס׳) א״ר ששת ובברכת הארץ (כשמגיע לברכת הארץ מוסיף על הכוס)׳ — הטעם שלא נזכר מלכות בברכת הארץ: שם מט׳ א׳ — (שם מג׳ א בס׳) א״ל רב חסדא לרב יצחק׳ האי משחא דאפרסמא מאי מברכין עלויה א״ל׳ הכי א״ר יהודה׳ בורא שמן ארצנו׳ א״ל בר מיניה דרב יהודה (אל תביא לי ראיה מדבריו) דחביבא ליה א״י׳ לכ״ע מאי? א״ל הכי אריו״ח׳ בורא שמן ערב׳

לתפלה ובקשה. ובכל זאת לא נבצרה מעיני השנאה הכבושה לחדור גם אל נקודה חבויה זו ולבקש עלילות ותואנות, לכבוש מן היהודים את זכות התפלה במקום הזה, את הזכות לשפוך דמעות לפני אותה החומה שנבנתה לפני אלפי שנים בידי היהודים עצמם.

אין פה המקום להכנס במאורעי הזמן ההוה, בהיות שספר זה מוקדש לתוכן מאמרי התלמוד והמדרש. אמנם בעת שההיסטוריה עוד הפעם מחדשת על המקום המקודש שבירושלים עתים שעברו, ומעוררת עלינו שנאת מקנאים, ובעת שדמי נפשות נקיים נשפכים על קדושת השם ומעוררים בנו בעל כרחינו זכרונות איומים מימי קדם, אי אפשר להשתמט מן החוב הקדוש להתבונן על דרכי ציון האבלות ולהציב מצבת זכרון גם במקום הזה לאותם הקדושים שזה מקרוב התמסרו בלב ונפש לאהבת הארץ ולחרבותיה המקודשות.

אמנם כן, אין מקום בתבל שנתקדש לפני אלפי שנים ושקדושתו עדיין מספיקה גם היום להרעיש את הלבבות עד כדי מסירות נפש, רק המקום המקודש שבירושלים בלבד. יש אמנם כמה וכמה שברי פסילים, שרידי מזבחות והיכלות בתבל, שעמי העולם חלקו להם כבוד בשעתם, והקריבו להם גם את בניהם. אבל כל אלה נתבטלו ונאבדו מן העולם מפני קדושתה של ירושלים. אין שום אומה בתבל אחוזה היום מן איזה מין קנאה לכבוש את המזבח שבטוריס, ואדרבה מתביישים ומתנצלים, שמזבח כזה היה לפנים במציאות. הקדושה היחידית שגם היום לא תש כחה, היא קדושת מקום הבית וקדושת החומה השוממה שממערב להר הבית. קדושה זו באמת אין לה הפסק עולמית, ויש לקוות, שכמו שהצליחה לנצח את מזבחות האלילים, כן תצלח להכחיד שאר כחות הטומאה מן העולם, ובפרט כחה של שנאה ושטנה, ולהסיר לנצח קנאת תועים ומתעים. ודבר אלהינו יקום לעולם כמאמר דברי המדרש (שה״ר פ״ב, ט) הנה זה עומד אחר כתלנו, אחר כותל מערבי של בית המקדש, למה, שנשבע לו הקב״ה שאינו חרב לעולם.

כא. תפלות וברכות ביחס אל מקדש וארץ.

מקדש וארץ בתפלות — (שו״ט תלים צא, ב) עה״כ (בראש׳ כח, יז) מכאן אמרו, כל מי שהוא מתפלל בירושלים כאילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם, ופתח פתוח לשמוע תפלה, שנ׳ וזה שער השמים. ע״ע פר״א פ״לה. — (ברכ׳ פ״ד מ״ה-ו)... ואם אינו יכול להחזיר את פניו (בתפלה כשרוכב על החמור) יכוון את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. היה יושב בספינה או בקרון או באסדא יכוון את לבו כנגד בית קה״ק. — (ת׳ שם פ״ג 16) סומא ומי שאינו יכול לכוון את הרוחות, מכוונין לבם לפני המקום ומתפללין, שנ׳ (מ״א ח, מד׳ מח) והתפללו אל ה׳... דרך ארצם וכו׳. העומדים בחו״ל מכוונין את לבם כנגד א״י, שנ׳ והתפללו אל ה׳ דרך ארצם.. אשר בחרת. העומדים בא״י מכוונין לבם כנגד ירושלים, שנא׳ והתפללו אל העיר הזאת. העומדים בירושלים מכוונין לבם כנגד בית המקדש ומתפללין, שנ׳ והתפללו אל המקום הזה. נמצא העומדים בצפון פניהם לדרום וכו׳ ונמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד. גמ׳ שם ל, א. — י׳ שם פ״ד ה״ד ושם עה״כ (מ״א ו, יז) הוא ההיכל לפני, לפנים היכל, שכל הפנים פונים לו. עד כדון בניינו, בחורבנו מנין? א״ר

מעשר עני – (ספרי יד׳ כט) אשר בשערך׳ מלמד שאין מוציאין (מעשר עני) מן הארץ לחו״ל׳ אמרו׳ משפחת בית נבלטה היתה בירושלים ונתנו להם שש מאות ככרי זהב ולא רצו להוציאם חוץ לירושלים׳ אמנם הגר״א מגיה הגיר׳ שכל הענין מוסב לא על המעשר רק על העני עצמו׳ והכוונה שאין מוציאין את העניים׳ כלומר׳ אין מניחין את העניים לצאת לחו״ל בשביל מזונותיהם׳ רק מפרנסים אותם ממקום אחר׳ אם אין המעשר מספיק׳ ועד״ז צריך להבין גם את המעשה מבית נבלטה׳

מעשר בהמה – (בכורו׳ נג׳ א במש׳) מעשר בהמה נוהג בארץ ובחו״ל׳ בפני הבית ושלא בפני הבית׳ בחולין אבל לא במוקדשין׳ (גמ׳) לימא מתני׳ דלא כר״ע׳ דתניא רע״א יכול יעלה אדם מעשר בהמה מחו״ל ויקריבנו׳ ת״ל (דבר׳ יב׳ ו) והבאתם שמה וכו׳ ואת מעשרותיכם׳ בשתי מעשרות הכ׳ מדבר׳ א׳ מעשר בהמה וא׳ מעשר דגן׳ ממקום שאתה מעלה מעשר דגן אתה מעלה מעשר בהמה׳ וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה מעשר בהמה׳ אפי׳ תימא ר״ע וכו׳ לנאכל במומו לבעלים׳ – בפני הבית ושלא בפני הבית׳ אי הכי אפילו האידנא נמי (יפריש מעשר בהמה)?··· אמר רבא משום תקלה (אין מעשר בהמה נוהג בזה״ז)׳ ותוד״ה אלא משום תקלה הקשה ר״ת מן (שבת נד׳ ב) דר׳ אלעזר בן עזריה היה מעשר תריסר אלפין עגלים מעדריה בכל שתא׳ ולאחר החורבן היה וכו׳ ותיר׳: שמא לא ביטלו מעשר בהמה כל כך סמוך לחורבן׳ – בעל החינוך בחקותי מצוה ש״ס כ׳ בנוגע למעשר בהמה בשם הרמב״ם שמצוה זו נוהגת בין בזכרים ונקבות בין בישראלים בין בכהנים ולויים׳ ובארץ ובחו״ל בין בפני הבית ושלא בפני הבית׳ וזהו דין תורה׳ ואולם בגזירה דרבנן׳ כדי שלא יאכל בלא מום אחר שאין לנו מקדש ונמצא בא לידי איסור גדול שהוא שוחט קדשים בחוץ׳ אמרו ז״ל׳ שאינו נוהג אלא בפני הבית׳ וכשיהיה שם מקדש בנוי נוהג בארץ ובחו״ל׳ עכ״ל׳ ועוד כ׳ במקום אחר׳ שאם עבר ועישר בזה״ז ה״ז מעשר ויאכל במומו בכל מקום וכו׳׳ אמנם כבר העיר בעל מנחת יצחק שאין זה מכוון למ״ש הרמב״ם בכורות פ״ו ה״ב׳ ויתכן שגי׳ כזו היתה בסה״מ מ״ע ע״ח וגם פה הגי׳ משונות׳ – (בכורו׳ נה׳ א) ר״מ או׳ הירדן מפסיק למעשר בהמה׳ א״ר אמי׳ ל״ש אלא שאין שם גשר׳ אבל יש שם גשר׳ גשר מצרפן׳ עשכה״ע׳

חלה אינה נוהגת מה״ת רק בא״י בלבד כמה״כ (במד׳ טו׳ יט) באכלכם מלחם הארץ׳ וגם בא״י דוקא בזמן שכל ישראל שם כמ״ש (כתוב׳ כה׳ א) יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים׳ ת״ל בבואכם׳ בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם׳ וכבר בימי עזרא לא היתה ביאת כולכם׳ – ובחו״ל נוהג חלה מד״ס כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל כמ״ש בכור׳ כז׳ א׳ ולכן מקילין בה בכמה ענינים: בשיעור׳ שאין מפרישין מעיסה גדולה רק כזית ושורפין אותה ועי׳ יו״ד סי׳ שכב׳ ח בהגה; וכן מבטלין חלת חו״ל ברוב לכתחילה כמ״ש בכור׳ כז׳ א׳ אמר שמואל׳ תרומת חו״ל בטלה ברוב׳ רבה מבטלה ברוב ואוכל לה בימי טומאתו׳ ובירוש׳ חלה פ״ד ה״ד על המשנה (חלה פ״ד מ״ח) חלת חו״ל נאכלת עם הזר על השלחן וניתנת לכל כהן שירצה׳ (ע״ע חול׳ קד׳ א־ב) הורי ר׳ אבהו בבצרה (שהוא חו״ל) שהיא צריכה רובי׳ א״ר זעירא׳ מתניתין אמרה׳ אפילו אחד באחד׳ וכ״פ הרמב״ם ביכורים פ״ה הי״ב׳ שאינה מדמעת ואפי׳ שוה בשוה׳ וכ״מ מעיר שם שאע״פ שבתרומת חו״ל לא התיר

פרק חמישי

יחס הארץ לקיום שאר מצוות.

א. מצוות התלויות בכהונה ועבודה.

המצוות השייכות לסוג זה בדרך כלל – (ספרי עקב יא, יג) והיה, מגיד הכ' שמיד נתחייבו בתלמוד. אין לי אלא מצוות שנוהגות עד שלא נכנסו לארץ, כגון בכורות וקרבנות ומעשרות בהמה, מצוות הנוהגות משנכנסו לארץ כגון העומר והחלה ושתי הלחם ולחם הפנים מנין, ת"ל והיה וכו' אל מצוותי, לרבות שאר מצוות. אין לי אלא שאר מצוות עד שלא כבשו וישבו, משכבשו וישבו כגון לקט ושכחה ופאה, תרומות ומעשרות, שמיטה ויובלות מנין, ת"ל אל מצוותי.

מחצית השקל קשור בקרבנות ונוהג רק בזמן הבית והחיוב מוטל על כל ישראל בין היושבים בארץ או חוצה לה; אמנם שלא בזמן הבית אין חייב בה אדם ואפי' היושבים בארץ – ולזכר הדבר נהגו לקרוא פ' שקלים כל שנה ושנה בשבת שהוא לפני חדש אדר. עי' מגי' כט. א במשנה ועי' חנוך תשא קה.

ביכורים נוהגים ג"כ רק בזמן הבית ורק בפירות א"י ובסוריא ועבר הירדן נוהג מדרבנן, אבל לא בפירות חו"ל ועי' ביכורים פ"א מ"י דעת ת"ק וכן גם רמב"ם ביכורים פ"ב וע"ע חינוך משפטים מצוה צא. ור"פ תבוא מצוה תרו.

תרומות ומעשרות – (בכורו' כז. א) אמר רבא, תרומת חו"ל אין בה משום כהן המסייע בבית הגרנות... אמר שמואל, תרומת חו"ל בטלה ברוב... ואמר שמואל, תרומת חו"ל אוכל והולך ואח"כ מפריש. ואמר שמואל, אין תרומת חו"ל אסורה אלא במי שהטומאה יוצאה עליו מגופו. והני מילי באכילה, אבל בנגיעה לית לן בה. – (שם ב) אמר רב, טמא מת טובל ואוכל בתרומת חו"ל ולית הילכתא כוותיה. דאמר מר זוטרא משמיה דרב ששת, טמא שרץ טובל ואוכל בתרומת חו"ל, ולית הלכתא כוותיה. עיקר הענין עי' פ"ד... וכן הוא הענין במעשרות. ע"ש הפרטים. – (ספרי קרח יח, כו) והרמותם ממנו, שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חו"ל ולא מפירות חו"ל על פירות הארץ, ת"ל (ויק' כז, ל) וכל מעשר הארץ מזרע הארץ, שלא יתרום מפירות הארץ על פירות חו"ל ולא מפירות חו"ל על פירות הארץ. – פרטים בעציץ נקוב בגופו בארץ ונקבו בחו"ל וכן באילן מקצתו בארץ ומקצתו בחו"ל, מקצת נופו בארץ ומקצת נופו בחו"ל, מקצת שרשין בארץ ומקצת שרשין בחו"ל עי' גיטין כב. א. – (שם ז. ב) עפר חו"ל הבא בספינה לארץ חייב במעשר ובשביעית. א"ר יהודה, אימתי בזמן שהספינה גוששת, אבל אין הספינה גוששת, פטור. עשכה"ע ותוד"ה א"ר יהודה.

בין בכור בזה״ז ובין בכור בזמן שבהמ״ק קיים ע״ע ב״ק יב׳ ב (שמקדשין בו את האשה בזה״ז ״דכיון דלא חזי להקרבה אית להו לכהנים זכיה בגוייהו״)·

אף שענין הקרבנות נפסק בחורבן הבית אמנם בכל זאת לא פסקו המצוות היחידות וביחוד הלאוין שנתלו בקרבנות ככה נוהג איסור הקדשת בעל מום אף בזה״ז והרמב״ם איסורי מזבח פ״א ה״א כ׳ שהמקדיש בעל מום לוקה ועי׳ לח״מ שם שמטעים הענין בהיות שזה לאו שאין בו מעשה והיה מן הדין שלא להלקות·

ערכים וחרמים — ענין ערכין ג״כ דבר קשור במקדש וסתם ערכין לבדק הבית· אמנם בכל זאת אם מעריך אדם בזה״ז· הרי ערכו קיים ונתפס ויש לו דין קדושה ולפי הגמ׳ (ע״ז יג׳ א) אין מקדישין ואין מעריכין וכו׳ בזה״ז· ואם הקדיש או העריך וכו׳ בהמה תעקר׳ פירות כסות וכלים ירקבו׳ מעות וכלי מתכת יוליכם לים המלח· — בנוגע לחרמים כבר הערנו בפרק הקודם על מ״ש (ע״ז יג׳ א) שאין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין בזה״ז וכו׳· ואולם סתם חרמים שאינו אומר בפירוש שהם לה׳ הרי הם לכהנים לדעת חכמים (ערכ׳ כח׳ ב במש׳)· וחרמי כהנים הרי הם משעת נתינתם לכהן כחולין לכל דבריהם עי׳ ערכ׳ כט׳ א· אמנם יש חילוק גם בזה״ז בעבר והחרים בין א״י וחו״ל· והרמב״ם כ׳ (ערכין וחרמים פ״ח ה״יא) מי שהחרים בזה״ז מטלטלין סתם· הרי אלו נותנים לכהנים הנמצאים באותו מקום· אבל אם החרים שדה בא״י סתם או שהחרימה לכהנים· אינה חרם שאין שדה חרמים נוהג· אלא בזמן שהיובל נוהג· החרים לכהנים קרקע בחו״ל ואפי׳ בזה״ז· הרי היא כמטלטלין בא״י ותנתן לכהנים· מקור הענין ערכין כט׳ א·

נזירות — (נזיר יט׳ ב) מי שנזר נזירות הרבה והשלים את נזירותו ואח״כ בא לארץ׳ ב״ש אומרים׳ נזיר ל׳ יום׳ וב״ה או׳ נזיר בתחילה· מעשה בהילני המלכה שהלך בנה למלחמה׳ ואמרה׳ אם יבוא בני מן המלחמה בשלום׳ אהא נזירה ז׳ שנים ובא בנה מן המלחמה והיתה נזירה ז׳ שנים ובסוף ז׳ שנים עלתה לארץ והורוה ב״ה שתהא נזירה עוד שבע שנים אחרות וכו׳·

סוטה — ענין סוטה נוהג רק בזמן שיש ב״ד של שבעים ואחד כמ״ש (סוטה ז׳ א במש׳) היו מעלין אותה לב״ד הגדול שבירושלים· וכבר ביטל הדבר ריו״ח בן זכאי (שם פ״ט מ״ט) ע״פ הכ׳ (הושע ד׳ יד)· ע״ע ת׳ שם פ״יד׳ 2· אמנם ענין הקינוי והסתירה עם כמה פרטים הנתלים בזה נוהגים גם בזה״ז ועי׳ אה״ע סי׳ קעח·

שמן המשחה — ענין שמן המשחה ג״כ נועד להיות נוהג בזמן הבית׳ אבל עשייתו היתה רק פעם אחת בעולם במדבר ע״י משה ונגנז בימי יאשיהו׳ עיין כרית׳ ה׳ א—ב כל הסוגיא ומגי׳ ט׳ ב במש׳ אין בין כהן משוח וכו׳ ועי׳ בחינת המצוות צד 51·

עלייה לרגל קשורה ג״כ בבהמ״ק ובכן פסקה המצוה אחר החורבן ומה שנהגו זמן מה לעלות לרגל גם אח״כ עי׳ פ״ד סי׳ יא בסוף·

שמחה ברגלים היתה נוהגת במקדש בקרבן אבל נוהגת גם בזה״ז בלא קרבן ועי׳ חינוך ראה סי׳ תפ״ח·

כהונה ולויה — (ספרי שופט׳ יח׳ ה) הוא ובניו כל הימים׳ בין בארץ בין בחו״ל (נוהגת הכהונה)· ויש מצוות כהונה גם שלא בפני הבית כמו ברכת כהנים׳ בכורות׳ פדיון הבן׳ האיסור שלא לשאת נשים הפסולות לכהונה׳ כמו זונה׳ גרושה וחללה׳ וכן

שמואל לבטלה אלא ברובי אפשר דהיינו דווקא במתכוון לבטלהי אבל היכא דאינו מתכוון לבטלהי אלא שהוא אוכלה עם הזר על השלחןי וממילא היא מתערבת לפעמיםי אפי׳ לא נתערבה אלא שוה בשוה מותרי — והרמב״ם (ביכורים פ״ה ה״ט–יא) כ׳ שבזה״ז שאין שום עיסה טהורה מפני טומאת מתי מפרישין חלה א׳ בכל א״י א׳ ממ״ח ושורף אותה מפני שהיא טמאה ויש לה שם עיקר מה״תי ומכזיב ועד אמנה מפרישין חלה שניה לכהן לאכילה ואין לה שיעור — חלת חו״ל אע״פ שהיא טמאהי הואיל ועיקר חיובה מדבריהםי אינה אסורה באכילהי אלא על כהן שטומאה יוצאה עליו מגופוי כגון בעלי קריין וזבים וזבותי אבל שאר הטמאים במגע הטומאותי אפי׳ טמאי מת מותרין לאוכלהי לפיכך אם היה שם כהן קטן בחו״לי בין בסוריה בין בשאר הארצותי רצה להפריש חלה א׳ מפריש א׳ ממ״ח והיא נאכלת לקטן שעדיין לא ראה קרי והקטנה שלא ראתה נדה וא״צ להפריש שניה לאש וכוי׳ ע״ע קטעים מכתבי הגאונים גנזי שעכטער ח״ב מצד 51 והלאה והערות ר״ל גינצבורג שם מצד 42 והלאה ובהשמטותי

מתנות כהונה — (חולי קלי א במשי) הזרוע והלחיים והקיבה נוהגין בארץ ובחו״לי בפני הבית ושלא בפני הביתי בחולין אבל לא במוקדשין וכוי׳ ונוהגין בכל בהמה טהורה שזובחיןי אמנם בכל זאת לא הספיק הדבר להתחזק בחו״ל בדורות המאוחריםי ובעל החינוך פ׳ שופטים מצוה תקו כ׳: ״ולענין אם נוהג עכשיו בזה״ז אם לאי כבר חלקו על זה הרבה מגדולי המפרשיםי והעולה מן השמועה בפ׳ הזרוע עם הפירוש הטוב שנוהגות הן היום וכן דעת רבינו אלפאסי ז״ל והרמב״ן ז״לי אבל עכשיו אין בנו כח על הטבחים להכריחם ליתנם״י ועי׳ ש״ע יו״ד סי׳ סא סעי׳ כא בהגהי ויש ראיה מכרעת שמתנות כהונה היו נוהגות גם בדורו של הלל השניי כשלש מאות שנה אחר החורבןי בעדותו של קיסר יוליאןי עי׳ גרץ ח״ד ר״פ כ״א (הוצאה שלישית מצד 340 והלאה ושם בהערות רשימת המקורות)י

ראשית הגז — (חולי קלהי א במשי) ראשית הגז נוהג בארץ ובחו״לי בפני הבית ושלא בפני הביתי בחולין אבל לא במוקדשין וכוי׳ ע״ש בגמ׳ הטעםי ושם קלהי בי קלוי אי — אמנם (ברכי כבי א) דתניא ר׳ אלעאי אומר ראשית הגז אינו נוהג אלא בארץי חולי קלוי אי קלזי בי והטעם מפורש בחולין שם משום דיליף נתינה נתינה מתרומהי מה תרומה בארץ אין בחו״ל לאי אף ראשית הגז ומתנות בארץ אין בחו״ל לאי

בכור — (ספרי ראה ידי כג) רע״א יכול יהיה אדם מעלה בכורות מחו״ל לארץי ת״ל ואכלת לפני ה׳ אלהיך במקום אשר יבחר וכוי׳ ממקום שאתה מביא מעשר דגןי אתה מביא בכורותי מחו״ל שאין אתה מביא מעשר דגןי אי אתה מביא בכורותי מובא בתמורה כאי בי — ומכח היקש זה אין מעלין בכור מחו״ל לארץ בזמן שבהמ״ק קיים אע״פ שבכור חובת הגוף היא ונוהג מן הדין בכל מקום ככל שאר חובות הגוףי והיוצא מזה הוא שדין בכור נוהג אף בחו״לי רק מכח ההיקש אין מעלין אותו לירושלים להקריב על המזבח וכן מסיק הרמב״ן בספ״ה מהל׳ בכורות שלו ודוחה את הדעה שבכור בהמה טהורה אינו נוהג אלא בארץי כי בודאי נוהגי רק שאין מעלין אותו למזבחי ע״ע רא״ש בכורות ספ״ה סי׳ יגי — (בכורות לוי ב) משום ר׳ יהודה נשיאה אמריי התרת בכור בחו״ל ע״פ ג׳ בני הכנסתי אמר רבא ובמומין מובהקיןי — החילוק

שפירשו מן המת מ"מ אינו מוזהר עוד על הטומאה וכו' ואין חילוק בין טומאה בחיבורין ובין טומאה שלא בחיבורין. והקושיה מציון קברות בזמן האמוראים מפני הכהנים מיישב בעל מל"מ שבאמת היה אפר פרה גם בזמן האמוראים כנראה ממ"ש נדה ו' וכ' עוד: "וזכורני שראיתי במקום אחד דכשגלו לבבל הוליכו עמהם אפר הפרה". ור"ש חלה פ"ד מ"ז כ' שבימי האמוראים היו אוכלים תרומה טהורה כי היה להם אפר פרה וכ"כ הרא"ש סוף הל' חלה.

טומאת שכבת זרע נוהגת ג"כ בכל מקום ובכל זמן, אבל בזה"ז אין לה בפועל שום תוצאה בחיי הדת. ובנוגע לתקנת עזרא (ב"ק פ"ב, א וע"ע ברכות כז, א) הרי בטלו חכמים לטבילה זו והתירו להתפלל ולשנות ולהניח תפילין ועי' ירוש' יומא פ"ח ה"א וטאו"ח ססי' פ"ח. — ומעניין מאד שאחדים מאנשי הכנסיה הנוצרית הראשונים התוכחו בנוגע לטומאת בעלי קריין ומזה נראה שהדבר היה נהוג עוד בימים האלה ועי' Const. Apost. מסי' XXVII ואילך, אזהרות, שהנוצרים לא יוסיפו ללכת אחרי מנהגי ישראל בנוגע לטומאה היוצאת מגופו של אדם בדרך הטבע כמו קרי וש"ז בשעת תשמיש וכו'.

זיבה ולידה — ענין טומאת זיבה ג"כ אינה מוגבל לתקופה ידועה ומצד הדין נוהגת טומאת זיבה בכל מקום ובכל זמן, אבל מכיון שאין לנו מקדש ואין אנו יכולין לעשות בבחינת הזב שום דבר, הרי קיום הענין בטל מעצמו. ועי' חינוך מצורע קעח בס'. — טומאת יולדת אינה באה בחשבון בזה"ז רק לענין איסור ביאה, כי העובר ובא על היולדת תוך זמן טומאתה וגם אחרי כן כל זמן שלא טבלה ביטל מ"ע של טומאת יולדת וגם עבר על לאו כמו בנדה וחייב כרת ובשוגג חייב חטאת בזמן הבית. עי' שבת סד, ב ורמב"ם א"ב פי"א. — טבילה ג"כ נוהגת בכל מקום ובכל זמן, אבל עד כמה שתכליתה להכשיר את הטמא שיכנס למקדש ושיאכל תרומה וקדשים וכו' אין קיומה מוכרח בזה"ז ואין אנחנו מצווים להטהר, רק בנדה! ויולדת נוהגת כדי להכשירה לבעלה.[1])

צרעת ונגעים — בטומאת צרעת ישנן חלקים שאפשר לקיימם אף בזה"ז וישנן בה דברים שקיומם לא יתכן רק בזמן הבית ובת"כ ריש סדר מצורע פ"א מ"יג: א"ר יהודה שבתי היתה והלכתי אחר ר' טרפון לביתו וכו' פשט ידו לחלון ונתן לי ממנה מקל, אמר לי, יהודה, בזה טיהרתי שלשה מצורעין (המקל היה עץ ארז) ולמדתי בה שבע הלכות וכו' ומטהרים בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בגבולין. ושם גם הדיוק עה"כ (ויק' יד, ב) וזאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו, ת ה י ה, בזמן הזה. וע"ע ספרי (דבר' כד, ח) השמר בנגע הצרעת ונגע' פ"ג מ"ד. והרמב"ם טו"צ פי"א ה"ו כ': טהרת מצורע זו נוהגת בארץ ובחו"ל בפני הבית ושלא בפני הבית וכו'. אמנם בכל זאת אין מצוה זו מתקיימת בפועל בזה"ז, כי אין לנו כהנים בקיאים

---

[1]) בנוגע לענין טומאה וטהרה בזה"ז והמחלוקה הגדולה שבין הרבנים והקראים בבחינה זו שלדעת הרבנים כל עיקרה של טומאה וטהרה תלוי במקדש וקדשיו מלבד טומאת כהן וטומאת אשה לבעלה שזכרנו, ולדעת הקראים מוטל איסור טומאה על כל ישראל גם שלא בפני הבית עי' ר"ל גינצבורג, גנזי שעכטער ח"ב. מצד 491 והלאה.

מ"ש דבי ר' ישמעאל עה"כ (ויק' כא, ח) וקדשתו, לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון וכו' (גיט' נט, ב), שהיא לדעת הרמב"ם (סה"מ מ"ע לב) דרשה גמורה וכן ריב"ש תשוב' ס"ד בשם סמ"ג, אמנם חול' פז, א תוד"ה וחייבו כ', שהיא רק אסמכתא. וטומאת כהנים ע"ע להלן (טומאה וטהרה). וכבר קדם מה שנוגע למתנות כהונה שנתבטל בפועל מבלי להשגיח אם נוהג בזה"ז או לא. — אמנם המצוה להחזיק בלויים ולתת להם חקם ושלא לעזבם (דבר' ידי, כז), ג"כ לא יתכן קיומה רק בזמן שישראל שרויים על אדמתם. וכן כה"ע שאין ללוי חלק בארץ.

ספירת העומר קשורה בעיקרה בקרבנות ולכן יש דעות שספירה בזה"ז רק מדרבנן ובסוגיא מנח' סו, א איתא: אמימר מני יומי ולא מני שבועי, אמר זכר למקדש הוא. ופירש"י, אמר, האי מניינא דהשתא לאו חובה הוא, דהא ליכא עומר, אלא זכר למקדש בעלמא הוא, הלכך ביומי סגי — לפי שיטת רש"י אפשר לומר שרבנן דבי רב אשי שמנו ימים ושבועות, סוברים שספירה בזה"ז דאורייתא אע"פ שאין עומר. אמנם ראיה זו אינה מוכרחת. עי' רמב"ם סה"מ מצוה קס"א.

לולב — מצות ד' מינים נוהגת במקדש כל שבעה ובגבולין יום א' ועי' פ"ד סי' יג בס' שאחת מתקנותיו של ריו"ח בן זכאי היתה להנהיג לולב כל שבעה ביבנה, לפי שיבנה היתה בימיו מקום הב"ד, והוא תלה הענין בב"ד בלבד.

טומאה וטהרה בארץ ובחו"ל — (ספ"ז מסעי לה, כג) ולא תטמא את הארץ, היא טהורה מליטמא ואין כל הארצות טהורות מליטמא .. (השכינה שורה בארץ) בשעה שבני אדם בארץ ולא בשעה שהן בחו"ל. — (כתוב' כ, ב) אר"ל עילה מצאו וטהרו א"י (עלילה בעלמא מצאו חכמים והחזיקו בה לתלות עליה ולטהר את א"י וכו', אלמא מספיקא לא מחזקינן טומאה בקרקעה של א"י). — וכן היו נזהרים שלא להרחיק ציון ממקום טומאה, כדי שלא להפסיד את א"י. עי' מ"ק ה, ב—ו, א — גזרת טומאה על ארץ העמים: שבת ידי, ב, טו, א (ע"ז ח, ב) וכן על ספק עפר הבא מארץ העמים: שבת טו, ב, ע"ע גיטין ח, ב — הנכנס לארץ העמים בשידה תיבה ומגדל לענין טומאה: עירוב' ל, ב בס', חגי' כה, א, גיט' ח, ב, נזיר נה, א — גוש הבא מבית הפרס מארץ העמים עי' בכורות כב, א, וע"ע פ"א סי' יג לענין סוריא.

כל ענין טומאה אין לו שייכות בזה"ז ומכ"ש בחו"ל דיני הטומאה בטלים ועי' רמב"ן בסה"מ להרמב"ם מ"ע צ"ו, וע"ע חינוך פ' שמיני ממצוה קנט ואילך. אמנם בכל זאת ישנם פרטים בענין זה שאי אפשר להסתלק מהם לגמרי אף בזה"ז, כמו שילוח טמאים חוץ למחנה שכינה נוהג לדעת הרמב"ם אפי' בזה"ז שהמקדש שמם וחרב ולכן אסור לטמאים להכנס במקום הזה. אמנם הראב"ד חולק עליו, ועי' פ"ד ענין קדושה ראשונה אם קדשה לעתיד או לא, ועי' מגי' כח, א. — טומאת כהנים נוהג גם בזה"ז אע"פ שאין מקדש ואע"פ שאין אפשרות להטהר מחוסר אפר פרה הנצרך למי חטאת. עי' רמב"ם סה"מ מ"ע ל"ז, ס' האשכול ח"ב סי' נב, כלבו סי' קכ"ו. — אמנם צריך להעיר על שיטת הראב"ד נזירות פ"ה הט"ו בס' שכ': "והכהנים בזמן הזה טמאי מת הן ועוד אין עליהם חיוב טומאה והמחייב אותם עליו להביא ראיה". ובעל מל"מ אבל רפ"ג מעיר ע"ז שלשיטת הראב"ד לא הזהיר הכ' מהטומאה על הנזיר ועל הכהן אלא בזמן שהם טהורים, אבל אם הם טמאים, אף

דמנחי תפילין) מנה״מ? דת״ר (דבר׳ יב׳ א) אלה החקים וכו׳ לעשות בארץ׳ יכול כל המצוות כלן לא יהו נוהגין אלא בארץ׳ ת״ל כל הימים אשר אתם חיים על האדמה׳ אי כל הימים׳ יכול יהו נוהגין בין בארץ בין בחו״ל? ת״ל בארץ׳ אחר שריבה הכ׳ ומיעט׳ צא ולמד ממה שאמור בענין (שם פ׳ ב׳) אבד תאבדון את כל המקומות וכו׳ מה ע״ז מיוחדת שהיא חובת הגוף ונוהגת בין בארץ בין בחו״ל׳ אף כל שהיא חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחו״ל׳ ספרי שם כה״ע׳

(י׳ קידוש׳ פ״א ה״ח) כ׳ (דב׳ יב׳ א) אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ׳ בארץ אתם חייבים לעשות׳ אין אתם חייבין בחו״ל׳ אדיין אנו אומרים׳ מצוות התלויות בארץ אינן נוהגות אלא בארץ׳ יכול אפי׳ מצוות שאינן תלויות בארץ׳ לא יהו נוהגות אלא בארץ׳ ת״ל (שם יא׳ טז וכו׳) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וחרה אף ה׳ וכו׳ ושמתם את דברי אלה׳ אפילו גולים ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם׳ מה אית לך (בפרשה) כגון תפילין ותלמוד תורה׳ מה תפילין ות״ת שאינן תלויין בארץ׳ נוהגין בארץ ובחו״ל אף כל דבר שאינו תלוי בארץ׳ יהא נוהג בין בארץ בין בחו״ל׳ עשכה״ע׳

(קידוש׳ לח׳ א) תניא רשב״י או׳ ג׳ מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ ונוהגות בין בארץ בין בחו״ל׳ והוא הדין שינהגו: ומה חדש שאין איסורו איסור עולם ואין איסורו איסור הנאה ויש היתר לאיסורו׳ נוהג בין בארץ בין בחו״ל׳ כלאים שאיסורן איסור עולם ואיסורן איסור הנאה ואין היתר לאיסורן׳ אינו דין שינהגו בין בארץ בין בחו״ל׳ והוא הדין לערלה בשתים׳ — ר׳ אלעזר בר״ש או׳ כל מצוה שנצטוו ישראל קודם כניסתן לארץ׳ נוהגת בין בארץ בין בחו״ל׳ לאחר כניסתן לארץ׳ אינה נוהגת אלא בארץ׳ חוץ מן השמטת כספים ושלוח עבדים׳ שאע״פ שנצטוו עליהן לאחר כניסתן לארץ׳ נוהגת בין בארץ בין בחו״ל׳ — (ושם׳ ב) תנן התם (ערלה פ״ג מ״ט) החדש אסור מן התורה בכל מקום׳ ערלה הלכה והכלאים מדברי סופרים׳ מאי הלכה׳ א״ר יהודה אמר שמואל׳ הלכתא מדינה׳ עולא אריו״ח׳ הלכה למשה מסיני׳ עשכה״ע׳ — ע״ע (שם לז׳ ב—לח׳ א) בשלמא למ״ד מושב כל מקום שאתם יושבים משמע׳ היינו דכ׳ (יהושע ה׳ יא) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח׳ ממחרת הפסח אכול מעיקרא לא אכול׳ אלמא אקרוב עומר והדר אכול׳ אלא למ״ד לאחר ירושה וישיבה׳ ניכול לאלתר? לא הוו צריכי (שהיה להם עדיין מן בכליהם)׳

ערלה בחו״ל הלמ״מ אמנם לפי לשון התורה אינו נוהג רק בארץ רמב״ם בסה״מ ל״ת קצ״ב וכן מ״א פ״י ה״י עמש״כ (ויק׳ יט׳ כג) וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו׳ ויש קולא בערלה בחו״ל שספיקה מותר אף ששאר הללמ״מ ספיקה אסור ועי׳ רמב״ן לסה״מ שרש ב׳ ומגילת אסתר שם׳ — (ברכ׳ לו׳ א) א״ר יהודה אמר רב׳ צלף של ערלה בחו״ל זורק את האביונות ואוכל את הקפריסין (לפי שלדעת ר״ע רק האביונות נחשבות לפרי ולא הקפריסין).. ונימא הלכה כר״ע? אי אמר הל׳ כר״ע הו״א אפי׳ בארץ׳ קמ״ל׳ כל המיקל בארץ׳ הלכה כמותו בחו״ל׳ אבל בארץ לא׳ ונימא הל׳ כר״ע בחו״ל דכל המיקל בארץ וכו׳ אי אמר הכי הו״א ה״מ גבי מעשר אילן דבארץ גופא מדרבנן׳ אבל גבי ערלה דבארץ מדאור׳ אימא בחו״ל נמי נגזור׳ קמ״ל׳ עשכה״ע׳ שבת קלט׳ א׳ — (ערלה פ״ג מ״ט)

בהבחנת ענין צרעת וע"ע חינוך תזריע מצוה קסט׳ ושם קע וקעא בס׳ שכ׳ ונוהגת בכל זמן שיהיו לנו חכמים כהנים שיודעים הנגעים שראויים לטמא ולטהר׳ וכן שם קעג׳ קעד׳ מילה דוחה צרעת (שבת קלב׳ ב)׳ — דין בית מנוגע אינו נוהג בירושלים וכן אינו נוהג בחו"ל מה"כ (ויק׳ יד׳ לד) בבית ארץ אחוזתכם וחו"ל אינה אחוזה׳ וירושלים ג"כ אינה בכלל אחוזתכם לפי שלא נתחלקה לשבטים׳ עי׳ נגעים פ"יב מ"ד וגמ׳ יומא יב׳ א׳ ועוד׳ אמנם בארץ נוהג הענין בכל זמן שיש כהנים ראוים לדבר עי׳ חינוך מצורע מצוה קע"ז בסוף׳ והוא ענין ראוי לתשומת לב׳ שהגבול לקיום המצוה אינו תלוי לא בבית ולא ביישוב הארץ רק בכהן בקי׳

ב׳ מצוות התלויות בארץ׳

חלק גדול ממצוות התורה נתלה בארץ׳ וכבר רמזנו על לשונות הכתוב: "כי תבוא אל הארץ" "כי תבואו . . ." כי יביאך . . ." וכו׳ רבים ממקומות האלה מדברים מענינים השייכים לכיבוש הארץ׳ או מן הארץ בכלל׳ כמו במדבר יד׳ כד (פרשת מרגלים)׳ שם לד׳ ב (גבולות הארץ)׳ דבר׳ ז׳ א (ענין הכבוש)׳ שם יא׳ כט (ברכה בהר גריזים וכו׳)׳ — ובא גם זכר ביאת הארץ לעורר החיוב למצוות וביחוד בס׳ דבר׳ כמו שם ד׳ א׳ ה׳ ו׳ יח׳ ח׳ א׳ יא׳ ח׳ ל׳ טז׳ — וביחוד בעניני תוכחה׳ כמו שם ו׳ י׳ ט׳ ז׳ כח׳ כא׳ סג׳ ל׳ יח׳ — ובסתם: דבר׳ א׳ לא׳ ט׳ ה׳ יא׳ ה׳ י׳ לא׳ — אמנם בכמה מקומות נזכר ענין ביאה אצל מצות׳ כמו שמות יב׳ כה (פסח)׳ שם יג׳ ה (מצה׳ תפילין)׳ שם יג׳ יא (פטר רחם)׳ — ויק׳ יד׳ לד (נגעי בתים)׳ שם יג׳ כג (ערלה)׳ שם כג׳ י (עומר)׳ שם כה׳ ב (שמיטה)׳ — במד׳ טו׳ ב (קרבנות)׳ שם טו׳ יח (חלה)׳ — דבר׳ ז׳ א (לא תחנם ולא תתחתן בהם)׳ שם יב׳ כט (ענין במה) שם יב׳ כו (קדשים)׳ שם יז׳ יד (מנוי מלך)׳ שם יח׳ ט (חקות הגויים׳ ע"ז)׳ שם כג׳ כא (נשך)׳ שם כו׳ א (ביכורים)׳ — כמובן לא על ענין אחד נאמרו הדברים׳ פעם בא הכתוב לעורר׳ ע"ד שאמרו׳ "עשה מצוה זו׳ שבשבילה תכנס לארץ"׳ ופעם להורות שהמצוה נתונה להתקיים תכף בכניסה לארץ או לאחר ירושה וישיבה (עי׳ רפ"ב)׳ ויש מצוות שמטבען אינן מיועדות רק לארץ׳ כמו כל סוג הקרבנות׳ וכמעט כל עניני כהונה ולויה׳ טומאה וטהרה׳ שמיטה ויובל׳ וכן רוב המצות התלויות בקרקע׳ מלבד זאת צריך להתחשב עם סוגי המצוות התלויות במציאות מלך או ממשלה עצמית׳ או לכל הפחות במציאות יישוב יהודי בארץ העומד ברשות עצמו וביכלתו לסדר הנהגתו הפנימית כפי רוחו ותורתו׳ אם נביא בחשבון את כל המצות לפי שייכותן אל הארץ׳ נראה שיותר מחציין (ע"פ המנין שמנה הרמב"ם) קשורות בארץ׳ הקשור אינו אמנם קישור אדוק בכלן׳ כי יש הרבה מצוות שנוהגות בכל מקום רק שבארץ ההתקיימות יותר שלמה ומתוקנה׳ וכפי שנראה עוד׳

(קידוש׳ לו׳ ב במש׳) כל מצוה שהיא תלויה בארץ׳ אינה נוהגת אלא בארץ; ושאינה תלויה בארץ׳ נוהגת בין בארץ בין בחו"ל׳ חוץ מן הערלה וכלאים׳ ר׳ אליעזר או׳ אף החדש (נוהג בחו"ל)׳ — (גמ׳) מאי תלויה ומאי שאינה תלויה׳ אילימא תלויה דכ׳ בה ביאה׳ ושאינה תלויה׳ דלא כ׳ בה ביאה׳ והרי תפילין ופטר חמור׳ דכ׳ בהן ביאה ונוהגין בין בארץ בין בחו"ל? (תפילין אשכחן בכמה דוכתי ברבנן אמוראי דבבל

מחו״ל לארץ ובין מקום שמביאין, מחלוקת תנאים. טעם האוסרים לדעת ר׳ ירמיה משום גושי. כתוב׳ נג, ב. עי׳ סנהד׳ יב, א.

שדה אחוזה — האיסור היוצא מה״כ (ויק׳ כה, כג) והארץ לא תמכר לצמיתות, מובן לפי הרמב״ם על מכירה שבין ישראל לחברו, שכ׳ (שמיטה ויובל פ״יא ה״א) א״י המתחלקת לשבטים, אינה נמכרת לצמיתות וכו׳, ואם מכר לצמיתות שניהם עוברים בל״ת, ואין מעשיהם מועילין, אלא תחזור השדה לבעליהן ביובל. אמנם הרמב״ן בהשגותיו לסה״מ ל״ת רכ״ז מסיק שאין איסור זה נאמר רק על מכירה לנכרי, כי אצל הנכרי נשאר השדה לצמיתות. אמנם אפי׳ לנכרי מותר למכור, אם התנה עמו שיחזירה לו — כמובן אין כל הענין הזה נוהג רק בזמן שיושביה עליה, כלומר בזמן שיובל נוהג.

מגרש ערי הלויים, ושלא לשנות מגרשי ערי הלויים ושדותיהם מה״כ (ויק׳ כה, לב־לד) ג״כ לא יתכן רק בא״י ובזמן שישראל יושבין שם. כי גם קיום מצוה זו לא יתכן בלי יובל, ויובל אינו נוהג מסוף ימי בית ראשון כמ״ש (ערכ׳ לב, ב) דמשגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות, שנ׳ (ויק׳ כה, י) וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן וכו׳. וע״ש תוד״ה מנו יובלות שרוצים לפרש שיטת חכמים, שיש שמיטה אע״פ שאין יובל „אע״פ שלא נהגו יובל והניחו בחטאם״.

עבד כנעני ועבד עברי — גם האיסור שלא להסגיר עבד אל אדוניו ג״כ קשור בארץ, והכוונה שלא להשיב עבד שברח מאדוניו מחו״ל לא״י ואפי׳ אדוניו ישראל עי׳ גיט׳ מה, א לשיטת ר׳ אחי בר׳ יאשיה. — דין עבד עברי ואמה עבריה אינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, עי׳ ערכין כט, א. אמנם אע״פ שהיובל נוהג רק בארץ בכל זאת היה בתקופה זו נוהג ענין העבד גם בחו״ל ועי׳ קידוש׳ לח, ב: שילוח עבדים חובת הגוף הוא (ולמה צריך לפרש שנוהג גם בחו״ל)? סד״א הואיל וכ׳ (ויק׳ כה, י) וקראתם דרור בארץ, בארץ אין בחו״ל לא, ת״ל יובל היא, מכל מקום. אם כן מה ת״ל בארץ? בזמן שהדרור נוהג בארץ, נוהג בחו״ל, בזמן שאין הדרור נוהג בארץ, אינו נוהג בחו״ל.

מתנות עניים. — (פאה פ״א מ״ב) אין פוחתין לפאה מששים, ואע״פ שאמרו אין לפאה שיעור וכו׳ ובחול׳ קלז, ב: התם בארץ הכא בחו״ל, — ומתנות עניים נוהגות בא״י דוקא ובזמן שישראל שם כתרומות ומעשרות עי׳ רמב״ם תרומות פ״א ה״כ, ומדרבנן נוהגות אפי׳ בחו״ל לדעת הרמב״ם מתנ״ע פ״א הי״ד ועי׳ כ״מ שם.

נביא — כל ענין נביא ובפרט שלא להתנבאות בשקר והעונשים הנמשכים מזה הם דברים שקיומם בימי קדם היה ג״כ בארץ, לכל הפחות עד כמה שהענין נוגע להלכה ונפסקו בפועל. עי׳ חינוך שופטים ממצוה תקטז והלאה. — אין דנין דין נביא שקר רק בזמן הבית ובב״ד של שבעים ואחד. עי׳ סנהד׳ פ״א במשנה. — לסוג זה שייך גם הלאו שלא לנסות את הנביא יותר מדאי. עי׳ רמב״ם יסה״ת פ״י וע״ע חינוך ואתחנן תכד. — (ספרי שופט׳ יח, טו) נביא וכו׳, מקרבך ולא מחו״ל, מאחיך, ולא מאחרים, יקים לך, ולא לנכרים. ומה אני מקיים (ירמ׳ א, ה) נביא לגויים נתתיך, לנוהגים מנהג גוים. — אמנם מצד אחר ידוע, שגם לאומות העולם היו נביאים ועי׳ ספרי סוף ברכה בנוגע לבלעם וב״ב טו, ב, בבחינת שבעה נביאים שהיו לאומות

ספק ערלה בא״י אסור ובסוריא מותר ובחו״ל יורד ולוקח׳ ובלבד שלא יראנו לוקט׳ ברכ׳ לו׳ א בס׳ קדוש׳ לח׳ ב׳ לט׳ א׳.

נטע וכרם רבעי נוהג בא״י ובזמן הבית אבל לא בחו״ל ולשון הרמב״ם מ״א פ״י הט״ו: יראה לי שאין דין נטע רבעי נוהג בחו״ל אלא אוכל פירות שנה רביעית בלא פדיון כלל׳ שלא אמרו אלא הערלה וקו״ח הדברים (מסוריא ע״ש)׳ וכבר הערנו בפ״ד שלשיטת הרמב״ם כל ענין תרומות ומעשרות היה אפי׳ בימי עזרא רק מדרבנן ורק ר״י יבמ׳ פ״ב׳ ב תוד״ה ירושה ראשונה וכן בעל התרומה סוברים שהיא בא״י מדאורייתא׳ ע״ש׳ ובנוגע להחילוק שבין כרם רבעי ונטע רבעי עי׳ רמב״ם שם מ״ש בשם מקצת הגאונים ועע״ש מע״ש ונטע רבעי פ״ט ה״א שכת׳ נטע רבעי הרי הוא קודש וכו׳ ואינו מזכיר כרם רבעי וכן תוס׳ ברכ׳ לה׳ א תוד״ה ולמאן דתני שכ׳ ועתה קיי״ל דרבעי נוהג אף בחו״ל׳ מיהו בכרם נוהג ולא בשאר אילנות׳ דכל המיקל בארץ׳ הלכה כמותו בחו״ל׳.

כלאים – (סנהד׳ ס׳ א) עה״כ (ויק׳ יט׳ יט) בהמתך לא תרביע כלאים ושדך לא׳ תזרע כלאים׳ מה בהמתך בין בארץ בין בחו״ל׳ אף שדך בין בארץ בין בחו״ל׳ – (ערל׳ פ״ג מ״ט) כרם נטוע ירק וירק נמכר חוצה לו׳ בא״י אסור ובסוריא מותר ובחו״ל יורד ולוקט (הנכרי בפני ישראל)׳ ובלבד שלא ילקוט (ישראל) בידי – איסור כלאי הכרם בא״י מן התורה ובחו״ל מדרבנן׳ אמנם כלאי זרעים אינן נוהגין בחו״ל אפי׳ מדרבנן ועי׳ קידושין לט׳ א׳ רב יוסף מערב ביזרני וזרע׳ אמנם כלאי האילנות׳ כלומר ההרכבה שהיא אסורה בהן׳ נוהגת אפי׳ בחו״ל: קידושין שם׳ מה בהמתך בהרבעה׳ אף שדך בהרכבה׳ ומה בהמתך נוהג בין בארץ בין בחו״ל׳ אף שדך נוהג בין בארץ בין בחו״ל׳ – (ב״ק נה׳ א בס׳) חיבר חיטה ושעורה בידו וזרע חיטה בארץ ושעורה בחו״ל ה״נ דמחייב וכו׳ (אתקפתא על בעיית רחבא במנהיג בעיזא ושיבוטא)׳

ג׳ מצוות התלויות בקיומה המדיני של הארץ.

שביעית ויובל – (קידוש׳ לח׳ ב) דתניא׳ רבי או׳ (דבר׳ טו׳ ב) וזה דבר השמטה שמוט׳ בב׳ שמיטות הכ׳ מדבר׳ א׳ שמיטת קרקע וא׳ שמיטת כספים׳ בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים׳ בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים׳ ואימא במקום שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובמקום שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים? ת״ל׳ כי קרא שמטה לה׳׳ מכל מקום׳ – וב׳ שפסקו של הרמב״ם הוא לפי רבי ואין שביעית נוהגת בזה״ז רק בארץ וגם שם רק מדרבנן וע״ש שביעי׳ פ״ד ה״כה שבעל כ״מ רוצה לדייק מלשון הרמב״ם שנוהג בארץ מה״ת וכבר רמזנו בפ״ד שזה כעין סתירה בדברי הרמב״ם עצמם׳ ובעל החינוך משפטים מצוה פ״ד כ׳ ג״כ ששביעית בזה״ז נוהגת רק מדרבנן ובארץ דוקא וע״ש הגהת מל״מ׳ ובנוגע לג׳ ארצות לשביעית עי׳ פ״א אות ג׳׳ – (פסח׳ נב׳ ב) ת״ר׳ פירות שיצאו מא״י לחו״ל מתבערין בכל מקום שהן׳ רשב״א או׳ יחזרו למקומן ויתבערו וכו׳׳ רב ספרא נפק מא״י לחו״ל הוה בהדיה גרבא דחמרא דשביעית׳ לוו בהדיה רב הונא בריה דרב איקא ורב כהנא׳ א״ל׳ איכא דשמיע ליה מיניה דרב אבהו׳ הלכה כרשב״א או לא? עשכה״ע׳ – שביעית בירקות בענין החילוק בין מקום שאין מביאין ירק

דין מנחש נוהג בכל מקום ובכל זמן, אמנם העונש למנחש בעדים והתראה מלקות ולדעת בעל חינוך קדושים מצוה רמ״ט אין עונש זה נוהג אלא בארץ שהיא מקום המשפט של כ״ג, שאין דנין דיני נפשות בחו״ל. ועי׳ במשנה סנהד׳ פ״א שהיא מחלוקת תנאים, לדעת ת״ק די בשלשה ור׳ ישמעאל סובר שצריך כ״ג. ועי׳ בעל מנחת חינוך ובעל מנחת יצחק מה שמעיינים בעיקר הענין.

אבן משכית והיא אבן מצויירת ובכלל זה גם אבני גזית מהוקצעות ומגוררות ליפות בהן את הריצפה. על אבנים כאלה אסור להשתחוות מה״כ (ויק׳ כו, א) ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, אמנם איסור זה אינו שייך במקדש רק בגבולין כמ״ש (מגי׳ כב, ב) עליה אי אתה משתחוה בארצכם, אבל אתה משתחוה על אבנים של בהמ״ק. ועי׳ יומא מג, ב במש׳ שההיכל והעזרה היו מרוצפות רובדין של אבן. ובנוגע למובן "משכית" עי׳ ראב״ע ויק׳ כא, א. וע״ע בטעם הענין סה״מ ל״ת יב. וחינוך ס״פ בהר מצוה שמ״ט שהטעם משום לתא דע״ז ומשום שבהמ״ק מפורסם לכל העולם ששם העבודה לה׳ לבדו, אין לחשש כזה שום מקום. —

שופטים — ענין שופטים ודיינים נוהג בזה״ז רק במדה מוגבלת וע״ע פרטים בענין זה חינוך שופטים מצוה תצא.

דיני נפשות תלויים ג״כ בקיום מזבח, ועי׳ מכילת׳ דרשב״י משפט׳ כא, יד עה״כ מעם מזבחי תקחנו למות, בזמן שיש מזבח יש דיני נפשות וכו׳, ובפועל נתבטלו דיני נפשות מ׳ שנה קודם חורבן הבית עי׳ שבת טו, א בס׳, אמנם האיסורים שעונשם מיתה לא נתבטלו כלל וכלל. ובכן אנו רואים כאן סוג שלם של אזהרות שאין בידינו להטיל את העונש האמור בכתוב על העובר עליהן, ובכל זאת האזהרות בעצמן בתקפן עומדות. וכן הוא הענין גם בסוג הקנסות שכח ב״ד פסק מלקצוב אותן, שהלאוין בעצמם שעליהם באו הקנסות לא הותרו. ובאמת התאמצו בתי דיני ישראל שבכל דור ודור לדאוג בעד קיום כל הדינים האלה עד כמה שכחם היה מגיע, וגם להטיל עונשים על העבריינים ועי׳ ה״ר אסף בספרו על "העונשים אחרי חתימת התלמוד".

ערי מקלט — (ספ״ז מסעי׳ לה, כט) הדיינים נוהגין בארץ ובחו״ל וערי מקלט אינן נוהגות אלא בארץ. — אמנם (ספרי מסעי לה, יד) ערי מקלט תהיינה לכם, אין לי אלא שקולטות בארץ, בחו״ל מניין, ת״ל תהיינה.

עגלה ערופה ודינה אינו נוהג רק בא״י בזמן יישובה המדיני וכן גם בעבר הירדן ועי׳ משנה סוף סוטה בנוגע לזמן ביטולה.

סמיכה — (סנהד׳ יד׳ א) אריב״ל, אין סמיכה בחו״ל. מאי אין סמיכה, אילימא דלא דייני דיני קנסות כלל בחו״ל, והא תנן, סנהדרין נוהגת בין בארץ בין בחו״ל (מכות ז, א), אלא דלא סמכינן בחו״ל. פשיטא סומכין בארץ ונסמכין בחו״ל הא אמרינן דלא (מהני), אלא סומכין בארץ ונסמכין בחו״ל מאי? ת״ש דר׳ יוחנן הוה מצטער עליה דרב שמן בר אבא דלא הוה גבייהו דלסמכיה וכו׳ — ובענין האפשרות לחדש הסמיכה בזה״ז עי׳ פיה״מ להרמב״ם סנהד׳ פ״א שאפשרות כזו לא תצוייר אצלו רק בא״י וכן במשנה תורה סנהד׳ פ״ד ה״יא. על פי שיטת הרמב״ם רצה ר׳ יעקב בירב בצפת רצ״ח (1538) לחדש את הסמיכה בא״י, כ״ה חכמים חשובים

העולם וע"ע מפה"ת אומות העולם קעג–קעט. וספרי על היהדות פ"ח מצד 166 והלאה ופ"ט מצד 196 והלאה.

בנוגע לנבואה בחו"ל עי' (מכיל' מס' דפסחא פ"א) אם תאמר דן אנכי מן הנביאים שנדבר עמהם בחו"ל? אע"פ שנדבר עמהם בחו"ל, לא נדבר עמהם אלא בזכות אבות, שנ' (ירמ' לא, יד–טו) כה אמר ה' קול ברמה וכו' כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וכו' ויש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם, ואע"פ שנדבר עמהם בחו"ל ובזכות אבות, לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים, שנ' (דני' ח, ב) ואני הייתי על אובל אולי, ואומר (שם י, ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל, ואומר (יחזק' א, ג) היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר, וי"א נדבר עמו (עם יחזקאל) בארץ ונדבר עמו בחו"ל, שנ' היה היה דבר ה': היה, שנדבר עמו בארץ, היה, שנדבר עמו בחו"ל וכו', תדע שאין השכינה נגלית בחו"ל, שנ' (יונה א, ג) ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' וכי מלפני ה' הוא בורח? והלא כבר נאמר (תל' קלט, ז–ט) אנה אלך מרוחך וכו' אם אסק שמים שם אתה וכו' אשא כנפי שחר וכו' וכו', אלא אמר יונה, אלך בחו"ל, מקום שאין השכינה שורה ונגלית, שהגויים קרובים לתשובה הן, שלא לחייב את ישראל וכו', עי' פר"א פ"י, ואולם עד שלא נבחרה א"י היו כל הארצות כשרות לנבואה עי' מכילתא ר"פ בא.

מלכים ומלחמותיהם — כל ענין מלך אין לו שייכות רק בארץ בזמן יישובה המדיני, ובכלל זה גם קללת נשיא או מלך, וכן כל דיני מלחמה ועי' ת' סנהד' פ"ד 10, אין מעמידין מלך בחו"ל, וכן נגרע מכלל המצוות באפיסת הממשלה העצמית משא הארון במלחמה, עי' חינוך נשא שע"ט. — כל ענין יפת תואר אינו נוהג רק בזמן שישראל שרויין על אדמתן תחת ממשלה עצמית עי' ספרי ר"פ תצא. — מצות הקהל שבפ' וילך (דבר' לא, יב) ג"כ אינו נוהג רק בזמן שישראל על אדמתם.

עבודה זרה — (ספרי ראה יב, ג) ונתצתם וכו', בא"י אתה מצווה לרדוף אחריה (לאבד ע"ז) ואי אתה מצווה בחו"ל לרדוף אחריה, ועי' חינוך ר"פ ראה מצוה תל"ו. — (שבת נו, ב) כל ע"ז שבא"י אסא ויהושפט ביערם. — (ברכ' פ"ט מ"א, נד, א) הרואה..מקום שנעקרה ממנו ע"ז, או' ברוך שעקר ע"ז מארצנו, נז, ב. — אלה שהשתחוו לצלם הרג נבוכדנצר בחרב אחר שראה שחנניה מישאל ועזריה ניצולו באמרו (פר"א פ"לג) כדרך שעשיתם בארצכם והחרבתם אותה, כך אתם מבקשים לעשות בארצי להחריב אותה. —

עיר הנדחת לא היתה נוהגת רק בא"י בלבד (ספרי ראה יג, יג) אשר ה' אלהיך נותן לך, פרט לחו"ל (שאין עיר הנדחת נוהג שם). כמובן גם פה לא היתה נוהגת רק בזמן מזבח ומקדש ויישובה המדיני של הארץ. ולפי התלמוד מעולם לא יצאה הלכה זו מן הכח אל הפועל. עי' בחינת המצוות צד 50 וספרי על היהדות מצד 225 והלאה וע"ע עיר הנדחת בהמשפט הקאנוני (המשפט ח"ג).

מסית ומדיח נוהג בכל מקום ובכל זמן אע"פ שהעונש אין לו בזמן הזה אפשרות עי' חינוך ראה מצות תנז–תסב. — מעשה אוב וידעוני ג"כ איסורו נוהג בכל המקומות ובכל הזמנים, ועונשם סקילה, ובכן אין העונש מסור לב"ד בזה"ז, עי' חינוך קדושים רנו.

פילפאווסקי 129 ב) כ׳ בענין זה: הלל הנשיא העשירי להלל הזקן וזה בנו של ר׳ יהודה הנשיא המחזיק ידי ר׳ יוחנן ור׳ אמי. כ׳ ר׳ אברהם בר חייא בס׳ העבור במאמר ג׳ פ״ו (צד 97) שאלה מרבינו האי גאון, כי ר׳ הלל בן ר׳ יהודה הנשיא שעשה העבור היה בשנת תר״ע לשטרות (358 לספה״נ), וא״כ היה עד סוף ימיהם של אביי ורבא וכו׳. וזה הלל החסיד כיון שראה הגלות גברה, היה ירא שיבטלו הסמיכה, ואם ח״ו תתבטל יהיו ישראל בלא ר״ח ומועדים וצום כפור ומצות שופר וסוכה ולולב וערבה ומצה ואיסור חמץ, שכל זה תלוי בקריאת וקידוש בית דין העומדים במקום משה ואהרן ע״ה וכו׳, בא ותקן ברוב חכמתו חשבון העיבור שמצוי בידינו והמולדות כמו שהיה מקובל בידו מאבותיו וכו׳ [1]).

אמנם כפי התעודות שנתגלו בגניזה שהובאה ממצרים, לא פסקו גם חכמי ארץ ישראל שאחר דור הלל השני לקבוע שנים ולקדשן, וכמו ארבע מאה שנה אחר חתימת התלמוד פרץ ריב בין ר׳ סעדיה גאון ובין בן מאיר ראש הישיבה או ראש החבורה בא״י ויוצא ירך הנשיאים. בן מאיר תקע עצמו בהלכה המקובלת, שהזכות לקדש שנים שמורה רק לחכמי א״י, וטען שזכות זו אין לה הפסק. בכחו זה בא להכריז בקיץ שנת ד׳ אלפים תרפ״א, שמרחשון וכסלו של שנת תרפ״ב יהיו חסרים ויום א׳ של פסח בא׳ בשבת, לעומת הקביעות שהיתה נהוגה בשאר כל הארצות, לעשות אז מרחשון וכסלו מלאים ולקבוע מתוך כך יום א׳ ש״פ ביום ג׳. רס״ג כתב אליו כמה אגרות והזהירו מעשות כן, אמנם בן מאיר עמד על דעתו „וישלח את בנו בחדש הרביעי (תמוז) ויבוא ירושלים, ויעבר קול ביום הקריאה: מרחשון וכסלו חסרים והפסח באחד בשבת״. פרטי הענין עי׳ במאמרו של רח״י בארנשטיין: מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר בקביעת שנות ד״א תרפ״ב–תרפ״ד (בס׳ היובל לר״נ סוקולוב, ורשה תרס״ד 19–189), — פולמוסו של בן מאיר לא עשה את הרושם המבוקש על יהדות הגולה ובכן נשאר הלוח התמידי בתקפו בו באופן שהיה מקובל אצל בני בבל עד היום הזה. ע״ע מאמר על עיבור שנים נגד ר׳ סעדיה בגנזי שעכטער ח״ב 456–462 ומבואו והערותיו של ר״ל גינצבורג שם.

ד׳ השלמת איזה פרטים למצוות הגוף ולחיובים שבין אדם לחברו.

כלל גדול הוא בידינו שמצוות הגוף והחיובים שבין אדם לחברו נוהגים בכל מקום ובכל זמן בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית, אף שאצל מקצתם ישנן פרטים שקיומם לא יתכן רק בזמן הבית ובזמן שיש סנהדרין כמו העונש המגיע לעובר על המצוה וכדומה. וכן יתכן גם שאופן התקיימות דיני המצוה אינו שוה בכל מקום מחמת שנוי יחוסי המקום. ויש גם אצל איזו מצוות הגוף לשון רומז לכאו׳ על הקיום בא״י.

שבת — (קידוש׳ לז׳ ב) והשתא דאמרת חובת הגוף נוהגת בין בא״י בין בחו״ל, מושב דכ׳ רחמנא גבי שבת למה לי? איצטריך, סד״א הואיל ובענינא דמועדות כתיבא, תיבעי קידוש (בית דין) כי מועדות, קמ״ל. — (קידוש׳ לז׳ א) דתניא ללמדך

---

[1]) אמנם עי׳ Isidore Loeb בספרו Tables du Calendrier Juif, שהוא חושב לאי אפשר, שהלוח התמידי הושלם לפני חתימת התלמוד. ויש לנו רשמים, שענין הראיה היה נהוג באומה עד חצי המאה הרביעית. ע״ע גרץ, דייי העתקת שפ״ר כרך ב׳ צד 403–405.

נאספו לצפת וסמכו את ר״י בירב והיא סמך ד׳ חכמים וביניהם ר׳ יוסף קארו ור׳ משה די טראני. אמנם ר׳ לוי בן חביב שהיה אז בירושלים התנגד לזה במאמרו ״ויכוח הסמיכה״ וסוף סוף נתבטל הענין. עי׳ גרץ ח״ט מצד 290 והלאה.

ב״ד סמוכים בארץ יש בכחן לדון דיני קנסות אף בחו״ל ולחייב את הגנב לתשלומי כפל ותשלומי ד׳ וה׳, תחת אשר ב״ד שאינם סמוכים יכולים אמנם לחייב החזרת הגניבה או דמיה אבל לא יותר. עי׳ ב״ק פד׳ א ועודי. אמנם גם בסוג קנסות ישנם פרטים שאינם נוהגים בכל זמן כמו מכירת הגנב ע״י ב״ד אם אין לו לשלם, כי זה תלוי בזמן שהיובל נוהג, כמ״ש ערכ׳ כט׳ א׳ —

סתירת דין — (מכו׳ ז׳ א) ר׳ יהודה בן דוסתאי או׳ משו״ר שמעון בן שטח: ברח מארץ לחו״ל, אין סותרין את דינו. מחו״ל לארץ, סותרין את דינו מפני זכותה של ארץ ישראל.

קידוש החדש קשור בבחינת מה בא״י והסמיכו הענין אל הכ׳ (ישע׳ ב׳ ג) כי מציון תצא תורה וכו׳. אמנם הדבר בעיקרו שייך לדברים המרכזיים של כלל ישראל, כי לא יתכן לקבוע חדשים ושנים במקומות שונים, כי ע״כ יפלו המועדים על אופנים שונים, ואפשרות היתה נתונה שבמקום אחד למשל כבר החל חג הפסח ובמקום אחר עדיין חול הוא ואוכלים שם חמץ, וכדומה מן ההבדלים שעלולים להכניס פירוד מסוכן מאד לכלל הדת, ולכן היה דרוש לענין זה המקום או הועד היותר מרכזי שכל בית ישראל תלויים בו והוא הב״ד הגדול או חכם גדול בישראל שנסמך בא״י ומקובל על הכלל, ואיש כזה יש לו רשות לקבוע חדשים גם בחו״ל, אם לא הניח כמותו בא״י, כי לולא כן מרכזיות המקום גוברת, וכבר אנו רואים שר״ע קבע חדשים בחו״ל כמ״ש (ברכ׳ סג׳ א בס׳) כשירד חנינא בן אחי ר׳ יהושע לגולה, היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו״ל, שגרו אחריו ב׳ ת״ח •• אמר להם, והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו״ל ? אמרו לו, הנח ר״ע שלא הניח כמותו בא״י. א״ל, אף אני לא הנחתי כמותי בא״י. א״ל, גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרנים והם שגרוני אצלך, וכן אמרו לנו, לכו ואמרו לו בשמנו: אם שומע מוטב, ואם לאו, יהא בנדוי, ואמרו לאחינו שבגולה, אם שומעין מוטב ואם לאו, יעלו להר, אחיה יבנה מזבח, חנניה ינגן בכינור ויכפרו כולם ויאמרו, אין להם חלק באלהי ישראל וכו׳. וכל כך למה, משום שנ׳ (ישע׳ ב׳ ג) כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים. — (פר״א פ״ח) אפי׳ צדיקים וחכמים בחו״ל ורועה צאן ובקר בא״י, אין מעברין את השנה אלא ע״י רועה צאן ובקר; ואפי׳ נביאים בחו״ל והדיוטים בא״י, אין מעברין את השנה אלא ע״י הדיוטים שבא״י.

מובן מעצמו שהחשבון ע״פ הראיה לא היה מתקיים בשלימותו רק בעוד אשר האומה ישבה בארצה ופרסום העיבור לא היה לו מכשולים. אמנם מעת שגבולי הגולה התרחבו, הורגש ביותר גם הקושי לסדר קביעת השנים ממרכז יחידי שבא״י, ומתוך כך נולדה גם הנחיצות לסדר לוח תמידי לכלל ישראל, עיבור מיוסד על כללים חשבוניים ובלתי תלויים בהסכמת בית דין חשוב וחכמים סמוכים שבארץ. לוח תמידי כזה הוכן לפי עדותו של רב האי גאון ע״י הלל השני. ובעל ס׳ יוחסין (הוצ׳

שבימינו לדון. ועי׳ ש״ע אה״ע סי׳ קעז. אמנם גם ב״ד שבימי הבינים הטילו עונש׳ וקנס׳ על החוטאים עד כמה שידם היתה מגעת ועי׳ ״העונשין אחרי חתימת התלמוד״ לר״ש אסף. ירושלים תרפ״ב וע״ע ״בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד״ להנ״ל שם תרפ״ד.

חיי משפחה – ענין החיוב לחתן שישמח את אשתו שנה תמימה ושיהיה במשך העת הזאת חפשי מעבודת הציבור והמלחמה ג״כ היה נהוג בשלימותו רק בזמן הבית ועי׳ חינוך תצא מצוה תקפב בס׳.

גיטין – בא״י אין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם: יבמ׳ כה. א. גיט׳ ב׳ א. וע״ש כג. א. – (שם כט. א במש׳) המביא גט בא״י וחלה ה״ז משלחו ביד אחר (לפי שאין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם). ושם בגמ׳ (ב) אמר רבה. שליח בא״י עושה כמה שלוחין וכו׳. – (שם ז. ב) תנא חדא. המביא גט בספינה כמביא בא״י ותניא אידך כמביא בחו״ל ? א״ר ירמיה. ל״ק. הא ר׳ יהודה הא רבנן וכו׳.

עדות אשה – (יבמ׳ קטו. א) וא״ל (נחמיה איש בית דלי לר״ע) שמעתי שאין משיאין את האשה בא״י ע״פ עד אחד אלא ר׳ יהודה בן בבא. ונמתי לו. כן הדברים. אמר לי. אמור להם משמי. אתם יודעים המדינה הזו משובשת בגייסות. כך מקובלני מר״ג הזקן. שמשיאין את האשה ע״פ עד א׳.

שבועת העדות – החיוב להגיד העדות לפני הב״ד נוהג בכל זמן ובכל מקום. עי׳ רמב״ם עדות פ״א ה״א והג״מ שם שמעיר על ב״ק נה. ב ושם נו. א. ופסח׳ קיג. ב נמנה בין ג׳ שהקב״ה שונאן: מי שיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו. וכן הוא הענין בכל הפרטים המסתעפים ממצוה זו. כמו החילוקים שבין דיני ממונות ודיני נפשות ובין שאר איסורים שבתורה. אף ע״פ שמצוה זו בשלימותה תלויה במזבח וקרבן. כי מי שכובש עדות ממון בהכחשה ונשבע על כחשו. כלומר. נשבע שאינו יודע עדות. ה״ז חייב להביא קרבן עולה ויורד. כמ״ש שבועות לא. ב במש׳ וגמ׳. והוא א׳ מן הקרבנות שבאים בין על שוגג בין על מזיד כמ״ש כרית׳ ט. א במש׳: אלו מביאין על הזדון כשוגג. הבא על שפחה ונזיר שנטמא ושבוע׳ העדות ושבוע׳ הפקדון. עי׳ שבוע׳ ל״א ושם לא:ב: בכולן נא׳ בהן ונעלם וכאן לא נא׳ בה ונעלם לחייב על המזיד כשוגג.

הסגת גבול – (ספרי יט. יד) לא תסיג. מלמד שכל העוקר תחומו של חברו עובר בב׳ לאוין. יכול אף בחו״ל. ת״ל בנחלתך אשר תנחל. בא״י עובר בב׳ לאוין. בחו״ל אינו עובר אלא משום לאו אחד בלבד. מנין לעוקר תחומין של שבטים שעובר בל״ת. ת״ל (משלי כג. י) אל תסג גבול עולם.

איסור סירוס בבעלי חיים שנדרש מה״כ (ויק׳ כב. כד) ומעוך וכתות ונתוק וכרות לא תקריבו לה׳ ובארצכם לא תעשו. היה נראה לכאורה שנוהג רק בא״י. אמנם חגי׳ יד׳ ב נדרש לשון ״ובארצכם״. כל שבארצכם לא תעשו. כי מן הכ׳ הזה נדרש גם איסור סירוס אדם כמ״ש שבת קי׳ ב׳. ואיסור זה בודאי לא יתכן לצמצמו רק על א״י. ולענין השקאת כוס של עיקרין יש חילוק בין איש לאשה ועי׳ ת׳ יבמ׳ פ״ח האיש אין רשאי לשתות עיקרין שלא יוליד. ואשה רשאה לשתות עיקרין שלא תלד. ועי׳ בבלי שבת קי״א. א. וע״ע רמב״ם א״ב פ״טז ה״יב.

שילוח הקן – שילוח הקן נוהג בארץ ובחו״ל. בפני הבית ושלא בפני הבית. בחולין אבל לא במוקדשין וכו׳.

שכל מקום שנאמר בו מושב, אינו אלא לאחר ירושה וישיבה, ד״ר ישמעאל. א״ל ר״ע, הרי שבת שנאמר בה מושבות ונוהגת בין בארץ בין בחו״ל? א״ל שבת קו״ח אתיא, מה מצוות קלות נוהגות בין בארץ בין בחו״ל, שבת חמירא לא כ״ש ··· מכדי ר׳ ישמעאל אהיכא קאי, אנסכים, בנסכים ביאה ומושב כ׳ בהו? ה״ק, ללמדך, שכל מקום שנאמר ביאה ומושב אינו אלא לאחר ירושה וישיבה ד״ר ישמעאל וכו׳. האי תנא דבי ר׳ ישמעאל מפיק מאידך תנא דבי ר׳ ישמעאל, דתנא דבי ר״י, הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם, ופרט לך הכ׳ באחת מהן לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה, ע״ש במה חולקים שני תדבר״י.

ענין רה״ר בא״י — (עירוב׳ כב׳ א—ב) א״ר יצחק בר יוסף אריו״ח, א״י אין חייבין עליה משום רה״ר. יתיב רב דימי וקאמר לה להא שמעתא. א״ל אביי לר״ד מ״ט, אילימא משום דמקיף לה סולמא דצור מהך גיסא ומחתנא דגדר מהך גיסא (כלומ׳ שא״י מוקפת מחיצות), בבל נמי מקיף לה פרת מהך גיסא ודיגלת מהאי גיסא, דכ״ע נמי מקיף אוקיינוס? דילמא מעלות ומורדות שבה קאמרת (שאין חייבין עליהם משום רה״ר, דלא ניחא דריסה דידהו ולא הוי רה״ר) ·· אריו״ח, מעלות ומורדות שבא״י אין חייבין עליהן משום רה״ר, לפי שאינן כדגלי מדבר.

מילה בשבת — (שבת קל, א) א״ר יצחק, עיר א׳ היתה בא״י שהיו עושין כר״א (שהכינו אף מכשירי מילה בשבת) והיו מתים בזמנן ולא עוד אלא שפ״א גזרה המלכות גזרה על ישראל על המילה ועל אותה העיר לא גזרה.

איסור והיתר — (חול׳ עח, א במש׳) אותו ואת בנו נוהג בין בארץ בין בחו״ל, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין ובמוקדשין. עע״ש בגמ׳ הדרשות. — (מכיל׳ משפ׳ כג, יט) לפי שהוא או׳ ראשית ביכורי אדמתך, לא שמענו אלא בזמן שבכורים נוהגים שם נוהג בשר בחלב, מקום שאין הביכורים נוהגים ובזמן שאין הביכורים נוהגים לא שמענו ת״ל לא תאכלו כל נבלה ונא׳ לא תבשל גדי מה נבלה נוהגת בין בארץ בין בחו״ל בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, אף בב״ח יהא נוהג כן ··· קמ״ל. — (קידוש׳ לז, ב) מושב דכ׳ רחמנא גבי חלב ודם למה לי? איצטריך, סד״א, הואיל ובענינא דקרבנות כ׳, בזמן דאיכא קרבן ניתסר חלב ודם, בזמן דליכא קרבן, לא, קמ״ל. — מושב דכ׳ רחמנא גבי מצה ומרור למה לי? איצטריך, סד״א, הואיל וכ׳ על מצות ומרורים יאכלוהו, בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא, קמ״ל. — ביאה דכ׳ רחמנא גבי תפילין ופטר חמור למה לי? לכדתנא דבי ר׳ ישמעאל, עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ. — (חול׳ פג, ב במש׳) כסוי הדם נוהג בארץ ובחו״ל בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין אבל לא במוקדשין. עי׳ גמ׳ שם הטעם שאינו נוהג כמוקדשין.

עריות — כל איסורי עריות בתקפם הם עומדים גם בזה״ז, אף כי יש בהן אשר עונשם במזיד מיתת בית דין שאינו נוהג בזה״ז, ובשוגג קרבן חטאת וכו׳ שג״כ אין לו מציאות שלא בפני הבית. בכל זאת האיסורים מצד עצמם חמורים כמו בזמן שבהמ״ק היה קיים.

דין אונס נערה בתולה נוהג גם בזה״ז עד כמה שיש אפשרות לזה, כלומר מצוה היא שהאונס ישא את אנוסתו, אבל הקנס המוטל על האונס אין ביד ב״ד

שבתורה׳ ומעשה בר׳ אלעזר בן שמוע וריו״ח הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל ר׳ יהודה בן בתירה ללמוד הימנו תורה׳ והגיעו לציידן וזכרו את א״י׳ זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וכו׳ — (במד״ר פ״ד׳ כ) שוב מעשה באדם א׳ שהיה מתחרש שלא קרא ולא שנה׳ פ״א היה עומד בבית הכנסת וכיון שהגיע העובר לפני התיבה לקדושת השם׳ הגביה את קולו ואמר׳ קדוש וכו׳ ה׳ צבאות׳ א״ל׳ מה ראית שהגבהת קולך? א״ל׳ לא זכיתי לא למקרא ולא למשנה ועכשיו שניתנה לי רשות לא אגביה את קולי ותשוב נפשי עלי? ולא יצתה אותה השנה ולא שנתה ולא שילשה עד שעלה אותו האיש מבבל לא״י ועשאוהו שר החיל של קיסר ומינוהו ראש על כל בירניות שבא״י ונתנו לו מקום ובנה עיר וישב שם וכו׳. ע״ע סא״ר (פ״יג) פ״יד׳.

(ספרי ס״פ עקב) שמא יאמרו ישראל׳ הרי אנו עולים להשתחוות׳ מי משמר לנו את ארצנו? א״ל הקב״ה׳ עלו ושלכם אני שומר׳. וכן אתה מוצא בישראל כשהם עושים רצונו של מקום׳ מה אמר נעמן לאלישע (מ״ב ה׳ יז) ולא יותן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה׳ והרי דברים קו״ח׳ ומה אם עפר הרי הוא מתיירא ליטול מא״י שלא ברשות׳ כיצד הוא בא ליטול נכסיו ובהמתו? — (שמו״ר פ״נב׳ ג) מעשה בתלמיד אחד של ר״ש (בן יוחי) שיצא חו״ל ובא עשיר׳ והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו והיו מבקשין הן לצאת לחו״ל׳ וידע ר״ש והוציאם לבקעה אחת של פני מרון והתפלל ואמר׳ בקעה בקעה התמלאי דנרי זהב׳ התחילה מושכת דינרי זהב לפניהם׳ א״ל׳ אם זהב אתם מבקשים׳ הרי זהב׳ טלו לכם׳ אלא היו יודעים׳ כל מי שהוא נוטל עכשיו׳ חלקו של עוה״ב הוא נוטל׳ שאין מתן שכר התורה אלא לעוה״ב׳ עי׳ ספר מנורת זהב כולה הנספת לס׳ ראשית חכמה בפרק המצות שער ב׳ בשם מדרש השכם׳ מעשה באחד שהיה עושה סחורה והיה לו בן לומד תורה בא״י והיה רוצה להוריש לו מה שיש לו׳ כה״ע יל״ש קהל׳ ב בס׳.

ולעומת זאת מרבים המדרשים לדבר גם מן העונש הצפוי לישראל׳ אם ישבו בארצם ולא ישמרו את התורה׳ עי׳ ביחוד ספרי עקב יא׳ יז: כך א״ל הקב״ה לישראל׳ הכנסתי אתכם לארץ טובה ורחבה׳ לארץ זבת חלב ודבש׳ לאכול מפריה ולשבוע מטובה ולברך את שמי עליה׳ לא הייתם בטובה׳ היו בפורענות וכו׳. ובבחינה זו הפורעניות קשות יותר לישראל מלאומות העולם כמ״ש שם: ד״א וחרה אף ה׳ בכם ולא באומות העולם׳ שיהיו או״ה אומרים׳ הם שרויים בטובה והם שרויים בצער׳ או״ה אין קוברים בניהם ובנותיהם׳ והם קוברים בניהם ובנותיהם׳ — (ספרי מסעי לה׳ לג-לד) ולא תחניפו את הארץ׳ אל תגרמו לארץ שתהא מחנפת לכם וכו׳ — ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה׳ מגיד הכ׳ ששפיכות דמים מטמא את הארץ ומסלקת את השכינה׳ — (מכיל׳ יתרו כ׳ יח) מגיד הכת׳ שכל מי שהוא עניו׳ סופו להשרות שכינה עם האדם בארץ׳׳ וכל שהוא גבה לב׳ גורם ליטמא את הארץ ולסלק את השכינה׳. כשם שע״ז מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה׳ כך כל גבה לב גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה׳ — ויש לעומת זאת גם שיטה אחרת הממתקת את הדין (איכ״ר פ״ג׳ כ) א׳ הקב״ה׳ הלואי היו בני בא״י אע״פ שמטמאין אותה׳.

(ת״ב וישלח ג) בשעה שאדם בא״י מלאכים שבא״י משמרין אותו׳ וממי אתה למד׳ מיעקב׳ שבשעה שבקש לצאת לחו״ל מה כ׳ (בראש׳ כח׳ יב) ויחלם והנה סלם

פרק ששי

יישוב הארץ ויחס הארץ לבבל.

א. חשיבות יישוב הארץ וגודל מעלתה.

(כתוב׳ קי׳ ב בס׳) כל הדר בא״י דומה כמי שיש לו אלוה׳ וכל הדר בחו״ל דומה כמי שאין לו אלוה׳ שנ׳ (ויק׳ כה׳ לח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה ? אלא לומר לך׳ כל הדר בחו״ל כאילו עובד ע״ז. וכן בדוד הוא או׳ (ש״א כו׳ יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה׳ לאמור לך עבוד אלהים אחרים. וכי מי א״ל לדוד לך עבוד אלהים אחרים. אלא לומר לך׳ כל הדר בחו״ל כאילו עובד ע״ז. — (י׳ נדר׳ פ״ו ה״יג) אמר הקב״ה ביותר הן חביבין עלי זקני הגולה׳ וחביבה עלי כת קטנה בא״י מסנהדרין גדולה שבחו״ל. ע״ע י׳ סנהד׳ פ״א ה״ב. — (מד׳ משלי פ״יז׳ א) טוב פת חרבה ושלוה בה׳ אריו״ח׳ זו א״י׳ שאפי׳ אדם אוכל בכל יום פת ומלח ודר בא״י׳ מובטח לו שהוא בן עוה״ב׳ מבית מלא זבחי ריב׳ זו חו״ל שהיא מלאה חמסים וגזלות. — (ספרי האזינו לב׳ מג) וכפר אדמתו עמו. מכאן אמרו׳ כל היושב בא״י׳ א״י מכפרת עליו׳ שנ׳ (ישע׳ לג׳ כד) העם היושב בה נשוא עון וכו׳. וכן היה רמ״א׳ כל הדר בא״י וקורא ק״ש שחרית וערבית ומדבר בלשון הקדש׳ הרי הוא בן העוה״ב. — (סוטה מט׳ ב) אמר רבי׳ בא״י לשון סורסי למה׳ אלא או לשון הקדש או לשון יונית. — (רו״ר פ״א׳ ה) בא וראה כמה חיבב הקב״ה ביאתה של א״י יותר מיציאתה׳ להלן כ׳ (עזר׳ ב׳ סו־סז) סוסיהם׳ פרדיהם׳ גמליהם. ברם הכא (רות א׳ א) כתיב׳ וילך איש גרדום (גרידא). אלא להלן ע״י שהיו יוצאין מהארץ לחו״ל׳ לא ייחס הכ׳ את ממוניהם. — עע״ש פ״ב ורבנן אמרין׳ בא״י (אין הקב״ה עוזב את ישראל) בשביל עמו ונחלתו׳ בחו״ל׳ בעבור שמו הגדול׳ שנא׳ (ישע׳ מח׳ יא) למעני למעני אעשה. עי׳ שו״ט תלים צד.

(פסח׳ קיג׳ א בס׳) אריו״ח ג׳ מנוחלי העוה״ב׳ אלו הן: הדר בא״י והמגדל בניו לת״ת והמבדיל על היין במו״ש .. רב חנינא ורב אושעיה דהוו אושכפי (רצענים וסנדלרים) בארעא דישראל וכו׳ ומומתייהו (ושבועתם) הכי: בחייהן רבנן קדישי דבארעא דישראל. — (מכיל׳ יתרו כ׳ ו) ר׳ נתן או׳׳ לאוהבי ולשומרי מצותי׳ אלו ישראל שהם יושבים בא״י ונותנין נפשן על המצוות — מה לך יוצא ליהרג׳ על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף׳ על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב׳ על שאכלתי את המצה וכו׳. — (ספרי ראה יב׳ כט) מעשה בר׳ יהודה בן בתירה ור׳ מתיא בן חרש ור׳ חנינא בן אחי ר׳ יהושע ור׳ יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ והגיעו לפלטוס וזכרו את א״י זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא וישבת בארצם׳ וחזרו ובאו למקומם׳ אמרו׳ ישיבת א״י שקולה כנגד כל המצוות

(פס״ר פ״טו (החודש) סס׳ ב) עה״כ (תל׳ מג׳ ג) המה ינחוני יבאוני אל הר קדשך וכו׳ אלו ספרי (גבולות) א״י שהן קדושים כא״י· ועי׳ פסדר״כ (החודש מו׳ א) אלו סופרי א״י ובודאי ג״כ הכוונה על המקומות העומדים על הגבול או סמוך לא״י — מקרקעי דחו״ל כמטלטלי דא״י דמי: ערכ׳ כט׳ א׳ — רוב ישראל שבחו״ל שמותם כשמות גויים: גיט׳ יא׳ ב׳

אמנם למרות כל החשיבות של יישוב הארץ אין לנו שום איסור לדור בחו״ל בכל מקום שאדם מוצא לנכון להתיישב שם· ובאמת נפוצו ישראל בכל מקומות הישוב· אמנם ארץ אחת יש׳ שהתישבותה נאסרה לישראל באיסור מיוחד והיא מצרים· שבן ישראל לא יקבע ישיבתו במצרים· הוא איסור שנכפל ג״פ בתורה· עי׳ מכיל׳ בשלח יד׳ יג וגם אלכסנדריה בכלל· כמ״ש סוכה נא׳ ב׳ ועי׳ ירוש׳ סנהד׳ פ״י ה״ח שרק לישיבה קבועה אסור לחזור למצרים· אבל אתה חוזר לפרקמטיא· ואיסור זה אינו קשור בזמן ובכן נוהג הוא בכל מקום ובכל זמן וכן פסק גם הרמב״ם מלכים פ״ה ה״ח· אבל בפועל לא נזהרו מאיסור זה ולא השגיחו בו כלל· והרמב״ם שם פ״ה ה״ח כ׳ שיראה לו· אם כבש מלך ישראל על פי ב״ד ארץ מצרים שמותר יהיה לנו לשכון בו· ולא הזהירו אלא לשוב לה יחידים או לשכון בה והיא ביד גויים מפני שמעשיהם מקולקלין יותר מכל הארצות· שנ׳ כמעשה ארץ מצרים· בדברים אלה מתבטא הרעיון שלא הארץ מצד עצמה אסורה· רק מצד יושביה השטופים בחטאים מיוחדים· ומצב היושבים עלול להשתנות בשינוי הממשלה· ועי׳ חינוך שופטים ת״ק שמסביר הטעם: „לפי שאנשי מצרים רעים וחטאים וכו׳ (לכן נצטוינו) לבלתי נשוב עוד להטמא בתוכם כדי שלא נלמוד סעיפותיהם ולא נלך בדרכיהם המגונים אצל תורתנו השלמה״· ויתכן שהטעם הזה גרם גם לביטולו של הלאו· כי אנשי מצרים העתיקים כבר ספו תמו והארץ נכבשה ממושלים אחרים שביטלו הדת המצרית העתיקה עם כל נימוסיה ודרכיה· ואין חילוק היום בין ארץ מצרים ובין ארץ אחרת· ועי׳ הגה״מ שם מה שטרח ביישוב הענין· שרק מא״י למצרים אסור לשוב ולא משאר ארצות ועי׳ ס׳ אולם השער המחובר לס׳ שער החצר על א״י דף כג׳ א להרב ר״ד בן שמעון הנודע בשם צוף דב״ש מובא באוצר ישראל ע׳ מצרים·

ג׳ קבורה בארץ ישראל·

(כתובות קיא׳ א) כל הקבור בא״י כאילו קבור תחת המזבח· ת׳ ע״ז פ״ח· — (מכו׳ יא׳ ב) ואיזו היא ישיבה שהיא בארץ· הוי אומר· זו קבורה· — עי׳ מד׳ משלי פ״יז׳ א׳ אריו״ח כל המהלך בא״י אפי׳ שעה אחת ומת בתוכה· מובטח לו שהוא בן עוה״ב· שנ׳ (דבר׳ לב׳ מג) וכפר אדמתו עמו· א״ר נחמיה· א״י מכפרת על עונות מיתה· א״ר זבדא· וכל הצדיקים שמתו בחו״ל· מה אתה עושה להן? אלא היה או׳· א״י מכפרת על מיתה· אבל הצדיקים שבחו״ל עתיד הקב״ה לצוות למלאכי השרת· והם מביאים אותם במחילות מחו״ל לא״י ושם מתכפר להם· שנ׳ וטהרתם על אדמתם·

(שו״ט ש״א (כה) קלד משו״ט נג) רב הונא אמר· כל ישראל המתים בחו״ל· נפשותן נאספות לארץ· שנ׳ (ש״א כה׳ כט) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים· וכל הרשעים המתים בא״י· נפשותם נשלכות בחו״ל· שנ׳ ואת נפש אויביך יקלענה

וכו׳ והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו׳ אותן המלאכים שהיו משמרין אותו בא״י עלו להם וירדו אחרים לשמור אותו בחו״ל. שם וישב ב׳ בר״ר פ״סח׳ יב׳ — (בר״ר פ״עד׳ א) ר׳ אמי בשם רשב״ל׳ נכסי חו״ל אינן בכלל ברכה׳ אלא משתשוב אל ארץ אבותיך אהיה עמך׳ ת״ב וישלח יא׳

עולי ארץ — (כתוב׳ קיב׳ א בס׳) ר׳ זירא כי הוה סליק לא״י׳ לא אשכח מברא למעבר נקט במצרא וקעבר (השליך עץ על המים ועבר עליו)׳ א״ל ההוא צדוקי׳ עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו׳ אכתי בפזיזותיכו קיימיתו׳ א״ל׳ דוכתא דמשה ואהרן לא זכו לה׳ אנא מי יימר דזכינא לה? — (שם) ר׳ אבא הוה מנשק כיפי דעכו׳ ר׳ חנינא מתקן מתקליה (משוה ומתקן מכשולי העיר מחמת חבת הארץ)׳ ר׳ אמי ור׳ אסי קיימי משמשא לטולא ומטולא לשמשא׳ — (שם) ר׳ אלעזר כי הוה סליק לא״י׳ אמר פלטי לי מחדא (נצלתי מאחד מן הקללות האמורות בתורה)׳ כי סמכוהו׳ אמר׳ פלטי לי מתרתי׳ כי אותבוהי בסוד העיבור׳ אמר׳ פלטי לי מתלת וכו׳

ב׳ עניני הלכה בבחינת יישוב הארץ׳

(ב״מ קט׳ ב) ההוא שתלא דאמר להו׳ הבו לי שבחאי דבעינא למיסק לארעא דישראל׳ אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל׳ א״ל׳ הבו ליה שבחיה וכו׳ — (ב״ק פ׳ ב בס׳) אר״ש בר נחמני א״ר יונתן׳ הלוקח עיר בא״י כופין אותו ליקח לו דרך מד׳ רוחותיה משום יישוב א״י׳ — דברים בנוגע ליישוב הארץ ועבודת האדמה שנתרצו בהם בני אדם ״שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ״: שם ל׳ א בסוף׳ — (קידוש׳ לא׳ ב) א״ל (רב אסי לריו״ח) מהו לצאת מארץ לחו״ל? א״ל׳ אסור׳ לקראת אמא מהו? א״ל׳ איני יודע׳ ספרי דבר׳ יב׳ א׳ — (ב״ק פ׳ א) מי שנדר ליקח בית וליקח אשה בא״י׳ אין מחייבין אותו ליקח מיד׳ עד שימצא את ההוגנת לו׳

(כתוב׳ קי׳ ב במש׳) הכל מעלין לא״י ואין הכל מוציאין׳ הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין׳ אחד האנשים ואחד הנשים׳ נשא אשה בא״י וגרשה בא״י׳ נותן לה ממעות א״י׳ נשא אשה בא״י וגרשה בקפודקיא׳ נותן לה ממעות א״י׳ נשא אשה בקפודקיא וגרשה בא״י׳ נותן לה ממעות א״י׳ רשב״ג או׳ נותן לה ממעות קפודקיא׳ נשא אשה בקפודקיא וגרשה בקפודקיא׳ נותן לה ממעות שבקפודקיא׳ עע״ש בגמ׳ כה״ע׳ — (ב״ב צא׳ א) ת״ר אין יוצאין מא״י לחו״ל אא״כ עמדו סאתים בסלע׳ אר״ש אימתי בזמן שאינו מוצא ליקח׳ אבל בזמן שמוצא ליקח׳ אפי׳ עמדה סאה בסלע לא יצא׳ וכן היה רשב״י או׳ אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו׳ ומפני מה נענשו׳ מפני שיצאו מארץ לחו״ל וכו׳ (שם ב) א״ר יהושע בן קרחה׳ ח״ו שאפי׳ מצאו סובין לא יצאו׳ ואלא מפני מה נענשו׳ שהיה להן לבקש רחמים על דורן ולא בקשו׳ — עע״ש שאפילו מי שיש לו זכות אבות׳ אינו עומדת לו בשעה שיוצא מארץ לחו״ל׳

(י׳ סנהד׳ פ״ג ה״ט) כ׳ ר׳ לעזר לירתו׳ (ליורשיו של איש אחד ושמו כהנא שמת בא״י והניח ספרים׳ ויורשיו היו בחו״ל) ספרים שזכת בהן א״י אין מוציאין אותם חוצה לארץ׳ ר׳ גיסי בש״ר לעזר׳ אם כתב על מנת להוציא׳ מוציא׳ עי׳ כפו״פ פ״י צד קס״ד׳

של בבל יש לה חשיבות מיוחדת גם מבחינת ההיסטוריה· מעת הגלות הראשונה התישבו ישראל בבבל ונשארו שם בקבוץ שופע ומתמיד כאלף שנה· האגדה רואה בבבל ערסה של היהדות· ריו״ח נותן טעם למה שישראל הגלו לבבל (פסח׳ פז׳ ב) מפני ששיגרן לבית אמן (אברהם מאור כשדים יצא׳ רש״י) משל לאדם שכעס על אשתו׳ להיכן משגרה׳ לבית אמה׳ והיינו דר׳ אלכסנדרי׳ דאמר שלשה חזרו למטעתן׳ אלו הן: ישראל׳ כסף מצרים וכתב לוחות׳ ישראל הא דאמרן׳ עשכה״ע׳

(סנהד׳ לח׳ א־ב) א״ר אושעיא משמיה דרבי׳ אדם הראשון גופו מבבל וראשו מא״י׳ ואיבריו משאר ארצות׳ עגבותיו׳ א״ר אחא מאקרא דאגמא׳ — ארזים נשתלו מא״י לבבל ע״י ארז׳ אבן מבבל לא״י ע״י אבן׳ ודומה לזה (שם פ״טז׳ ד) פישון׳ זו בבל׳· הוא הסובב את כל ארץ החוילה׳ שעלה והקיף את כל א״י דכ׳ בה (תלים מב׳ ו) הוחילו לאלהים וכו׳· — (חול׳ סג׳ ב) דא״ר אבהו׳ ראה זו איה׳ ולמה נקרא שמה ראה׳ שרואה ביותר׳· תנא עומדת בבבל ורואה נבלה בא״י׳

חכמי א״י וחכמי בבל — עתידין בתי כנסיות שבבבל שיקבעו בא״י וכו׳: מגי׳ כט׳ א׳ — (חול׳ צב׳ א) עה״כ (בראש׳ מ׳ י) ובגפן שלשה שריגים׳ אר״ח בר אבא אמר רב׳ אלו שלשה שרי גאים היוצאין מישראל בכל דור ודור׳ פעמים ששנים כאן ואחד בא״י׳ פעמים ששנים בא״י ואחד כאן וכו׳· — (שם) עה״כ (הושע ג׳ ג) חומר שעורים ולתך שעורים (החומר הוא מ׳ סאה ולתך מחצית החומר)׳ אלו מ״ה צדיקים שהעולם מתקיים בהם׳ ואיני יודע אם שלשים כאן וט״ו בא״י׳ ואם שלשים בא״י וט״ו כאן׳ כשהוא או׳ (זכר׳ יא׳ יג) ואקחה שלשים הכסף ואשליך אותם בית ה׳ אל היוצר׳ הוי אומר׳ ל׳ בא״י וט״ו כאן׳ — ריש גלותא שבבבל ונשיא שבא״י: סנהד׳ לח׳ א׳ הור׳ יא׳ ב׳ — רבותינו שבא״י: ר׳ אבא׳ רבותינו שבבבל: רב ושמואל׳ סנהדר׳ יז׳ ב׳ שבועו׳ מז׳ א׳ דייני גולה: קרנא׳ דייני דא״י: ר׳ אמי׳ — אצל איזו הלכות נזכרו יחד חכמי א״י וחכמי בבל׳ כמו (יבמ׳ מה׳ א) רב ושמואל בבבל וריב״ל ובר קפרא בא״י׳ וא״ל חלופי בר קפרא ועיילי זקני דרום׳ דאמרי׳ כותי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר׳ — רבותינו היורדין מא״י׳ ומנו׳ עולא משמיה דריו״ח: ברכ׳ לח׳ ב׳ ומכונה גם בשם חבירינו היורדין מא״י: שם׳ — שלחו מתם: ר׳ יוסי בר חנינא מחכו עליה במערבא: ר׳ אלעזר׳ וצ״ל להיפך׳ סנהד׳ יז׳ ב׳ ר׳ אלעזר מרא דארעא דישראל הוה: יומא ט׳ ב בס׳ גיט׳ יט׳ ב׳ נדה כ׳ ב׳

ה׳ חילוקים שבין חכמי א״י וחכמי בבל׳

(תענ׳ כג׳ ב) תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל׳ חסידי דבבל רב הונא ורב חסדא׳ כי הוה מצטריך עלמא למיטרא׳ אמר נכניף הדדי וניבעי רחמי (כלומר שהיו מפרסמין הדבר) וכו׳ תקיפי דארעא דישראל׳ כגון ר׳ יונה אבוה דר׳ מני׳ כי הוה מצטריך עלמא מיטרא הוה עייל לביתיה וכו׳ (צנוע היה ולא היה מודיע שבשבילו בא המטר) עשכה״ע׳ מגי׳ כח׳ ב׳ חול׳ קכב׳ א׳ — ת״ח שבא״י שנוחין זה לזה בהלכה׳ ת״ח שבבבל ששונאין זא״ז׳ סנהד׳ כד׳ א׳ — בדרך כלל חלקו כבוד לחכמי א״י גם בבחינת ההלכה (ויק״ר פ״לד׳ ז) א״ר זעירא׳ אפי׳ שיחתן של בני א״י תורה היא וכו׳ — א״י גורם לבירור הבנת ההלכה: תמו׳ כט׳ א׳ — (הור׳ ג׳ א)

בתוך כף הקלע׳ לעתיד לבא הקב״ה אוחז בכנפות הארץ ומנער אותה מכל טומאה ומשליכן לחו״ל וכו׳ – (ת״ב ויצא כג) עה״כ (תל׳ קמב׳ ו) בארץ החיים׳ הוא קורא א״י ארץ החיים׳ למה׳ אר״ל בש״ר אלעזר הקפר׳ מפני שמתי א״י חיים תחלה לימות המשיח וכו׳ – (בר״ר פ״צו בסוף) ולמה כל האבות תובעין ומחבבין קבורת א״י ? א״ר אליעזר׳ דברים בגו וכו׳ אמרו רבותינו ב׳ דברים בש״ר חלבו ·· שמתי א״י חיים תחילה בימות המשיח ואוכלין שנות המשיח׳ ור׳ חנינא אמר׳ מי שמת בחו״ל ונקבר שם׳ ב׳ מיתות יש בידו וכו׳ לפיכך יעקב אמר ליוסף׳ אל נא תקברני במצרים׳ א״ר סימון׳ א״כ הפסידו הצדיקים שהם קבורים בחו״ל ? אלא מה הקב״ה עושה׳ עושה להן מחילות בארץ ועושה אותן כמערות הללו׳ והן מתגלגלין ובאים עד שהם מגיעים לא״י וכו׳ ·· כיון שהן מגיעין לא״י הקב״ה נותן בהן נשמה וכו׳ עשכה״ע׳ ופס״ר פ״א׳ ג׳ א׳ עי׳ כתוב׳ קיא׳ א אר״א מתים שבחו״ל אינם חיים וכו׳ א״ר אילעאי (חיים) ע״י גלגול וכו׳ אמר אביי׳ מחילות נעשו להם בקרקע׳ ע״ע תנח׳ ויחי ג׳ ות״ב שם׳ ובהעו״ת שם שמעירים על שנויי הנוסחאות וי׳ כלא׳ פ״ט ה״ד׳ לב׳ ג׳ וי׳ כתוב׳ פ״יב ה״ג׳ לה׳ ב׳ ובנוגע לשנויי הנוסח׳ שבב״ר עי׳ הוצאת תיאודור–אלבעק שם׳

(ויק״ר פ״ה׳ ה) מר עוקבן אמר׳ ממרום נחצב (נגזר) עליו (על שבנא) שלא תהיה לו קבורה בא״י׳ – (סנהד׳ צח׳ א־ב)׳ בשעת פטירתו א״ל (ר׳ יוסי בן קיסמא לתלמידיו) העמיקו לי ארוני׳ שאין כל דקל ודקל שבבבל׳ שאין סוס של פרסיים נקשר בו׳ ואין לך כל ארון וארון שבא״י שאין סוס מדי אוכל בו תבן׳ – (מ״ק כה׳ ב) כי נח נפשיה דר׳ זירא׳ פתח עליה ההוא ספדנא׳ ארץ שנער הרה וילדה׳ ארץ צבי גידלה שעשועיה וכו׳ – (מגי׳ כח׳ ב) ריש לקיש ספדיה לההוא צורבא מרבנן דשכיח בארעא דישראל דהוי תני הילכתא בכ״ד שורתא׳ אמר ווי חסרא ארעא דישראל גברא רבה׳ – (כתוב׳ קיא׳ א) עולא הוה רגיל דהוה סליק לא״י׳ נח נפשיה בחו״ל׳ אתו אמרו ליה לר׳ אלעזר׳ אמר: אנת עולא (עמוס ז׳ יז) על אדמה טמאה תמות׳ א״ל׳ ארנו בא׳ א״ל׳ אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה׳ ובירושלמי (כלא׳ פ״ט ה״ד) עולא נחותא הוה אדמיך תמן׳ שרי בכי אמרין ליה׳ מה לך בכי׳ אנן מסקין לך לארעא דישראל׳ אמר לון ומה הנייה לי׳ אנא מובד מרגליתו גו ארעא מסאבתא׳ לא דמי הפולטת בחיק אימה לפולטת בחיק נכריה׳ ר׳ מאיר הוה אדמיך ליה באסייא׳ אמר׳ אימורין לבני ארעא דישראל׳ הא משיחכון דידכון׳ אפילו כן אמר לון׳ יהבי ערסי על חוף ימא׳ דכ׳ (תל׳ כד׳ ב) כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה׳ ע״ע י׳ כתוב׳ פ״יב ה״ג׳ – (פס״ר פ״א׳ ג׳ ב) ר׳ ברוקיא ור״א בן פדת הוו מטיילין באילפא ובאו ארונות מחו״ל׳ א״ר ברוקיא לר״א׳ מה הועילו אלו׳ בחייהן הניחו אותה ובמיתתם באו לה׳ א״ל ר״א לא היא׳ כיון שהן נקברין בא״י וניתן להם גוש עפר של א״י׳ מכפרת להם׳ שנ׳ (דבר׳ לב׳ מג) וכפר אדמתו עמו׳ וא״כ הצדיקים שבחו״ל הפסידו׳ אלא וכו׳ הא למדת שמתי א״י חיים לימות המשיח והצדיקים שבחו״ל באים בתוכה וחיים עליה וכו׳

ד׳ בבל הארץ השנייה להתיישבות היהדות׳

בבל יש לה מקום מיוחד לגבי א״י ואינה כשאר חו״ל׳ מלבד המצב הגיאוגרפי

א״ל בשביל שמעשרין, שנ׳ (דב׳ יד׳ כב) עשר תעשר׳ עשר בשביל שתתעשר׳ ושבבבל במה הן זוכין, א״ל׳ בשביל שמכבדין את התורה׳ ושבשאר ארצות במה הן זוכין׳ א״ל׳ בשביל שמכבדין את השבת׳ — (ברכ׳ ח׳ א) א״ל לר״י׳ איכא סבי בבבל תמה ואמר (דבר׳ יא׳ כא) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה כתיב׳ אבל בחו״ל לא? כיון דאמרי ליה דמקדמי ומחשכי בבי כנישתא׳ אמר היינו דאהנו להו׳

(ב״ב כה׳ ב) א״ל רב חנינא לרב אשי׳ כגון אתון דיתביתו בצפונה דא״י אדרימו אדרומי׳ ומנ״ל דבבל לצפונה דא״י קיימא׳ דכ׳ (ירמ׳ א׳ יד) מצפון תפתח הרעה׳

עקבות הארץ בנוסחאות — (שבת עג׳ ב) ליתני חורש והדר ליתני זורע? תנא בא״י קאי׳ דזרעי ברישא והדר כרבי׳ — משל מעניין בבחינה זו הוא מ״ש (ב״מ קג׳ ב במש׳) אם אמר לו׳ חכור לי שדה בית השלחין זו׳ או שדה בית האילן זה׳ יבש המעיין ונקצץ האילן׳ מנכה לו מן חכירו׳ פה ברור שהמשנה מדברת משדות שבא״י שמתפרנסים ממעיינות ולא מהמשכת נהרות׳ בהיות שא״י ארץ הרים ובקעות היא׳ אמנם הגמ׳ שבבבלי מתאמץ לפרש המשנה לפי היחוסים שבבבל: היכי דמי׳ אילימא דיבש נהרא רבה׳ אמאי אינו מנכה לו מן חכירו׳ נימא ליה מכת מדינה היא? אר״פ דיבש נהרא זוטא וכו׳.[1]

חלום — (ברכ׳ נז׳ א) הרואה שעורים בחלום׳ סרו עונותיו׳ א״ר זירא׳ אנא לא סלקי מבבל לא״י׳ עד דחזאי שערי בחלמא׳ — (שם) העומד ערום בחלום׳ בבל׳ עומד בלא חטא׳ בא״י׳ ערום בלא מצות׳

ז׳ החילופים שבין בני א״י ובין בני בבל׳

מאמרים יחידים בענין זה כבר באים בתלמוד ומדרש כמו בענין יוחסין שהחילוק בין בני א״י ובין בני בבל הוא לשבחה של בבל׳ עשרה יוחסין עלו מבבל לא״י וכו׳: קידושין סט׳ א־ב׳ — (שם עא׳ א) אמר שמואל משמיה דסבא׳ בבל בחזקת כשרה עומדת׳ עד שיודע לך במה נפסלה׳ שאר ארצות בחזקת פסול הן עומדות׳ עד שיודע לך במה נכשרה׳ א״י׳ מוחזק לפסול פסול׳ מוחזק לכשר כשר וכו׳ עשכה״ע׳ ושם עב׳ ב׳ — (שם עא׳ א) א״ר יהודה אמר שמואל׳ כל ארצות עיסה לא״י וא״י עיסה לבבל׳ בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לא״י׳ א״ל׳ קוצים אתם משימים בין עיני וכו׳ — בעיקר הדבר נראה שהתפגמותה של א״י כלפי בבל בבחינת הייחוסים יש לה ענין אל המלחמות הרבות שהיו בארץ והתמידו גם בעתות שלום בתמונת התנגשויות כי במלחמות כאלה סבלו הרבה הנשים׳ הרבה מהן נטמאו והרבה מהן נשבו׳ ולעתים ירדו גדודי א״י גם לבבל וגזלו נשים׳ בנתיה דמר שמואל נשבו לא״י וכו׳: כתוב׳ כג׳ א׳ — כשרין שבבבל א״י קולטתן׳ כשרין שבשאר ארצות בבל קולטתן וכו׳ (לענין קבורה): שם קיא׳ א׳

(גיט׳ ו׳ א) בבל׳ רב אמר כא״י לגיטין׳ ושמואל אמר כחו״ל׳ עשכה״ע וב״ב כה׳ ב׳ — (פסחים ח׳ א) תני ר׳ חייא׳ עשו אוצרות שכר בבבל כאוצרות יין בא״י

---

[1]) בנוגע לחלופים שבין הירוש׳ ובין הבבלי בבחינת המשנה ובסגנון הפתגמים ושאר ענינים ע״ע מהר״ל גינזבורג גנזי שעכטער ח״א וח״ב לפי המפתח הכללי »חלופים בין הבבלי והירושלמי«

א״ר אסי. ובהוראה הולכין אחר רוב יושבי א״י (לענין קרבן) עשכה״ע. — בכמה הלכות נגררו אנשי בבל אחר דעת אנשי א״י כנראה מן האגרות שהריצו זה אל זה. ע׳ ב״ב מא, ב: מייתינא לך איגרתא ממערבא, דאין הלכה כר׳ שמעון בן אלעזר. ע״ע שבת קטו, א בראשי שבועו׳ מח, ב. כתוב׳ מט, ב. סנהד׳ נא, ב ועוד. וע״ע בענין זה מפה״ת ע׳ אגרת לא–נו. ויש שהפליגו בדבר וגינו חכמת בבל ותורתה יותר מדאי. ר׳ זירא כי סליק לא״י, יתיב ק׳ תעניתא דלשתכח גמ׳ בבלאה מיניה: ב״מ פה, א. — המאמר היותר קשה בענין זה הוא: בבלאי טפשאי משום דיתבי בארעא דחשוכא וכו׳: פסח׳ לד, ב. יומא נז, א. זבח׳ ס, ב. מנח׳ נב, א. בכור׳ כה, ב. — ואולי יש לצרף לזה גם בעייתו המוגזמת של ר׳ ירמיה (שבוע׳ יד, ב) בעי ר׳ ירמיה, בן בבל שעלה לא״י ונעלם ממנו מקום מקדש מהו? וכו׳. היא אחת מבעיותיו היותר מפליגות של ר׳ ירמיה. ונראה שחודה של הבעיא מכוונת כלפי הבבליים, כלומר שאצל בן בבל יתכן שלא יכיר מקום מקדש, אף שהוא דבר יוצא מטבע המורגל. על הנטיה המופלגת לחלק בין א״י לבבל לטובת א״י שייך גם המאמר (ע״ז כו, א) תא חזי, מה בין גנבי בבל וליסטים דא״י (ליסטים שבא״י מעולים יותר מגנבי בבל). עשכה״ע.

אמנם לעומת זאת אנו מוצאים גם ההפך שחכמי א״י היה כפופים לחכמי בבל כמ״ש (מגי׳ כב, א בסו׳) רב אמי ורב אסי דכהני חשיבי דארעא דישראל מיכף כייפו ליה לרב הונא. גיט׳ נט, ב.

ו. הלכות ועניינים שונים בהשתוות א״י לבבל.

(פסח׳ נא, א בס׳) אמר אביי (הא דתנן, נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם) ה״מ מבבל לבבל ומא״י לא״י, אי נמי מבבל לא״י, אבל מא״י לבבל לא, כיון דאנן כייפינן להו (לבני א״י, דאינהו סמיכי ובבבל לא סמיכי), עבדינן כוותייהו. רב אשי אמר, אפי׳ תימא מא״י לבבל, הני מילי, היכא דאין דעתו לחזור (יעשה כמנהג המקום). חול׳ יח, ב. — (גיטין מד, ב) בעי ר׳ ירמיה, בן בבל שנשא אשה בא״י והכניסה לו עבדים ושפחות ודעתו לחזור, מהו (לענין העבדים שהכניסה, האפשר לדון בזה דין מוכר עבד לחו״ל) עשכה״ע. — (נדר׳ סו, ב) ההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל, נסיב איתתא. א״ל, בשילי לי תרי טלפי (כלומר טלפים של בהמה), בשילא ליה תרי טלפי (עדשים, לפי שהמבטאים שבבבל ושבא״י שונים הם) וכו׳ עשכה״ע.

(ב״ק פ, א בסוף) אמר רב, עשינו עצמנו בבבל כא״י לבהמה דקה. — כשם שאסור לצאת מא״י לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות וכו׳: כתוב׳ קיא, א. — ויש שהפליגו עוד בדבר ואסרו היציאה מבבל לא״י (ברכ׳ כד, ב) ר׳ אבא הוה קא משתמיט מיניה דרב יהודה דהוה קא בעי למיסק לארעא דישראל, דאר״י כל העולה מבבל לא״י עובר בעשה, שנא׳ (ירמ׳ כז, כב) בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאם ה׳. שבת מא, א. ובכתוב׳ קי, ב. מסופר הענין מר׳ זירא שהשיב עה״כ: ההוא בכלי שרת כתיב.

(שבת קיט, א) בעא מיניה ר׳ מר׳ ישמעאל, עשירים שבא״י במה הן זוכין?

אין מזכירין. י׳ תענ׳ פ״א ה״א. ברכ׳ פ״ה ה״ב (ע״ב). — אנשי א״י אומרים מקדש ישראל ויום השבת ואנשי בבל אומרים מקדש השבת (ל״ב). — בא״י אין ש״צ מברך ברכת כהנים רק כהן, אמנם בבבל ש״ץ מברך ברכת כהנים בקהל (כ״ט). — בא״י אין מברכין כהנים לישראל בראשם פרוע, אמנם בבבל אומרי׳ שיברכו הכהנים לישראל וראשם פרוע (מ״ב. ע״ש הנוסחאות השונות ותיקונו של רי״מ). — בני א״י אין פורסין כפיהם אלא בשחרית וביוה״כ ד׳ פעמים ביום. אמנם בני בבל פורסין כפיהם בתעניות ובט״ב בערבית ובמנחה (כ״ב. גם פה יש שנויי נוסחאות, ע״ש). — ובנוגע ליוה״כ יש עוד להשלים שאנשי א״י פורסים כפיהם ד״פ: שחרית, מוסף, מנחה ונעילה, אמנם בבבל נושאים כפיהם רק ג״פ (נ״ה). — בא״י מברך הכהן גם עד שלא ישא אשה, אמנם בבבל אין כהן מברך את ישראל עד שישא אשה (נ׳). — טעם לדבר כ׳ רי״מ עפמ״ש חול׳ כד:ב בברייתא, נתמלא זקנו ראוי וכו׳ ולישא כפיו, ובמ״ס פ״יד ה״יד מביא דעות אם סריס מותר לפרוס את כפיו ואמר והנושא את כפיו עד עד שיהיה בן עשרים שנה, ואם עלה זקנו אפילו בן י״ח, וידוע מאמרם במשנה בן י״ח לחופה וכו׳. אולם בא״י נוהגים כדבר המשנה במגילה פ״ד שממעטת אך קטן מנשיאת כפים וכו׳. אמנם קשה לכוון את הענין ע״פ יסוד זה בלבד, כי התביעה לחכות בנשיאת כפים עד שנתמלא זקנו מובאה בברייתא וממילא היתה נהוגה גם בא״י. אמנם בטעם חלוף המנהג צריך להעיר עמ״ש ר״ל גינצבורג (גנז״ש ח״א 478) שבני בבל נשאו נשים בבחרותם ובני א״י אחרי שהגיעו לשנות שלשים ולמעלה. כמובן לא היה ענין זה נהוג אצל בני א״י בדורות הראשונים רק אחר החורבן ובפרט בדורות האמוראים ועי׳ שה״ר פ״ג, ד: א״ר לוי, בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בן ל׳ שנה בן מ׳ שנה, מזה מסתעף שבא״י לא היה מקום להקפיד בכהנים שלא יעלו לדוכן קודם שישאו אשה, לפי שנשואי אשה היו מתאחרים אצלם הרבה יותר מן השיעור שהוקבע מכבר ״עד שנתמלא זקנו״. אמנם בבבל היה מקום להקפיד על זה, כי שם נשאו נשים בבחרותם. עשכה״ע.

בא״י סופרים העומר בלילה וביום ובבבל אין ספה״ע רק בלילה (מ״ד). —

ועתה נבוא אל הפרטים שמס׳ גנזי שעכטער — בני א״י אומרים אהבה רבה ובני בבל אהבת עולם: רל״ג בגנז״ש ח״ב במאמרו יחס חכמי א״י ויחס הגאונים אל הפיוט והוא ממבואו להקטע החשוב ״פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא״ שנזכר למעלה כ׳ צד 513, שבפומבדיתא מעולם לא נהגו לומר אהבה רבה בשחרית, רק חכמי סורא החזיקו במנהג זה, לפי שעמדו תחת השפעתה של א״י. עשכה״ע. — בני א״י אמרו שמע בשחרית, במוסף, במנחה ובמעריב, אמנם לפי השקפת בני בבל מגונה הוא לקרות שמע יותר מב׳ פעמים ביום. שם 526 ע״ש הפרטים בטעם הענין. בימי האמוראים נהגו בני א״י לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם ועיין פסח׳ נו, א מאמרו של ר׳ אבהו שעשו כן מפני תרעומת המינין. אמנם בבבל נשאר המנהג לאמרו בלחש וכמ״ש גמר׳ שם ובנהרדעא דליכא מינין עד השתא אמרי לה בחשאי. עי׳ הפרטים גנז״ש ח״א בהערות רל״ג 109. בני א״י לא היו נוהגים בנפילת אפים על הארץ ממש, אמנם בני בבל נפלו על פניהם ממש בדורות הראשונים, ורק גדולי הדור היו נמנעים מלעשות כן עפמ״ש מגילה כב, ב. שאין אדם חשוב רשאי

במסתפק (כלומר באותן אוצרות שמסתפקין מהן יין לסעודה, שצריך בדיקת חמץ). — (נדר׳ נג, א) תניא הנודר מן השמן בא״י מותר בשמן שומשמין ואסור בשמן זית. ובבבל אסור בשמן שומשמין ומותר בשמן זית. מקום שמסתפקין מזה ומזה, אסור בזה ובזה. — (ב״ב כו, א) תנא ד׳ אמות שאמרו (שצריך להרחיק את האילן משדה חברו), כדי עבודת הכרם. אמר שמואל, ל״ש אלא בא״י, אבל בבבל ב׳ אמות. תנ״ה וכו׳ — (שם צא, א) ת״ר, מתריעין (בתפלה) על פרקמטיא (שהוזלה יותר מדאי) ואפי׳ בשבת. אריו״ח, כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בא״י. א״ר יוסף והוא דזל וקם עשרה בשיתא. — (פסח׳ קט, א) עה״כ (דבר׳ טז, יד) ושמחת בחגך, במה משמחם ?.. תני רב יוסף, בבבל בבגדי צבעונין, בא״י בבגדי פשתן מגוהצין.

אצל כמה ענינים שבני א״י ובני בבל מחולקים בהם מעיר התלמוד: ״הא לן והא להו״ עי׳ שבת ט, ב והמקומות המקבילים שנרשמו שם. אמנם בדורות שאחר חתימת התלמוד התאמצו לקבץ יחד את החילוקים האלה, כי נחוץ היה לדעתם מסיבות מעשיות. והח׳ מהר״י הכהן מיללער חקר בענין זה בספרו חלוף מנהגים (וינא תרל״ח) והיה מן הראשונים שהעיר על המקורות והתאמץ להשוות את הנוסחאות השונות ולתקן את השגיאות.[1] במאמר זה ראינו לנכון לסדר את החילוקים לפי הענינים בקצור האפשרי, וכדי להקל על המעיין רשמנו אצל כל ענין האות המקביל בו ב״חלוף מנהגים״ ושם אפשר לעמוד על פרטי הדברים בבחינת הגירסאות והמקורות.

חומר חשוב בענין זה נתגלה בקטעי הגניזה שהובאו ממצרים ויצאו לאור ע״י חכמים שונים ורובם ע״י מהר״ל גינצבורג בבית מדרש הרבנים אשר באמעריקא ג׳ כרכים בשנת תרע״ט (שרידי הירושלמי, Geonica) וס׳ גנזי שעכטער ב״ח (תרפ״ח—תרפ״ט). בשני החלקים האחרונים נזכרים גם איזה חילוקים שבין בני א״י ובני בבל ביחוד ואני מעתיקם פה בקצרה על הסדר שקבעתי בסוף כל מערכה של החילוקים הידועים מכבר. רבי החלופים נובעים מן הקטע ״פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא״ שבח״ב מגנזי שעכטער מצד 544 והלאה.

ח. פרטי החילופים שבין א״י ובבל.

קריאת שמע, תפלה, ברכת כהנים וספירת העומר — בני א״י עומדים בק״ש ובני בבל יושבים (א). — אנשי א״י אומרים קדיש וברכו בשבעה ובני בבל אין אומרים רק בעשרה. מס׳ סופרים פ״י ה״ז (נ״ו). — אנשי א״י הופכים פניהם אל ארון הקודש ואנשי בבל הופכים פניהם אל הציבור ואחוריהם אל ארון הקודש (ל״ו). — בני א״י מתפללים תפלת י״ח בקול גדול כדי להרגיל את הציבור ובני בבל מתפללים תפלת י״ח בלחש (מ״ג). — אנשי א״י אומרים בתפילה י״ח ברכות ואנשי בבל י״ט ברכות. ר׳ ישעיה הזקן בפירושו לתעניות (ע״א). — אנשי א״י מזכירין טל בקיץ ואנשי בבל

[1]) המקורות העוסקים בשנויי המנהגים והדינים שלפנינו הם מתקופת הגאונים וראוי להזכיר ראשונה רש״ג בשערי תשובה סי׳ רכ״ב ושערי צדק סי׳ יב. — ס׳ המכריע סי׳ מ״ב. — בעל העיטור ש׳ גט, חליצה, מילה, הכשר הבשר. — ראב״ן (אבן העזר) דף עד, ג. — מהרש״ל בספרו ים של שלמה סוף ב״ק ועוד. עי׳ חילוף מנהגים מצד 2 והלאה.

שמחת תורה (כלומר אין מסיימין התורה) אלא לשלש שנים ומחצה, ובבבל עושין שמחת תורה בכל שנה ושנה (מ״ח). — בני א״י עונין נאמן אתה בהפטרה בעמידה ובני בבל בישיבה. מס׳ סופרים פ״יג ה״י (נ״ז). — בנוגע להחלוף בענין סיום התורה בין בא״י וב״ב מעיר רל״ג (גנז״ש ח״א 71) שאפשר שגם בא״י היו מקומות שנהגו בהן כמנהג בבל להשלים את התורה בכל שנה. — עע״ש 33, 109, 452, 488 כמה חלופי מנהגים בסדרים שנהגו בהם בני א״י לעומת מה שהיה נהוג אצל בני בבל. — ויש עוד להזכיר בזה שגם חלוקת הפסוקים שהיתה נהוגה בא״י שונה היתה מזו שבבבל (קידוש׳ ל׳ א בס׳) בפסוקי נמי לא בקיאינן, דכי אתא רב אחא בר אדא אמר, במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסוקי וכו׳ ע״ע גנז״ש ח״א 509.

בהקטע הנזכר (פירקוי בן באבוי תלמידיה דראבא) צד 560 נמנו חמשה דברים בכתיבת ספר תורה שבני א״י מקילים וב״ב פוסלים אף בא׳ מהם, והם: א) כתיבת ס״ת על ״ריק״, כלומר על עורות שלא עובדו בעפצים, שבא״י נהגו לכתוב על עורות כאלה ס״ת, אבל לדעת בני בבל אין העור יוצא מתורת נבלה עד שנעפצה, ובכן אין כותבין עליה דברי קדש ואפי׳ מגילת סוטה. — ב) על עורות שלא נעבדו לשם ס״ת. — ג) על צד הבשר של עורות כאלה (ולא על צד השער). — ד) שלא כתבו בדיו. — ה) שלא תפרו בגידין רק בפשתן. ע״ע כה״ע גנז״ש שם 139—144 ״קטעים מכתבי הגאונים״. — פרטי כה״ע מבוארים במבואו של רל״ג לקטע זה 527—535 (עבוד ספרי תורה של בני ארץ ישראל), וביחוד נטייתו של רל״ג משיטת בן באבוי, שרוצה להעמיד את החילופים על היסוד ההיסטורי של גזירות השמד: ״מפני שמנהג שמד הוא שגזר אדום הרשעה שמד על ארץ ישראל שלא יקראו בתורה, וגנזו כל ספרי תורה מפני שהיו שורפין אותן, וכשבאו ישמעלים לא היה להם ספרי תורה ולא היו להם סופרים שיש בידם הלכה למעשה כיצד מעבדין את העורות ובאיזה צד כותבין ספרי תורה והיו לוקחין ריק מן הגויים שעשו לכתוב בהן ספרי עבודה זרה וכו׳״ (561—562). — רל״ג מוכיח שכל החילופים מתבארים ממקורות עתיקים ע״ש. — לסוג זה שייך גם מנהג בני א״י לתפור תפילין בחוטים, תחת אשר בני בבל מקפידים לתפור רק בגידים. שם צד 534.

מילה, פדיון הבן ופדיון מעשר — בא״י מוהלין בסכין ובני בבל בתער. עי׳ שערי צדק כב, ב סי׳ ו׳ מרבינו האי וע״ע מ״ש רי״מ (מ״ה). — בא״י מוהלין על העפר (כדי שדם המילה יפול בעפר), ובני בבל מוהלין על המים (כדי שדם המילה יפול לתוך המים). (י״ז. ע״ש הפרטים ותקוני נוסחאות). וע״ע גנז״ש ח״ב 562—564 והערות רל״ג שם 540—541. — בא״י לא היו משתמשים ברפואות למילה ואצל בני בבל נהוג היה לעשות רפואה למילה בגלל חמורים וכמון (מ״ו. ע״ש הפרטים). — בא״י אין משהין עבד שאינו רוצה לימול, מפני הפסד טהרות, ובבבל הלוקח עבד מן הגוי ולא רצה לימול, מגלגל עמו עד י״ב חדש. כתובות קי, ב (ס״ח). אמנם חילוק זה אינו מיוחד דוקא לבני בבל ועי׳ הסוגיא שם. — בא״י אין פודין את הבכור כי אם בחמש סלעים שהם ז׳ כספים ושליש, ובני בבל פודין את הבכור בכ״ח כספים וחצי (ד׳ הגי׳ משונות ואין לבררם על נכון כי מיני הכספים השתנו. ע״ש הפרטים). — בני א״י

ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע ב״נ· שם 4· בני א״י אמרו· שתה יין מזוג מותר לו להתפלל· בני בבל אמרו· אם שתה יותר מרביעית לא יתפלל: עי׳ 535—536 (שאר חלופי דינים ומנהגים שבין בני א״י ובני בבל) מו״מ של רל״ג בענין זה ושם 145—146 ״קטעים מכתבי הגאונים״· — בצדק מעיר רל״ג גם על מה שבני א״י היו מקילים במצות תפילין כלפי בני בבל שהחמירו בה כנראה מן ״קטעים מכתבי הגאונים״ (שם 147) ועע״ש 536 בס׳ וכו׳ מה שמעיר רל״ג על התשובה של ר׳ יהודאי גאון בש״ת קנג· ותמצית הענין הוא· שהגאונים ראו טעם לרפיון ענין תפילין אצל בא״י בגזירות השמד ורל״ג דוחה ענין זה: ״שכך הוא דרכו של ר׳ יהודאי לתרץ כל הקושיות בהתרוץ׳ גזרת שמד גרמה׳ ואף שבאמת מה שהיה קשה לו· לא היה קשה כלל לבני א״י· שהחזיקו בתורת בעלי התלמוד הירושלמי· וברור שגם במה שנוגע להתרשלות בני א״י במצות תפילין׳ לא השמד גרמה· אלא שקדושת תפילין היתה כל כך גדולה בעיניהם· שהמון העם לא נועזו לגשת אל הקדש ורק החכמים והחסידים הניחו תפילין׳ וכבר היה הדבר קשה בעיני בעלי התלמוד הירושלמי על שלא מיחו החכמים ברב העם שמזלזלי במצוה זו ואמרו· תפילין מפני מה לא החזיקו בהן — לא הכריחו את העם — מפני הרמאים· ירו׳ ברכ׳ ב׳ א ושם נסמן״· — הדבר צ״ע· אמנם על כל פנים· אין להכניס את החילוק הזה בסוג חלופי המנהגים בו באופן שהוכנסו שאר הדברים; כי כל שאר החלופים שוים הם בדרך כלל לכל יושבי הארץ באופן אחד ובענין אחד· ויש להם יסוד שיטתי גם בהשקפת החכמים· תחת אשר ההתרשלות בענין תפילין הוא דבר שפרץ בין עמי הארץ׳ וקשה מאד להחליט· שהדבר נעשה ברצון חכמים· ונראה להפך׳ שהחכמים נלחמו בכלל על התרשלות זו· ולא רק בא״י בלבד אבל גם בבבל· מאמרו של עולא (ברכ׳ יד׳ ב) כל הקורא קריית שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו· בודאי אינו מכוון כלפי אנשי א״י בלבד׳ ואולי נאמר בעצם וראשונה דוקא על ע״ה שבבבל· ובנוגע לשאר המאמרים הנופלים תחת סוג זה· כמו מאמרו של ריו״ח ומאמרו של ר׳ יהושע (עי׳ צד 147)· הרי לכל הפחות מראים אותות אי־רצון נמרץ כלפי המתרשלים· לכן נראה· שההתרשלות מצויה היתה בין המון העם בכל מקום· רק שבא״י לא הצליחה השפעת החכמים להתגבר על התרשלות זו כמו בבבל· ובאמת היו ידי החכמים שבא״י יותר רפויות מכחם של חכמי בבל בכמה ענינים· והגם שאי אפשר להטיל את כל האשמה דוקא על עתות ״השמד״· אבל על כל פנים היו היחוסים המדיניים תחת יד רומי עלולים לכך להתיש בתמידות כח החכמים והשפעתם על העם· אבל אין שום ספק בזה שרבי החילופים באמת תלויים בנטיית שני התלמודים זה מזה·

קריאת התורה — בני א״י מכבדים את התורה ביציאתה ובכניסתה וכמ״ש מס׳ סופרים פ״יד ה״ידי כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים· כשהיו מוציאין את התורה וכשהיו מחזירין היו הולכין אחריה מפני הכבוד· ואנשי בבל מכבדין את התורה בכניסה (מ״ט· ע״ש הגירסאות)· — בא״י קורין העם הפרשה וש״צ סדרים· ובבבל קורא הש״צ הפרשה והעם יעמדו וישמעו מלה במלה· הנוסחא אינה מובנת ורי״מ מפרש שהכוונה שבא״י הקרואים עצמם קוראים בתורה לבדם ואצל בני בבל הש״ץ מסייע וקורא עמהם ולפ״ז צריך למחוק ״וש״ץ סדרים״ (מ״ז)· — בא״י אין עושין

שהחותם מנחם ציון ובונה ירושלים בברכת השיבנו של שבת ויו״ט· אינו אלא טועה· עי׳ סר״ע מג, א· שם· — בני א״י הוסיפו בגאולה ״יקים עלינו וכו׳״· אמנם בני בבל אמרו שאסור להוסיף· שם צד 516· — בני א״י הוסיפו כמה הוספות פיוטיות בתפילה· אמנם שיטת בני בבל היא· כל המוסיף גורע: 544—556·

ברכות — בני א״י מברכין על היין חי ובני בבל אין מברכין עליו עד שיהא מזוג (י״ט)· — בני א״י בשעה שיש תורמסין ופרי עץ מברכין על התורמסין (פרי האדמה) שהרי פרי העץ נמי בכלל הוא· ובני בבל מברכין על פרי עץ ומניחין פרי האדמה (כ׳) — אצל אנשי א״י התחלת האכילה משיטיל ידיו· ואצל בני בבל משיתיר חגורו· שבת פ״ק ט׳ ב—י׳ א (ס״ז)· — אנשי א״י חותמין על הארץ ועל פירותיה ואנשי בבל חותמין על הארץ ועל הפירות· ברכ׳ מד׳ א בס׳ (ס״א)· — בא״י מברכין על המזון שאכלנו משלו· שעושין המזון עיקר ובני בבל אומרים· נברך שאכלנו משלו ואין אומרים על המזון (כ״ד· עשכה״ע)· — בני א״י מברכין את החתן בג׳ ברכות ובני בבל בז׳ ברכות (כ״ח)· —

טומאה וטהרה — בני א״י מקפידים לטהר את הידים במים· ובני בבל לא הקפידו על זה· עי׳ ברכ׳ טו· א· פסח׳ מו· א· חול׳ קכב· ב בס׳ (ט״ו ע״ש שינויי הנוסחאות)· — בני א״י רוחצין מתשמיש המטה ומקרי אפי׳ ביוה״כ· שהן דורשין בעלי קריין רוחצין בצינעא בשבת וביוה״כ כדרכן· בני בבל אין רוחצין מתשה״מ ולא מקרי· שהן דורשין· אנו בארץ טמאה (ט׳)· — בא״י נדה אינה נוגעת בדבר ולא בכלים שבבית· אבל בדוחק התירו להניק את בנה· בני בבל אומרים· נדה משמשת כל צרכי הבית חוץ מג׳ דברים: הצעת המטה ומזיגת הכוס והרחצת פניו· ידיו ורגליו (י״א)· —

שחיטה ואיסור והיתר — אנשי א״י אין מצריכין להמתין בבהמה שנולדה עד ח׳ ימים ושוחטין אפי׳ בן יומו· ובני בבל אין שוחטין בהמה שנולדה עד ח׳ ימים· עי׳ ירוש׳ ריש ביצה (כ״ג)· — בני א״י בודקין בי״ח טרפות· ובני בבל אין בודקין אלא בריאה בלבד· י׳ ביצה פ״ג ה״ד (י״ח)· — אמנם לדעת רל״ג היו גם בענין בדיקת טרפות נהוגות איזו קולות אצל בני א״י כלפי בני בבל· ועי׳ (גנז״ש ח״ב 540) שמעיר ״ויש מקום לומר· שבני א״י שהחמירו לבדוק כל י״ח טרפות לא החמירו כל כך בטרפות הריאה כבני בבל שלא בדקו אלא הריאה ולא שאר הטרפות· ורואה אני להעיר· שספק גדול לי· אם כבר בימי התלמוד בדקו י״ח טרפות בא״י· שבהמקורים העתיקים של בני א״י לא הזכירו אלא בדיקת הריאה וכו׳״· והעיקר מ״ש מבן באבוי הוא שבני א״י היו להם קולות בעניני סירכא במקום שבני בבל היו מחמירים· — בני א״י מתירין חלב דאייתרא· בני בבל אוסרין אותו· חולין מט· א· (נ״ב)· — בא״י אוסרים חמאה של גויים מפני ג׳ דברים: מפני חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו· ומשום בישולי גויים ומשום חלב טמא· בני בבל מתירין שאומרים שאינו מקבל טומאה (י׳)· — בני א״י אין מתירין פול ששלקו גוי והו״ה חגבים· מפני שמערבין שלוקין של בשר בשלוקין של פירות· בני בבל מתירין אותן· ע״ז לח· א (נ״ג)· ע״ע גנז״ש ח״ב 572—573 והערות רל״ג שם 543—544· עע״ש לענין שופת ומנער שבני א״י התירו בישראל שופת וגוי מנער· ולדעת בני בבל בא נכרי והופך אוסר· — בני

אין פודין מעשר שני ונטע רבעי אלא בג׳ ובני בבל פודין במעמד שנים (הבעל עם לוקח בקי אחד). מע״ש פ״ד מ״ב (כ״ו. ע״ש שינויי הנוסחאות).

שבת ויו״ט — בני א״י תוקעין ג׳ תקיעות לפני ביאת שבת ובני בבל אין תוקעין לפני שבת. עי׳ סוכה נג׳ ב במש׳ שש תקיעות, ג׳ להבטיל העם ממלאכה וג׳ להבדיל בין קדש לחול, שבת לה׳ ב׳ קיד׳ ב׳ חול׳ פ״א במש׳ (נ״ד). — בני א״י בוצעים על ככר אחד בשבת, שלא להכניס כבוד ערב שבת בשבת, ובני בבל בוצעין על ב׳ ככרות בשבת משום לחם משנה. ש״ת סי׳ רכ״ב (כ״א). — אנשי א״י אין אומרים קדושה אלא בשבת ויו״ט, אבל בני בבל אומרים קדושה בכל יום. סנהדרין לז׳ ב תוד״ה מכנף בשם הגאונים (נ״ט). — אנשי א״י אוסרים לנגוע בכספים בשבת, לפי שכל המלאכות נעשות בהם, בני בבל טוענים כספים בשבת בכ״מ. ש״ת סי׳ רכ״ב (ל״א). — בא״י אומרים הביאו פסח שהוא קרבן ומחללין שבת, בני בבל מתירין את התנור מהטעם הזה משלשלין הפסח לתנור עם חשיכה. (ח׳ ע״ש הגי׳ השונות והדיוק מעירובין קג׳ א ופסח׳ פה׳ א תוד״ה דבני בענין שבות בדבר קודש ומצוה אם הותרה אף במדינה). — בא״י נוטלים הדס ואין טוענין לולב ביום א׳ של חג שחל להיות בשבת, ובני בבל אין טוענין הדס ולולב. עי׳ מש׳ סוכה פ״ג מ״יג־יד. (נ״א. ע״ש גי׳ שונות). — אנשי א״י פוסלין לולב הכושי ואנשי בבל מכשירין עי׳ סוכה פ״ג מ״ו (ס״ה). — בני א״י עושים יום א׳ יו״ט ובני בבל עושים ב׳ ימים טובים. ביצה ב׳ ב ושם ה׳ א תוד״ה הא לן. (מ״א). — בני א״י אוסרין לשקול בשר ביו״ט אפי׳ לתלותו בכף מאזנים לשמרו מן העכברים ובני בבל שוקלים בשר ביו״ט. עי׳ ביצה כח׳ א (ט״ז). — בני א״י אוסרין לכתוש במכתשת קטנה ביו״ט ובני בבל כותשין. ביצה יד׳ א־ב (ס״ו). — בני א״י אין עושין מלאכה בחולו של מועד, אלא אוכלין ושותין ויגעין בתורה, ובני בבל עושין מלאכה בחוש״מ. הגי׳ יח׳ א (ל״ט). — אנשי א״י מתענין אחר הפורים מן נקנור ואנשי בבל מתענין קודם הפורים. מס׳ סופרים פ״יז ה״ד (נ״ח).

בני א״י היו מתענים כל עשרת ימי תשובה ובכללם גם בר״ה ושבת שובה ובן באבוי נלחם על המנהג הזה: "... שמתענין ביו״ט ובשבת ובשני ימים טובים של ר״ה ובשבת שבין ר״ה ליוה״כ... וכל היושב בתענית בשבת ויעשה אותה כחול במזיד אין לו הלק לא בעוה״ז ולא לעוה״ב ... ועשרת ימים של תשובה אין ישראל חייבין לצום בהן לא מן המקרא ולא מן המשנה ולא מן התלמוד וכו׳. גנז״ש ח״ב 564 וכו׳ ושם 540 וכו׳ הערות רל״ג. — בני א״י לא נהגו להקיף אלא בהושענה רבה ובערבה, אמנם אצל בני בבל נהגו להקיף כל ימי החג ובלולב. שם 254. ע״ש פרטי הדברים בהערות רל״ג.

בני א״י הכניסו ב׳ ענינים בחתימת ברכה אחת כפי המשלים המובאים בירוש׳ ר״ה פ״ד ה״ו: "אדיר המלוכה והאל הקדוש" "האל הקדוש ומרבה לסלוח" "אלהי דוד ובונה ירושלים" "אלהי דוד מצמיח ישועה". אמנם לפי הבבלי ברכ׳ מט׳ א אין חותמין בשתים, ואע״פ שרבי אמר כך, לא הסכימו לדבריו. שם ח״ב צד 519 — בנוגע לנעיצת "אדיר המלוכה" בקדושת היום ע״ש ובהשמטות לצד זה בסוף הכרך — מן החילוף שבמנהג האמור מסתעף גם שבא״י שלא הקפידו לחתום בשתים, ראו באחת עיקר החתימה ובשניה רק הוספה בעלמא. אמנם הגאונים אחר הבבלי אומרים,

(מ׳). — בני א״י מתירין את הכלה להחתן מידי מחמת שהיא מוציאה את הבתולים בצער, בני בבל אוסרים אותה מפני שנעשית נדה מחמת התאוה (ו׳. ע״ש הפרטים ושינויי נוסחאות). — בא״י אין משיאין את המינקת עד שמת בנה או עד שתמתין כ״ד חדש ובני בבל משיאין תוך כ״ד חדש (ג׳. ע״ש שינויי נוסחאות). —

מנהג בני א״י בדורות שאחר החורבן ובפרט בימי האמוראים לשאת נשים כבן ל׳ וכבן מ׳ תחת אשר בני בבל נשאו נשים בבחרותם עי׳ למעלה בענין ברכת כהנים.

גיטין — אנשי א״י כותבין בגט שלשה מעשר עשר ואנשי בבל כותבין שתים מעשר עשר די תהוין די תיצביין (כ״ז). רי״מ שם מביא פי׳ שהכוונה במלת ״עשר״ על אות יו״ד, ובכן היה אצל בני א״י המנהג לכתוב במלות הנ״ל שלשה יודי״ן ובבבל שני יודי״ן, וקצת ראיה לזה מגיט׳ פה. ב שאביי מצריך לכתוב ג׳ יודי״ן, מזה נראה שהיה המנהג רופף. — בא״י אחד כותב את הגט ושנים חותמין, ובבבל אחד כותב את הגט ואחד חותם עם אותו הכותב. עי׳ משנה גיט׳ פ״ח מ״ט כ׳ סופר ועד כשר וגמ׳ שם סו. ב וכו׳ כל הסוגיא (ל״ז. ע״ש הפרטים). — בני א״י קורעין את הגט ובני בבל אין קורעין. עי׳ ב״ב קסח. ב וירוש׳ גיט׳ פ״ג ות׳ שם פ״ב (י״ג).

יבמות — יבמה שנשאת בלא חליצה ובא יבמה ממדינת הים. המנהג אצל בני א״י שהאשה תצא מזה ומזה, אפי׳ יש לה בנים, הואיל והיתה עמו באיסור, אמנם אצל בני בבל המנהג, לכוף את היבם שיחלוץ, והאשה מתקיימת עם בעלה השני, עי׳ יבמ׳ צב. ב ועוד (ל״ד. ע״ש הפרטים). — בני א״י פוטרים את היבמה מן החליצה ומן היבום אע״פ שהפילה ובלבד שהולד יהא ניכר אם הוא זכר או נקבה ושיהיה לו פרצוף של ולד, וכן אם הולד יצא ראשו ורובו שעה א׳ קודם מיתת האב, אמנם בני בבל מצריכים שיתקיים הולד ל׳ יום. עי׳ בבלי יבמ׳ ר״פ החולץ ושם לו. ב וירוש׳ שם (ל״ה. שינויי נוסחאות).

סמיכת דיינים — אנשי א״י סומכים דיינים ואנשי בבל אין סומכין (ס׳). אמנם החילוק הזה אינו מיוחד לגבי בני בבל בלבד, כי כן הוא לגבי חו״ל בכלל. ועיין סנהד׳ פ״ק ובפיה״מ לרמב״ם שם. — אנשי א״י גובין קנסות בב״ד ואנשי בבל אין גובין קנסות (ס״ד). גם החילוק הזה הוא בין א״י ובין חו״ל בכלל, ועי׳ סוף אלו נערות וב״ק פ״ד ב. —

רי״מ מזכיר עוד חילוק אחד שאינו נוגע להלכה שאנשי א״י זורעין ואח״כ חורשין ואנשי בבל חורשין ואח״כ זורעין. שבת עג. ב (ס״ב).

השמטה.

בנוגע לתחומי הארץ יצא לאור זה מקרוב מאמר חשוב מר״ש קליין בספר השנתי Hebrew Union College Annual חלק ה׳ צד 197—260 עם טקסטים נובעים מכ״י. ע״ש כל המאמר להשלמת ענייננו.

א״י אוסרים פת של גויים אפילו בהשלכת קיסם לתנור, שהעץ לא אוסר ולא מתיר וכו׳ ובני בבל מתירים פת גוי ובלבד שיהיה הישראל משליך את העץ בתנור, עי׳ ע״ז לח, ב תוד״ה ואתא (ל׳). — חלוף המנהג בענין זה מובא גם אצל בן באבוי, אבל רק ראשו של הענין נמצא בהקטע ואי אפשר לעמוד עליו בדיוק, ולפי מ״ש רל״ג (גנז״ש ח״ב 542 וכו׳) בצרוף דברי ר״י מאנן משולבים שני ענינים בחלוף זה: בפת של בעל הבית החמירו בני א״י גם בהשלכת קיסם תחת אשר בני בבל התירו בענין זה, אמנם לעומת זאת הקילו בני א״י לעצמם לקחת פת פלטר של גוי ובני בבל היו נוהגים איסור בדבר זה, והחילוף הזה יסודו בחילוק שיטת הירושל׳ מהבבלי, ע״ש פרטי הדברים.

עבודה זרה וניחוש — אנשי א״י רודפין אחרי עבודה זרה להאבידה ואנשי בבל אין רודפין אחריה (ס״ג). חילוק זה אינו מוכרח דוקא בין א״י לבבל וראוי למנותו בין החילוקים שבין א״י וחו״ל ועי׳ פ״ה אות ג׳ מצוות התלויות בקיומה המדיני של הארץ (עבודה זרה). — אנשי א״י מקפידים על זוגות ואנשי בבל אין מקפידין על זה עי׳ פסח׳ קי, א־ב (ע״ג).

רב ותלמיד — בא״י תלמיד שואל בשלום רבו ואומר לו, שלום עליך רבי, ואצל בני בבל אין תלמיד שואל בשלום רבו, עי׳ ברכ׳ כז, ב, נזיר רפ״ד וירוש׳ שם. (ל״ג).

אבלות — בני א״י מתאבלין על תינוק אפי׳ הוא בן יומו, לפי שהוא כחתן שלם, ובני בבל אין מתאבלין על תינוק עד שיהא בן ל׳ יום. עי׳ נדה מד, א (ב׳). — בני א״י אין פוטרין את האבל עד שיהיו לו ג׳ ימים לפני הרגל, ובני בבל פוטרין אותו לפני הרגל אפי׳ שעה אחת, עי׳ מ״ק יט, א (ה׳). — בא״י פותחין לפני המת (כלומר מספידין אותו) במועד, ובני בבל אין פותחין. עי׳ ירוש׳ סוף מ״ק (י״ב). — בא״י אין מכניסין את האבל בביהכ״נ אלא בשבת בלבד, בני בבל מכניסין אותו בכל יום בביהכ״נ, עי׳ שערי צדק סי׳ יא—יב. (י״ד). — אנשי א״י מעבירין עצמות מתים שבכוכין ומניחין אותן בגומות שבמערות בשביל להכניס מתים אחרים, אנשי בבל אין מעבירין. תורת האדם להרמב״ן בשם ר׳ האי (ס״ט). —

קידושין ונשואין — אנשי א״י נוהגים ללמוד תורה ואח״כ לשאת אשה, ואצל אנשי בבל נושא אדם אשה ואח״כ לומד תורה, קידוש׳ כט, ב (ע׳). — אנשי א״י היו מקדשים בטבעת, אף שאין בתלמוד זכר מטבעת רק מכסף ושוה כסף ולכן היתה בסתם נתינת טבעת כלולה כוונת קידושין אם היה מדבר עמה קודם לכן על עסקי קידושין, עי׳ קידוש׳ ו, ב. אכן בבבל לא היו דנין סתם נתינת טבעת כקידושין גמורים, כי שם בא המנהג לקדש בטבעת בתקופה מאוחרה (כ״ה, ע״ש הפרטים). — בני א״י משיאין ביום ד׳ כמ״ש מש׳ ר״פ כתובות בתולה נשאת ביום ד׳, ואנשי בבל משיאין ביום ה׳ והטעם לפי שבא״י היו ב״ד קבועים בב׳ וה׳ מימים קדמונים משא״כ בבבל (ל״ח, ע״ש הפרטים). — בא״י כותבין לבתולה מאתים ולאלמנה מנה ובפחות היא בעילת זנות, ובבבל משיאין את האשה בכ״ה כספים ומהר שלהם, אמנם מנה ומאתים במנה מדינה מובן על מטבע שהוא שמינית שבכסף צורי ובכן הרי כ״ה כספים עולים מאתים, (ז׳ ושם פרטי הענין). — בא״י נוגעים באמה בדרך שנברא ואצל בני בבל נוגעים בבעילה באצבע, עי׳ יבמות לד, ב, נדה יג, ב, פר״א פ״טז

מ פ ת ח: